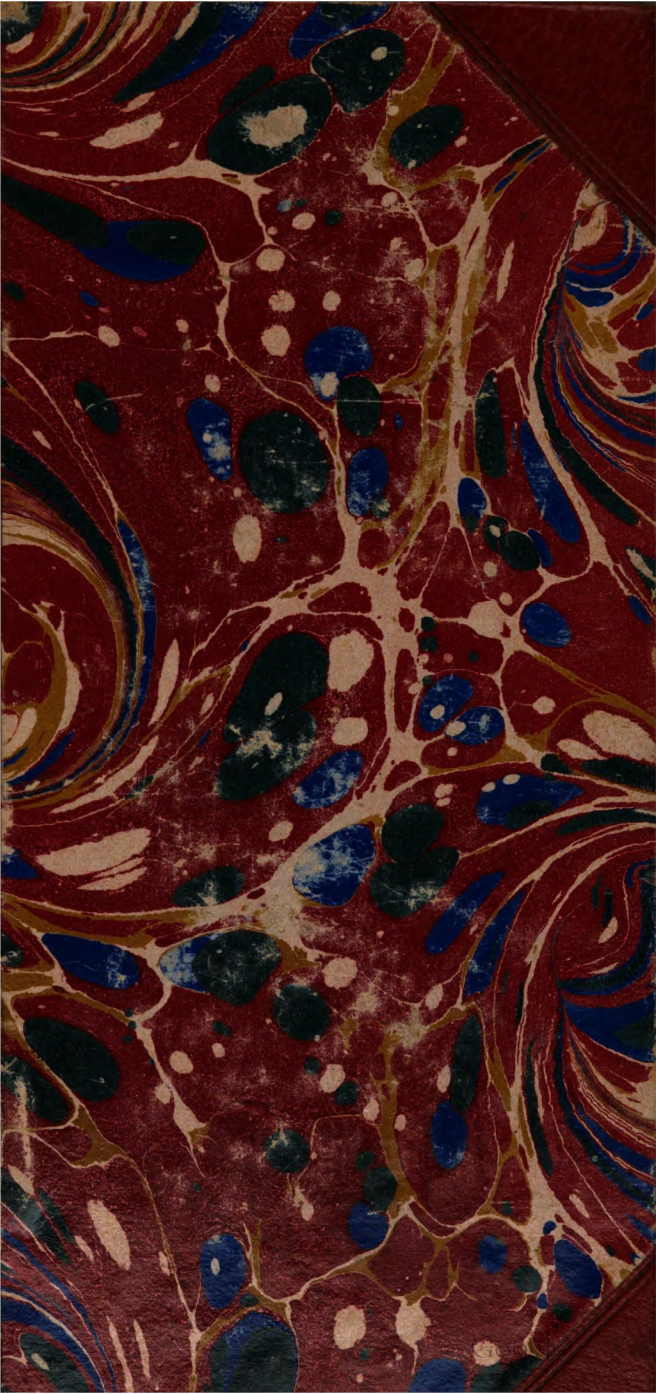

This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

<http://books.google.com>

14
108,36,
5(2)

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

FROM THE FUND OF
FREDERICK ATHEARN LANE
OF NEW YORK

Class of 1849

Handwritten scribbles or marks, possibly including the number '100'.

Co.86

CVI

K L I O.

MÁSODIK ESZTENDÓ.

Az árba borítékba kötve 2 rfr. 24 ar, ezüstb.

K L I O.

ELŐFIZETÉSI JELENTÉS A' III-d. ESZTENDŐRE.

Meg-jelent valahára KLIOM II-d. esztendejeis, az ígért idő-pontnál ugyan későbbenede a' mit részint a' könyvnek 27 ivre szaporodása, részint más előre nem láthatott, tölem el nem hárinthatott akadályok okoztak, 's éppen azért talám bátrabban reméllhetem a' tisztelt elő-fizető Urak engedelmét. — Most már a III-d. esztendei elő-fizetésre szóllítom-fel a tisztelt olvasó közönséget. Mivel a' fontosabb és világra ki-ható történetek rajzolása rövidbe szorítva, becsét intereszszéjét vesztené, vagy egy darabban bővebben elő-adva a' könyvet vastagítná és drágítná, a' tárgyak különféleségét gátolná, ezért az ilyen nagyobb érdekű változásokat, vallásos és politikai revolutziokat ezután meg fogom szakasztani, 's két vagy több esztendőn keresztül vinni: a' megszakasztást azonban úgy intézem hogy minden ilyen czikkely magában külön érthető egészet formáljon. —

A' III-d. ESZTENDŐ FOGLALATJA.

I.) *II András Magyar király élete és uralkodása.* Előre lesz bocsátva az ország azon időbéli politikai állapotjának világosítása, 's a' Magyar szabadság híres oklevele az *arany bulla* egész ki-terjedésben közöltetik. —

II.) *Mohammed, az Arabsok nagy profétája,* — Mills Angol historicus, és Ólsner szerént. Ez a' czikkely két részre leszsz szakasztva — az *első e'* jelen évben le-írja Arábia politikai állapotját Mohammed előtt, ennek életével és

Cv.

157

7813

K L I O.

HISTORIAI SEBKÖNYV.

II. ESZTENDŐ.

42265
572

Gc.86

NYOMTATÁS

Kolo'svártt az Ev. Reform. Kollégyom' betűjivel
Nyomtatta *Barra Gábor* 1834.

KLIÓ

HISTORIAI SEBKÖNYV

KIADTA

SZILÁGYI FERENCZ

Professor

II. Esztendő

KOLOSVÁRTT

1833.

6033

H. 1108.36.5 (23)

✓

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
JAN 15 '974

Lane

ARCS
RACZKI
MUZEUM

F O G L A L A T.

Lap.

I.) A' Gracchusok revolutzioja Romában	1.
II.) Stuart Mária, Scótzia királynéja	153.
III.) Pombal, Portugallia minisztere	271.
IV.) Boleyn Anna, és Gray Johanna	341.
V.) III. Iwán	367.
VI.) Canning emléke	385.
VII.) Sztatus-adósságok	413.

A' mint ki-hírdettem volt, szándékozám, a' jelen-idő környüállásait, 's talám nem hiba ha ki-mondóm, szükségét is tekintve, *Hílo* ezen darabjában, a' következő czikkelyt is adni: *Erdélynek a' Fels. Ausztriaal hrs birtokába jutdadt, az 1686-tól 1712-ig ebben költ diplomáttikai acták, kötések summa elb-addsdval, és Erdély státtisztikai ismertetéssel*, tehát házánk máii politikai lételének és törvényes állásának le-írását. Ennek kösre-bocsátását azonban, az Erdélyi Híradó mellett járó Nemzeti Társalkodóban még novemberben tett jelentésem szektént, a' munka nyomtatása slatt ki-fejlődött, előre nem láthárott akadályok *tállalmazták*, és lehetetlenné tevék; 's valamint ezért, úgy a' gátló okokra ki nem eresskedhető tartózkodásomért a' tisztelt olvasó kösönségtől engedelmet kérek. E' hijjánósságot potolják a' IV és VI szám alatti czikkelyek, ellenben a'

még ezekhez ígért Washington és Lafayette czíműnek kiadásában sem lehetett most csélt érnem. —

Hedves kötelességemet teljesítem egyszer'smind háládatos köszönetem' nyilvánosításával a' szembe tünő pártfogásért és részvételért, melyet az általam kezdett Historiai 'Sebkönyv' a' nagy érdemű közönség előtt talált. — Midőn az I-*ed* év 1100-nál több példányjai fél esztendő bételése előtt el-fogytak, a' II-*dikra* 700-an felyül fizettek előre, kiknek sorát újabban hazánk sok fő rangú fíjainak és leányinak fényes neve díszesíti. E' buszító és serkentő bizodalmot nagy mértékben tetézte kis munkámnak a' Magyar Tudós. Társaság által lett meg-tiszteltetés, midőn a' november 10-*k.* 1833-*b.* Pesten tartott küs-ülésében az 1832-*b.* megjelent díszéretesebb Magyar könyvek közt Klübmát is meg-említani méltónak ítélte. — Vajha a' II-*d.* darab is, melyet erőmhöz képpést igyekeztem tökéletesíteni, némű a' hálók helyébe hagyást és meg-elégedést nyerne! —

SZILÁGYI FERENCZ.

Professor, a' Magyar Tudós

Társaság fejeleső tagja.

L

A' GRACCHUSOK RÉVOLUTZIOJA ROMÁBAN.

*Sane Gracchis, cupidine victoriae, haud
satis moderatus animus fuit: sed bono vinci
satius est, quam malo more injuriam vincere.*

Sallustius. Jugurtha. 42.

A' *Gracchusok* *révolucziójának* fő-kütfeljei — minekutánna az ezen időszakaszt leirt nagyobb historicusok, név szerént *Livius* ide tartozó LVIII. LIX. LX. LXI. könyvei elvesztek, (melyeket *Freinsheim* derekason kipótolt) — *Plutarchos* *Chae- roneából*, a' Kr. után az 1-ső század végén és a' 2-diknak elején, valamint *Appianos* *Alexandriából* a' 2-d. században, mind ketten Görög irok, de a' kik Romában megfordultak, és ott laktak is. Az első, egybenhasonlított életírásai közt, *Tiberius* és *Cajus Gracchus* életét közli; a' másik, Romai historiájának a' polgári hadakat illető részében, az 1-ső könyv 7-d. szakaszszától fogva a' 28-dikig ir a' *Gracchusok* zendüléséről. Ezen történetet érdeklik még, bár röviden, *C. Vellejus Paterculus* Romai historiája II-d. könyve 2-d. 3-d. 4-d. 6-d. 7-d. szak. *Florus* *Epitome rerum Romanar.* III-d. k. 13-d. 14-d. 15-d. szak. *Sextus Aurelius Victor* de viris illustr. 58-d. 59-d. 64-d. 65-d. szak. 's *Livius* fenn említett könyveinek, egy régi irótól származott, rövid foglalatai, epitoméji is használhatók egyes pontokra nézve. *Cicero* több helyeken emlékezik a' *Gracchusokról*, de ítélete felplök részrehajló és igazságtalan. (L. e' részben, *De Orat.* I. 9. *De Officiis.* L. 1. 22. L. II. 12. *nec vivi probabantur bonis, et mortui numerum obtinent jure caesorum.*) Végre *Valerius Maximusban* is vagynak a' *Gracchusokról* némely tudósítások. — Az újabb irok közzül,

Geschichte der Gracchischen Unruhen in der Römischen Republik. Von *D. H. Hegewisch.* Hamburg 1801.

Heeren *Geschichte der Revolution der Gracchen.* in: *Kleine histor. Schriften.* Göttingen 1803. I. Bd. S. 145. —

—————

A' hét dombon épült dicső Roma, — *rerum -- pulcherrima Roma* (1.) — a' Mars nagy várossa, — *magna Mavortis urbs* (2.) a' virtus, hatalom, méltóság honyja, — *domus virtutis, imperii, dignitatis* (3.) a' világ szemefényje, — *lux orbis terrarum* (4.) el-ragadó képekkel ingerlő, magas érzésekre lelkesítő, egész valónkat hatalmason megrázó, borzadással elegy bámulásra indító jelenés a' historiában! — Valóban, ennek a' világ sorsára még ma is befolyó városnak történetein végig nézve, 's elgondolva, a' mi áldás vagy átok onnan az emberiségre ki-áradott, nem találjuk nagyitva, vagy mértéken túl vive Virgilius és Cicero felhozott magasztaló szavait; kik közzül amazt

(1.) Virgilius Georg. II. 534.

(2.) Virgil. Aen. VI. 873.

(3.) Cicero. De Oratore I. 42.

(4.) Cicero. Catilin. IV. 6v.

már azon időkorban *első poétának* nevezték (5.) 's Homeroshoz hasonlították, (6.) a' másodikat *a' haza, ékesenszóllás és tudományok atyjának* köszöntötték. (7.)

A' keresztyén időszámlálás előtt 754 esztendővel emelkedtek a' Tiberis partján néhány kunyhók, 's ezekből formálódott a' városok fejedelme, — *princeps urbium* (8.) mely hét századok alatt, a' föld akkor ismeretes három részét hatalmával által-ölelte; itt állították-elő a' végzések, a' szélesen országoló, a' hadjaival kevély népet — *populum late regem, belloque superbum*. (9.) Roma tulajdon költőitől halhatatlanságra szentelve, úgy látszik igazán örök lételre rendeltetett. *Aeterna urbs* (10.) *Capitolí immobile saxum*. (11.) Már huszonöt századot töltött-el, 's szinte minden nagy, felséges, emberiséget érdeklő, azt feljebb emelő vagy hátrább taszító, a' mi ezen harmadfél

(5.) *Princeps carminum* Virgilius. C. Vellejus Paterculus Hist. Rom. II. 36.

(6.) Quintilianus Institut. Orat. X. 1. nro. 85. 86.

(7.) *Salve primus omnium parens patriae appellatione; primus in toga triumphum, lingvaeque lauream merite, et facundiae, Latinarumque literarum parens: atque (ut dictator Caesar hostis quondam tuus de te scripsit) omnium triumphorum lauream adempte majorem, quanto plus est, ingenii Romani terminos in tantum promovisse, quam imperii,* — C. Plinius Secund. Hist. Natur. VII. 31.

(8.) Horatius Od. L. IV. 3.

(9.) Virgil. Aen. I. 21.

(10.) Ovidius Fast. III. 72.

(11.) Virgil. Aen. IX. 448.

ezer esztendő alatt a' historia néző-helyén történt, a' hatalmas város — *Roma potens* (12.) nevével szoros öszve-kapcsolásban áll; mely elébb győzedelmes kardjával a' nemzetek elibe törvényeket szabva, azokat magához láncozta, majd a' hit keményebb és méjjebben ható fegyverével hódolá-meg a' világot, a' mennyország kolcsát sajátjává tette, 's tetszése szerint osztogatta, vagy zárta-el az idveséget. — Egy népnek sincs az emberi nem kifejlődésében, 's a' mái világ ábrázatján annyi nyoma mint a' Romainak; tőle eredett nagy részint a' föld jelen állapota. A' mellett minő bámulást érdemlő képét látjuk itt a' kicsi kezdetből temérdek nagyságra emelkedésnek! Midőn Roma eleinte keskeny határából kitekintve maga körül mindenütt idegen 's hatalmasabb birtokokat szemlélt, végre a' világ nagy piacczává, 's egy 750 mértföldnyi hosszu, és 500 mértföldnyi széles birodalom fejévé lett, mely Scotziától, a' Dunától és Kárpáthi bérczektől az Atlas hegyéig nyult-le Áfrikában, 's az Atlántikumi tengertől az Eufrátesig terjedett.

E' város azonban, nem csak országokat rabszizzra fűző ostrómaiától híres, de a' míveltségben és csinosodásban tett előmentéről még nevezetesebb. A' sok századokon kereszt-

(12.) Horat. Epist. L. II. Ep. I. 61.

től fegyvert zörgető Roma, meg-tanulta végre a' Görögöktől a' jóízlést, tudományokat, szép művészségeket; 's így a' le-tiport Hellas erőt vett bárdolatlan ellenségén, a' Mu'sákat Latiumba, mint honyjokba bé-iktatá. (13.) — Meszsze és távoli körhén parancsoló hatalma, törvényjét uralkodóvá tette, nemesedett erkölcsével, pallérozódásával, 's a' tudományokban nagyramentével, nyelve közönséggé lett, mely léányaiban, déli nyugoti és keleti Európában a' Tajo torkától a' fekete tengerig, ma is él. Az ott tündöklött remek-elmék míveit és emlékeit, minden időkor el-ragadó gyönyörűséggel olvassa, 's azok mint fellengő ész és megtisztált itélettel páros fain izlés mustráji ezután is mindég bámulás és tisztelet tárgyai lesznek. —

A' világ-szerte nevezetes Roma továbbá, mely az igazgatás minden formáit meg-próbálta, a' jónak és rosszsznak, virtusoknak és vétkeknek példáit, a' leg-jelesebb hősöket, az emberiség örök tiszta fényben álló fíjait, valamint a' leg-borzasztóbb pokol-szülte szörnyetegeket, meg-lepő csudálatos elegyedésben mutatja! A' Camillus, Fabricius, Regulus, Scipiok, Metellusok, Cicero, Cato, 's az éle-tet szabadság nélkül meg-vető Brutus hazája

(13.) *Graecia capta ferum victorem cepit, et artes Intulit agresti Latio.* Horat. Epist. L. II. Ep. I. 156. 157. —

vólt édes anyja Sullának és Catilinának, ez emelte Tiberiust, Nerot, Domitianust, Helioabalust azon thronusra, melyet e' vérben feredő tyrannusokkal éles ellenkezésben díszesítének a' ritka ember-fejedelmek, egy Titus, Trajanus, Antoninus, Marcus Aurelius! Valóban Roma historiája, az idő tapasztalásának nagy archivuma, egyaránt intő, tanúságos egész népekre, mint egyes személyekre nézve, és gazdag kincstára a' nagy karaktereknek, a' lelket égig emelő, 's viszont föld porába vissza-taszító jelenéseknek, tele számos és méjjen érdeklő bizonyágaival az ember és sors hatalmának, tüköre nemünk élte folyamatjának, mely fényesen tündököltetivissza azon igazságot, hogy a' lelki-erő századokra ki-ható felsőségén alapul a' valódi nagyság; de azt is, hogy itt alatt a' világosságot árnyék kíséri, 's minden, bár mely magos, felséges, mulandóság alá van vetve!

Majd midőn az uralkodás és dicsőség polczáról Roma le-hanyatlott, 's vad és bárdolatlan népektől fel-dulva, azoknak prédája lett, a' közép-idő sűrű homályjában fénix módjára fel-elevenüle hamvaiból, 's a' világi hatalom helyett lelki és egyházi országásra emelkedett. A' régi világ fő-várossának egészen kinem holt, de gyengén csillámló hajdani fényje, észrevehetlenül által-sugárzott az annak keblében plántált keresztyén anyaszentegyház-

ra, 's a' Romai püspökök fején végre a' szentség — — — — — nimbussává változott. Viszsa-nézzünk é a' bé-mohosult századok történetein, fel-kölsük é a' halál néma álmából azokat kik a' leg-hatalmasabb koronás főket porba aláztak, népek és nemzetek sorsát vezették, országokat ajándékoztak és osztogattak, 's kiknek neve reszketéssel töltött-el mindeneket? E' tanusággal tömött képen, — mely az ön-méltóságával büszkélkedő emberi lélek kicsinységét oly szembetünőleg mutatja — áll előttünk egy szegény ácsmester fija, VII. Gergely pápa, nem csak a' maga idején felyül emelkedett, de a' jövendő századokat is által-ölelő oriási lélekkel, ki, Német császár IV. Henriket földre sujtja, 's kénszeriti ötet mint bünein bánkódót, vászon-ingben mezitláb, minden étel nélkül egymásután három nap január. 23-d. 24-d. 25-d. 1077-b. sanyaru hidegben állani Canossa várának udvarán, 's úgy várni a' rettenetes egyházi ítélet alól fel-öldozást, melyet csak a' negyedik nap, a' hatalmasabb elibe bocsátva, 's ott is mezitláb állva, nyerhetett-meg; (14.) az említett kép több ilyen jelenései közt látjuk I. Fridrik császárt Barbarossa nével, ki 1155-b. a' lovára felülő IV. Hadrián pápának kengye-

(14.) Hildebrand als Papst Gregorius der Siebente, von Joh. Voigt. Wien 1819. S. 475. — Geschichte der Teutschen von Pfister. Hamburg 1831. II-ter Bd. S. 255.

lét tartja, (15.) 's azután 1177-b. III. Sándor pápának lábát csókolja Velenczében: (16.) ezzel atyafias ábrázolat V. Czelestin pápának 1294-b. Aquila várossába történt bé-menetele, mikor II. Károly Nápolyi király, és a' fija Károly-Mártell fogták azon számár kantárát, melyen a' szent atya ült. (17.) Az egyházi hatalomnak a' világit le-tapodó ereje, egy nagy megreszkettető példában tűnik még a' szemünkbe akkor is, midőn III. Innocentius pápa 1208-b. Angliára a' nagy átkot ki-mondja, majd a' királytól Jánostól országát el-itéli, 's ötöt olyan egyezésre szoritja, mely Angliát esztendőnkénti adófizetés mellett a' Romai udvar felsősége alá rendelte. (18.) A' pápák mindenható parancsolatja dördült Europa egyik végétől a' másikig, mely a' fejedelmeket és népeket a' keresztes hadakra fel-bolygatta, ezen hatalommal élt, végre VI. Sándor pápa, midőn 1493-b. a' még fel nem fedezett új világot a' Spanyoloknak és Portugallusoknak ajándékozta, 's tetszése szerént vont határlinéát a' két nemzet birtoka közt.

(15.) Geschichte der Teutschen von Pfister II-ter Bd. S. 368. — Krause Gesch. der wichtigsten Begebenheiten des heutigen Europa. Halle 1789—1803. IV-t. Bdes 3-te Abth. S. 90.

(16.) Krause. IV-t. Bdes 3-te Abtheil. S. 113.

(17.) Fessler Die Geschichten der Ungern II-ter Bd. S. 716.

(18.) Krause Geschichte — des heut. Europa. IV-t. Bdes 2-te Abtheil. S. 247. 248.

Minden tekintetben nagy és nevezetes azért Roma, egyetlen egy a régi világban, mint idökorunkban. Még ma is, oly sok századok óta, melyek rongálva zuhogtak-el felette, a leg-pompásabb, a leg-több ingerrel kecsegtető város. Midön a réginek magos érzésekre ragadó, s a classikus nagyságot elevenen ábrázoló romladékin mohosult tisztelet ül, az újnak, a művészi tökéletességet ki-merítő, szépet, felségest öszve-foglaló remek épületjei körül szent méltóság bájló fényje lebeg, és lelket emelő képeket teremtenek a vándor elibe azon emlékek, melyekre minden lépten talál, a hajdant és jelent egy optikai tükörben mutató Roma falai közt.—Még ma sem szünt-meg ez a város parancsolni, ma is fenn-tartja — — — — — költsönözött jussaira alapított uralkodását, még idökorunkban is több országokon és nemzeten gyakran gyakorolja — — — — — hatalmát és felsőségét! Ezerenként borulnak most is a képzelt Isteni helytartó lábai elibe, — — — — — áldásáért!

Így el-gondolva ezeket, szinte mondhatjuk, Roma történeteit vizsgálni, annyi mint az emberiség évkönyveit forgatni. Ezen historiának minden lapjai oktatók, az azzal foglalatostokodóra nem kevesebb haszon mint gyönyörűség háromlik.— De különösen tanuságos a'

régi Roma viszontagságainak azon pontjánál megállani, hól az, világra ki-ható és ezt elnyelő hatalmának meg-fundálása után, ön-belsejében kezdte háborogni, mikor több versben hazafi vért árasztó kemény meg-rázásokat szenvedve, végre, a' népet kecsegtető, de a' hazát szaggató és dülő nagyravágyók dühös játékának áldozatja lett. E' belső zajgása és nyugtalan állapota Romának, a' *Gracchusok sendülésével* kezdődik, 's egy egész százzadon keresztül, a' Kr. e. 135-től 31-ig (R. ép. u. 621-től 723-ig) kisebb nagyobb mértékben tartott révolucziós hánykódása. A' Gracchusok próbatétele volt a' reszpublikát lángba-borító, 's azt végre, omladékokban döntő polgári hadak gyújtó fáklyája, e' volt az erő és hatalom uralkodásának kezdete. Appianos szavaival: „Fegyvert soha sem vittek a' nép gyűlésébe, polgári vérontás is Tiberius Gracchusig nem esett, ki tribunus korában, új törvényeket javallván, leg-elsőben öletett-meg egy lázzadásban. — — A' háborgások gonosz tett ölta nem szűntek-meg, a' meg-hasonlott felek nyilván fel-költek egymás ellen, és gyakran kardot ragadtak: — — a' rendet megtapodó erőszak mindég csak kevés ideig szakadt félben, 's azzal együtt a' törvények és jus gyalázatos kigunyolása. Meszsze terjedvén pedig a' roszs, a' köz-társaság ellen világos támadások, 's a' haza ellen nagy és erőszakos hadak let-

tek.“ (19.) — Egy szabad köztársaságban természetesen különböző felekezetek szoktak elő-állani, 's mihelyt ezek politikai pártoskodó részekké válnak, mihelyt erőre kapnak magok meg-győződését és principiumait uralkodóvá tenni, leg-ottan a' józanokosság megszűnésével, az indulatok vad ki-törése, és szilaj fejtelenségre el-áradása szokott elő-állani. Ez a' rossz nyomja a' reszpublikákat, a' szabad-sággal élés szomszédos a' visszaéléssel, a' tágasabb körben mozoghatás ritkán marad a' rendes és ki-szabott határakon belől, 's e' részben bizonyoson a' meg nem kötött teljes hatalmu monarchiákban, több tartósság több állandóság van. De valjon a' megállapodás, 's egy célhoz némán szegződés é, vagy a' mozgás, előre-törekedés, tovább-haladás, nemünk el-rendeltetése? Valjon a' folyó-víz, ha szinte olykor árkából pusztitva ki is csap, vagy a' meg-pe'shedt, helyéből nem mozduló, 's mocsárrá büszhődött tóvíz ad é a' környéknek több hasznot? —

A' révolutziok historiájának legtanúságosabb része, az ilyen nagy mozgások kezdő-pontja, mikor a' már ki-formálódott politikai felekezetek egymással vívni tusakodni készülnek, mert mindég valamely szélesen ki-ható principium, közönségesen érdeklő interesszé

(19.) Appianos, Polg. had. I. 2.

a' surlódás rugója. Így van a' Gracchusok révoluziojával is a' dolog, 's e' szempontból kell meg-ítélni az általok próbált politikai újítások fontos voltát. A' tölök eredett zendülés, egy igen nevezetes és jelenkorunkat is hatalmason mozgató kérdésből indult-ki, a' kisebb henye részért dolgozó, bizonyos tekintetben azért is élő nagyobb számú nép sorsának könnyebítéséből, emberivé tételéből. Ők magok, jól-tévő törekedések és nemes célra sietések első áldozatává lettek, a' révoluzio pedig, melynek szerzői valának, egy század eltelte után, az arányzattal éppen ellenkező kimenetelben végződött, mert a' nép boldogítása és szabadság helyett, minden nemesebb erőt megfojtó, minden emberi érzést megölő, 's egy nagy birodalmot súlyos bilincsekbe verő vad despotismust szült. — De e' nagy mozgások meg-értésére, 's a' Gracchusok javító szándékának meg-ítélhetésére szükség Roma akkori helyheztetésére, átaljában a' köztársaság belső állapotjára egy vizsgáló tekintetet vetni. —

A' régi Roma történeteit ábrázoló nagy képen négy fő-vonást látunk; kezdetben, a' kicsi, tizenöt mértföldre alig terjedő státus, királyi országlás alatt volt, majd arisztokráciai, azután demokrátziai köztársasággá vált, 's végre minden szabadságot le-tapodó mo-

nárcchia lett belőle, mikor a' roppant birodalmot a' despotismus kötele egy fő alatt egyesíté. — Roma, hihetősön Alba Longa coloniája, eredetét a' Latinusi néptör'sökből vette, de korán öszve-elegyedett a' szomszéd népekkel, kiktől sok szokásokat, főképpen vallásos szertartásokat költsönözött. Lakossainak fő foglalatossága a' földművelésben és katonaságban állott; a' hatalmassá lett város ezen két alapon épült-fel, melyek belső életének állandó czimer vonásai maradtak. — Constituizioja elébb tiszta árisztokrácia vólt, 's a' népet alkotó különböző rendek és osztályok éppen ezen czélra, a' fő-ranguak elsőségére intéztettek. A' hazafiak egymással szembe-álló két rendjét formálták a' *patriciusok*, v. tulajdonképpen való nemesek, minden politikai 's vallásos jusok ki-rekesztő birtokában, és a' *plebejusok*, v. közrendűek. (20.) Oly magos közfal vólt e' két rend között emelve, hogy azoknak egybe-házasodása is szorosan tilalmaztatott. Valamint a' *Senatus*, a' fő-tanács, egyedül patriciusokból állott, úgy hivatalokat is

(20.) A' lovasok — *equites* — eleinte nem tettek egy külön rendet, de a' patriciusokhoz tartoztak. (Liv. I. 43. *Equitum ex primoribus civitatis XII. scripsit centurias. Sex item alias centurias — fecit.*) A' lovasi rend — *ordo equestris* — politikai fontossága későbbben fejlődött-ki, részint a' hadakban bizonyított nagy szolgálatok által, részint minekutánna a' resz-publika jövedelmeinek haszonbérleijivé lettek. — *Publicani, qui vectigalia conducebant.* —

csak ők viselhettek, 's a' polgároknak centuriák szerént fel-osztására alapított népgyűlés, — *comitia centuriata* — minden bé-folyást és hatalmat a' gazdagok kezébe egyesített, mert belölök vólt a' leg-több centuria formálva. (21.)

Azon révolutzio is, mely a' királyi országást meg-buktatta, az árisztokrátziai féltől eredett, mikor egyébbaránt Roma polgári alkotmányján semmi egyéb változás nem történt, csak hogy a' hatalom, éppen oly határozatlanul, mint azt a' királyok birták, két, de csupán esztendeig parancsoló patriciusi consula szállott. A' patriciusok e' szerént szabadokká lettek a' királyi hatalomtól, de a' plebejusok annál sulyosabb tereh alá estek. Ebből fejlődött-ki Romában a' közrendnek a' főrangokkal, a' demokráziának az árisztokrátziával szinte 150 esztendeig tartott tusakodása, melynek sok érdeklő egyes vonásokkal gazdag folyamatja bizonyosságát adá, hogy a' képzelt születési elsőség mindég csak ön-magának bálványoz, 's az árisztokrátzia a' hajdankorban is éppen oly makacs és az emberiség szavára nem hajtó vólt, mint szintén ma. A' nyomásból természetesen következett

(21.) Haec omnia in dites a pauperibus inclinata onera. Deinde est honos additus: non enim — vitim suffragium eadem vi, eodemque jure promiscue omnibus datum est; sed gradus facti, ut nec exclusus quisquam suffragio videretur, et vis omnis penes primores civitatis esset. Livius I. 43.

a' plebejusok törekedése mind azon jusok elérésére, melyeket a' patriciusok bitangoltak; 's minekutánna elébb, két, védelmekre rendelt külön tisztviselőket — *tribuni plebis* — nyertek 493-b. (R. ép. u. 261-b.) kiknek személyek szent és sérthetlen vólt, hatalmuk majd minden határon túl terjedett (22.) számok pedig kettőből ötre, azután 457-b. (R. ép. u. 297-b.) tízre szaporodott — ezeknek segítségével végre, több versben nagy heveséggel meg-újított villongások után ki-vívták, hogy ők is minden hivatalokra fel-vétetessenek, átaljában minden jusok birásában a' patriciusokkal egyaránt részek legyen. E' végre hozták bé a' tribunusok 491-b. (R. ép. u. 263-b.) a' népnek tribusok szerént való gyűlését — *comitia tributa* — hól a' fejenként szózatolás a' plebejusok részére nyomta-le a' fontot, 's melynek végzései majd 448-b. (R. ép. u. 306-b.) az egész népet kötelezőkké lettek — *ut quod tributim plebes jussisset, populum teneret*. (23.) Az első plebejusi consult 366-b. (R. ép. u. 388-b.) választották L. Sextius Sextinus Lateranus személyében, 's ez első lépés után, mintegy hatvan esztendő alatt, a' több hiva-

(22.) *Ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilii latio adversus consules esset*. Liv. II. 33. — A' tribunusok a' *Veto* ki-mondásával a' senatus és nép akármely végzését meg-gátolhatták — *intercedere* — Liv. IV. 6. 48. VI. 35. XLV. 21. —

(23.) Liv. III. 55. —

talok is mind meg-nyittattak a plebejusok előtt. — Így a választó közfal a két rend közt lerontatott, az emberi jusok meg-tagadásában különösen bosszantó egyenetlenség megszűnt, 's a hazafijaknak egy lélekben, egy érzésben öszve-olvadások lehetővé lett, a mi Roma fel-emelkedését nem kicsi részben mozditotta-elő. —

Az alatt míg Romában ezen belső villongások folytak, melyek akár mint is a nép erejét nagy mértékben fel-költötték, 's azt szüntelen mozgásban gyakorlásban tartva meg-edzettek, a köztársaság hatalma Italiában mind többre terjedett. Még bé sem töltötte Roma fenn-állásának ötödik századját, mikor már az egész tulajdonképpen való Italiát, a Macra és Rubico vizektől le a félsziget déli csucsaig bírta. (24.) Az ezért folyt mérges tusakodások sorában leg-több veszéllyel fenyegető, de egyszersmind a szabadító Camillus nevét örök dicsőségre szentelő volt az, melyben a Seno Gallusok — *Galli Senones* — Romát, a capitoliumon kívül, fel-dúlták, és hamuba borítottak 389-b. (R. ep. u. 365-b.) — leg-tovább tartott ellenben, és leg-fontosabb kö-

(24.) A Romaiak a fél-szigetnek csak közép és alsó részét számlálták Italiához, annak északi felső nagy tartományját, az Alpesen innen eső Galliát — *Gallia cisalpina* — provinciának gyanánt tartották, mely nem elébb hanem Julius Caesar idejében nyert hazafi. júst.

vetkezéseket huzott maga után a Samnisiakkal — *Samnites* — 53 esztendőn keresztül 343-tól 290-ig (R. ép. u. 411-től 464-ig) tartott hadakozás, egyszersmind a Romaiak valódi hősi időszakaszsa, melyben a hazaért magokat önként fel-áldozó két Decius Mus, Valerius Corvus, Papirius Cursor, Q. Fabius Maximus nevek dicsőséggel tündöklök, — mert ez nyitott utat igazán egész Italia meg-hódolására, ez vetette-meg a köztársaság jövő nagy-sága és ki-terjedése alapját, s a világon uralkodást lehetségessé tette. Az utolsó nézve a város 6-d. századjában nevezetes és messze haladó, lehet mondani, mindent el-határozó lépések történtek. Első volt e részben, Sardiniának és Corsicának, csak hamar Sici-liának is el-foglalása, — minekutánna Marcellus 212-b. (R. ép. u. 542-b.) az Archimedes esztől sokáig védelmezett Syracuzét meg-ostromolta — valamint felső Italiában vagy in-nenső Galliában az Alpese-kig győzedelmesen terjeszkedés. De ezeknél majd sokkal fényesebb, egymást sebesen fel-váltó triumfusok kö-vetkeztek; — a részpublika, leg-mérgesebb ve-telkedő társat Carthagót, három nevezetes hadban földre sujtva Hispaniát és északi Afri-kát magáéva teszi, a Syriai nagy birodalmot meg-alazza és függésre kényszeríti, végre Ma-cedoniát, Illyriát, s Görög-országot is. Corin-thos fel-dulásával, éppen Carthago romlása

esztendejében 146-b. (R. ép. u. 608-b.) provinciájjá változtatja. — Így Roma minden el-
lenségein diadalmaskodva, a' dicsőség magas
polczára emelkedett, nyugoton és keleten
egyaránt megfundálta tekintetét, vitéz nem-
zeteket, nagy birodalmokat porba tiport; aka-
ratját messze, szélesen ki-ható körben né-
pek és királyok tisztelték! —

Az első tekintetre azért a' reszpublika,
7-d. századja kezdetén olyan állapotban lát-
szott lenni, mely annak állandó s a' jól-lételt
elő-mozdító csendességét, hatalma rendithe-
len talpköven állását, sőt magosabbra emel-
kedhetését mutatta. De a' köztársaság valódi
helyheztetését, külső és belső állását méjjeb-
ben vizsgáló előtt a' dolog egészen más szin-
ben volt, a' kívülről fénylés mellett, benne,
sok rossznak, sok rongáló veszélynek, el-
rejtett, s máris fejlődésben indult csirájit le-
hetett észrevenni, s mindenképpen kemény
meg-rázások há-következését várni.

A' fő-szempontról melyből Roma belső ál-
lapotját nézni kell, az, hogy bár ezen státus
reszpublika, szabad köztársaság nevet viselt,
de szabadsága keskeny körbe volt szorítva, s
a' roppant birodalmot alkotó népességnek igen
kevéa része birt. valódi hazafi jussal — *jus ci-
vilitatis*. Csak Romának magának, és nem mess-
sze terjedő környékének, valamint néhány e-
zen elsőséggel meg-ajándékozott Itáliai váro-

soknak, az úgy nevezett *municipiumoknak* lakossit lehetett teljes értelemben hazafijaknak mondani. Ezek tették az uralkodó népet, a hatalommal fel-ruházott test belölök állott; a több különböző nemzetek, sokféle népségek Italiában, és ezen kívül, polgári számban éppen nem jöhettek, de kisebb nagyobb mértékben csak alattvalók voltak. Ennek megértésére szükség Romának az említett népekhez és tartományokhoz állását, különösen Italián való felsőségét egy kevéssé megvilágosítani. Fő-eszköznek használta a reszpublika a meggyőzött ellenségen maga hatalmát megfundálni, az el-foglalt városokba Romai polgárokból gyarmatok, coloniák telepítését, kik egyszersmind őrző sereg gyanánt szolgáljanak, 's bár különös polgári alkotmányal és jusokkal — *jus coloniarnm* — csakugyan az anyavárostól szoros függésben maradjanak. Az Itáliai népek vagy szövetségesek voltak — *socii, foedere juncti* — vagy tökéletes alattvalók — *dedititii*. Az első nem egyforma tekintetben állottak Romához, közelebbi függéseket a reszpublikával tett kötés vagy szövetség határozta-meg, 's bár különös constitutziojokat igazgatásokat meg-tartották, még is kötelesek valának a reszpublikának adózni, és katonákat állítani — *tributis et armis juvare rempublicam*; egyébbaránt különbség volt köztök, a mint Latiumi vagy Itáliai jussal valának meg-

ajándékozva — *jus Latii* — *jus Italicum*: a' Latiumi jus, a' Romai hazafiság után, leg-kedvezőbb, leg-több szabadsággal járó helyheztesítés volt, 's éppen azért csak, a' nem nagy szám-ból álló, 's Romával leg-közelebb rokon Latiumi városok részébe jutott. — Az alattvalók — *deductii* — ellenben, belső constitutiojokat elvesztették és egészen Romai különös fő-tisztek — *praefecti* — alá voltak adva, kiknek tetszésétől függöttek. — Éppen így minden Italián kívül eső tartományok lakossit is tökéletes alattvalóknak kell nézni; azokban az egész igazgatás Romai lábra állítottatott, Romai törvények szerént folyt; szóval provinciák-ká lettek, — *in formam provinciae redigere* — melyeknek esztendőnként változó helytartóji — *proconsules, propratores* — katonai és polgári hatalommal — *potestas v. jurisdictio, et imperium* — egyaránt fel-ruházva, annál súlyosabban nyomó kormányt gyakorolhattak.

Ha már tekintetben nem vesszük is oly sok külső gazdag és hatalmas provinciáknak egy várostól nem természetes függését, a' mi-ből egyéb rosszakat el-halgtatva, a' birodalomnak ön-maga terhe alatt le-rokadása, előre látható volt, csak Italiának Romához állásából, sok romlásnak és kártékony surlódásoknak kellett következni. Szinte nem képzelhető annyi népeknek hosszas ideig csendesen maradhatása egyetlen egy város nyomó

felsősege alatt, és semmit sem igen lehetett bizonyosabban tudni, mint hogy azok a rájuk tett járom hordozását annál terhesebbnek fogják nézni, mivel jussaik és szabadságok egy részébe meg-hagyattak, a mi nem kicsi ösztön volt, annak is, a mit el-tartóztattak, kivívására, 's így Romával egyforma jusokat sürgetésre. Mentől tovább vizsgálja egy nép ilyen formán a maga jussait, mentől hosszabban bibelődik azokkal, annál méjjebb gyökeret vernek keblében, annál erősebben ragaszkodik hozzájuk, 's az idő tápláló és nevelő dajkája a szabadságra vágyásnak. Így hát csak magában is sok össze-bonyolodást szülhetett Romának helyheztetése Italiához, 's ha ide vesszük azt, hogy egy a népet vezetni tudó és ennek kedvét vadászó nagyravágyónak milyen kecségtető ki-nézése volt magának hatalmas felekézetet szerezni, melynek segítségével a részpublika constitutziojának fel-forgatására 's az Itálián uralkodásra csak nem önként út nyílt előtte, — valóban méltán mondhatjuk a köztársaság külső állását feszültnek, mely sok szélveszek, sok zivatarok szülő anyja lehetett.

Ha másfelől a reszpublica belsejébe tekintünk, itt a romlásnak még több és nagyobb pusztitással ki-áradni készülő kútfejeire, 's szinte orvosolhatlan, a státus lételetét fenyegető veszélyekre találunk. Romának oly sok ha-

dakozásai és dicsőséggel tündöklő triumfussai mellett, melyek a leg-gazdagabb országok és városok kincseit oda halomra gyűjték, még is a parancsoló nép állapotja egészben véve éppen nem gerjeszthetett irigységet, sőt napról napra terhesebb kezdett lenni. A nemzeteket le-tapodó és ki-rabló győzedelmesek számossabb része éppen úgy szegényedett, a mint a reszpublika hatalma és fényje nevedett, s midőn a még kicsi kerületű város köfalai között jól-lételt és a középszerű sorsal meg-elégedést lehetett látni, a világot meg-hódolás után, az inség és szegénység benne nőttön nőtt, a nép nagy részint fogyatkozással küszködött, és semmi ki-nézést nem mutató jövő képet látta maga előtt. Természetes, könnyen ki-magyarázható jelenés! A hajdani Roma lakossai ön magok erejére támaszkodva, munka és szorgalom által szerzették táplálásokat, s kicsi földjeik művelése minden kívánságokat ki-elégítette, a gazdagodó város ellenben mentől meszszebb terjeszkedett, annál több szükséget ismert, annál inkább fel-hagyott a csak magában bízó munkássággal, s a mint több több idegen és könnyű élelem módhoz jutott, a henyé és dologtalan életet meg-szokta, az arany középszerűségre rá-unt, s telhetetlen indulatoknak adott helyt keblében. Azon mértékben, a mint temérdek kincs és pénz folyt-öszve Romában, kivált az Ásiával megismerkedés után,

a' mi az erkölcs meg-romlását, és sokféle vétek, gonoszság el-áradását is sietteté (25.) a' szorgalom meg-fojlódott, a' puhaság és tuhya restség el-hatalmazott, s itt is meg-valósult azon tapasztalás, hogy a' sákmányozó és rábló népek éppen a' hamar gazdagodás által szegényednek-el. — Az egész népekre, mint az egyes emberekre nézve örök igazságnak marad, — a' dolgos és munkás élet ad valódi kincsset. —

Ilyen móddal formálódott Romában a' lakosoknak egy vagyont és szorgalmot nem ismerő számos osztálya — egy heré és munkátlan köznép. A' mint egyes familiák a' jövedelmest hivatalkok és pénz csikórára ezer utat nyitó provinciák kormányzása által roppant gazdagságra tettek szert, és ez mind kevesebbek keze közé szorult, másfélől a' nagyobb rész jólléte éppen úgy csökkent, a' vagyontalan sokaság szaporodott, s azon jelenés a' mit nagy városokban közönségesen láthatni, a' teljes teli bőség, a' pénzt szoró vesztegetés, a' pompa és fényezés tözsomszédjában, szinte köldus

(25.) *Luxuriae peregrinae origo ab exercitu Asiatico in vecta in urbem est. Livius XXXIX. 6.* —

Asia Romanorum facta, cum opibus suis vitia quoque Romam transmisit. Justinus XXXVI. 4.

Syria prima nos victa corrupit: mox Asiatica Pergameni regis haereditas. Illae opes atque divitiae afflixere saeculi mores, mersamque vitiiis suis, quasi sentina, rempublicam pessumdedere. Florus III. 12.

botra szorult szegénység, és nyomorúsággal vesződés, — Romában is kezdé már mutatni magát, 's míg néhányan a sors kedveltjei közül milliokkal játszanak, számtalan csoport ember hólnapjáról, sőt mindennapi kenyereéről bizonytalan aggodalomban élt. — Így érthető Florusnak mondása: „a' Romai nép fényüzése által éhségre jutott.“ „*Populus Romanus — famem luxu fecerat.*“ (26.)

E' két ellenkező végsőben állás azonban, 's a' közrendűek nevedő insége még más okból is származott, de a' mit csak Roma polgári állapota belső mivoltában és ezen státus eredeti alkottatásában lehet fel-találni. — A' Romaiak fő-foglalatosága kezdetben, 's a' reszpublika lételének gyökere a' földművelés vala, nagyok kicsinyek egyaránt üzték azt, a' mint az eke mellett dictatori polczra szállított L. Quintus Cincinnatus példája bizonyítja. (27.) Az egyes familiák gazdagsága tehát fekvő-jökben, földekben állott, de a' melyek nem magános, hanem közönséges birtokot formáltak, a' reszpublika sajátjai valának. A' mint t. i. a' Romaiak győzedelmes fegyvereiket Italiában mind inkább ki-terjesztették, a' meghódolt népek földjeit egészen, vagy leg-alább nagyobbára elfoglalták, mert ez volt a' leg-jóbb és leg-bizonyosabb nyereség. Ilyenkor, a' hatalmuk alá

(26.) Florus III. 42. —

(27.) Livius III. 26. —

a' mi az erkölcs meg-roml'
 tek, gonoszság el-áradás,
 szorgalom meg-fojlódot'
 restség el-hatalmazot'
 azon tapasztalás, ho'
 ló népek éppen a'
 gényednek-el. —
 egyes emberekr'
 rad, — a' dolgc'
 eset. —

Ilyen r'
 kosoknak
 mérő sz'
 lan köz
 mes t'
 tó p'
 da'
 k

szaba
 dei fizetés n.
 ében, a' gyümölcs-
 ok hadakozó népektől
 szüntelen ellenségeskedő
 etése természetesen hozta
 litikát, mert csak így lehetett
 ordozó polgárok számát nevelni,
 on szövetségesek yájanak. — De e-
 intézésnek a' czéllal éppen ellenkező
 etkezése lett. A' gazdagok lassanként nem
 csak ezen sok jövedelemmel kecsegtető köz-
 földeket magokévé tették, hanem a' szegényebb
 sorsu polgárok birtokát is, részint szép szerént,
 részint erőszakoson el-vették, vagy azokba ál-
 nevek alatt, e' czélra bérelt idegen emberek
 segítségével bé-ültek, és így ezen az' úton rop-
 pant ki-terjedésű fekvő-jök birtokossivá, sőt a'
 hosszabb idő által mintegy valódi tulajdonossi-
 vá lettek. Az ebből fejlődött rosszszat tetézte
 azon környülállás, hogy a' gazdagok magok
 földjeiket nem szabad emberekkel, de a' gya-

bor

28

és hogy eleint
Szakorlásban
nyitja, ki
esett. (28.)

szabási feltevést ál-
lítása mellett a'
minekutánna
között a'
már-
ása és so-
gazdag-
kölcsei

jaira biz.

aban nőttön nőu.

őmve volt veleek, a' szaba-
ben javaikból ki-forgatva, a'
di szolgálat és más terhek által ma-
ben el-apadtak és ki-pusztultak. (28.) 1.
ták ugyan több versben a' fekvő-birtok egyfo-
mább fel-osztásával — *leges agrariae* — a' neve-
kedő veszélyt meg-gátolni, különösen 377-b.
(R. ép. u. 377-b.) Cajus Licinius Stolo tribu-
nusnak azon rendszabása, hogy senki ötszáz
hód földnél többet ne birhasson — *ne quis plus
quingenta jugera agri possideret* (29.) hasonló
célra volt intézve, de ez a' törvény, mint szo-
kott lenni azokkal a' mikbe a' haszonlérés be-
lé-elegyedik, hamar felejdékenységbe ment,

(28.) A' szabad emberek el-fogyását, és a' jöbbá-
gyok el-szaporodását Italiában, Livius kevés de
erős szavakkal bizonyítja: „Innumerabilem multi-
tudinem liberorum capitum in eis fuisse locis, quae
nunc vix seminario exiguo militum relicto, servitia
Romana ab solitudine vindicant. Liv. VI. 12. —

(29.) Livius VI. 33.

esett városokba telepített Romai lakosok közt ki-osztották az el-vett földeket, még pedig vagy ingyen, vagy azokat örök árron el-adták, vagy haszonbérben bocsátották. De ezen földek leg-nagyobb része, különösen azok, melyek még művelés alá nem jöttek, közbirtokban maradtak; melyéken a' reszpublika saját jussát fenn-tartá. Használni pedig és művelni az ilyen közföldeket, mindennek szabadságában állott, de bizonyos esztendei fizetés mellett, mely a' gabonának tizedében, a' gyümölcsnek ötödében állott. A' sok hadakozó népektől körül-vett s azokkal szüntelen ellenségeskedő Romának helyheztetése természetesen hozta magával ezen politikát, mert csak így lehetett a' fegyvert hordozó polgárok számát nevelni, kikből rokon szövetségesek váljanak. — De ezen el-intézésnek a' czállal éppen ellenkező következése lett. A' gazdagok lassanként nem csak ezen sok jövedelemmel kecsegtető közföldeket magokévé tették, hanem a' szegényebb sorsu polgárok hirtökát is, részint szép szerént, részint erőszakosan el-vették, vagy azokba álnevek alatt, e' célra bérelt idegen emberek segítségével bé-ültek, és így ezen az úton ropant ki-terjedésű fekvő-jók birtokossivá, sőt a' hosszú idő által mintegy valódi tulajdonossivá lettek. Az ebből fejlődött rosszszat tetézte azon környülállás, hogy a' gazdagok magok földjeiket nem szabad emberekkel, de a' gya-

kori háborúkban könnyen szereshető rabszolgákkal műveltették, kiknek tartása nyereséges volt, nem csak a velek önkényesen bánhatásért, de különösen, mivel a katonai szolgálatól menttek voltak, s e szerint őket állandóul használni és szaporítani is lehetett. A Rómák ugyan is nem kötéssel fogták a haza oltalmazójait, de e szent kötelességet, egyedül csak annak fíjaira bízták. — Így a rabszolgák száma Italiában nőttön nőtt, majd az egész ország tömve volt velek, a szabad közrendűek ellenben javaikból ki-forgatva, a szegénység, hadi szolgálat és más terhek által nagy mértékben el-apadtak és ki-pusztultak. (28.) Próbálták ugyan több versben a fekvő-birtok egyformább fel-osztásával — *leges agrariae* — a nevezendő veszélyt meg-gátolni, különösen 377-b. (R. ép. u. 377-b.) Cajus Licinius Stolo tribunusnak azon rendszabása, hogy senki ötszáz hód földnél többet ne bírasson — *ne quis plus quingenta jugera agri possideret* (29.) hasonló célra volt intézve, de ez a törvény, mint szokott lenni azokkal a mikbe a haszonlesés belé-elegyedik, hamar felejdékenységre ment,

(28.) A szabad emberek el-fogyását, és a jobbágyok el-szaporodását Italiában, Livius kevés erős szavakkal bizonyítja: „Innumerabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuisse locis, quae nunc vix seminario exiguo militum relicto, servitia Romana ab solitudine vindicant. Liv. VI. 12. —

(29.) Livius VI. 35.

's hogy eleitől fogva nem igen lehetett szoros gyakorlásban, éppen szerzőjének példája bizonyítja, ki annak által-hágásáért büntetés alá esett. (30.) E' szerént az ország azon részben, a' mint a' jobbágyok száma benne el-áradott, a' valódi hazafijakra nézve népetlenné lett, a' szegénységgel a' békételenség is nőtt, 's az igazságtalanság érzését az idő még nagyobbra nevelte, midőn másfelől a' rabszolgáknak mérték felett el-szaporodása sok veszedelem forrásává, 's a' köztársaságot fenyegetővé válhatott. Az irt módon birtok nélkül maradt közrendü polgárok többszöri tilalom ellenére is Romába tódulának, hól mind nagyobb lett az ilyen el-aljasodott és meg-vásárolható nép-rakás, mely egyébképpen is, de kivált a' gazdagoknak mind feljebb hágó fényüzése által különböző élelmet és kereset módokat talált. (31)

Ha már így az el-nyomott és birtokától el-esett, de ahhoz való jussának tudását méjjen keblében hordozó köznép *demokratsiai partá* válhatása csak egy ügyes és a' sokaság érdekszójét fel-zaklító vezetőtől függött, másfelől ezzel a' könnyen mozgatható csoportal, egy gazdagság és hatalom által meg-erősödött és

(30.) Livius VII. 16.

(31.) A' köztársaságot illető földeknek, a' fenn leirt módon a' gazdagok által lett el-foglalását, a' szabad közrendüeknek azokból ki-forgatását, 's a' rabszolgák meg-sokasodását környüállásoson le-irja Appianos Polg had. I. 7. 8. és Plutarch. Tiber. Gr. 8.

teljesen ki-formált *aristokratai feltekezést* állott szembe. Minden egyformasága mellett a párticusoknak és plebejusoknak, minekutánna az utolsók azt ki-vívták, a két rend között a valóságban még is igen nagy különbség maradt. A fő-rangnak nevedő befolyása és sokat tehetése nem csak nagy birtokra és gazdagságra jutásokból érthető, de egy más, erkölcsi erőn épülő, s éppen azért távolibb körben ható és tartósabb elsőségekből, magosabban állásokból következett. A két rend visszálkódásának meg-szűnésével egy pár század óta Rómában tökéletes belső csendesség uralkodott. E hosszú idő alatt, mely a város emelkedésének és nagyra terjedésének annyi jelességgel tömött szakaszsa, a senatus tekintete sőt uralkodása oly erős gyökeret vart, hogy azt lehet a respublica valódi országglőszékének nézni. A státus minden nevezetesebb külső és belső dolgainak igazítása, és a provinciák kormányzása ezen fő-tanács által történt, ez ügyelt a vallásos szertartásokra, a kincstár töle függött, a büntető ítéletekben bírói hatalmot gyakorolt, sőt a veszéllyel fenyegető környülállásokban a törvények erejét megszüntethette, és a consuloknak határtalan tetszéssel bánásra szabadságot adhatott, (32.) s

(32.) Quod plerumque in atroci negotio solet, senatus decrevit. *Darent, operam, consules, ne quid respublica detrimenti caperet.* Sallustius Catil, 29. Li-

bán a törvényhozás, had és békesség jussa, valamint a tisztviselők választása a nép kezében volt; a senatus ezekre is magának el-határozó befolyást tudott szerezni, mert minden fontosabb tárgyak általa terjesztődtek a nép elibe, minden törvényekre bizonyos tekintetben a senatus jóvá-hagyása is kívántatott; — *Senatus consultum vel decrevit, populus iussit*: (33.) s mentől több gazdagsággal bírtak egyes tagjai, a hivatalok bé-töltésében, a tisztek választásában is annál könnyebb volt a szózatolók többségét meg-vásárolni. Így a nép minden jussai, melyeket az, a maga gyűléseiben gyakorolt szinte csak üres formává váltak, a valódi hatalom, erő a kormányon ülő senatusban egyesült, ez volt, Cicero szerint, „a reszpublika őrzője, feje, védelmezője, tekintetétől függöttek minden tisztviselők, s parancsolatja teljesítője valának.” (34.) A mi a köztársaságot magosra emelte, arra díszet és fényt sugárzott; a Romai fegyver győzhetlen vitézsége, a dicő-

vius ezt „a senatus végső szükségben adott végzésének” nevezi — *forma senatusconsulti ultimae semper necessitatis habita*. III. 4.

(33.) Lásd erre névbe Livius I. 12. IV. 49. VI. 42. X. 12. 45. (Ex auctoritate patrum iussu, populi bellum Faliscis indictum est) XXXVII. 55. XLV. 41. (Antea semper prius senatus de bello consultus, deinde ad populum latum.)

(34.) Senatum reipublicae custodem, praesidem propugnatorum collocaverunt, huius ordinis auctoritate uti magistratus, et quasi ministros gravissimi consilii esse voluerunt. Orat. pro P. Sextio 65.

séggel folytatott, 's még dicsőségesebben végzett hadak, országok és nemzetek meg-alázása, vagy a' reszpublika' intereszszéjéhez csatolása, 's' Roma nevének egy ilyen tündöklő igazgatás által eszközölt tisztelete a' föld mindenik részében, ez, nagyobb részint a' senatus munkája, érdeme volt, 's azt bizonyos nagysággal, szentséggel vette-körül, a' mi a' közvélekedéssel napról napra inkább össze-olvadt, és mind több állandóságot kapott. A' senatus ezen hatalmának igen erős gyámoftul szolgált még a' nép vallása' is, mely ott a' politikával szoros össze-köttetésben állott. Mert hogy ezt is meg-emlitsük, — a' mi a' régi Romát kétségen kívül mivelte és világosodott jelenkorunk felibe teszi — nem formált rálfok a' papság egy a' több hazafijaktól meg-különözött, 's azokon uralkodni vágyó osztályt, de egyek és ugyan azok valának a' státus és vallás szolgálj. Másfelől az által, hogy a' Romának, semmi közönseges és nevezetes dologot nem tettek az Istenek akaratjának meg-kérdése nélkül — *nilhil publice sine auspiciis, nec domi nec militiae gerebatur*, (35.) a' státusban minden meg-határozott és szentelt formához való kötve, a' mi a' polgári igazgatás kezében nevezetes eszköz volt, és annak intézeteit igen

(35.) Cicero: Divinat. I. 2. — Hasontalóképpen: Nilhil fere quondam majoris rei, nisi auspiciato (ne) privatim quidem gerebatur Divinat. I. 16. (28)

sokszor elő-mozdította. Mert ha bizonyos részben helyesen is mondta Cato, hogy bámul minden két jövendőlo pap egymással nevetés nélkül találkozhatik, (36.) de másfelől nem kevésbé igaz, az is, hogy ezen vallásos szertartások, nem csupa lelket őrő ámtások, nem a népet setétben tartó és gyerekesen mennyországgal kecsegtető, vagy, poklall ijesztő papi uralkodás eszközei valának, de leg-többször státus céljai valóítására szolgáltak, s Cicero bizonyítása szerént az értetlen község mindent el-rentő zabolátlan indulatját korlátok közt tartották. — *Saepe populi impetum injustum, aspicijs dii immortales represserunt.* (37.) — Így tehát, a' senatus volt a' köztársaság valóságos feje és ura; a' nép birta, de ez a' fő-tanács gyakorolta a' jusokat. Cicero ezt röviden, de mindent jelentőleg, így fejezi-ki: „a' hatalom a' népé, a' méltóság a' senatusé.” — *Potestas in populo, auctoritas in senatu.* (38.)

A' senatusnak az időtől megszentelt ezen tekintetéből és rendithetlenné lett uralkodásából — mely a' tisztviselők változása, s a' nép állhatatlan és könnyen hajló akaratja mellett is az országos maximáknak, intézeteknek erőt, öszve-függést adott, — fejlődött-ki egy szinte

(36.) Vetus illud Catonis admodum scitum est, qui mirari se ajebat, quod non rideret haruspex, haruspicem cum vidisset. Cicero Divinat. II. 24.

(37.) Cicero De Legib. III. 12.

(38.) Cicero De Legib. III. 12.

úgy nevezhető *familiai arisztokrácia*, mely szerént a főbb hivatalok az előkellő és nagyobb rangu házaknak állandó és szinte ki-
 resztő birtokába jutottak. Ez az arisztokrá-
 zia, mely nem a született, de különösen a
 fő tisztségek viselése által szerzett nemessé-
 gen (39.) épült, oly erőssé vált a szokás, ki-
 tetsző érdemek, és költsönös segítség által,
 hogy szinte nem lehetett az ilyen familiákhoz
 tartozás, vagy azokkal szoros egyben-köttetés
 nélkül státus kormányjára jutni. 'S mivel a Ro-
 mai constitutio szerént, a főbb hivatalokkal
 együtt járt a senatusban helyel és yoksal bírás
 jussa, (40.) a mi ezen fő-tanácsot a leg-dere-
 kabb, leg-tapasztaltabb, és válogatott férjfiak
 gyűlésévé tett — ezen környüállásból az em-
 litett nagy familiák el-hatalmasodása még in-

(39.) Az úgy nevezett *nobilitas*, rang és tisztség
 által szereshető nemesség, midőn a *patriciatus* egyé-
 dül a születéstől függött. Az ilyen familiák bírtak
 azon jussal, hogy hivatalt viselt őseiknek viaszból
 formált képeit tarthassák, melyek az *atriumban*,
 egy nagy előszalában szoktak fel-állítva lenni. *Ius*
imaginis ad memoriam posteritatemque prodendae —
 a mint Cicero mondja Verr. V. 14. A kik ellenben
 familiájokban leg-elsőben viseltek fő hivatalt, *ij em-
 berek* — *novi homines*. — Ilyennek nevezi magát Cice-
 ro — *unum ex novis hominibus*. Agrar. II. 2. Ebből
 érthető a Juvenalis mondása :

Tota licet veteres exornent undique ceræ
 Atria, nobilitas sola est atque unica, virtus.
 Sat. VIII. 19. 20. —

(40.) Qui eos magistratus gessissent, unde in sena-
 tum legi deberent. Livius XXII. 49. A senatusba
 lépést adó első hivatal a quaestori volt.

kább érthető. — Ezekre háromlott a' Romaiak minden hódolásainak és győzelmeinek haszna, belőlök választottak minden nagyobb tisztviselőket a' katonai és politikai pályán, különösen a' fő hadi vezéreket és provinciák helytartóit, minden bé-folyás az övék volt, minden kincs, minden vagyon ezen házaknál gyűlt halomra, a' minek természetesen, hamarébb, későbbre, a' vagyont nem ismerő nép-csoport kíváncsi és irigy indulatját fel-kellett költeni. Mentől nagyobbra nőtt a' fő-ranguak gazdagsága, annál alább estek a' közrendűek, 's ezeknek létele bizonyos részben az elsöktől függővé lett, a' mi a' népnek két ellenséges, bajosan meg-békélhető osztályra szakadását sietteté. — Ezek közzül az egyik a' bőség, jól-létel magos polczán, az élet minden gyönyörűségeinek özönébe merült, hatalma döfffös ön-tudásával, — a' másik földre sujtva; mindenből kiforgatva; inségre szigorodva, el-nyomóji ellenkeblében gyűlölséget, boszszus indulatot forralt. Ilyen állásban minden státus orvosolhatlan romlásra jut, kivált a' reszpublikai kormány, mely mindenek felett egy szívbe egy lélekbe öszve-hangzást kíván, 's a' törvények, virtus, nemesebb emberi érzések tisztelete, és minden áldozatra kész honny-szeretet nélkül fenn nem állhat. E' belső veszély pontjára jutása a' kevély Romának, természetes büntető következése volt a' nemzetek jussa ki-gunyolásán, le-tapodásán épült világot hódolásnak!

Ki nem látja itt már, a' hamu alatt lap-
pangó, de bizonyos ki-töréssel fenyegető tü-
zet? azt, hogy az ilyen ellenséges helyzet-
ben álló elementumok fel-háborodását és ösz-
ve-csapását az idő-haladék még dühösebbé, ron-
gálóbbá teszi? — Az így meg-hasonlott státusok
sorsa közönségesen, a' romlást hasznokra for-
ditó nagyra-vágyók vad indulatjának áldozatjá-
vá létel, kik szabadságot közjót színelnek,
nem a' nép és el-nyomottak, de ön-magok fel-
emeléséért. — E' részben Romához a' végzések
kedvezőbbek valának. Egy pár testvér, az em-
beriségért és hazáért lángoló nemes szível lé-
pett ott a' veszedelmes pályába, kiknek sze-
rencsétlen gyászos ki-menetele, 's tiszta kebel-
ből származott próbatételek meg-bukása, még
inkább érdeklővé teszi a' nagy drámát! —

A' *Gracchusok* ugyan plébejusi, de azért
előkellő familiából származtak, mely egy fő-
rangu patriciusi nemzetséggel, a' Scipiokéval,
házasság által szoros öszve-kötetésben jött.
Atyjok Tiberius Sempronius Gracchus,
Plutarchos szávaival, „bár Romai censor, és
kétszer consul vólt, 's ugyan annyiszor triumfu-
si pompát tartott, de virtussa által fényesebb ér-
demet szerzett.“ Anyjok Cornelia, a' Hanni-
bálon diadalmaskodó Scipio leánya, — a' régiek
egyező bizonyítása nyomán, — maga idejének el-

ső és köztiszteletben álló aszszonya. — A' szeretett atyának nagy lelke és magos tulajdonai teljes mértékben tündöklének róla, onnan kapta örökségül, a' tudományokat kedvellő, azokat pártfogó indulatot és érzést, melyet Romának a' Görög műveltséggel meg-ismerkedése után, a' Scipiok háza tett elsőben sajátjává. Költőhajlandóságon, egyet-értésen álló boldog házi élet kapcsolta-össze Sempronius Gracchust és Corneliát. Egykor a' férj, azt írja Plutarchos „az ágyán két kígyót fogott, 's a' jövendőlk e' csudát fontolóra vévén, sem mind a' kettőt meg-ölni, sem el-bocsátni nem engedték, egyenként pedig rólok azt állíták, hogy a' meg-öletett bak, Tiberiusnak halálát okozná, a' nyöstén ellenben Corneliának. Tiberius, ki feleségét szerette, 's úgy vélekedett, hogy néki mint idősebbnek illenék ifju hitvesénél elébb meg-halni, a' bak-kígyót ölé-meg, a' nyöstént pedig szabadon bocsátotta. Nem sok időre azután meg-hólt, és Corneliától született tizenkét gyermeket hagyott hátra. Cornelia pedig, kire szállott a' magzatok és ház gondja, oly tiszta erkölcsűnek, gyermekeit szerető anyának, és nagy-lelkűnek mutatá magát, hogy Tiberius nem látszott rossz határozást tenni, midőn egy ilyen aszszonyért a' halált választá. 'S noha Ptolemaeos király vele koronáját megakarta osztani, és feleségül kérette, ezt nem fogadta-el, de özvegyen-élt. Több gyermekeit

azonban el-szalasztá, csak egy leánya, kit ifjabb Scipionak adott feleségül, és két fija Tiberius és Cajus maradtak-meg, kiket oly buzgósággal nevele-fel, hogy bár köz meg-egyező ítélet szerént, minden Romai ifjak közt, leg-több természeti ajándékkal bírtak, még is inkább látszottak a' virtusra tanítva, mint születve lenni. (41.)

A' Gracchusok azért már származások által fényes és magos ki-nézésekre valának híva. Cornelia, férje halála után — kinek birto-kával vólt é bődögabb, vagy szerencsétlenebb el-vesztével? meg-mondani bajos — minden reményjét benne helyhezette, őket tartotta leg-főbb kincsének, szóval benne élt, annál inkább, mert leányának Sempronianak házassága a' Carthagot dúló Scipioval nem igen vala szerencsés. Egykor egy Campaniai fő asz-szonyság vendégét, ki néki azon időbéli leg-szebb drágaságait mutogatta, beszéddel addig tartóztatá, míg fiai az oskolából haza téré-nek, 's akkor így szóllott: „ezek az én ékes-ségeim.“ (42.) Mennyire részt vett, és be-folyt egyébbaránt maga is a' derék anya azoknak köz-

(41.) Plutarch. Tiber. Gr. 1. — Az öreg Tiberius Gracchus történetét a' kígyókkal Cicero is beszéli, 's arra a' fijának C. Gracchusnak irását hozza-fel bizonyságul „*ut C. Gracchus, filius ejus, scriptum reliquit.*“ Divinat. I. 18. —

(42.) Valerius Maximus Fact. dict. memorab. L. IV. cap. 4. —

hasznu emberekké művelődésére és nemesedésére, Cicero nyilván és szépen bizonyítja. „Olvaszuk“ úgy mond „Corneliának a Gracchusok anyjának leveleit; látszik fiainak nem annyira anyjok ölében, mint oktatásában nevelkedése.“ (43.) Mindenek felett a státus szolgálatjára akarja őket formálni, s a régi idő paléozott nevelése szerint a politikai pályán szükséges ismeretekre gondosan taníttatá, különösen az ékesenszóllásra és filozofiára. Fáradtsága nem is maradt sükeretlenül, a lelkes és szorgalmatos nevelés szép gyümölcsöket termelt, mert ugyancsak Cicero állítása nyomán, a Gracchusok „*ékesen szóllók*“ valának, a beszédre felruházva minden segéd eszközeivel a természetnek és tudománynak.“ (44.) Mivel akkor tájban kezdte a Görög nyelv és tudomány Romában virágozni és honnyivá lenni, a Gracchusok tanítása is Görögökre való bízva, kik közzül noha csak a nagyobbiknak Tiberiusnak vezetőjét ismerjük, de ezeknek megemléztetését annál kevésbé mellőzhetjük-el, mert valamint nevelendékjek ki-fejlesztésére, úgy

(43.) Legimus epistolas Corneliae, matris Gracchorum, apparet filios non tam in gremio educatos, quam in sermone matris. Cic. Brutus 58. Hasonlót állít Quintilianus is, Institut. Orat. I. c. 1. nro 6. Gracchorum eloquentiae multum contulisse accepimus Corneliam matrem, cujus doctissimus sermo in posteros quoque est epistolis traditus. —

(44.) Diserti et omnibus naturae vel doctrinae praesidiis ad dicendum parati. Cic. De Orat. I. 9. —

egész sorsára el-határozó bé-folyással valának. Cicero szerint, Tiberius mindég válogatott mesterek keze alatt vólt, 's a' beszéllésben Diophanesnek azon időkurban leg-ékesebb nyelvü Görögnek útmutatásával élt. (45.) Beszédeit is dicsérettel emliti Cicero, „melyek bár nem bírtak egész külső fényel, de élesen behatók és sok értelemmel teljesek valának.“ (46.) A' filozofiában Cumae várossabéli Blossius oktatta, tanítványja egy hires stoicus filozofusnak, Tarsosi Antipaternek, ki megelőzőjinél az Istenségről méltóbb képzeteket formált. (47.) A' stoika filozofia — melynek tanítása szerint a' léleknek a' test minden indulatain és érzésein felyül kell emelkedni, 's csak az erre el-juthatott bölcs egyedül *szabad, nemesen gondolkosó, gazdag, sőt király és élte- nek szabados ura* (48.) — természetesen hívta követőjit a' politikai szabadságra és függetlenségre, 's azonkivül hogy ez vólt a' régi világnak is uralkodó, és az Isteni kegyelmen,

(45.) Fuit Gracchus diligentia Corneliae matris a pueris doctus et Graecis literis eruditus; nam semper habuit exquisitos e Graecia magistros, in eis jam adolescens Diophanem Mitylenaeum Graeciae temporibus illis disertissimum. Cic. Brut. 27. —

(46.) Gracchi habemus orationes nondum satis splendidas, sed acutas, prudentiaeque plenissimas. Cic. Brut. 27. —

(47.) Krug Geschichte der Philosophie alter Zeit vornehmlich unter Griechen und Römern. Leipzig 1815. S. 360. —

(48.) Krug. Gesch. der Philos. alter Zeit S. 527.

's legitimitas született jussain álló ország-
nak hódoló jelenkorunkal élesen ellenkező
gondolkozása, — egy filozofiai iskola sem tu-
lajdonított annyi becsét a' szabadon élésnek,
mozgásnak, mint a' Stoa. Romában is csak ha-
mar meg-kedvelték ezt, leg-inkább praktikai,
az életre tartozó arányjáért, mely a' katonai
léleknek is táplálást adott, midőn a' négy fő
virtusok közzé számlálta a' *vitézséget*. — En-
nek tanításait csepegtette az ifju Gracchus szí-
vébe a' vele szoros barátsági öszve-köttetés-
ben álló Görög filozofus, 's mint könnyen le-
het képzelni, "oktatása körében foglalta az i-
gazgatás formájit tárgyzó vizsgálódásokat is,
leg-alább Plutarchos bizonyítása szerint, Ti-
berius Gracchust az általa kezdett nevezetes
politikai újításokra ösztönözték és buzdították,
említett Görög mesterei, (49.) kik majd ese-
tében és bal-sorsába is belé keveredtek. —

Bár Plutarchos meg-jegyzése szerint a'
két Gracchus között, mind külső, mind belső
tulajdonaikra nézve, valamint tetteikben, 's a'
köztársaságot kormányzások módjában szem-
betűnő különbözés volt, „csak ugyan másfe-
lől a' férjfiás bátorságban szerény gondolko-
zásban, szabad és józan érzésben, 's a' lélek
nagyságában egymáshoz sokat hasonlítottak,
valamint az ellenség előtt vitézéseket, alatt-

(49.) Plutarch. Tiber. Gr. 3. —

valójik aránti egyenességeket, hivatalbéli pontosságokat, 's a' gyönyörűségekben mértéket tartásokat, átaljában egyformának lehet mondani.“ (50.) De a' két testvér élet-ideje közt kilencz esztendő vólt, 's ez mint a' közhivatal pályájára fel-léphetéseket el-választá, úgy nem keveset ártott intézeteiknek is, mert nem egy korban virágozván, erejeket egy pontba nem egyesíthették, a' mi mind kettőjök részéről öszve-foglalva, nagy és feljül mulhatlan lett vólna. (51.) Tiberius Gracchus a' Romai ifjak példája szerént katonai szolgálattal kezdé a' hazáért munkás életét, 's a' Carthago romlásával végződött utolsó hadakozásban sgorával az ifjabb Scipioval jelen vólt; hol ezen fő-vezérrel egy sátorban lakván, annak jeles természetét gyorsan fel-fogta, 's ez által vele a' virtusban vetélkedésre és jeles tettei utánozására buzdula. Így hamar ki-tetszővé lett minden ifjak közt jó-rend tartásával, vitészségével, 's ez utolsónak szép próbáját is adta, mert egy szemmel látott 's e' bátor cselekedetben vele osztozó tanunak Fanniusnak állítása szerént, első vólt, ki a' lángba borult Carthago falaira fel-mászott. (52.) Átaljában

(50.) Plutarch. Tiber. Gr. 2. 3. —

(51.) Plutarch. Tiber. Gr. 3. —

(52.) Plutarch. Tiber. Gr. 4. — Fannius historicus-ról Cicero is több helyen emlíkezik — különösön Brut. 26. szak. „historia ipsius non ineleganter scripta.“

„a' táborban léte alatt mindenek jó-indulatját bírta, 's midőn el-távozott, nagy óhajást hagyott hátra maga után.“ (53.)

Ambár az említett merész tett után Tiberiust szinte heves, nyugtalan, és zajgó keblü ifjunak lehetne gondolni, karaktere még is éppen ellenkezőt mutatott. Tekintetében, minden mozgásában fontos valóság ült, ehez mérsékelt kellemetes beszéde szánakozásra, részvételre inditá a' szíveket, 's erkölce is éppen ilyen szelíd és nyájas, élete módja egyszerű vala, mentt minden hiú mutogatástól. (54.) Ép és egyenes gondolkozásával hamar megtudta nyerni mások hajlandóságát, 's a' közbizodalom nyomban kíséré mindenütt a' hazafajak körében, éppen úgy mint az idegenek közt. Alig lépett az ifju korba, midőn az augurok közzé fel-vétetett, Plutarchos szerint „inkább virtussáért, mint nemes születéséért.“ Tudva a' fennebb mondottak szerint azt, hogy Romában a' vallásnak milyen nagy bé-folyása volt az országos dolgokra, képzelhetni az ifju Tiberius Gracchusnak férjfiás és ritka értséget bizonyító tulajdonait, melyekkel ilyen fontos hivatalra fel-vétetést érdemelt. Plutarchos említ még egy ezen tekintetben jelentő körülállást. A' censori és consuli hivatalt viselt Appius Claudius, ki tekintete által a' se-

(53.) Plutarch. Tiber. Gr. 4. —

(54.) Így írja-le Tiberius Gracchust Plutarch. 2.

natus előlülőjévé lett; 's magos lelkével a' vele egykorbélieket felyül multa, leányát maga ajánlá Tiberiusnak feleségül. Midőn az ifju ezt el-fogadá, 's az el-jegyzés meg-történt, Appius haza sietve, már az ajtóhan hangos szóval kiáltá feleségének: „Antistia! Claudiánkat egy férjfinak el-igérttem!” melyre az aszszony bámulva mondá: „Miért e' sietség? ha csak nem Tiberius Gracchust kaptad völegény-jének?” (55.)

Azonban nem csak Romában, külföldön is szivreható példában tapasztalta Tiberius Gracchus mennyire becses, a' közvélekedést és hajlandóságot meg tudni nyerni. Carthago meg-bukása után néhány esztendővel mint quaestor vagy pénztárnok, Cajus Hostilius Mancinus consul alatt Hispaniába küldetett a' Numantia ellen rendelt táborhoz. Ezen kicsi státus a' mái Ó-Castiliában példátlan vitézséggel, több esztendőkön keresztül ellent-állott a' Romai hatalomnak. Mancinus, mint Plutarchos nevezi, „a' Romaiak leg-szerencsétlenebb vezére,” több meg-verettetések után 137-b. (R. ép. u. 617-b.) egy éjjel titkon el akart menni,

(55.) Plutarchos elő-adván ezen történetet, hozzá teszi: „Nem ismémentlen előttem, hogy némelyek ezt a' Gracchusok atyjára Tiberiusra és Scipio Africanusra ruházzák, *de többen, a' mint én irom, úgy beszélnek.*“ Tiber. Gr. 4. Valóban Livius is XXXVIII. k. 57. sz. az öreg Tiber. Gracchusról és Áfricai Scipioról, valamint ennek feleségéről Aemiliáról írja ezen anecdotát. —

és a tábort ott hagyni. De Numantia lakossai észre-vevék szándékát, a tábort leg-ottan elfoglalták, a szaladókat üzőbe vették, a hátul-sókat le-vágták, 's az egész serget egy kopár és semmi menedéket nem mutató helyre szorították. A consul el-csüggedvén erővel megszabadulhatása felől, fegyverszünést és békét alkuvó követeket küld az ellenséghez. A Numantiaiak ki-nyilatkoztaták ekkor, hogy Tiberius Gracchuson kívül senkiben sem lenne bizodalnok, kit azért magokhoz kívántak küldetni. Ilyen indulatot részint magáért az ifjuért bizonyítottak, mint a kinek neve a táborban köz-szájban forgott, részint az atyja emlékezetéért, ki a velek kötött békességet a néppel mindég hiven és egyenesen megtartatta. Tiberius Gracchus azért el-küldetve, szerencsés alkudozás után, egy kötésre lépett, mely 20,000 Romai hazafi szabadságát adta-vissza.

De a Numantiabéliektől zsákmányképpen elfoglalt táborban voltak Tiberiusnak jegyzőkönyvei, quaestori hivatalához tartozó írásai-val és számadásaival együtt, 's mivel ezeknek vissza-kapása néki szívéen feküdt, a seregnek már egy darabig el-haladása után, csak három vagy négy barátjaitól kísértetve vissza-tért a városba, ki-hívatá Numantia előljárójit, kiktől számadásait kérte, hogy ellenségeinek rágal-mazásra okot ne szolgáltatasson, ha sáfárkodá-

sáról számot nem adhatna. A' Numantiabéliek Tiberius meg-érkezése hírére elibe mentek, 's teljes szívességgel helé csipeszkedve, sűrgetőleg kérték, ne tartsa őket többé ellenségeinek, de bizzon mint barátjaiban, a' városba vissza-térőt meg-vendégelték, majd jegyző-könyveit vissza-adták azon ajánlással, hogy venne a' többi 'sákmányból is azt a' mit akar-na. De Tiberius tömjéne kívül, melyel az Isteneknek áldozzon, semmit sem vett-el, 's Numantia lakossitól, mint barátjaitól szívesen el-bucsuzva vált-el. —

Ezen történet után Tiberius Gracchus vissza-tért Romába, de az említett jelenés, mint könnyen gondolhatni, méjjen szívére hatott, mert abból elevenen láthatta, mit tegyen nép kedves emberének lenni. Azonban egy véletlen fordulás által a' Numantiai eset benyomása rá még erősebbé lett, 's nem keveset folyt-bé a' tőle kezdett politikai újítások siettetésére. Romában ugyanis a' Numantiával tett egyezés mint a' köztársaságot gyalázó kemény vád alá jött, különösen a' fő-rangu és leg-gazdagabb familiák képviselője a' senatus azt helybe nem hagyta, de forma szerénti meg-semmisítését rendelte. (56.) Mind azok pe-

(56.) Victus a Numantinis, et castris exutus, quum spes nulla servandi exercitus esset, pacem cum eis fecit ignominiosam, quam ratam esse senatus vetuit. Livius Epit. Libr. LV. — Mancinus auctore Tib. Graccho, quaestore suo in leges hostium foedus

dig a' kik boszszankodva Mancinus lépéséért hasonlót sürgettek, a' hajdankor példáját hozták-fel, mikor azzal akarták el-enyésztetni egy meg-alatsonító kötés erejét, melyre T. Veturius Calvinus, és Sp. Postumius consulok, a' Caudiumi szoros utak közzé zárt sereg megszabadítása végett 321-b. (R. ép. u. 433-b.) léptek a' Samnisiakkal, hogy mind az említett consulokat, mind a' több ezen alkuért jót álló hadi tiszteket és quaestorokat meg-kötözve álfal-adták adták az ellenségnek, 's így a' mint Plutarchos ki-fejezi „rájok hárinták az esküvés meg-szegését, és a' tett egyezés felbontását.“ (57.)

E' szerint tehát Tiberius Gracchusnak is hasonló sorsra kellett volna jutni. De a' Numantiai táborbéli katonák atyjafijai és barátjai, kik nagy részét tették a' népnek, védelmére össze-állottak, 's a' meg-esett gyalázatot egyedül a' vezérnek tulajdonitva, Tiberiust úgy emlegették mint oly számos polgárok meg-mentőjét. Valóban „a' nép, Tiberius aránti jó indulatját és hajlandóságát nyilván kimutatta,“ (58.) midőn a' büntetést egyedül a'

percussit: quo per senatum improbato, Mancinus Numantinis deditus. *Sextus Aurelius Victor De viris illustr.* 59. A' kötésnek a' senatus által el-rontatását Cicero is bizonyítja. *De Harusp. respons.* 20.

(57.) Plutarch. *Tiber. Gr.* 7. — A' Romaiaknak a' Samnisiakkal való érdeklött történetét le-írja Livius IX. 1 — 11.

(58.) Plutarch. *Tiber. Gr.* 7.

consulra szorítá, kinek ki-adattatását meg is határozta, a' többeket ellenben érette mind fel-mentette. A' Numantiabéliek azonban nemesebb bánással mint a' Romaiak, a' kötözve oda küldött Mancinust nem fogadták-el, azt állítván, a' mint Vellejus Paterculus írja, „hogy a' hűség köz meg-szegését nem lehetne egy ember vérével jóvá-tenni.“ (59.) A' senatusnak a' nép elibe terjesztett javallatja következéséül tehát, a' Numantiai kötés el-rontása, 's a' hadnak a' Tiberius sógora ifjabb Scipio vezérlése alatt meg-újítása határozottatott, melyben a' hős lélekkel 's példátlan vitézséggel tusakodó városnak a' szabad lételért mindent feláldozó lakossai véréből füstölgő omladéki jutottak csak végre a' győzedelmes Romaiak kezére. —

Minden kímélés és kedvezés mellett azonban, melyet Tiber. Gracchus tapasztalt, csak ugyan másfelől nagy méltatlanság is háromlott rá ezen dologból, 's nem kevésbé lehetett bosszszantó annak tudása, hogy ilyen, valódi hálára kötelező tette, mely által egy egész serget tartott-meg a' köztársaságnak, a' senatus indításából gyalázat bélyege süttetett. Valóban Cicero nyilván bizonyítja Tiberius fájdalmát és kedvetlen érzését a' Numantiával el-követett igazságtalan bánásért, vala-

(59.) Dicentes, publicam violationem fidei non debere unius lui sanguine. Vellejus Paterc. II. 1.

mint a' kötés fel-bontásában mutatott kemény-ségeért a' senatusnak, melytől azon történet következéséül vala kéntelen el-szakadni. (60.) De még erőscbb meg-próbáltatásokon kellett majd keresztül menni. A' mint a' rajta történt sérelem meg-érlelte nemes maga el-határozá-sát, hogy munkásságát, a' közjó elő-mozdítá-sára, valamint a' státusba bé-csuszott vissza-élések orvoslására szentelje, éppen úgy lát-hatta, e' szép cél milyen sok hatalmas ellen-ségeket fog néki támasztani, a' kikkel meg-vívásra, magát készen kellett tartani, és majd az ön-szeretet és haszonlesés minden eszkö-zökhöz vakon nyuló fondorkodásaival szembe-szállani. Mindenek felett sok olyan fő-embe-rekkel, barátjaival, rokonjaival kellett véle-kedésbéli különbözésért a' biztos egyetértést félbe-szakasztani, kikhez erős kötelek kap-csolták, nevezetesen a' Scipio házzal, 's mint Plutarchos bizonyítja, tulajdon sógorával az ifjabb Scipioval is egyeneltenségbe jött, ré-szint nagyravágásbéli vetélkedés, részint né-

(60.) Tiberio Graccho — *invidia Numantini foederis, cui feriendo quaestor C. Mancini consulis quum esset, interfuerat, et in eo foedere improbando senatus severitas — dolori et timori fuit; istaque res illum fortem et clarum virum a gravitate patrum desciscere coëgit.* De Harusp. respons. 20. — Tib. Gracchus bosz-szankodását ezen cselekedetért, *Vellejus Paterc.* is említi: Tib. Gracchus — quo quaestore et auctore id foedus ictum erat, nunc graviter ferens aliquid a se factum infirmari. Hist. Rom. II. 2. —

mely ötet ingerlő barátjainak sugallásai miatt, de ezen visszálkodás köztök „veszélyt hozóvá és aljassá soha sem vált:“ (61.) — A' közhajlandóság és szerctet végre azon polczra emelte ötet, hól a' józan ön-mérsékléshez és a' törvényhez hivnek maradva, a' haza javára teljes mértékben munkás lehetett. Ez a' hely a' tribunusi hivatal vólt, — *tribunus plebis* — mi által a' nép fejevé, szószollójává, jussai védőjévé lett. Mint tribunus öszve-hívhatta a' nép azon gyűlését, hol a' közrendü polgárok a' főrangakkal és gazdagokkal egyformán szózatolhattak — *comitia tributa*; — ezen gyűlés elibe javallatokat terjeszthetett, melyeket ha a' nép el-fogadott, törvényé váltak, 's így módja vólt a' köztársaság belső intézetein és polgári alkotmányján változtatni. A' mellett hivatalának szentsége személyét sérthetlenné tette, 's véd-pai'sul szolgált az előkellők dühöségének és boszszus indulatjának ki-rontása esetében. E' szerént Tiber. Gracchus 134-b. (R. ép. u. 620-b.) tized magával, a' másik eszten-dőre nép tribunussának meg-választatott. (62.)

(61.) Plutarch. Tiber. Gr. 7. —

(62.) A' tribunusok 's átaljában a' tiszték válasszása Romában nyár közepén szokott történni, juli-us végén vagy augustus elején, még pedig a' következő esztendőre, kik meg-választatások után hivatalokba állásokig *magistratus designati* nevet viseltek. A' tribunusok pedig tiszteket mindég decemb. 10-k. kezdték, a' mint ezt *Halicarnassosi Dionysios* — Archaeolog. Rom. VI. 89. — nyilván bizonyít-

A' következő 133-d. eszt. (R. ép. u. 621-d.) azon nevezetes időpont, melyben Tiber. Gracchus az általa fel-tett fontos, és majd az egész reszpublikát keményen meg-rázó újításokhoz kezdett. Már némelyek előtte is gondolkoztak javításról, és Plutarchos nyilván erősíti azt Cajus Laeliusról, Scipio barátjáról, ki azonban a' fő-ranguak ellenkezése miatt szándékával fel-hagyott. Tiberius ellenben „mihelyt tribunusi tisztébe bé-állott, egész igyekezetét a' célba vett nagy munkára, a' státust nyomó roszzsak el-hárítására, szóval a' köztársaság belső állapotjának reformálására fordítá. Több környülállások találkoztak-öszve, mint Plutarchos írja, melyek rá bé-folyással vóltak egy ilyen lépésre indításában. Sokaknak állítása szerént, hajdani Görög tanítóji, és most barátjai Diophanes és Blossius serkentették, mások ellenben Corneliát mondták ösztönöző-jének, ki gyakran szemrehányást tett fíjainak, hogy Rómá ötet még mindég csak a' Scipio napájának, nem a' Gracchusok anyjának nevezzi. Ifjui tűz, nagyra-vágyás és híren kapás is táplálták benne ezen indulatot, különösön a' vele egy-koru Spurius Postumiussal vetélkedése, ki a' nép-előtti beszéllésben ötet már

ja, hól a' leg-elsőben választott tribunusokról ezt írja: „Ezen öt férjfiak vették-fel elsőben a' tribunusi hatalmat négy nappal december idussa — 13-ka — előtt, mint a' mi időnkben is szokott lenni.“ Lásd még Livius *XXXIX.* 52. Naevius — iniit tribunatum — ante diem quartum Idus Decembres. —

meg-haladta, 's közbámulást vont magára. De leg-nevezetesebb és emberi érzéséből fejlődött ingerlő-oka a' nagy munkára az volt, melyet testvére Cajus egy általa írt könyvben hagyott emlékezetben. (63.) Már akkor midőn Numantia alá indult, az Etrurián keresztül vivő útjában ébredt-fel benne a' javítás első gondolatja, már akkor fel-tette magában a' földnépe inségén könnyebítést. Az ország elpusztulásának, a' földművelésre és mezei munkákra használt nagy csoport idegeneknek és rabszolgáknak látása, 's az ebből természetesen következett el-szegényedése a' kisebb birtokosoknak, méjj bé-nyomást tett rá, 's szíve akkor egy jobb és igazságosabb állapot eszközlésének vágyására gyuladott. Mentől tovább hordozta ezen ideát keblében, annál inkább meg-kedvellé azt, annál forróbb lett embertársai sorsába osztozó részvétele, annál erősebb a' hazát sujtoló veszély meg-orvoslására el-szánt akaratja. De a' közvélekedés hangos szavától is ingereltetett, mert „a' nép maga leg-inkább tüzelte buzgó indulatját és nagyra-vágyását, 's fel-szollitá ötet, a' sétáló-helyekre, falakra, emlék-kövekre tett fel-írásokban, vissza-szerezni a' szegényeknek a' köztársaság földjeit.“ (64.)

(63.) Plutarch. Tiber. Gr. 8. — Cajus Gr. ezen írását Cicero is említi. Lásd oda feljebb 43-d. jegyz.

(64.) Plutarch. Tiber. Gr. 8. szak. végén. —

Tiberius a' nép boldogítására törekedő intézetét éppen a' rozs sz gyökerén akarta kezdeni. A' bé-csuszott vissza-élések egyszerre próbált ki-irtásával, a' gazdagságában magát elbizott árisztokrátziai felekezet meg-alázására, 's az el-nyomott szegény sorsu polgárok fel-emelésére nézett. Ezt pedig leg-inkább azzal eszközölhette, ha Italiában a' szabad birtokok számát neveli, minden közönséges földek újból fel-osztásával, mikor meg legyen határozva ezen birtok leg-főbb mennyisége a' hazafijak között, a' min tul menni senkinek se lehessen. Appianos bizonyítása szerént, „Gracchus szándéka koránt sem a' köz-sorsuak meg-gazdagítása, de a' fegyvert fogható férjfiak szaporítása vala. Cselekedetének hasznos vóltától lelkesítette, mint a' minél sem nagyobb, sem ki-tetszőbb jó Italiával nem történhetnék, annak nehézségével teljeséggel nem gondolt.“ (65.)

Tiberius azonban el nem siette azt, a' mit tenni akart, de előre-nézéssel és meg-fontolva lépve, plánuma iránt három ki-tetsző virtu és tekintetü hazafijaktól kért tanácsot. Ezek vóltak Plutarchos szerént, Crassus, ki azután fő-papságot és consulságot viselt, Mucius Scaevola, akkori consul, és nagy törvénytudó, valamint az apóssa Appius Claudius, kinek familiája az árisztokrátzia intereszszéjébe méjjen belé vólt szöve. Ehez járult, hogy javallatját

(65.) Appianos Polg. had. I. 11. —

kivált az ilyen dolgokban gyűlöletes újítás szí-
néből a' lehetőségig ki akarta venni. Ez okból
csak a' Licinius fenn-említett törvényjét kíván-
ta erejébe vissza-tenni, 's azt is olyan szeli-
dítő módosításokkal, melyek a' könnyen inge-
relhető haszonlesést azzal meg-békéltessék.

Tiberius Gracchus nép-gyűlését tartván,
ott „fontos beszédben elő-adta, az Italiát lakó,
hadban ki-tetsző vitéz, és a' Rómaiakkal atya-
fi nemzetség sorsát, ennek lassanként inségre
süllyedését és el-apadását annyira, hogy jobb
állapothoz reménysége sem lehet. Beszszan-
kodva emlegette továbbá, a' katonai szolgálata-
ra nem használható és uraikhoz is teljeséggel
nem hív rabszolgákat, 's fel-hozta a' közelebbről
általok történt véres lázadást Siciliában,
hól a' földmivelésért hasonlóképpen el-szapo-
rodtak, kik ellen a' Rómaiaknak több eszten-
dőkig változó szerencsével és sok veszéllyel
kellett hadakozni.“ (66.) Beszédjét azon javal-
lattal végzé, mely szerént senkinek se legyen
szabad a' közönséges földekből 500 hódnál töb-
bet bírni, az ezen mértéket meghaladó földek
pedig fel-mérve, a' szegény sorsu hazafijak között

(66.) Appianos Polg. had. I. 9. A' rabszolgák em-
litett és borzasztó kegyetlenséggel czimeres zendü-
lése Eunus nevű vezérek alatt Siciliában 134-től 132-ig
(R. ép. u. 620-tól 622-ig) történt, tehát a' Gracchus
tribunussága alatt éppen folyamatban volt, 's bizo-
nyoson igen sokat tett Romában az indulatok fel-
hevülésére, mert eleven példában mutatta a' javi-
tás sürgető voltát. Lásd. Florus III. 19. —

osztattassanak-ki. Csak ugyan némely hozzátételekkel kívánta a' törvény sullyát enyhíteni, mert *elsőben* a' reszpublika földjeit igazságatlanul bitanglókra a' Licinius törvényjében határozott büntetés el-engedődött, *továbbá* minden az atyai hatalom alól még ki nem szabadult, nem emancipált fiu részére a' meghatározott mennyiségen felyül, annak még felét, tehát 250 hód földet lehetett birni, *végre*, mindennek bizonyos kárpótlás határoztatott a' kincstárból, a' ki-bocsátandó földekért. Egyszer'smind egy három tagból álló, és minden esztendőben változó biztosság is — *triumviri agris dividendis* — rendeltetett a' törvény végrehajtására. (67.)

Ez az első és híres törvényje Tiberius Gracchusnak a' közföldek fel-osztásáról, — *lex agraria*, — mely oly nagy, az egész reszpublikára ki-ható mozgásoknak lett szülője. Nincs

(67.) Gracchus törvényjének foglalatja Appianos (Polg. had. L. 9.) és Plut. (Tib. Gr. 9.) egybe-vetett tudósítások, 's Livius LVIII-d. könyve epitoméja szerént van elő-adva. — A' mi az abban ki-szabott birtok mennyiségét illeti, egy Római hód-föld — *jugerum* — tett 28,800 □ lábot, tehát 800 □ ölot. „Jugeri mensuram, ducentos et quadraginta longitudinis pedes esse, dimidioque in latitudinem patere, non fere quisquam est, qui ignoret: et qui sit circuitus, et quantum campi elaudat, colligere expeditum.“ Quintil. Inst. Orat. I. 10. — Mivel egy Erdélyi hód-föld 1600 □ öl, és nyolcz vékás ferőjünek vétetik, látható, hogy egy Romai jugerum éppen fél annyi volt, mint a' miénk, tehát négy vékás ferőjü föld. E' szerént 500 ilyen jugerum föld olyan fekvő-jó, melybe 2000 vékát lehetett el-vetni. —

szükség felett ez okból, annak valódi értelmét közelebbről meg-tekinteni, 's mind a' jus, mind a' politika oldaláról vizsgálát alá venni. —

Több még nevezetes írók is, mint az Angol Ferguson (68.) az említett törvényt balul értve, azt olyan szempontból nézték, mintha Tiberius semmi különbséget nem tett volna a' reszpublikát illető, és magánosok saját birtokában lévő földek közt, a' mi pedig igen fontos környülállás. Az első esetben ha t. i. Tiberius csak a' köztársaság el-idegenített földjeit kívánta vissza-szerezni, egy a' státust illető sok nyomos okokkal támogatható just gyakorolt, a' második esetben ellenben, ha minden földet egyáltalában új osztály alá akart volna huzni, nem lehetne ötet egyébbnek mint egy esztelen és igen veszedelmes, az egész köztársaságot fenekestől fel-forgatni törekedő ábrándozónak nevezni. Ámbár a' közönséges és magános földek egymástól el-választásáról és megkülönböztetéséről a' Tiberius javallatjában, sem Plutarchos, sem Appianos tisztán nem emlékeznek, a' miből jöhetett az ő szándékát balul értés, csak ugyan van két írónak, a' fenn-forgó kérdést eléggé világosító, sőt el-határozó

(68.) A' Romai reszpublika történeteiről irt jeles munkájában — melyet Beck Német fordításban adott ki. Geschichte des Fortgangs und Untergangs der Römischen Republik 4 Bde. Leipzig 1784. ff. I-ter Band S. 392. Lásd még ezen tárgy felől Hegewisch Gesch. der Gracchischen Unruhen S. 71 — 76. —

bizonyítása. Az első, Livius, kinek LVIII-d. könyve epitoméjában kétszer van emlékezet Tiber. Gracchus törvényjéről: a.) „Senki a' köztársaság földjeiből többet 500 hódnál ne bír-hasson“, — *ne quis ex agro publico, plus quam quingenta jugera possideret.* — b.) „Hogy a' ki-rendelt három férjfiak határozzák-meg, melyik föld a' közönségé, melyik magánosoké“ — *ut iidem triumviri judicarent, qua publicus ager, qua privatus esset; a' mely meg-különböztetés tisztán mutatja a' dolog állását.* — A' másik író Cicero, ki azon beszédében, melyet consul ko-rában a' nép előtt tartott, a' földeknek egy új fel-osztását javalló Rullus ellen, a' következő szavakkal él: „Igazán szólva, Romaiak! ezen földek ki-osztására czélzó törvény nemét nem gyalázhatom, midön eszembe jut, hogy két igen nevezetes, nagy elméjü, és a' Romai köz-népet szerető férjfiak, Tiberius és Cajus Grac-chus, e' köznépet a' reszpublika földjei birtoka-ba helyhestették, melyek az előtt magánosok ke-zében voltak.“ (69.)

Tiberius tehát ezen javallatja által csak a' státusnak, még pedig sárkaltos törvényje ellen, el-idegenített, nem eredeti czél szerint

(69.) Nam vere dicam Quirites, genus ipsum legis agrariae vituperare non possum: venit enim mihi in mentem duos clarissimos, ingeniosissimos, aman-tissimos plebis Romanae viros Tib. et C. Gracchos, plebem in agris publicis constituisse, qui agri a pri-vatis antea possidebantur. Agrar. II. 5.

használt birtokait akarta vissza-szerezni, a' mikre nézve a' köztársaság tulajdonosi jussát kétségben hozni nem lehetett. Az ötszáz hód-földet bírás azért, a' mit jól meg kell jegyezni, nem átaljában vólt határozva, de csupán a' közföldekre nézve, csak ezekből nem lehetett többet bírni, a' magánosok tulajdonáról semmi szó nem vólt, azt semmi meg-szorítás nem érdekelte. A' mellett a' rendszabás fenn említett módosításai, az előre képzelhető sérelmek enyhítésére, és a' kemény következeseknek a' lehetőségig el-fordítására intéztettek, 's nem ok nélkül mondja Plutarchos, „hogy talám egy törvény sem vólt, oly nagy igazságtalanság és birtokra vágyás ellen, ennél szelidebb és lágyabb.“ (70.) A' mint Tiberius egész plánumából emberi módon érző gondolkozása tisztán tündöklök, éppen úgy látszik mennyire távol vólt azon képtelenségtől, hogy a' polgári társaságban vagyombéli egyformaságot hozzon-bé. Szándékát ezek szerint, a' szoros jusból indulva-ki, kárhóztatni nem lehet, midön a' gazdagoktól csak bitanglott javaikat akarta el-venni, és azokat el-rendeltetésekre fordítani. Az új idő historiája is mutat ehez hasonló példákat, ilyen vólt a' többek közt, a' korona-jószágok vissza-foglalása Magyar-országon IV. Béla idejében, Spanyolországban V. vagy kath. Ferdinánd alatt, és

(70.) Plutarch. Tiber. Gr. 9. —

Svércziában XI. Károly uralkodásában, 's ezzel egyező bánásnak erdős kis hazánk törvényjeiben is találjuk nyomát.

Fontosabb ennél a kérdés politikai oldala, mennyiben lehet t. i. az említett törvényt az egyenes igazsággal és okossággal meggyegetetni? Itt már egészen más szempontból tűnik a dolog szemünkbe. Hogy a Római fő-emberek azt nyomónak és terhelőnek nézték, egészben véve hibáztatni nem lehet. Egy hosszas és századokon keresztül háborítatlan birtok az időmúlás által szinte valódi tulajdonná válik. A mellett, a gazdagok azon földek mivelhető és használható állapotba tételére feles költséget fordítottak, különböző építésekkel, javításokkal becseket nevelték, azokra adósságokat vettek fel, mind ezekkel pedig jussokat még erősebbé tették. Ehez járul azon feljebb bővebben ki-fejtett környül-állás, hogy a Római familiák birtokának nagyobb része bizonyoson a meghódolt népektől el-vett, és a reszpublika sajátjává vált földekből állott, melyekből a fő-ranguak különböző útakon forgatták ki a szegény sorsu hazafijakat. Ezen földek vissza-kivánása tehát a hosszas bírás után minden tehetős és előkellő familiákat méjjen érdeklő csapás volt, 's ezen szempontból nézve a dolgot, Tiberius Gracchus törvényjavallatját nem egészen ok nélkül tartották keménynek. De továbbá,

midőn a' státus egyik fő és sarkalatos czélja, a' birtok szentségének fenn-tartása, melynek leg-kisebb meg-sértése a' polgári társaság alap-ját rázza-meg, ezért az említett intézetnek könnyen meszsze-áradható veszedelemmé vá-lása érthető, mert ha szinte nem igazi, csak bitanglott birtok ki-adása forgott is fenn, mi-vel a' haszonleséstől vezetett és ingerelt köz-vélekedés a' kettő között különbséget tenni nem tudott, vagy nem is akart, a' munkába vett lépés erkölcsi míve és következése mind egy-re ment-ki. A' mellett lehetett azt is képzel-ni, hogy valamint a' fenyegetett fő-emberek, kivált a' senatus tekintetére támaszkodva, ne-hezen fognak akármely igazságos engedésre hajólni, a' mi a' részre-hajlás lelkének a' kö-zöniséget rongáló és szaggató dühösségét tel-jes mértékben fel-költtheti, éppen úgy másfe-lől, mivel Tiber. Gracchus nem csak Roma polgárait szorította, de átaljában Italia la-kossaira kívánta maga törvényjét ki-terjesz-te-ni, hogy t. i. ezeknek is, kivált a' Romai nép úgy mondott szövetségeseinek legyen részek a' vissza-foglalandó státus-jószágok új haszon-bérbe adásában, 's a' föld-mívelés csökkené-se, a' közrendűek inséges állapotja ez által or-vosoltassék, ez igen nagy következésű újítás-ra mehetett-ki, arra, hogy mind azon népek, a' mint idővel erejekben gyarapodnának, a' Ro-maiakkal tökéletesen egyforma jussokat ki-

vánjanak magoknak, 's az ezekkel élhetést gátló megkülönböztetés el-törlését sürgessék. E törvényjavallat azért egy nagy és hatalmas felekezet intereszszójét élesen sértette, más részről a sokkal számosabb inségben nyomorgó közrendüeket és sok el-nyomott népeket különböző, bajoson teljesíthető reményekre, kinézésekre kecsegtetett, ingerelt, így tehát mindeképpen surlódásokra, öszve-csapó mozgásokra nyitott utat, 's a köztársaság keblében a nyugtalanság szinte el nem öltható fáklyáját gyujtá-meg. —

A milyen könnyü azonban a nagy dráma ki-fejlődése után így okoskodni, éppen olyan igazságtalanság lenne, a meg-történt szerencsétlenségért egyedül Tiberiust akarni vádolni. Az erőszak és ravaszság útján el-foglalt közönséges földeknek kevesek kezébe öszve-halmozásából eredett inséges roszzs elég súlyoson nyomta a reszpublikát, a mind tovább harapozó veszély látható és érezhető volt, természetes azért, ha Tiberius maga intézeteinek csak nagy és sok ezer ember-társai javát eszközölő oldalát tekintette, csak ezen gondolat foglalá-el egész lelkét, 's hogy az eszközök fogantjáról lehetett számításában, előre-nézésében meg-csalatkozott, ezt hibául néki nem tulajdonithatni. Sokkal méltóbb és terhesebb kárhoztatást érdemel a gazdagok makacs és vak indulatossága, kik hatalmokban kevély el-bíza-

kodással, a' jövendőre semmit sem tekintve, igazságtalanul szerzett birtokaikat akármely úton inkább meg akarták tartani, mint sem a' közjóért áldozzanak. Egy szomorú igazság áll ez esetnél is a' historia nagy tábláján előttünk, az, hogy az önszeretettől és intereszsztől vezetett emberi indulat oly keveset hajt a' józanokosság intására, 's a' meg-történt példák tanúságos szavára is ritkán ügyel. Idő-korunk, két ezer esztendő tapasztalásával gazdagabb mint a' Gracchusoké, 's valjon meg-van é érve, az általok próbált nagy, és emberi idéának csendesen és illő meg-fontolással el-fogadására? Az első Franciaia révolutzio vér és láng-özön közepette le-tiportá, mindenéből kiforgatta az ősi elöitéleteihez meg-átalkodva ragaszkodó, és az időt meg nem értő nemesség; Irland még ma is fel-duzzadt tenger-képpen zajgó és háborgó állapotban van, leg-inkább azért, hogy a' henye protestans fő-papság, a' többnyire Rom. kathol. népség nem kicsi terheltetésével az ország nagy része birtokában ül, 's az e' miatt meg-gyökerezett rossz orvoslását a' világosodott Angol kormány is alig, és nem egyenes úton meri tenni: 's hát valjon mikor az idő bé-teljesedik, milyen lesz a' nagy kérdés meg-fejtése szeretett honyjunkban? a' jozanokosság égből le-szálló geniussa, vagy az esztelen ön el-bízottság és vak fel-fuvalkodás pokolból ki-törő öldöklő-angyala hozza é azt el?

Rómában is azon a' ponton állottak a' dolgok, mely a' historia bizonyítása szerint oly borzasztólag el-határozó szokott lenni, hól józan észszel 's a' mérséklettség köréből ki nem csapással, le nem írható inséget és romlást el-távoztatva, ezerek életét meg-tartani, bóldogításokat eszközölni lehetett volna, 's egy egész országra áldást, jól-lételt árasztani! Tiberiusnak egész magaviselete oda mutat, hogy igazságos feltételek szerint alkudozni, és engedékenységeben tovább is menni kész lett volna. De a' Római fő-ranguak minden emberi érzést, minden nemesebb indulatot le-vetkezve, csak a' fel-zaklatott haszonlesés dühösködő szavára hallgattak, 's a' helyett hogy a' természetes egyenességtől kívántató, az emberiségtől parancsolt áldozatokra hajóljanak, készebbek voltak mindent kockára tenni, a' mindent meg-tarthatás balul képzelt reményje alatt.

Gracchus törvényjavallatja nagy mozgásban hozta az egész népet, 's a' mint Appianos írja, ennek azon cikkellye, mely, végrehajtására különös biztosokat rendelt, a' gazdagokat mindenek felett nyugtalanította, (71.) kik e' szerint többé a' törvény ki-játszását nem reméllhették. De továbbá, vólt még egyéb is, a' mi sértette a' veszteséssel fenyegetett föld birtosokat, mert Tiberius valamint egyfelől a' törvény szelidítésével irántok kedvezést mu-

(71.) Appianos Polg. had. I. 10.

tatott, éppen úgy minden útat el-zárt előttök, hogy mint elébb is tettek, az idegen név alatt vásárlás által az egész intézetet fogatlaná tegyék, 's ez okból minden ilyen-forma vevését és el-adását a' ki-osztandó közfölknek előre meg-tiltotta. E' vigyázatra nagy szükség is volt, ha a' szegényeket igazán részeltetni kívánta a' munkában vett jótéteménybe, kivált hogy a' gazdagok nincsenek telhetetlen indulatjokat ki-elégítő eszközök hijjával. — Mivel a' Romai szokás szerént minden javallatot, minekelötte az a' nép elibe terjesztetnék, három vásár napján — innen az úgy nevezett *trinundinum* — szoktak ki-hirdetni, (72.) hogy annak foglalatjával minden meg-ismerkedhessék, ezen időköz alatt, a' jelen esetben is a' nép maga részvétele annál nyilvánosabban ki-mutatta, mentől többet reméllhetett az ajánlott intézettől, vagy félhetett annak következéseitől. Míg a' gazdagok különböző okokat hoztak-fel magok jussaik támogatására, melyeket részint a' hosszas és régi birtokból, részint abból meritettek,

(72.) A' Romaiaknál a' vásár, mikor a' vidékiek és falusiak bé-szoktak a' városba gyűlni, a' 9-d. napon esett — *nundinae quasi novendinae* — úgy hogy tulajdonképpen hét nap esett két vásár közzé, 's így három vásár 17 napot foglalt magában. Az első vásár napján ki-hirdették a' nép gyűlését egy közönségesen ki-akasztott táblán, melyen a' javallandó törvény is fel volt jegyezve, 's a' harmadik vásár el-következésével vették azt tanácskozás alá. L. *Funké's Neues Real-Schullexicon* — a' *Nundinae* czikk. —

hogy a' jószágok vásárlására, vagy javítására feles költségeket tettek, vagy végre azoknak gyermekeik ki-házasítására adását emlegették, a' szegények is másfelől panaszolták a' magok inségét, a' mire tehetős állapotjokból sülydedtek-le, elő-számlálták a' kérdésben forgó földek el-foglalására tett többszöri táborozásokat, 's méltatlankodtak az őket ezen közföldek bírástól ki-szorító igazságtalanság ellen. Így várta mind a' két fél az el-határozó napot, melyen a' javallatnak voksolás alá kellett bocsátatni, 's az egyik, minden módon annak meg-gátlására törekedett, a' másik, mindent el-követett, hogy meg-erősítsék. —

De a' gazdagok és földbirtokosok különösen, kik telhetetlen és boszszus, indulatból a' törvényt és annak szerzőjét egyaránt gyűlölték, próbálták a' népet el-idegeníteni, mintha Tiberius a' földek fel-osztásával a' köztársaságot zavarba hozni, és mindent fel-forgatni szándékoznék. (73.) Igazán, nem ok nélkül mondja a' régi bölcs király „semmi új dolog nincs a' nap alatt:“ Jelenkorunkban a' szabadságot, világozságot pártfogókat, azokat terjeszteni kívánókat, a' természet törvényjében gyökerező emberi jussókat sürgetőket, nem éppen ilyen móddal nyugtalanoknak, lázzasztóknak, révolucziósoknak, és a' polgári rendet öszve-galázolóknak bélyegzik é a' meg-avulthoz ragasz-

(73.) Plut. Tiber. Gr. 9.

kodók, a' józan előmenetelt erőszakosan gát-
 ló absolutismus 'söldossai?—A' Romai gazdag
 absolutisták azonban céljokat nem érték, mert
 Tiberiusnak, ki egy szép és igazságos tárgyért
 oly ékesen-szóllással viaskodott, mely rossz-
 szabb ügynek is becsét tudott volna szerez-
 ni,— hatalma győzhetlen volt, midőn a' nép-
 től körül-véve, a' szegények mellett így be-
 széllett: „Az Italiában lakó vadaknak van a'
 magok barlangjok, mindeniknek van fekvő-
 helye és menedéke; azoknak ellenben kik Ita-
 liáért harcolnak és halnak-meg, levegőn 's
 világosságon kívül semmiben sincs részek, ház
 és lakhely nélkül tébolyognak gyermekeikkel
 és feleségeikkel, 's a' hadi-vezérek hazudnak,
 midőn a' harczolókat buzdítják sírjaiktól és
 szent helyeiktől az ellenséget el-üzni: mert
 egyiknek sincs atyai oltárja, és egyiknek sincs,
 oly sok ezer Romaiak között, ősi temetkező
 helye, de a' mások gyönyörűségek közt élésé-
 ért és gazdagságáért harcolnak és esnek-el
 azok, kik világ urainak neveztetve, egy gö-
 rőngy föld sajáttal sem birnak.“ (74.)

„Ilyen nagy lélekből és valódi érzésből
 ömlő, 's egy lelkesedett és fel-ingerelt népre
 ki-ható beszédeinek, ellenkezői között senki
 elibe nem állhatott.“ (75.) Így látván ezek a'
 dolgot, 's meg-győződven egyenes úton cél-

(74.) Plutarchos Tiber. Gr. 9. —

(75.) Plutarch. Tiber. Gr. 10. —

jokra nem juthatasokról, ravaszságához nyultak. Mivel a' Romai törvény szerént a' nép tribunussainak tökéletes egyetértése kívántott akármely javallat ki-vitelére, egynek ellent-mondása elegendő volt akármit megakadályoztatni. Ezen eszközhöz folyamodott a' senatus a' jelen esetben is, és Tiberius egyik ifju tiszti-társát Marcus Octaviust maga részére huzta. Marcus Octavius Tiberiusnak lelki barátja volt, 's éppen azért, bár néki is sok és nagy ki-terjedésü birtokától kellett az új törvény által el-esni, elébb vonogatódzott, de mivel a' nagyok és gazdagok mind inkább sürgették, mind erősebben zaklatták, végre csak ugyan az ök részére nyilatkoztatá magát. A' fondorkodás, kivált az ön-szeretettel szövetségben, ritkán néz előre, és cselekszik számítva, a' jelen pillantat el-felejteti vele a' jövőndöt: 's valóban a' Romai senatust is az indulatnak erősen meg kellett vakítani, hogy lépésének távolabbi következéseit meg nem fontolva, annak foganatjáról álmodhatott. —

El-jött végre a' határozó nap, össze-gyült a' nép szózatolni a' kérdésben hozott nevezetes újítás felett. Tiberius Gracchus fel-állván, javallatját egy hoszsú beszédben újra ajánlotta, melyben, annak Appianostól közlött rövid értelme szerént, „kérdezve, valjon nem lenne é igazságos a' közbirtoknak közre-bocsátva fel-osztása, 's a' fegyvert viselő hazafi

nem elébb áll é a' katonaságra nem használható rabszolgánál? majd a' haza reményjét és félelmét festegette; a' Romaiak dicsőségére, hatalmuk, jóllétek nevedezésére ki-terjeszkedett, ha a' vitéz hazafijak szaporodnának, 's végre inté a' gazdagokat, hogy ezeket fontolóra vévén, önként mondjanak-le felesleg földjeikről, 's a' kisebbért versengésben ne felejtsek-el a' nagyobbat.“ (76.) Ezen beszéde után, melyel fel-gyulasztotta a' szegényeket, és mind azokat kiket inkább a' józanokosság mint a' vagyon-kívánás vezetett, parancsolá az irnoknak — *scribae* — a' törvény javallat fel-olvasását.

De Marcus Octavius szavát tartotta, 's *vetoját* ki-mondva, a' törvényt fenn akasztá. Tiberius, ki nem várta, hogy egy tribunus a' nép intereszszeje és java ellen szólhasson, a' mit éppen védni lenne kötelessége, boszszankodását nem titkolhatá, 's a' gyűlést más napra halasztotta. A' nem vélt ellent-állás a' két tribunus közt versengést szült, mely a' beszéllő-székből több napokon keresztül folyt, de Plutarchos világos meg-jegyzése szerint, minden személyes sértegetés és illetlen szavak ki-kerülésével. A' dolog ilyen állásában Tiberius Gracchus maga javallatját visszavonta, 's egy mást terjesztett a' nép elibe, mely az elsőnek kíméllő és emberi indulat-

(76.) Appianos Polg. had. I. 11. —

ból származott módosításai nélkül, a nép iránt kedvezőbben, az igazságtalan gazdagok ellen keményebben hangzott, mert őket a törvény ellenére bitanglott javaikból egyáltalában kitiltotta. Másfelől Octaviusnak ajánlá Tiberius, hogy minden vesztesét a maga éppen nem fényes tulajdonából meg-téríti, ha fel-hágy el-lent-mondásával, de hijában; Octavius erre sem hajolt. Tiberius is használta tehát hatalmát, a Saturnus templomát, melyben a kincstár állott, bé-pecsételte, 's egy rendelkezésben minden tisztviselőknék hivatalok folytatását meg-tiltotta, mi által a reszpublika egész igazgatása, és minden közönséges dolgok folyamata fel-füg-gesztődött. Ezen rendkívüli lépés által Romában a mozgás leg-főbb pontra hágott, a gazdagok gyász ruhába öltözve jártak, ábrázatok szomorúságot, le-verettetést színelt, de szívekben dühös, boszszus indulatot forraltak, 's mint Plutarchos bizonyítja, Tiberius ellen lest hányva, alattomos meg-gyilkolására embereket bé-reltek, a mi őket kényszerítette mindég fegyveresen járni, és több ezerből álló nép-csoport-tól kísértetni magát. (77.)

(77.) Gracchus, domo quum proficiscebatur, nunquam minus terna aut quaterna millia hominum sequebantur. *Antias Gellius Noct. Att. II. 13.* ki ezen szavakat *Sempronius Asellio* azon időbéli író-ból hozza-fel. „Is *Asellio* sub P. Scipione Africano tribunus militum ad Numantiam fuit, resque eas, quibus gerendis ipse interfuit, conscripsit.“

Midőn el-jött a nép-gyűlésének napja, melyen Tiberius új javallatjáról határozni kelljen, a' gazdagok erőszakossághoz nyultak, 's a' szózatoló edényeket — *cistae* — el-ragadozták, a' miből igen nagy zürzavar következett. A' fel-hevült indulatok a' ki-törés pontján állottak, és Tiberiusnak nagy számból álló követői már kezdének csoportozni a' dolognak erőhatalommal is végre-hajtására, midőn két fő-rangú és consulságot viselt férjfiak kezét meg-fogták, és könnyes szemmel kérték a' tovább lépéstől meg-szűnésre. Tiberius mintegy sajdítva a' bé-következő veszélyt, kérdé tőlök, „mit kívánnának hogy cselekedjék?“ Amazok nem tartván magokat alkalmasoknak ilyen fontos tanácslásra, csak arra intették, 's kérésekkel rá is vették, hogy az egész dolgot bízná a' senatusra. Tiberius az ajánlást el-fogadta, sőt maga el-ment az egybe-gyűlt senatusba, de ott a' gazdagoktól méltatlansággal illette. Így a' fő tanács makacsságától ingerelve és neki keseredve, egy, mint Plutarchos igen helyesen nevezi, „sem törvényes, sem illendő cselekedetre“ határozta magát, arra, hogy Marcus Octaviust hivatalából ki-tétesse, mivel különben javallatjának szózatolás alá bocsátását lehetségesnek nem látta. Előbb csak ugyan tisztai társát a' barátság biztos hangján kérte, engedjen a' nép igazságos kívánságának. Midőn Octaviust ez sem indította vissza-lépés-

re, Tiberius ki-jelenté, hogy „mivel mind ket-
ten nép előjáróji, 's egyforma hatalommal bír-
sa, ez igen fontos dologban egy értelemre
nem juthatnak, ezért ellenséges öszve-csapás
nélkül tisztí idejeket el nem tölthetnék, a' mi-
nek csak egy orvoslását látja, azt, ha vala-
melyik közzülök meg-szünik hivatalát folytat-
ni.“ Egyszer'smind fel-szollitá Octaviust, hogy
előbb róla szózatoltasson a' néppel, mert ő
kész tüstént mint magános le-szállani, ha a'
polgároknak úgy tetszenék. Mivel Octavius
ezt sem akarta, azt mondá Tiberius, ő fog
hát a' néppel voksoltatni felette, ha meg-fon-
tolás után értelmét nem változtatja; 's a' gyü-
lést azzal el-bocsátotta.

Más nap, a' nép öszve-jövele után, Ti-
berius újra próbálta Octaviust engedésre bír-
ni, de mivel akkor is hajthatlannak maradt,
leg-ottan tribunusi hivatalából ki-tételését a'
nép elibe terjesztette, 's ezt a' voksolásra fel-
szollitá. Octavius az el-választó perczentésben
nagy és erős lélekkel viselte magát, mint egy
állhatatos karakterü, 's gondolkozásában nem
ingadozó férjfiuhoz illik. Minekutánna a' nép
35 osztályja — *tribus* — közzül tizenhét már
Octavius ellen szózatolt, 's már csak egy voks
kellett a' kérdés el-határozására, Tiberius meg-
állitván a' voksolást, még egyszer Octavius-
hoz fordult, ötöt a' nép szeme láttára meg-
ölelte, 's nagy indulattal kérte, hogy egy il-

lyen szent és egész Italia hasznát érdeklő ügyet ne hozzon zavarban, a' nép annyira buzgó kívánságát ne gátolja, valamint hívatála elvesztését és meggyaláztatását se tekintse kicsinek, 's végre ne tegye rá is egy ily kemény és homályt vető cselekedet vádjának bélyegét. Ezen kérés, azt mondja Plutarchos, érzékenységre indította Octaviust, kinek szemei könnyel megtelvé, jó darabig hallgatott. Míg így belsőképpen küszködne, a' körül álló gazdagokra és nagy föld-birtokosokra pillantott, 's a' tőlök való szégyentől és tartózkodástól meggyőzöttetve, bár mely kemény sorsra elszáná magát, és egész méltósággal szollitá Tiberiust, hogy cselekedjék a' mit akarna. A' legközelebbi voks elhatározta Octavius le-tetését, mikor Tiberius Gracchus parancsolatjára, a' beszéllő-székből is le-vonczoltatott, 's bizonyoson a' fel-boszszazkodott nép dühösségének áldozatja lett volna, az oda sietett gazdagok oltalma nélkül, kik szaladását is elősegítették, de egy hív rabszolgája, míg veszedelemben forgó urának elibe állva, ötet saját testével fedezte, szemei elvesztével lakolt, a' mit a' lármára siető Tiberius meg nem gátolhatott. A' le-tett tribunus helyébe nem egy tekintettel bíró férjfiu, de Tiberiusnak egy cliense választatott, Plutarchos szerint Mucius, Appianos szerint Quintus Mummius.

Tiberius Gracchust, említett lépéséért, méltó kárhoztatás sullya nyomja, mivel a' reszpublika egyik sarkalatos törvényjének megromlásával, a' státus egész épületjének kemény rázkódást kellett szenvedni. A' tribunusi hivatal fontossága, annak bánthatlan vóltától függött, 's a' nép jussait hathatóson és foganattal védelmezni nem lehetett, mihelyt az ezt tenni köteles tiszt csak launétól függött, 's a' törvény fedező pa'isától nem őriztetett. Valóban Tiberius cselekedete Octavius ellen Romában, Plutarchos bizonyítása szerént, „nem csak az előkellőkre, de a' köz-rendűekre is meg-rázó bé-nyomást tett, mert egy nagy és szép dolog, a' nép tribunusok méltósága, mely egész addig sérthetlen vala, öszve-rontva és ki-gunyolva lenni látszott.“ Tiberius maga is vette ezt észre, 's azért egy köz-gyűlésben tartott beszéde által, melynek egy darabját közli Plutarchos, az ő „rá-beszéllő tehetségének és tömött gondolatjainak sejdítettésére,“ részint a' Romaiak vallásos képzetektől, részint a' nép hatalmától költsönözött erősségekkel kívánta erőszakos tettét menteni, annak rossz bé-folyását gyengíteni, és a' támadott kétségeket oszlatni. „Szent a' tribunus és sérthetlen,“ így szóllott, „mert a' népnek van szentelve, és a' nép fejének téve. Ha már meg-változván, a' népet méltatlansággal illetné, erejét csonkítná, szózatolási jussát el-ven-

né, maga meg-fosztaná magát a' tisztelettől, nem cselekedvén, a' miért ezt kapta; különben a' capitoliumot le-rontót, és a' hajó fegyvertárt fel-gyujtót is, tribunusnak kellene hagyni. A' ki már ezeket cselekszi, rossz tribunus, de ha a' népet semmivé teszi, az éppen nem is tribunus. 'S ne lenne az különös, ha a' consult, a' nép-tribunus fogságba vitetheti, de a' tribunustól hatalmát a' nép el ne vehesse, mikor ő azt az ellen, ki-adta, használja? Maga a' királyi méltóság, azonkívül hogy minden hatalmat magában foglaló, 's a' leg-nagyobb innepi szertartásokkal isteni-vé szentelt, — még is az igazságtalanságot mívelt Tarquiniust a' köztársaság ki-üzte, 's egy ember boszszantó bánásáért, az ősi és Romát fundáló uralkodás el-töröltetett. Mi oly szent Romában és tisztelt, mint az el nem óltható tűzre vigyázó és azt őrző szüzek? 's azért ha valaki közölők hibázik, elevenen el-temettetik, mert az Istenek ellen vétkezés miatt nem tartják-meg sérthetlenségeket, a' mit az Istenekért bírnak. A' tribunusnak is tehát, midőn a' nép ellen igazságtalan, nem maradhat-meg a' népért nyert sérthetlensége, mert a' mely hatalom által erős, azt rontja-el. 'S ha jussal kapta tribunusságát a' nép leg-több osztályjai szózatolása után, nem méltóbb jussal el lehet é azt tőle venni, ha mind ellene voksolnak? Semmi sincs oly szent és sért-

hetlen, mint az Isteneknek szentelt ajándékok, de hogy azokat használja, ki-mozditsa, 's más helyre tegye, hová akarja, ebben senki még a' népet nem gátolta. Szabad volt azért néki a' nép tribunusságot is, mint szentelt ajándékot, másra tenni által. Hogy pedig e' hivatal nem sérthetlen, és el-vehető, világos abból, mert sokan, kiknek tisztségek volt, attól el-bucsuztak, vagy el nem fogadták." (78.) De akármit beszéllett is Tiberius, a' merész, Roma évkönyveiben új és szokatlan, maga után sok romlást huzható törvénytelen lépés meg-csett, 's az abból fejlődött veszély leg-elsőben, és leg-gyászosabban éppen szerzőjére három-lott. A' törvény szentsége a' státus leg-erősebb alapja, az elsőnek meg-bontásából az utolsó-nak ingadozása természetesen következik.

Octavius le-tételével a' javallott törvényt a' nép el-fogadta, 's három férjfiakat nevezett-ki annak végre-hajtására, Tiberiust magát, annak szerzőjét, Appius Claudiust az apóssát, 's a' még nagyon ifju Cajus Gracchust, ki ekkor sógorával, az ifjabb Scipioval a' Numantia alatti táborban volt. Nem ok nélkül teszi Appianos azon meg-jegyzést, hogy a' három biztos-ki-nevezése bizonyítja „a' nép félelmét a' törvény teljesítetlen maradásáért, ha csak annak szerzője, egész familiájával együtt nem tart-

(78.) Plut. Tib. Gr. 15. —

ja-fenn.“ (79.) A' munkájával kevély Gracchust, a' győzedelmes felekezet minden Italiai népek alapítójának köszöntve, úgy kísérte haza. De a' gazdagok boszszankodva, 's egyszer'smind a' tribunus nevedő hatalmától is félve, az időhaladéktól remélltek, 's ez okból a' senatus, különösen Publius Scipio Nasica fő pap — *pontifex maximus* — indításából, ki az új törvény által sokat vesztett, aprólékos cszközökhöz nyult, melyel annak végre-hajtását mindenképpen késleltetni akarta; a' bé-vett szokás szerént, a' köz-földek ki-osztásakor a' reszpublika költségén adatni szokott sátort Tiberiustól megtagadta, 's napi költségére is igen csekély sumrát rendelt. (80.) Mind ezek a' népet ingerelték, 's Tiberius egy barátjának azon időben véletlenül történt halála, kinek testén gyanus foltok látszottak; melyekből méreggel megévetését következtették, — nevelte a' köz-fel-gerjedést, a' mit ő még jobban fel-tüzelt, midőn gyász-köntösben öltözve, 's élete aránti aggodalmát nyilatkoztatva, gyermekeit és feleségét a' nép oltalmába és gondoskodásába ajánlotta. Természetes, hogy ezen az úton az indulatok mind nagyobb mértékben élesedtek, az ellenkező felek egymástól mind meszszebb taszítód-

(79.) Appianos Polg. had. I. 13.

(80.) Rilencz obolust vagy hat sestertiust; a' mi pénzünk szerént mintegy 10 garast ezüstben. Lásd *Hegewisch Gesch. der Gracchisch. Unruhen* — S. 46.

tak; annyival inkább, mert a' meg-győzött árisztokratizai rész dühösségét nem titkolva, fenyegetődött, és nyilván beszélt, „ha Tiberius tisztéből ki-lépik, leszsz oka meg-bánni, hogy egy szent és sérthetlen hivatalt meg-gyalázott, 's a' lázzadás anyi gyulaztó szerét szórta-el Italiába.“ (81.)

Már nyár vólt, 's annál fogva közelgetett az új tribunusok választásának ideje. Éppen ezen környülállás kénszerité Tiberiust — mi-nekutánna a' gazdagok halálos gyűlölségét magára vonta, mely minden esetben tartósabb vólt a' könnyen változó nép hajlandóságánál — az egyszer el-kezdett pályán, az eszközökre semmit nem tekintve, tovább haladni. De nem csak a' személyét érhető veszély, egész intézete felfordulása is szinte bizonyos vólt, mihelyt annak végre-hajtására többé mód a' kezében nem leszsz. Ebből fejlődött-ki a' második, ha nem is éppen törvénytelen, leg-alább a' már szinte törvényjé vált szokással ellenkező lépése, az, t. i. hogy a' következő esztendőre is magát tribunusnak választassa, a' mi természetesen az egymás ellen törő elementumok mesterkedésének, és dühös játékanak új mezőt nyitott, új táplálást adott. **Mentől magosabbra hágott a' gazdagoknak gyűlölsége, annál inkább kellett Tiberiusnak a' nép kedvét vadászni, 's azt új reményekkel, kinézésekkel kecsegtetni. —**

(81.) Appianos Polg. had. I. 13. —

Ez időtáiban jött Romába III. Attalos Pergamosi király halálának híre, kinek országa Kis Ásia leg-nagyobb és leg-szebb részét foglalta magában. Az ezen tudósítást hozó követ Eudemos, a meg-hólt királynak egy testamtomával érkezett-meg, ki egész országa és minden kincsei örökössévé a Romai népet nevezte. Tiberius ezt, leg-ottan egy új javallatra használta, mely szerint a királynak kincsei Romába hozatva, a birtokot kapó hazafijak között osztattassanak-ki, a földműveléshez szükséges eszközök megszerzésére: továbbá, azon ország várossairól (hihetősön a mennyiben azokba Romai lakosokat kelljen telepíteni) ne a senatus, de a nép tegyen határozást. Az ajánlat utolsó cikkellye különösen sértette a senatust, mert ennek a provinciák és a reszpublika külső dolgai kormányzását illető s az időtől meg-szentelt jussába avatkozott a nép tribunussa. A bosszús indulattól vezérelt fő-embereknek ez kívánt alkalmatosságot adott, Tiberius nagyra-vágyását, a reszpublikát fel-forgató, sőt királyi méltóságra törekedő célzását el-hintezetni, s a köznép kedvét kereső, ahoz le-ereszkedő magaviseletét annál gyanusabb színbe öltöztetni. Plutarchos emlékezik még Tiberiusnak több a népnek hízeltető javallatiról is, melyek a katonai szolgálat idejének rövidítésére, az ítéletekben a néphez folyamodhatás könnyebítésére, s a lovasoknak a sena-

torokkal egyaránt bírakká választhatására céloztak, de szinte bátran erősíthetjük, hogy ezek csak idéáknak maradtak, 's Tiberiusnak ideje sem volt azoknak végre-hajtására. Minden esetben ezen lépéseinek indító-okai már nem voltak tiszták, 's Plutarchos nyilván írja, hogy ezeket „inkább haragból és versengő indulatból, mint az igazság és közhaszon tekintetéből“ mívelte. (82.)

Végre el-érkezett az új tribunusok választásának napja. De mivel azon időben a' Romai polgárok nagyobb része inkább falun lakott mint városon, az éppen aratással foglalatoskodó vidékiek künn-maradása, Tiberius Gracchus felekezetét erősen gyengítette. Másfelől a' gazdagok nyilván mindent el-követtek, hogy Tiberiusnak leg-mérgesebb ellenségeit választassák tribunusoknak. Tiberius a' fenyegető veszélytől szorongattatva, a' városi köz-népnel — *plebs urbana* — keresett menedéket, 's egyenként mindeniket el-járván, voksát kérte. A' szavazás kezdete rá nézve kedvező volt, mert a' két első tribus ötöt választá. Akkor a' gazdagok a' további voksolásnak ellene állottak, „mivel nem lenne törvényes, ugyan azon egy embernek kétszer egymás után viselni egy hivatalt.“ Mivel a' gyűlésben előlülő tribunus Rubrius, — mindenkor sors által határozták-el, a' tiz tribunus közzül melyiké- legyen az előlülés — nem

(82.) Plut. Tiber. Gr. 16. —

bátorkodott ilyen fontos kérdést magától elhatározni, Mummius, éppen az, kit Octavius helyébe választottak volt, magának kívánta az előlülői széket által-engedtetni. Rubrius ezt nem is ellenzé, de a több tribunusok felszóllaltak, 's az előlülés felett új sorsvetést sürgettek, mert Rubrius ki-lépésével ahhoz mindeniknek jussa lenne. Ebből versengés támadt, 's Tiberius Gracchus, hogy ne veszessen, a voksolást más napra halasztá. (83.) Így kezdvén már tapasztalni a közvélekedésben alábbesést, mindenről elcsüggedett, 's a nép szánakozó és részt vevő indulatját akará maga iránt felkölteni, ezért gyász-köntösben, kis fiát kézen fogva jelent-meg a forumon, hól könnyes szemekkel az erőszaktétel, sőt élte veszedelemben forgása iránti félelmét nyilatkoztatá. A tribunus ilyen állapotban látása nagy és közönséges bényomást tett a népre, a minnek erejét nevelte a szegényekben újabban felserkent aggodalom, jövendő sorsok iránt, ha a gazdagok hatalmaskodásának tovább is alája vetve maradnak. Nagy csoport ember kíséré-ötet haza, és egész éjjel őrizetére volt. —

Más nap reggel az egész város nagy mozgásba jött, az emberek, a forum és a mellette,

(83.) Appianos Polg. had. I. 14. Plutarchos szerint — Tiber. Gr. 16-d. szak. — látván Tiberius barátjai az ellenkező rész nagyobb voltát, elebb a tisztviselők mocskolásával huzták halasztották az időt, 's azután bocsátották-el a gyűlést. —

eső capitolium felé tódultak. Tiberius Gracchus is el-indult házatól, barátjaitól kísértetve, 's bár a' Rómaiak vallásos ideáji szerént, rá nézve némely szerencsétlen jegyek mutatkoztak is, (84.) csak ugyan reményje éledni kezdett. A' capitoliumról több jó akaróji siettek elibe dolganak jól állása hírével. El-fogadása ott igen fényes vólt; mihelyt meg-látták, a' szeretet lármás hangján köszöntötték, 's fel-érkezésével követőji leg-ottan körül fogták, hogy egy ismeretlen is hozzá ne közelithessen. A' szózatoláshoz hozzá kezdéssel mindjárt nagy rendeletlenség és lármás zürzavar támadott. Az ellenkező fél hátulról erőszakoson bé-tolakodva, az ott állókat nyomta, kik hasonlóképpen amazokat vissza-taszítani iparkodtak. Azonban Flavius Flaccus senator, mivel hangja a' zúgásból ki nem hallott, egy magas helyre felállva, kezével jelt ad, hogy Tiberiusnak valamit akarna mondani, 's ennek kérésére a' nép helyet csinálván, az említett senator nagy bajjal hozzá fel-jut, és tudósítja, a' tanácsban össze-gyült fő-embereknek ellene tett intézeteikről, kik számos követőjüket és rabszolgájikat fel-fegyverkeztetve, meg-határozták, bár a' con-

(84.) Plutarchos említi ezeket. A' többek közt midőn p. o. ki akart lépni küszöbén, lába fejét keményen meg-ütötte, annyira hogy nagyobbik ujjának körme le-szakadt, majd az úton egy ház felett nagy csoport holló rebtent-fel, 's azok közzül egy kö éppen lába elibe esett. Tiber. Gr. 17. —

sul abban meg nem egyezett, az erőhöz nyúlást és ötet meg-ölcst. Mihelyt Tiberius ezen hírt a' hozzá közelebb esőknek értésére adta, ezek leg-ottan neki övedzve és ellentálláshoz készülve, a' lictorok vagy poroszlók láncsájit el-törték, 's azoknak darabjait védelemül el-osztogatták. Midön a' hátrább állók hámulva e' történeten, kérdezösködtek, Tiberius a' kezét fejére tette, élte veszélybe forgásának jegyüül. Alig látták-meg ezt némelyek ellenkezői közzül, tüstént a' capitolium mellett eső Hüség — *Fides* — templomában gyült senatusba szaladtak azon hírrel, mintha Tiberius királyi koronát kívánna. A' senatusban ez nagy felháborodást okozott, és Scipio Nasica fő-pap fel-szóllította Mucius Scaevola consult a' köztársaság meg-szabadítására, és a' tyrannus kiirtására. De a' mérsékelt indulatu consul felelé, „hogy erőszakhoz nem nyul, 's egy hazafit is törvényes meg-itélés nélkül meg nem ölet; ellenben ha a' nép is törvény ellenére végezne valamit, Tiberiustól rá-beszélve, vagy kényszerítve, azt kötelezőnek nem tartaná.“ Scipio Nasica ekkor fel-szökik azon kiáltással, „mivel a' consul el-árulja a' köztársaságot, kövessetek engem, kik a' törvényeket meg akarjátok menteni.“ Ezzel maga vezérelve a' vele egy értelemben lévő senatorokat, a' capitolium felé indul, számos kísérijük, bot és dorong, fegyverekkel utánnok ro-

hannak. Oly nagy bé-nyomást tett még ekkor is a' senatorok méltósága, hogy a' sokaság minden ellentállás nélkül félre vonta magát előtök. Mihelyt a' gyűlés helyére érkeztek, a' lár-mában szélyel-tört padok lábait és darabjait fel-kapják, 's az előttök állókat le-agyalva, egyenesen Tiberius felé tartanak. Sokan el-hullottak, közönséges lett a' szaladás, maga Tiberius is ebben keresett menedéket. De valami a' felső köntössénél fogva — *toga* — meg akará tartóztatni, 's midőn ezt oda-hagyva, csak alsó ruhájában futott, meg-botlik az előtte el-esettekben. A' fel-állót, tribunus társa Publius Saturejus ütötte leg-elsőben agyban, a' második rajta tett hős csapással pedig Lucius Rufus nevü dicsekedett. Mintegy három-százan estek-el, kiket botokkal és kövekkel vertek-le; egy sem fegyver által, mint Plutarchos világosan meg-jegyzi. Tiberius Gracchus holt-testét, bár testvére kérte is titkon el-temettetését meg-engedtetni, a' több meg-gyilkoltakkal együtt, a' Tiberisbe hányták. Nem ok nélkül mondja Plutarchos, a' meg-holt Tiberiuson el-követett ezen vad-indulatu és törvényt ki-gunyoló méltatlanságot, mint nagy bizonyosságát annak, hogy az ellene fel-támadás inkább a' gazdagok haragjából és gyűlölségéből, mint a' fel-hozott színelte okokból történt. (85.)

(85.) Plutarchos Tiber. Gr. 20. — Tiber. Gracchus

Így történt korán halála Tiberius Gracchusnak, még minekelőtte a' harmincz esztendőt bé-töltötte volna, „egy igen derék, hanem erőszakosan kezdett intézetéért,“ mint Appianos mondja. — Karaktere ártatlanságát, gondolkozása fedhetlenségét, ki-tetsző elméjét, és lelki tulajdonait, 's minden a' természettől adott, és szorgalommal szerezhető virtusokkal ékeskedését, már a' régiek dicsérettel említették. (86.) A' szomorú drámának, — melyet Plutarchos „a' királyság el-törlése után, az első hazafi gyilkolással el-döntött zendülésnek“ nevez — a' köztársaságot rongáló,

meg-ölettetése környülállásai oda fenn Plutarchos szerint vagynak elő-adva — Tiber Gr. 18. 10. — Appianos Polg. had. I. 15. 16. — a' dolgot másképpen beszéli elő, mert azt írja, hogy Tiberius a' választás napján, még korán reggel egyhen-gyűjtven a' részön lévőkkel, a' csata szükségének esetére egy bizonyos jel iránt egyezett-meg velek, 's a' gyűlés helyét el-foglalta: midőn pedig tribunus társaitól, és a' gazdagoktól ingereltetnék, úgy ada jelt elsőben a' meg-támadásra, 's az ebből következett lármá és fel-zudulás híre indítá a' senatust erőszakhoz nyúlásra. — Úgy látszik Plutarchos elő-adása az Appianosénál természetesebb, és Gracchus gondolkozásával is inkább öszve-fér. Egyébbaránt mind ketten meg-egyeznek abban, hogy Scipio Nasica volt fő szerzője Tiberius meg-gyilkoltatásának.

(86.) *Vir alioqui vita innocentissimus, ingenio florentissimus, proposito sanctissimus, tantis denique adornatus virtutibus, quantas perfecta et natura et mortalis conditio recipit, P. Mucio Scaevola, L. Calpurnio coss. abhinc annos CLXII. descivit a bonis. Vellejus Paterc. II. 2.* Midőn sem Plutarchos, sem Appianos nem igen gondosok a' chrono-

és lángba-borító következéseit, erős pennával, de igazán rajzolja Vellejus Paterculus. — „Ez volt Romában a hazafi vérömlés, és kardszabadság kezdete, ettől fogva a jus az erőszaktól el-nyomatott, a hatalmasabb kerekedett feljül, a polgárok az előtt költsönös egyezés által orvosolt versengését fegyver ítélte-el, 's a hadak nem oknál fogva indultak, hanem a mint nyereséget adtak. Ezen csudálkozni nem is lehet, mert a példák ott, honnan kezdődnek, nem állanak-meg, de akármely keskeny ösvénybe szorulva, igen széles ki-áradásra utat vágnak magoknak, 's mihelyt egyszer az egyenes útról el-tévedés meg-esett, ezt a méjjségbe le-rohanás követi, mert senki sem tartja rútnak, a mi másnak hasznot adó volt.“ (87)

Tiberius Gracchus meg-ölettetése Romában éppen ellenkező bé-nyomást tett — a gazdagok örömeiket nem titkolhatván, azt hitték, hogy a mit kívántak, mindent el-értek, midőn a nép részén lévők nem csak a magok, és a meg-gyilkolt tribunus sorsán bánkódtak,

logiában, Vellejus Paterc. ezen helyét classicusnak lehet tekinteni, Tiberius tribunusi esztendeje meghatározására nézve. Vellejus Paterculus írta és ajánlotta maga munkáját *M. Vinicius consulnak*, Roma ép. u. 783-b. Ebből ki-vonva az említett 162 esztendőt, ki-jön, hogy Tiberius, Roma 621-d. esztendejében viselte tribunusi hivatalát. Lásd *C. Vellejus Paterculus* — edidit N. E. Lemaire. Parisiis 1822. 3. pag. XXII.

(87.) Vellejus Paterc. II. 3.

de még inkább megilletődtek a köztársaságban az erőszakosság jussának, és hatalmaskodásnak eláradásán. (88.) Akármilyen legyen is egyébként az ítélet Tiberius próbatétele felől, az ezt meggátló módról, lehetetlen különböző értelemben lenni. A senatus egész magaviselete a közjóra semmit nem hajtó, a nép kívánságával makacsul ellenkező dühös indulatosság bélyegét viseli, a mit annál inkább lehet sajnálni, mert Tiberius, a mint Plutarchos is erősíti, „bizonyosan minden nehézség nélkül engedett volna barátságos rábeszélésre, vagy a hozzá gyilkolás és vérontás nélkül közeledőknek.“ (89.) De a senatus, említett bánásával magának is felette sokat ártott. Midőn addig a tisztelet és szentség fény sugarától körülvéve, most maga gyengeségét, s telhetlen vagyón-kívánását ily nagy mértékben elárulta, azzal egyszer'smind méltósága polczáról méjjen le-süllyedett; s ki nem tudja, hogy egy országoló-széknek semmi sincs oly nagy ártalmára, mint ha ellene fordul a közvélekedés, mint ha a nép szeretetétől és becsülésétől el van hagyva? — Másfelől a gazdagok nem is jól tették számításokat; pillanatnyi ki-nézéseket a történetek természetes ki-bonyolódása össze-galázolta, mert az ilyen reményektől kecsegtetett, köz-interesszétől

(88.) Appianos Polg. had. I. 17.

(89.) Plutarchos Tiber. Gr. 20. —

ingerelt nép-felekezet tartósabban őszve-álló, mint sem rajta könnyű szerrel erőt lehessen venni, 's bár vezérétől, lelkesítőjétől meg is fosztják, ennek helyét más, és a' tapasztalás bizonyítása szerint veszedelmesebb fő szokta el-foglalni. Az árvíz az elibe tett gát el-szakasztására dühösebb zúgással ömlik, a' fennakasztott indulatok mérgesebben rohannak-ki, 's a' részrehajlás lelke, hasonló környülállásokban, még hatalmasabban szokott uralkodni. Romának, a' Tiberius meg-ölettetését követő hat esztendőben 132-től 127-ig (Roma ép. u. 622-től 627-ig) a' fel-duzzadt tengerként zajgó állapotja ezt nyilván bizonyítja. —

Ezen egész idő alatt nem szűnt-meg a' tusakodás az árisztokrátziai és demokráziai felekezet között, 's ez utolsó, hatalmában és erejében szembetünöképpen nevedett, a' mit sok részben a' senatus fonák és czélra nem vezető rendszabásainak tulajdonithatni. Midőn ezen fő-tanács egyfelől, maga boszszu kívánását a' Tiberius követőji, barátjai ellen rendelt nyomozásokkal és törvénytelen büntetésekkel akará ki-elégíteni, 's közzülök némelyeket meg-ítélés nélkül számkivettetett, másokat tömlöczre hányatott, sőt meg is öletett, mint Diophanest, egy Cajus Villiust kalitzkába záratva, oda bévetett kígyók és viperák által gyilkoltatott-meg, Blossius filozofust pedig Romából ki-bujdoklani kényszerítette, — másfelől kéntelen volt a'

köz-kívánságnak engedni, 's éppen maga javallá, a' köz-földek ki-osztatására rendelt biztonságba, a' Tiberius helyébe, Licinius Crassust, C. Gracchus ipát tenni. De a' gazdagok kemény és erőszakos bánásának kívánt foganatja nem lett, sőt a' nép pe'sgése, az indulatok forrása magosabbra hágott, 's a' közönséges gyűlölség mindenek felett Scipio Nasica, a' Tiberius gyilkossa ellen oly hangoson és fenyegetődzve kezdé magát mutatni, hogy a' senatus jóbbnak látta őtet, — noha mint fő-papnak, a' városból eltávoznia szabad nem lett volna — követség színe alatt, Kis Ásiába küldeni, hól nem sokára, hazája viszont láthatása nélkül, életét végezte.

A' senatus meg nem fontolt ön-magával ellenkező cselekvése módján kívül, a' nyugtalanság lelkének nem kicsi táplálást adott, a' tribunosok nevedő hatalma is, kik Tiberius Gracchus példáján ismerték-meg hatások valódi körét. Már 131-b. (R. ép. u. 623-b.) — mely esztendő arról is nevezetes, hogy abban mind a' két censor, Q. Pompejus és Q. Metellus, a' plebejusok közzül választatott, holott 220 esztendő alatt, C. Marciustól fogva, ki első plebejusi censor vala, az egyik közöttök, mindig a' patriciusok közzül tétetett — egy igen háborgó és lázzadásra hajló, a' mellett változó eszű férjfiat C. Papius Carbot, (90.) ki gyakran sirt

(90.) C. Carbo, nuper sepultae Gracchanae seditionis turbulentissimus vindex, idemque orientium

a' gyűlésekben Tiberius halálán, választá a' nép maga tribunussának. — Ez leg-ottan Tiberius Gracchus nyomába lépett, 's megint a' nép elibe vitte azon javallatot, melyért amaz éltevel lakolt, hogy t. i. „a' tribunust akár hányszor újból lehessen ezen hivatalra választani.“ Menyire kártékony, 's a' reszpublikát veszedelmeztető intézet volt az, midőn a' nagyra-vágyó indulattól vezetett tribunusok több esztendőig viselhették messze kiterjedő bé-folyásu hivataljokat, nem kíván magyarázatot. A' nép jussainak védelmezése útat nyitott a' szabadság elnyomására, valódi despotismus gyakorlására, 's így végre a' nép-szószollójiból uralkodni kívánó nép-fejei, demagogusok váltak. A' senatus azért kötelességét tette, midőn ezen javallatnak elibe állott. Ebben támaszsa és segédje volt a' Numantiát el-törlő ifjabb Scipio, ki clökellő és gazdag familiájának principiumai szerént, Tiberius újításaitól teljes szíve szerént idegen volt, annyira, hogy midőn még azon város alatt sógora erőszakos halálát meghallotta, Homeros ezen versével kiáltott-fel: „Így veszszén minden, ki hasonlót tenni merészél!“ (91.) Ez úttal is egy fontos és igen hathatós beszédben, Carbo javallatja ellen nyilat-

malorum fax ardentissima. Valer. Max. VI. 2. Lásd még Cicero De Orat. II. 40. továbbá, Epistolae ad divers. IX. 21. „tribunus plebis seditiosus.“

(91.) Plutarch. Tiber. Gr. 21. — Homeros felhozott verse van Odys. I. 47. —

koztatá magát, 's bár Cajus Gracchus annak pártját fogta, Scipio tekintete győzött, és a nép, a' néki kedvező törvényt vissza-vetette. (92.) De Scipio említett beszédében azt mondá Tiberius Gracchusról, hogy méltán szenvedett halált, 's mivel a' nép javával, és óhajtságával élesen ellenkező gondolkozását oly kevésbé tudta palástolni, ezzel a' köz-hajlandóságot és szeretetet teljesen el-vesztette, sőt azon időtől fogva, mint Plutarchos írja, a' gyűlésekben meg-hallgatást sem nyerhetett, mert midőn beszélni akart, a' közönség lármája abban meg-gátolta.

De leg-inkább feszülésben tartotta az indulatokat, leg-kevesebb villongások szerző oka volt, 's leg-több mozgásra adott alkalmatosságot a' földeknek újból fel-osztatása a' Tiberius törvényjének értelme szerént. Ennek végrehajtására, mint említettük, három biztosok valának rendelve, C. Gracchus, Appius Claudius, és P. Crassus, kiknek munkálódások, úgy látszik, lassan haladott-elő. Ezek közül Appius Claudius meg-halván, P. Crassus pedig 131-b. (R. ép. u. 623-b.) Á'siába kül-

(92.) Quum Carbo tribunus plebis rogationem tulisset, ut eundem tribunum plebis, quoties vellet creari liceret, rogationem ejus P. Africanus gravissima oratione dissvasit; in qua dixit Tib. Gracchum jure caesum videri. Gracchus contra svasit rogationem; sed Scipio tenuit. Livius Epit. Libr. LIX. Lásd még, Cicero Laelius 25. „Lex popularis, suffragiis populi repudiata est.“

dettetvén Aristonicus ellen, helyekbe választattak a' fennebbi C. Papirius Carbo, és Fulvius Flaccus, egy háborgó, 's a' nép kecsegtetésének, sőt lázasztásának gyanuja alatt lévő férjfiu, kit éppen azért a' senatus gyűlött is. Midőn e' három férjfiak, a' rájuk bízott dolgot tüzesen munkába kezdék venni, a' fel-zaklatott intereszsze zugolódást, és mindenféle lármás békételenséget szült. A' gazdagok akármit is hátráltatni kívánván a' dolgot, földjeik száma és mennyisége bé-jelentésével késtek; majd midőn az őket fel-adásra, 's törvény elibe idézésre közönséges fel-szóllítás lett, ebből szövevényes kérdések, és bajoson igazitható perlekedések támadtak. — A' hosszas idő, a' köz és magános birtok határait öszve-zavarta, a' földek sok kezeken mentek keresztül, annak végire járni, hogy azokat adás, vevés, vagy közönséges osztály útján bírják a' mostani tulajdonosok, annál nehezebben lehetett, mert sokaknak illető okleveleik, vagy nyíl-czédulájik homályos vólt, sokan azokat elő-adni sem tudták. De továbbá, az új fel-méréssel együtt járó változása is a' birtokosoknak, sok bajoskodást szült, mert az osztályt egyformán intézni lehetetlen vólt, és sokan bé-ültetett, és bé-épitett jószágaikért, vagy jól meg-mivelt földjeikért, kopár, terméketlen mezőket, vagy mocsáros helyeket kaptak. Így a' mint Appianos mondja, „a' gaz-

dagok igazságtalanságát, bár mely nagy volt is az, nehezen lehetett meg-mutatni, a' miből mind azoknak fel-zudulása következett, a' kiket javaikból ki-mozdítottak, vagy máshová által-tettek. " E' szerént, mentől kevésbé adhattak a' három férjfiak igazat, a' meg-elégedetlenség és panasz ellenek annál közönségebb lett. Különösen az Italiai szövetségesek, az említett rendszabásokat nem tűrhették, 129-b. (R. ép: u. 625-b.) Scipiohoz folyamodtak, 's az igazságtalan bánás ellen pártfogását kérték. Scipio a' senatus elibe terjeszté a' dolgot, hól ugyan a' Tiberius Gracchus törvényje ellen nyilván nem költ-ki, de javallá a' fenn-forgó versengések el-ítélésére, a' felek előtt gyanussá lett osztó biztosok helyett, másokat rendelni, 's rá-vette a' senatorokat, hogy a' további peres kérdések el-látása; C. Sempronius Tuditanus consulra bizattassék. De ez, a' dologhoz kezdvén, annak nehéz voltát hamar által-látta, 's e' bajtól menekedésre, az Illyriaiak ellen magát elő-adott táborozást, színlett oknak használta. El-távozásával, a' földek ki-osztása egészen meg-akadott, 's azon időtől fogva a' nép gyűlölsége Scipio ellen fordult, közönséges lett a' lárma, mintha el-tökélt szándéka lenne, Tiberius Gracchus törvényjét el-rontani, bár azzal sok vérontást okozna. —

Az indulatoknak ellene ilyen móddal fel-

hevülésében, egy reggel, ágyában halva talál-
ták. Az ezt meg-előzött estve, az egész sena-
tus, és a' Romai nép szövetségesei, nagy pom-
pával, 's innepileg kísérek haza a' tanácsház-
ból, 's a' mint Cicero meg-jegyzi, „méltóságá-
nak ezen magos polczáról, inkább az égbe,
mint az alvilágba látszott költözni.“ (93.) Min-
den írók egyező állítása szerint, halálának e-
rőszakosnak kellett lenni, de hogy mi móddal
történt, világosságra nem jött. Midőn, Appia-
nos szerint, tulajdon feleségét Semproniat,
egy rútt, és magtalan aszszonyt, kivel rosszul
élt, sőt napáját, Corneliát is vádolták a' feke-
te tettel, mások éppen ellenkezőleg, ön-gyil-
kosnak mondták ötöt, mivel érezte annak,
a' mit ígért, nem teljesíthetését. Plutarchos
szerint, Fulvius Flaccusra háromlott leg-in-
kább a' vétek sullya, ki Scipiot, a' halálát meg-
előzött nap, a' gyűlésben hevesen meg-támad-
ta, sőt szidalmokkal is illette, 's még C. Grac-
chust is érintette a' gyanu; (94.) Cicero vég-
re, e' gonoszságban C. Carbot is részesnek ír-

(93.) P. Scipioni, ex multis diebus, quos in vita
celeberrimos laetissimosque viderit, illum diem cla-
rissimum fuisse, cum senatu dimisso, domum re-
ductus ad vesperum est a patribus conscriptis, a
populi Romani sociis, et Latinis, pridie quam exces-
sit e vita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad su-
peros videatur potius, quam ad inferos pervenisse.
Cicero Laelius 9. —

(94.) Plutarch. Cajus Gr. 10. —

ja. (95.) Oly nagy volt azonban az el-vadult részre-hajlás lelkének hatalma, hogy, Plutarchos szavaival, „a’ Romaiak első, és legnagyobb embere; kinél ök senkit igazábban, és forróbb indulattal nem szerettek,“ (96.) a’ ki ezen várost az egész világ felibe emelte — *cujus opera super totum orbem terrarum Roma extulorant caput* (97.) — közönséges el-temettetést nem nyerhetett. De a’ nagy ember temetése még sem maradott tiszteletlen, méltatlan halála, rosszsz-akaróji részvételét is fel-költötte, és a’ Macedoniát meg-hódolt Q. Caecilius Metellus, bár vele heves ellenségeskedésben élt, fájdalmát esetén nyilván ki-jelentette, azt a’ város köfalai le-rontásához hasonlította, és négy fiáját, a’ holt-test ki-kísérésére intette, azon hozzá-tétellel, hogy nagyobb embernek e’ kötelességét nem teljesíthetik. (98.)

Scipio halála után, Romában, a’ három föld-osztó biztosoknak, már semmi tartalékot nem ismerő zabolátlansága, még nagyobb, és hevesebb mozgásokat okozott, (99.) s a’ fel-lármázott indulatok, nem könnyen juthattak csendességre. A’ dolgok ilyen állásában, az á-

(95.) Cicero De Orat. II. 40. — Epist. ad divers. IX. 21. et ad Quint. frat. II. 3. —

(96.) Plutarch. Caj. Gr. 10. — és Tiber. Gr. 21.

(97.) Vellejus Patere. II. 4.

(98.) Valerius Maxim. L. IV. c. I. 12. és C. Plinius Secund. Histor. Natur. VII. 44. —

(99.) Eo defuncto, seditioes triumvirales acrius exarserunt. Livius Epit. L. LIX.

risztokrátziai felekezetre nézve, egy nagy, és fenyegető veszély közelgetett, a' meg-öletett Tiberius öcscse, Cajus Gracchus, mind inkább kezdé magára huzni a' közönség figyelmét. Bátyja halála után egy darabig ugyan, részint ifju koráért, részint félelemből, magát el-vonva, a' közönséges dolgokban, szembetűnő és tettes részt nem igen vett, már szinte azt hitték, mintha testvére politikai intézeteit helyben nem hagyó gondolkozása lenne. De, mint Plutarchos mondja, „mihelyt időtelve a' henyeséggel és puhasággal, valamint vendégeskedéssel, és vagyonon kapással ellenkező karaktere lassanként ki-tetszövé lett, 's magát gyakorlá a' beszédhen, a' hivatalos pályára kiállításért, akkor nyilvános lett, hogy nem fogna nyügödni, 's majd egy bé-vádolt barátjának, Vettiushnak védelmére fel-lépve, az örökre lelkesedett, és körülötte lármázva tomboló népet magával ragadá, midön a' többi szónokok szinte csak gyermekeknek látszának mellette, a' gazdagokat ekkor újra félelem fogta-el, és sókat beszéllék egymás közt, mi módon gátolhatnák-meg, Cajushnak tribunusi hivatalra jutását.“ Valóban, a' fő rangnak méltán félhettek tőle. Ki-tetsző remek elmével, tűz és láng indulattal fel-ruházva, a' mellett gyermek korától fogva tudományosan miveltetve — *vir praestantissimo ingenio, flagranti studio, et doctus a puero* (100.) — bátyjával egyforma principi-

(100.) Cicero Brutus 33.

umokban, rokon érzésekben nevededett, kinek minden virtussait bírta, lelki tehetségével, és ékesen szóllásával azonban ötet meszsziire feljül-haladta, — *virtutibus ejus omnibus — similia, ingenio etiam eloquentiaque longe praestantior.* (101.) — De valamint magosabb táalentomára, úgy egész gondolkozására nézve, különbözött Tiberiustól, midön más részről, teljes mértékben ajándéku kapta a' természettől mind azon tulajdonokat, melyek hatalmas és veszedelmes nép-vezetővé formálhatnak valakit. Tekintetéből, egész külsőjéből ki-tetsző sebes és indulatos karaktere; bátyja szelidségével élesen ellenkezett, hevessége bé nem várva a' környülállásokat, azok elibe vágott. Midön beszélt, elő-adása, nyugtalan természetének bélyegét viselte; kezei, sőt egész teste, szüntelen nagy és eleven mozgásban valának. Beszéde nem kevésbé igen hangos és erős, mely tüzzel ömlédezve, a' hallgatókat meg-rázta, néha borzadással is el-tölté; 's minden érzéseket fel-zaklatott, de másfelől ötet magát is, az indulat olykor meszsze és határon tul ragadta. (102.) Cicero ítélete szerént, „az ékesen szóllásban párja nem igen vólt. Ki-fejezéseiben

(101.) C. Vellejus Paterc. II. 6.

(102.) Plutarchos — Tiber. Gr. 2. — emlékezik egy fuvó eszkről, melyel C. Gracchus élt, hangja természetes és illendő mértékének meg-tartására. Midön beszélt, egy rabszolga azon sippal háta megett állott, ki mihelyt vette észre beszéde darabos-

nagyság, gondolataiban bölcsesség, egész módjában fontosság van, de munkájin a' végső kéz hijja látszik — igen sok van jelesen el-kezdve, de végre-hajtva nincs. Ha valakit, úgy ezen szónokot igazán olvasni kell az ifjoknak, mert nem csak élesíti, de táplálja is az elmét.“ (103.) Élete módjában ugyan Cajus bizonyos mértéket tartott, azonban még is a' bátyjánál fényesebben, és több költséggel élt, a' mivel a' népszemelt magára vonta, hajlandóságát meg-nyerte. Ezekkel végre, tiszta és ép lelket, fedhetlen, minden haszon-leséstől távol-álló gondolkozást kötött öszve, 's fáradhatlan munkásságát egyedül hazájának szentelte. —

Ha Cajus Gracchus, bátyja szerencsétlen sorsából tanuságot merítve, e' fontos tapasztalással kezdhette pályáját, úgy másfelől ötet, a' testvérén el-követett igazságtalanság méjjen ingerlő érzése is tüzelte, 's a' javítás szükséges voltát elibe tartó meg-győződésében, akármint, a' boszszu kívánás, és harag is, belé vólt már

ságát, vagy haragra ki-rontását, egy lágy hangot ejtett, mely indulatosságát azonnal le-csilapította, és ötet a' rendes útra vissza-vezette. Lásd még Cicero De Orat. III. 60. —

(103.) Eloquentia quidem nescio an habuisset parem neminem. Grandis est verbis, sapiens sententiis, genere toto gravis, manus extrema non accessit operibus ejus, praeclare inchoata plura, perfecta non plane. Legendus est hic orator, si quisquam alius juventuti, non enim solum acuire, sed etiam alere ingenium potest. Cicero Brutus 33. —

elegyedve. (104.) Egy ilyen embernek Romából el-távoztatását, a fő-emberek interesszéje sürgetőleg kívánta, 's nem kis öröme ezeknek, egy Sardinában 126-b. (R. ép. u. 628-b.) történt zendülés le-csendesítésére, a senatus szükségesnek ítélvén az egyik consult L. Arelius Orestest séreggel oda küldeni, a sors ügy hozá magával, hogy C. Gracchusnak, mint quaestornak v. pénztárnoknak, el kellett a fő-vezért kísérni. Plutarchos erősítése nyomán, neki éppen kívánsága azerént történt Romából el-utazása, kivált hogy a hadi élethez vonszódása volt, a mellett a hivatalt viseléstől, és a reszpublika kormányzásában részt-vevéstől idegenkedett, midön másfelől a nép és barátjai unszólo hívásának ellent nem igen állhatott. Azon róla el-terjedett vélekedést is meg-czáfolja az említett író, mint-ha a nép kedvét Tiberiusnál nagyobb tüzzel vadászta volna, mert inkább kéntelenségből, mint szabad el-határozásból lépett a közönséges élet pályájába. Cicero után említi Plutarchos egy álmát Cajusnak, melyben bátyja neki meg-jelent, 's ötet meg-szóllította, hogy akár mint habozzék is, vele egyforma sors, egyforma halál van rá is mérve. (105.) Való-

(104.) C. autem Gracchum mors fraterna, pietas, dolor, magnitudo animi, ad expetendas domestici sanguinis poenas excitavit. Cicero De Harusp. respons. 20.

(105.) Plutarch. C. Gracch. 1. Cicero Divinat. I. 26.

ban, a' kinek ilyen álmai vagynak, csendes és nyugodt belseje nem lehet, az ilyennek keblét háborgó zaj mozgatja. Nem is csudálkozhatunk, ha C. Gracchus, kinek szeme előtt állott testvére gyászos vége, bizonyos tekintetben, ön-magával küszködésben, ellenkezésben volt. Az éppen Plutarchostól rajzolt heves természetével a' munkátlanság bajjason fért öszve, 's a' mint feljebb láttuk, nem csak tagja volt a' földek ki-osztására rendelt biztosságnak, de Carbo javallatját is, a' tribunusok ismételheto meg-választásáról támogatta.

C. Gracchusnak Romából el-távozása után, ha volt is, kevés ideig tartott a' csendesség. Mindjárt a' következő 125-b. (R. ép. u. 629-b.) mely esztendőre, a' nyugtalan, és nép-bolygató Fulvius Flaccus választatott consulnak, megint heves mozgások kezdődtek, némely általa czélba vett, 's a' köztársaság csendességét zavaró újítások által, különösen pedig azon javallatja következéséül, hogy az Italiai szövetséges népek, kik a' földek újból fel-osztatása miatt erősen zúgolódtak, vétetessenek-fel a' Romai hazafjak sorában. (106.) De a' senatus, azt mondja Appianus, „nem

(106.) Appianus Polg. had. I. 21. 34. — Továbbá, M. Fulvius Flaccus consul — cum perniciosissimas reipublicae leges introduceret, de civitate danda, et de provocatione ad populum eorum, qui civitatem mutare voluissent. Valer. Max L. IX. c. V. 1.

tartván tanácsosnak, alattvalóknak a státus polgáraival egyforma jussokat engedni," azon szándék végrehajtását meggátolta, 's éppen azért a consult, a reszpublikával szövetséges, és a szomszéd Gallus népektől háborgatott Massilia segítségére küldötte (107.) Így is következés nélkül nem maradt ezen dolog. Fregellae várossa felzúdult, melyet L. Opius praetor, egy fő-ember Numitoris árulása segítségével megostromolt, 's a hasonló próbától elrettentésre, tákéltetesen lerontatott. —

C. Gracchus az alatt „Sardiniában, virtussának mindenütt bizonyágát adta, 's a több ifjak között, szembetűnőleg megkülönbözteté magát az ellenséggel csatázásokban, az alattalévőkkel igazságosan bánásban, a fővezért szeretettel, és nagyra-becsüléssel tisztelő indulatban; a maga mérséklésben pedig, egyszerűen élésben és munkásságban, az idősebbeket is falyúl-múlta.“ (108.) Egy kemény és egészségtelen tél ezen szigethen, Orestes consult kényszeríté a sergek számára köntösökért a városokhoz folyamodni. Ezek vángatták magokat, 's a senatushoz követeket küldve, mentté tétettéseket kérték, a mit meg is nyertek, 's a senatus parancsolá a fővezérnek, a szükséges öltözetekről más úton gon-

(107.) Livius Epit. L. LX. Appianos I. 34.

(108.) Plutarch. C. Gracch. 2. —

dösködni. A consul nem kiesel zavarodásba jött, s a seregek már inséget kezdetek szenvedni, midőn C. Gracchus el-menvén a városokba, rá-vette ezeket, hogy önként köntösöket küldének, és segítettek a Romaiakon. Ezen cselekedet híre a senatust nyugtalanlásba ejtette, mert elő-jele volt a Cajus népet vezetni tudó talentomának. — Másfelől, Mithridatész, Nümídiá uralkodójának követei, éppen ekkor Romába érkeztek, azon tudósítással, hogy királyjuk C. Gracchushoz viseltető jó indulatból, Sardiniába eleséget szállíttatott a katonaság számára; és a meg-boszszankodott senatus a követeket azonnal el-űtasította. Ennél többet is tettek, mert noha egy határozásnál fogva a seregeket másokkal váltották-fel, de a fő-vezért, és quaestorát még a provinciában hagyták, leg-inkább ez utolsónak tovább is távol tartásáért. A ravaszul el-íntezett plánum azonban a számítás ellen ütött-ki. C. Gracchus el-keseredvén a méltatlanságn, Rajóra ült, és háza evezett. Romában vétefen meg-jelenéséért nem csak ellenségeitől szenvedett szemrehányásokat, de még a nép is rossz neven vette azt, mert szokatlan volt, egy quaestornak, a fő-vezére előtt, oda hagyni provinciáját. A censorok elibe idézterve, ott magát oly móddal védelmezte, hogy a hallgatók vélekedését egészen meg-fordította, s őket, leg-nagyobb igazságtalanságot szenvedéséről

meg-győzte. „Tizenkét esztendeig katonáskodott,“ így beszélt, „midőn mások szükség esetében is csak tíz esztendeig teszik azt, mint quaestor, három esztendeig maradt a fő-vezér mellett, holott a törvény a vissza-térést esztendő múlva meg-engedi; s a katonai szolgálatot tevők között egyedül volt, ki tele oda vitt erszényjét üresen hozta haza, a többek ellenben az oda szállított, bortól ki-ürített, de aranyjal és ezüsttel meg-tömött hordókat hozva, tértek haza.“ (109.)

Noha ellenségei nem szűntek-meg tovább is háborgatni őtet, s más vádakkal is terheltek, mint a szövetségesek fel-lázasztásával, s a Fregellaei öszve-esküvésben elegyedéssel, de ő minden gyanút el-osztatva, magát megtisztította, s a tribunusi hivatalra törekedett. Anyjának kérése, melyel e lépésről le akarta verni, süketlen volt. Meg van ma is, Cornelia két levelének töredéke, melyeket éppen akkor írt fijához, midőn ez a tribunatust kereste, s azokból a derék aszszony magos gondolkozása, honyjához vonzó indulatja, annak jáváért melegen érzése, s gyermeke boldogságáért verő, ezen kívánsággal tele édes anyai szíve tisztán ki-tündöklik. (110.) De Cajus fel-

(109.) Plutarch. C. Gracch. 2. —

(110.) Ezen levél töredékek meg-vagynak mind a van Staveren, mind a Tzschucke által ki-adott Cornelius Nepos végén: az utolsóban — Gottingae 1804. pag. 140. 141. „Ubi ego mortua ero, petito tribuna-

tétele rendithetlen volt, a' kecségtető, bár könnyen sikámló hivatalra már el-tökéllette magát. — A' fő-ranguak ugyan teljes egyetértéssel ellene szegeztek magokat, ezzel azonban csak triumfussát nevelték. Italia minden részéből tódultak Romába a' polgárok a' rá voksolhatásért, a' Mars mezeje nem volt elég tágas a' számtalan sokaságnak, a' házak és épületek fedelei rakva valának emberekkel, kiknek öszve-hangzó kiáltások harsogtatta az ötlet kívánó közakaratot. Ellenségei gyűlölsége azonban a' választás alatt sem szünt-meg alattomoskodni, 's leg-alább azon örömét Cajusnak, hogy a' tribunosok közt elsőnek választassék, el-rontották, mert ki-nevezése a' negyedik helyen történt. De azt mondja Plutarchos, „mihelyt hivatalát fel-vette, mindenek közt első lett, 's beszédével, mint más senki sem, hatalmas.“ — Megválasztása történt 124-b. (R. ép. u. 630-b.) a' következő 123-ra (R. ép. u. 631-re) mely első tribunusi esztendeje.

Azon helyen hól most állott, munkátlanul, ha akart volna sem maradhatott. A' közvárakozás rá volt függesztve, azt ki-elégíteni, a' benne vetett bizodalomnak meg-felelni kellett, ennek meg-csalása, bizonyos bukását eszközölte volna. Mindenek felett meg-gyilkolt testvére aránt kívánta hazafi-társai részvételét

tum, post me facito quod libebit, quum ego non sentiam. “

ébreu és elevenen tartani, a' tribunusi hivatal szentségét, az elő-időből fel-hozott példákkal mutogatta, mikor a' Faliscusoknak, Genucius tribunus meg-bántásáért hadat izentek, 's C. Veturius hálállal büntették, mert egy tribunus előtt egyedül nem állott-ki. — „Szemeitek láttára“ így szólott, „verték agyon Tiberiust, a' városon keresztül hurczolták-le holt-testét a' capitoliumról, a' folyó-vízbe hányni, tömlőcz-re hurczolt barátjai ítéletlenül ölettettek-meg, bár hazai szokás nállunk, hogy ha egy halálos vád alatt lévő, a' fel-szóllításnak nem enged, annak ajtaja előtt korán reggel a' trombitával jelt adnak a' meg-hívásra, 's addig nem szózatolnak felette az ítélő-bírák.“ (111.) Az ilyen, egy méjjen érző kebelből ömlő beszédek, hasonló meg-indulásra ragadtak mindeneket. A' fel-hevülést nevelte C. Gracchus egy pár javallatjával, melyek közzül az első, egy a' nép által le-tett tisztnek sem engedte többé hivatalt viselhetni, a' második, minden előljárót, ki egy polgárt ítéletlenül számkivetett, a' nép törvényszéke elibe idézett. Amaz, a' Tiberius által le-tett Octaviusra ezélt, az utolsó pedig Popilius Laenas consulra, ki a' Tiberius halálát követő esztendőben 132-b. (R. ép. u. 622-b.) ennek barátjai büntetésében és üldözésében szerfelett nagy keménységet mutatott. Popilius, az ötet fenyegető veszélyt, hazájából önként

(111.) Plutarch. C. Gracch. 3.

ki-bajdosással előzte-meg; az első indítványját pedig Cajus az anyja kérésére vissza-vette. —

Ezen előleges próbák után, többféle javallatokkal kívánta a nép kedvét és hajlandóságát magához csatolni, a senatus hatalmát pedig meg-törni; intézetei azonban valamint bátyja próbatételeinél merészebbek, és távolibb körbe terjedők, úgy sok részben a köztársaság csendességére nézve veszedelmesebbek is valának. De C. Gracchus historiája bizonyos nehézséggel van öszve-kötve, mert az írók ellenkezéséért különböző törvényjeinek sem valóságos foglatját, sem számát nem tudjuk, 's éppen azért, újításainak vég-célját tisztán és világosan meg-mondani nem lehet. Csak ugyan nevezetesebb indítványjait ismerjük, azoknak lelkét egészben véve érthetjük, 's így minden környülállások egyben-hasonlítása után fogunk itélni lépéseiről; ezeknek elő-adásában mindazonáltal az idő rendjére nem ügyelünk, mivel azt magok a régiek sem határozták-meg. (112.) Mindenek felett testvérének, a fekvő birtok újból osztatását tárgyazó törvényjét fel-elevenítette, még pedig Licinius el-intézése szerint, azon hozzá-adással, hogy coloniák tele-

(112.) Midőn Plutarchos, majd minden fontosabb törvényjeit Cajusnak, tribunusi hivatala első esztendejére teszi, Appianos azokat a másodikban említi-meg. Ez természetesebbnek látszik, azért mi is az utolsó értelmét követtük, az újabb írók, Freinsbeim, Hegewisch, Heeren példájok nyomán. —

pítettvén, a' közföldékből a' szegények is kapjanak részt, de azokról fizessenek bizonyos adót; egyszer'smind ezek végrehajtására magát, valamint Fulvius Flaccust, ki tribunus társa volt, és C. Crassust, biztosokká nevezette. (113.) Mentől erősebben fel-bolygatta ezzel a' különben is még el nem aludt indulatokat, annál inkább kéntelennek látta magát tovább lépni a' sikámló pályán, melyen a' nép-vezetők létele és maradása csak a' változó sokaság kényjének, és kíváncsi hájlandóságának hizelkedéstől függ. Azon javallatján kívül, melyel a' katonai szolgálat könnyebbé tételére nézett, hogy t. i. minden, köz-költségen köntöst is kapjon, de azért 'söldjából semmit le ne huzzanak, továbbá; senkinek neve 17 esztendő előtt a' katonák közzé bé ne íratassék, (114.) igen

(113.) „C. Gracchus, Tiberii frater, tribunus plebis eloquentior quam frater, perniciosas aliquot leges tulit; inter quas — legem agrariam, quam et frater ejus tulerat.“ Liv. Epit. LX. — „Dividebat agros, vetabat quemquam civem plus quingentis jugeribus habere, quod aliquando lege Licinia cautum erat.“ Vellej. Paterc. II. 6. — „Azon törvények közzül, melyeket javallott — egyik volt a' coloniák szállítását tárgyazó, mely egyszer'smind a' szegényeknek ki-osztá a' köz-földet.“ Plut. C. Gr. 5. — „A' szegényeknek földet osztott, azt rendelvén, hogy mindenik adót fizessen a' köztársaságnak.“ Plut. C. Gr. 9. — „Triumviro agris dividendis se et Fulvium Flaccum, et C. Crassum constituit.“ Sext. Aur. Vict. 65. — Appianos nem emlékezik Cajus ezen törvényjéről, de Fulvius Flaccusnak vele együtt tribunussá neveztetését bizonyítja — Polghad. I. 34. —

(114.) Plutarch. C. Gracch

fontos, nagy következésű, de egyszer'smind kártékony újítással állott elő, mely szerént a köztárból, hólnaponként, és nagyon csekély árron, gabona ki-osztást rendelt a szegények közt — *lex frumentaria* (115.) Azonkívül, hogy ez a kincstárnak nagy terhére vált, és azt ki-ürítette — *emptio frumenti, ipsos reipublicae nervos, exhauriebat aerarium* — (116.) a miért, hihetősön a könnyen látható hijjánoság pótlására, Cajus új vámokat is állított, (117.) abból még a köznép meg-vesztegethetése, erkölcsének meg-rontása, valamint tunya és dologtalan élethez szoktatása önként következett. Innen fejlődtek-ki későbbben, a nép számára különböző czimek alatt tett ajándékozások, pénz, gabona, hus, ital osztogatások — *largitiones, viscerationes, congiaria*; — a miket nagyra-vágyók, a közrendűek meg-vásárlására, és erőszakos céljaik ki-vitelére használtak, 's a melyek végre, Tiberius, Caligula, Nero, 's több ilyen kegyetlen országglók despotismussának leg-erősebb gyámolai lettek. E'

(115.) „Ut semisse et triente frumentum plebi divederetur.“ Livius Epit. LX. „Frumentum plebi dare instituerat.“ Vell. Pat. II. 6. „A' gabonát tárgyazó törvény, mely olcsóbbá tegye a szegényeknek a piacot.“ Plut. C. Gr. 5. „C. Gracchus — a senatus ellen törekedett, minden közrendűnek hólnaponként gabonát rendelvén a köztársaság költségén, mely ki-osztás az előtt nem volt szokott.“ Appian. Polg. had. I. 21. —

(116.) Florus III. 13. —

(117.) Nova portoria constituebat. Vell. Pat. II. 6.

szörnyetegek; bár vér-patakokat árasztottak, bár minden emberi jusokat le-tapodtak, 's nem igazgatták, de tépték, rongálták, szaggatták a' birodalmot, mivel a' sokaságot hizlalták, 's ezen az úton, a' csak hasáért élő nagyobb rész intereszszéjét magokhoz bilincselték, türhetővé tették az embert le-alatsonító, és föld porráig nyomó állapotot. — Így akarta C. Gracchus a' népet mind inkább maga részére le-kötelezni, 's az árisztokrázia bé-folyását, a' senatus tekintetét minden úton gyengíteni. Erre czélzott azon törvényjével is, mely szerént a' népnek centuriák szerénti gyűlésében, a' leg-több centuriát formáló első osztályban voksoló gazdagoktól ezen just el-vette, 's azt hozta-bé, hogy sors határozza-meg a' centuriák szózatolása rendjét — *lex de confusis centuriarum suffragiis*. — (118.)

Ha ezen újításai C. Gracchusnak, melyek tekintetét oly magosra emelték, hogy Plutarchos szerént, „szinte királyi hatalom vevé-körül ötet,“ sok ellenkező vélekedésekre nyitottak utat, ha azok, a' szakadás lelkének mind nagyobb táplálást adtak, másfelől, örömmel, és meg-elégedéssel látjuk sok derék, közhasznu intézeteit, nagyra termett lelkének nyilván-

(118.) De magistratibus creandis haud mihi quidem absurde placet lex, quam C. Gracchus in tribunatu promulgaverat, ut ex confusis quinque classibus sorte centuriae vocarentur. Sallustius, Ad C. Caesarem de republ. ordinanda Epist. I. 7. —

nos bizonyosságait, a' mikre nézve különböző értelem nemigen lehetett. Ilyen, a' nép javára célzó tettei közé tartozott több coloniák szállítására; utak csináltatása, közönséges raktárok építtetése. Mindenek felett az ország-utak készíttetésére fordított leg-nagyobb gondot, 's azokban, valamint a' haszonra, úgy a' szépségre is nézett. Nem csak hogy faragott, és keményen tömött kövekkel rakatta-ki, de azonkívül, a' természet minden akadályjai ellenére, sinor-mértékű egyenes línéába is vitte azokat: az üregeket ki-töltötte, a' völgyeken és folyókon keresztül hidakat építtetett, 's minden ezer lépésnyire, út, és mértföld mutató oszlopokat tétetett. Ezen ország-utak oriai nagy voltát, semmi oly bizonyoson nem mutatja, mint azoknak annyi hosszu, és rongáló száradok óta ma is látható maradványjai. Ő maga mindenütt jelen, csudára méltó serénységgel, és el nem fáradó szorgalommal intézte el e' sokféle roppant munkák végre-hajtását, 's ellenségeinek is bámulni kellett benne a' mindent foganattal tevő, és tökéletességre hajtó férjfiat. Gyakran lehetett látni őtet körül-véve státus-emberektől, tisztviselőktől, tudósoktól, művészekről, katonáktól, szóval minden rangu, és helyhezetű ki-tetsző emberektől, kikhez egyaránt nyájas és barátságos tudott lenni, 's minden aránt becsületet bizonyítani, annyira, hogy őtet fenn-héjjazónak, és erősza-

kosnak hírlelő rágalmazóit el-némitotta. (119.)

Mind ezekkel a köz-szeretetet és hajlandóságot nagy mértékben magáévá tette, a nép magasztalta őtet, neve mindenek száján forogott, mindenek szívében élt. A mit bátyja el nem érhetett, sőt a minék áldozatjává lett, t. i. a tribunusi hivatalban más esztendőre is meg-maradhatást, azt Cajus minden leg-kisebb baj nélkül meg-kapta. — Úgy nyilatkoztatá-ki egykor a nép előtt magát, hogy egy szívességet kérne, a minék meg-nyerését mindenek felett becsülné, de ha meg-tagadnák is azt, semmi panaszra nem fakadna. Mindenek hittek, 's várták a tribunatus mellett a consulságot is sürgető kérését. De midőn a tisztek választásának napja el-jött, Cajus, egy barátjával, Fannitussal, meg-jelenik a nép-gyűlésében, 's őtet, a consulságra ajánlja. Cajus, e ravasz szemérmertessége által, kívánt czéljára jutott, Fannius consulnak neveztetett, ő pedig minden kérése nélkül, a nép önkéntes jó indulatjából, újra tribunusnak választatott a következő 122-re. (R. ép. u. 632-re.) De Cajus meg-csalatkozott a maga kedveltjében, vélt jó barátja, kit a leg-főbb polczra emelt, majd háládatlansággal jutálmozta.

C. Gracchus könnyű győzedelme, 's a nép előtt ily sokat tehetése, természetesen új plánumokra hívta és ingerelte őtet, a szerencsé-

(119.) Plut. Caj. Gr. 6. 7.

vel ön-bizodalma is nevedett. De mivel azon mértékben, a' mint bé-folyása hitele nevedett, a' senatusnak, ellene viseltető gyűlölsége is mérgesebb lett, annak tökéletes meg-alázására, 's maga tekintete meg-erősítésére, egy minden eddigi lépéseit fontosságával felyül múlt, 's méjj bé-látást bizonyító intézetet vett munkába, a' miről már a' bátyja is kezdett gondolkozni, azt t. i. hogy a' lovasi rendnek, a' politikai pályán is munkálódhatásra út nyisson, 's ez által a' senatus ellen használja. Mivel ezen rend, a' költséges lovasi szolgálatra köteleztetésénél fogva, előkellő és tehetős hazafjakból állott, kik a' Gracchusok újításaival sokat vesztek; 's így ellenek, és a' senatus intereszszéjében vóltak, ha Cajus őket a' senatustól el-szakaszthatta, és maga részére huzhatta, ezzel erejét szembetünőleg nevelte, hatása körét szélesítette. Ilyen czélből tette azt az igen sarkalatos, 's az egész reszpublikát méjjen érdeklő változtatást, hogy az ítéleteket a' senatoroktól el-yévén, a' lovasoknak adta — *lex judiciaria*. — (120.) Ennek meg-

(120.) Ezen törvény értelmét az irók nem egyformán adják-elő. Plutarchos szerint, — C. Gr. 5. — „Cajus, a' 300 senator mellé, a' lovasok közzül 300-at választott, 's ezen hatszáz férjfiaknak adta közösön az ítéleteket.“ — Livius még többet állit, Epit. LX. „Legem — tertiam, quâ, equestrem ordinem, tunc cum senatu consentientem, corrumperet: ut sexcenti ex equitibus in curiam sublegerentur: et quia illis temporibus trecenti tantum se-

értésére azonban, szükség a'Romaiak törvénykezése módjáról egy pár szóval értekezni. —

A' Romai reszpublikában a' bírói hatalmat a' nép gyakorolta, 's az igazság ki-szolgáltatása — mint a' szabadság lelke kívánja — közönségesen, egész nyilvánossággal folyt; innen a' *forum* egyaránt nagy piacztot, és törvénytevő helyet jelent. Az ítéletek nállok kétfélék voltak, magánosok, és közönségesek — *judicia privata et publica*. — Az elsők, a' magánosok között elő-forduló egyenetlenségeket, az utolsók, a' státus ellen el-követett vétkes tetteket tárgyazták, ma bé-vett ki-tétellel, polgári és büntető perek — *processus civiles et criminales*. — A' mint Cicero mondja; *omnia judicia aut distrahendarum controversiarum, aut puniendorum malefictorum causá reperta sunt*. — (121.)

natores erant, sexcenti equites trecentis senatoribus admiscerentur: "mely az egész senatusnak új formába öntését tenné. De ez nem hihető, 's ha próbálta is ezt Cajus, bizonyosan ki nem vihette, leg-alább ezen fontos változtatásnak következőleg semmiben nyoma nem találtatik. — Appianos, Polg. had. I. 22. azt mondja, hogy „a' törvényszékeket, melyek a' meg-vesztegethetésért rosszsz hirben voltak, a' senatorok kezéből a' lovasoknak adta-álta.“ — Használót állít Vell. Paterc. II. 6. „judicia a senatu transferebat ad equites.“ Végre Cicero is, kinek e' részbeli bizonyítása sokat nyom, ezt írja: „quum equestris ordo judicaret annos prope quinquaginta.“ Verr. I. 13. t. i. C. Gracchustól Sulláig, ki 81-b. (673-b.) a' senatoroknak vissza-adta az ítéleteket. Minden oda mutat, hogy a' három utolsó író állítása helyesebb, melyet azért mi is követünk.

(121.) Cicero Caecin. 2. —

Mind a kétféle pernek különös formája volt, egyik sem folyt azonban, mint a mostani időben, állandó törvényszékek előtt, hanem ezen ezélra választott ítélő-bírák által igazított, kik nem formáltak, egy bizonyos, csak ezen hivatalra rendelt külön osztályját a hazafijaknak, de ezek közül nevezettek az egyes esetekre. A praetor volt azon fő tisztviselő, kinek az igazság ki-szolgáltatása, és az erre felügyelet kötelességében állott, nevezetesen a kitől függött többnyire az ítélő-bírák ki-nevezése. Praetor elébb csak egy, azután kettő, majd 198-tól (R. ép. u. 556-tól) fogva hat volt, a mit a Romaiak Itálián kívül terjedése tett szükségessé. Ezek közül ketten, az úgy nevezett városi, és idegen praetor, — *urbanus et peregrinus* — a magános pereket igazították: Roma 7-d. századja elejével pedig, a büntető keresetek el-látására a más négy praetor rendeltetett. E vádló perek, közönséges ítéletek, mint fontosabbak, tartoztak inkább a nép törvényszéke elibe, majd a bűnök szaporodásával bé-jött, hogy az ilyen ügyek ki-nyomozása, elkészítése, és ítélet alá bocsátása, a néptől, elébb egy renden kívül nevezett tisztviselőre — *quaesitor* — bizattassék, kit a törvénykezés fejének, előlülőjének lehet nézni, s minekutánna hat praetor lett, ezen hivatalt közülök a négy utolsó köteleztetett vinni. Az előlülő quaesitornak, vagy praetornak, fontos tiszte teljesi-

tésében választott ítélő-bírák — *judices* — valának segítségére. Ezek esztendőnként a praetor által szoktak ki-neveztetni, mikor nevek laistromba tétetett — *in album relata, v. albo descripta*. — A perek el-látására egyben-híva, tartoztak meg-esküdni, hogy a törvények értelme, és jó lelkiismeretek szerint fognak ítélni, a miért *esküdt* nevet is viseltek — *jurati homines* — (122.) A per le-folytával ki-mondották az ítéletet, melyet a praetor végre-hajtani tartozott. — Hoszas, és az idő által meg-azentelt szokásnál fogva, ezen ítélő-bírákat mindég a senatorok közzül választották, ők bírták ki-rekesztőleg ezen just. Mivel a gazdagság, és fényűzés nevedésével, az ezek társaságában járó vétkek is mind gyakoribbak lettek, a gazdag provinciák kormányzása pedig, mely egészen a senatus kezében volt, sok vissza-élésekre, nyomásokra, pénz csikorásra nyitott utat, innen természetesen következett, hogy ezen fő-tanács, a hozzá tartozó, és kebeléből választott tartományi helytartók erőszakosságai iránt sokszor vastag részre-hajlást mutatott, s mivel az ítéletek tőle függöttek, mód is volt a kezében, a ki-tetsző bűnös iránt is botrán-koztató kiméllést bizonyítani; s így a senatus maga törvényes hatalmát, a leg-rutabb vétkeket el-fedező, azokat mintegy biztosító despotismusnak használta. Könnyű képzelni, milyen

(122.) Cicero Verr. I. 13.

lármat, és köz-békételenséget szült a személyt tekintő, haszon-leső, és magokat pénzért eladó bírák mind szembetünőbb igazságtalansága, s mentől nagyobb és méltóbb volt ezekért a zúgolódás, C. Gracchusra annál több haszon háromlott, midőn a senatust éppen ezen gyenge oldaláról támadá-meg, különösön azért is, mivel akkor közelebbről történt példákkal mutathatta a törvénytétel el-aljasodását, mert három fő-ember, Corn. Cotta, Salinator, Manius Aquilius, bár tiszta és világos volt pénzt vadászó indulatjok, a mit az őket vádló követei a ki-rablott provinciáknak, elég hangoson bizonyítottak, még is az ítélő-szék által fel-óldoztattak. (123.) A Gracchus javallatja azért, mely azt tartotta, hogy az ítélő-bírák többé nem a senatorok, hanem a lovasok közül választásának, a törvénykezés szokott módjának megváltoztatását tárgyalta: s ha ezen intézetnek egyéb következéseit nem is tekintjük, nagy fontossága csak abból is érthető, hogy az által a reszpublikában, a nép és a senatus közt, egy új politikai test formálódott, mely az utolsónak magosra hágott, s éppen azért visszaélésekre ki-csapongó hatalmát korlátolja, annak ellen-sullya legyen. A Romai lovasság azért, addig inkább csak katonai szolgálatra rendelve, az új törvény által, a köztársaság igazgatásába nevezetes bé-folyást kapott, s egy

(123.) Appian. Polg. had. I. 22.

külön, és sokat tehető hatalommá vált. — Mi volt ez egyébb, mint a' méjj gyökeret vert Romai árisztokráziának, a' mindenható senatus tekintetének meg-törése, azon mértékben, a' mint a' lovasi rend fel-emelkedett? De ezzel a' köztársaság állapota jóbba nem lett, a' mit addig a' senatorok gyakoroltak, azután a' lovasok mívelték, sőt mivel ezen rendből voltak a' köztársaság minden jövedelmeinek hasznóbérlőji, bátran mondhatjuk, az új rendtartással még nagyobbá lett a' köztársaságot nyomó inség, még súlyosabb veszély áradott-el. Elég leszsz ezt két régi írónak szavaival bizonyítani. Egyik ezek között, Appianos ezt mondja: „Csak hamar oda ment a' dolog, hogy a' köztársaságban a' kormány ereje meg-fordult, 's a' méltóság egyedül maradt a' senatusnak, a' hatalom a' lovasoké lett. Mert mind tovább terjedve, nem csak uralkodtak, de nyilván méltatlansággal illették a' senatorokat az ítéleteknél fogva. Majd éppen úgy meg-vesztegethetőkké is lettek, 's meg-kóstolván ökis a' gyakori nyereséget, azt még gyalázatosabban, 's kevésbé tartva mértéket, használták. A' gazdagok ellen fel-készített vádlókat állítottak, a' meg-vesztegetés elleni panaszokat pedig, vagy az együtt-tartással, vagy erőszakkal teljesen el-nyomták, annyira, hogy az ilyen nyomozások szokásba lenni egészen meg-szüntek, 's az ítéleteket tárgyazó törvény, más, az előbbie-

nél nem kisebb villongásokat okozott. (124.) Florus, ugyan erről így ír: „A' Gracchusok az ítéletekről hozott törvényjel a' Romai népet elszakasztották egymástól, 's az egy köztársaságot két-fejüvé tették. A' Romai lovasok e' nagy hatalomra támaszkodva, mint a' kiknek kezében vólt a' fő-emberek sorsa és szerencséje, a' köz-jövedelmeket magokhoz csikorva, jussokat a' köztársaság rablására használták.“ (125.) Nem ok nélkül tette azért Cajus, ezen törvényt indításakor, hogy el-távozva az addigi szokástól, mely szerént a' szónokok a' nép-gyűléseiben mindég a' senatus felé fordították ábrázatjokat, ő akkor leg-elsőben tartá beszédét a' népre tekintve, mintha így teste kicsi hajlásával, a' reszpublika polgári alkotmányját árisztokrátziából demokráziává változtatta vólna; (126.) 's méltó jussal kiáltott-fel, javallatja meg-erősítettése után, hogy „egy csapással a' senatust földre verte.“ Valóban ezen fő tanács még csak ellenzeni sem merte a' le-tiporó törvényt, annyira érezte és szégyellte az ötet nyomó vád terhét. (127.)

(124.) Appianus Polg. had. I. 22.

(125.) *Judiciaria lege Gracchi diviserant populum Romanum, et hicipitem ex una fecerunt civitatem. Equites Romani tanta potestate subnixi, ut qui, fata fortunasque principum haberent in manu, interceptis vectigalibus, peculabantur suo jure rempublicam. Flor. III. 17. A senatu in equitem translata judiciorum potestas, vectigalia, idest imperii patrimonium supprimebat. Flor. III. 13. —*

(126.) Plut. C. Gr. 5.

(127.) Appian. Polg. had. I. 22.

De Cajus Gracchus nem elégedett-meg azzal, hogy Romában egy hatalmas felekezettet formált magának, ennél meszszebb, és szélesebbre terjeszté ki-nézését, 's a' köztársasággal frigyos, és attól függő népeket is el akarta kötelezni. — Ezért valamint a' Latinusoknak, úgy átaljában az Italiai szövetségeseinek teljes hazafi jusra fel-vétetéseket javallá, kiket a' nép-gyűlésében, céljai ki-vitelére használhasson. (128.) Ez ugyan nem vólt új idéa, mert azt, mint feljebb láttuk, már Fulvius Flaccus meg-mozdította; annak fel-elevenítése azonban, nem maradhatott nagy következesek nélkül, midőn Roma polgári alkotmányjának talpkövét rázta-meg, mely szerént ezen város vólt addig feje és uralkodója az egész reszpublikának, minden hozzá tartozó népek, kisebb nagyobb mértékben, csak mint alattvalók, úgy nézethettek, kik ezen törvény által polgári jusra emelve, uralkodó társakká lettek. A' tribunus annyi népeknek maga részére huzásával, hatalmát szinte rendithetlenné tette u-

(128.) „A' szövetségeseiket illető törvény, a' hazafijakkal egyformán szózatolókká tette az Italiaiakat.“ Plut. C. Gr. 5. — „A' Latinusokat még-hívta a' polgári jus közösségére.“ — „A' Latinusoknak egyforma szózatolási just adott.“ Plut. C. Gr. 8. 9. — „Dabat civitatem omnibus Italicis. Extendebat eam pene usque Alpes.“ Vell. Pat. II. 6. „A' Latinusokat, a' Romaiak minden jussai kiyánására buzdította, — sőt a' többi szövetségeseiknek is, kiknek nem vólt szabad a' Romaiak gyűléseiben voksolni, meg-adta ezt.“ Appian. Polg. had. I. 23. —

gyan, de sok interesszé kecsegtetésével, az indulatokat is fel-lármázta, 's a' köztársaság' csendességet még jobban fel-háborította, a' minek elébb hátrább hazafi vérontásra, polgári hadra kellett ki-törni. *Promissa civitas Latio, et per hoc arma sociorum.* (129.)

Midön az el-mondottak szerént, Cajus, az árisztokrátziai fél le-alázásában, 's maga tekintete meg-fundálásában csak nem tökéletesen célját érné, azonban újabban kezdené sürgetni a' földek ki-osztatását, mind több több coloniák telepítését, 's két nevezetes városa, Tarentumba és Capuába lakosok küldését ajánlaná, a' senatus nem kicsi rémülésbe jött, hogy majd ezen 'mérgecs ellensége győzhetlen né fogna lenni, a' miért egy új és szokatlan, de fain előre-nézéssel számított módhoz nyult, melyel ötet meg-buktassa. Nyilván támadni-meg a' néptől annyira szeretett tribunust, oktalanság lett volna, az erőszak sikeretlenségét Tiberius példája elég nyilván bizonyította. De a' senatus jól ismerte a' nép változó és hajlékony természetét, tudta, hogy ez is egyezőleg a' szép nemmel, a' csapódár hízelkedésnek örvend, 's pillantatnyi kecsegtetésért, a' valódi érdemről könnyen felejtkezik. Róla azért a' sokaság szemeit el-fordítani, annak hajlandóságát más tárgyra vonni, 's ez által C. Gracchus iránt meg-hülepíteni — ebben

(129.) Florus III. 12. —

állott a' senatus okos politikája. Ezen célból egyik társát Cajusnak, Livius Drusust, a' senatus maga részére meg-nyerte, kit valaminthelyes lelki tehetségei és mivelődése, éppen úgy ékesen-szóllása és gazdagsága, a' kiteszöbbség sorába tett. Ő általa támadták-meg a' fő-ranguak a' mindent tehető tribunust, a' ravaszság; méjjen vágó fegyverével, 's a' helyett, hogy a' nép kívánságának, mint hajdan Octavius ellent-mondjon, éppen meg-fordítva, mindent a' nép tetszése és akaratja szerént tegyen. Ha C. Gracchus két colonia küldését ajánlá, 's azokba tehetős lakosokat telepített, Drususnak tizenkettőt kellett javallani a' legszegényebbek számára; 's ha amaz a' szegények közt ki-osztott közföldről adót kívánt, Drusus ezt, mint a' közrendüeket terhelőt, eltöröltetni sürgette. Így nyomta-le a' személyes gyűlölség az ön-hasznot és intereszszét, így vesztegette-meg a' senatus maga a' nép erkölcsét, csak indulatjának tehessen eleget! Igazán, Plutarchos szerént, komédiába illő cselekedet volt, Livius Drususnak, a' nép kedvét és jó akaratját kereső törekedése, 's azért Cajussal vetélkedése.

Ezen ravaszul el-intézett politikával, a' cél, melyre volt a' ki-nézés, tökéletesen elérődött. Drusus naponként mind inkább a' nép embere lett, 's természetesen, Cajus iránt azon mértékben csökkent annak hajlandósága.

A' senatus vele egyet értve, minden intézeteit jóvá-hagyta, valamint másfelől Drusus sem mulatta-el, minden közönséges beszédében javallatai érdemét a' senatusnak tulajdonítani, 's ennek, a' népről hiven gondoskodását magasztalni. A' balgatag köznép, e' szemfényvesztő játéknak hitelt adva, a' fő-ranguak iránt szelidebben kezdett érezni, ellének viseltető gyűlölségével lejjebb hagyott, 's végre Cajus a' fondorkodások áldozatjává lett. — A' mellett, a' nép szeme előtt még nagyobbra emelte Drusust magaviseletének minden ön-haszon vadászástól távol-álló színe, mert midőn Cajus minden fontosabb indítványjai végre-hajtását magára vette, ő volt azoknak teljesítője, eszközöje, Drusus mind azt, a' mit tett, mások által vitette végbe, másokat küldött-ki a' coloniák telepítésére; másokra bízta a' közönséges pénzekkel bánást.

De éppen ezen időtájban, Drusus előtt egy új mező nyílt, Cajus ellen még fogantatosabban áskálódhatni. Midőn az egyik tribunus Rubrius indítására, a' Scipiotól az előtt huszónhárom észkendővel lerontott Carthago fel-építésének munkába kellett vétettni, 's a' nép is az ez iránti javallatot meg-erősítette, annak el-intézésére, egyik biztosnak C. Gracchust választotta, kinek tehát bizonyos ideig el kellett Áfrikába evezni. Távol-létét ellenségei hasznókra fordítani el nem mulat-

ták, 's főképpen Drusus a' népet töle még jobban el-idegenítette. De nem csak ellene mesterkedtek, hanem követőit is, azok közt a' többször említett Fulvius Flaccust támadták-meg, fel-elevenítették a' Scipio meg-gyilkolásában részes voltát, majd a' reszpublika csendességét fel-zavarni akaró szándékáról híreket terjesztettek-el, a' miket azon heves és nyugtalan ember, háborgó természetével hittelessé is tett. (130.) Ezekhez járultak az Áfrikából érkezett, akár költött, akár igaz, kedvetlen tudósítások, mintha Carthagonak, — melynek Iunonia nevet akartak adni, — újból fel-építését, és oda lakosok küldését szerencsétlen elő-jegyek gátolnák, 's az; az Istenek akarataival ellenkeznék. — Így több oldalról ostromoltva, C. Gracchus a' nép szeretetében minden-nap alább esett, kedvessége, 's azzal együtt hatalma hanyatlani kezdett. Midőn ezekről értesítettett, 's majd azt is meg-hallotta, hogy leg-mérgesebb ellensége, egy-hatalmas árisztokrata, L. Opimius, kit Fanniusért a' consulságtól el-ejtett, keresi ezt újra, 's most meg-választatása szinte kétségbe nem hozható, haza-tért Áfrikából, minekutánna szokott munkássága szerint, ott hetven napok alatt mindent el-réndelt, és végre-hajtott. Rómába visz-

(130.) Appianos szerint, Polg. had. I. 24. Fulvius Flaccus is el-ment Cajussal Áfrikába, midőn Plutarchos otthon maradását erősíti. C. Gr. 10.

sza-érkezésével, újra minden módot elő-vett, a' nép-előtti kedvességének helyre-állítására, 's még azon aprólékosságra is le-ereszkedett, hogy lakását a' Palatinus hegyén el-hagyva, annak aljába költözött, a' közrendü szegényebb polgárok sorába. Majd más törvényeket ajánla a' népet viszont magához lánczolni, különösön a' szövetségesek hazafivá tételét most akarta voks alá bocsátni. Mivel erre, mint könnyen gondolhatni, Italia minden részeiből tödultak az emberek, a' senatus indításából, Fannius consul minden szövetségeseket ki-tiltott a' városból. E' szokatlan végzés nagy mozgást okozott; Cajus az ellen egy nyilatkoztatást bocsátott-ki, melyben a' consult vádolta, 's a' szövetségeseknek védelmét ígérte. De ezt nem teljesítette, sőt midőn egy vendégét Fannius poroszlóji el-hurczolták, ezen erőszaknak elibe nem állott, vagy azért, mert nem akarta hatalma hanyatlását el-árulni, vagy a' mint ő maga mondotta, nem akart vérontás kezdője lenni. De akármint is, az el-sietett oltalom ígéréssel, úgy annak meg nem adhatásával, önmagával ellenkezésbe jött, 's polgár-társai bizodalját kotzkára tette. Majd egy erőszakos cselekedetével még jobban el-vesztette a' közbecsülést. Egy gladiator játékknak kellett a' nép számára adattatni a' piaczon, 's e' körül a' tisztviselők néző-helyeket állittatva, bérbe kiadták. Cajus ezeknek le-rontatását rendelte,

hogy a' szegények ingyen láthassák a' viadalt. Midőn senki sem hajtott szavára, a' játékot meg-előző éjjel, egy rakás mesteremberrel a' circusba ment, ott a' néző padokat le-vágatta, 's reggel a' népnek mutatta az üres helyet. De hatalmaskodásával semmit sem nyert tisztitársai boszszantásán, 's magára is homályt húzason kívül. —

Így történt, hogy el-érkezvén az új tisztetek választásának ideje, az árisztokrátziai felekezet tökéletes győzedelmet nyert — L. Opimius consulnak neveztetett, C. Gracchus ellenben ki-maradott a' tribunusok közzül. Bár lár-máztak némelyek a' tisztetek csalárdságáért, és a' szózatolás meg-hamissításáért, de akármint is, a' választás végbe-ment, Cajus a' magános emberek sorába vissza esett, 's a' fő-ranguak ellene viseltető gyűlölségét ismerve, sorsa ki-meneteléről szinte nem lehetett kétség. —

A' következő 121-b. (R. ép. u. 633-b.) az új consul L. Opimius, mint a' vele egy értelemben lévő előkellők tolmácsca, csak hamar ki-mutatta C. Gracchus ellen fenekedő indulatját. Az általa hozott törvényeknek, különösön a' Carthagot illetőnek el-rontásához készültek, leg-inkább az ötet ingerlésért, hogy kapjanak okot nyilvános meg-támadására. De Cajus vigyázott magára, 's eleinte békével türt mindent, csak ugyan később, barátjai, különösön Fulvius unszolására kezdette követőit ma-

ga körül gyűjteni. Az anyját Corneliát is munkásnak írják e' részben, ki titkon számos idegeneket bérelve, azokat ál-köntösben, mint aratókat Romába küldötte, noha mások szerint, az egész dolog kedve és akaratja ellen történt. Mind ezen készületek mellett, az árisztokrátziai felekezet le nem mondott C. Gracchus meg-buktatására törekedő szándékáról, 's a' senatus meg-határozta törvényei meg-semmisítését Opimius által forma szerént a' nép elibe terjeszteni.

Midön az erre rendelt, és az indulatokat feszülésben tartó nap fel-viradt, az egész város mozgásba jött. Már korán reggel, mind a' két részről, nagy számu csoport ember szállámeg a' capitoliumot. A' dolgok ilyen állásában csak kicsi ok kellett a' zivatar ki-rontására, a' mi hamar meg is lett. Az alatt míg a' consul szokás szerént, a' nép-gyűlése kezdete előtt áldozott, egyik lictora Quintus Antyllius a' mint a' beeket vitte, a' Fulvius Flaccust körül-vöknek, némelyek szerint még karjával fenyegetődzve, ezt kiáltá: „Adjatok helyet a' jóknak, ti gonoszok!“ Alig mondá ezt ki, legottan keresztül szurva a' földre rogyott, 's lehet gondolni, ezen gyilkosság mely nagy felhevülést csinált, milyen ellenkező érzésekre ragadta a' sokaságot (131.) A' senatus részén

(131.) Ezen történetet így, Plutarchos beszéli. C. Gr. 13. 14. Appianos elő-adása ettől különbözik.

lévők tüstént által-látták az ebből rájuk három-
 ló hasznót, Opimius kezdé a' népet bosszura
 ingerehni, midőn Cajus másfelől a' történet kö-
 vetkezéseit előre látva, követőjinek kemény
 szemrehányásokat tett, azért hogy ellenségei-
 nek a' vádoskodásra okot szolgáltatottak. Ilyen
 zavarodás közepette, egy hirtelen jött zápor
 esső a' gyűlést el-oszlatta. Más nap reggel a'
 consul egybe-híván a' senatust, a' mint tanács-
 kozni kezdettek, az Antyllius holt testét, nagy
 jajgatások közt viszik a' forumon keresztül a'
 tanácsház felé. Opimius intézte volt ezt így,
 noha tette magát, mintha nem tudná, mi tör-
 tént. A' senatorok mindjárt ki-mennek, 's a' le-
 tett koporsó körül állva, e' nagy csapáson bá-
 natjokat jelentik. Ez a' valóságos trági-komé-
 dia, melynek indító-okát könnyű volt látni,
 méltó zúgolódásra indította a' népet, hogy mi-
 dőn éppen azon fő-tanács, mely Tiberius Grac-
 chust tribunus korában a' capitoliumon meg-
 gyilkoltatta, 's holt-testét is méltatlansággal il-
 lette, most egy poroszló felett tisztelkedve sí-

Polg. had. I. 25. 26. A' mint az utolsó írja, Cajus
 a' nép gyűlése előtt, belső szorongatások közt,
 's a' gyűlést kerülve, sétált le 's fel a' capitolium
 egyik folyosójában, mikor az ott áldozó közsorsu
 Antyllus, meg-látván őtet, kezét meg-fogta, 's kér-
 te, hogy hazáját kimélné-meg. Cajus erre még in-
 kább zavarodásba jött, 's mérgesen nézett rá, a'
 mit az egyik követőji közzül a' meg-támadás jelé-
 nek tartván, Antyllust keresztül szurta. — Plutar-
 chos el-beszéllése természetesebb. —

ránkozik, ki maga okozta szerencsétlenségét. De a senatus a kedvező alkalmatosságot nem akarta ingyen elszalasztani. Viszsa-menve a curiába, a végső szükségben, s háboruságokban szokott végzését ki-mondotta, — „hogy Opimius a köztársaság meg-mentéséről, és a tyrannusok ki-irtásáról gondoskodjék.“ Ez által a consulnak határtalan hatalom adatott a köz-csendességet fenn-tartani, s e végre katonai erőt is használni, a mi különben Roma köfalai közt nem volt szabad. Opimius leg-ottan fegyverre szállítá a senatorokat és lovasokat, azon meg-hagyással, hogy más nap kísérőikkel együtt jelenjenek-meg.

A senatus végzése nyilván Cajus ellen volt intézve, s annyit tett mint ötet pártütőnek hirdettetni. Ezt ő sejdíté is, s midőn a fórumról el-távozva, atyjának álló-képe szemébe tünt, sokáig néma el-fogódással tekintett-fel arra, majd könnyekre fakadott. Ennek látása a nép részvételét nagy mértékben fel-zaklatta, és sokan haza kísérvén ötöt, egész éjszakán keresztül őrizetére voltak a lehető meg-támadás ellen. Másfelől, Fulvius Flaccus sem mulatta-el gondoskodni a szükséges védelemről, de módja erőszakos karakteréhez hasonlított. Számos követőit egybe-gyűjtve, azokat, maga is ittason, meg-részegitette, kik nagy zaj és vad kiabálások közt töltötték az éjjelt háza előtt.

Jókor reggel a Fulvius csoportja fegyvert

ragadva, hangos lárma és fenyegetődzés közt az Aventinus hegyét meg-szállja. Cajus is el-indult, de fegyver nélkül, mintha csak nép gyűlésébe ment volna. A' mint ki-lépett, felesége Licinia elibe áll, 's egyik kezével kis fiját, a' másikkal őtet ölelve, így esdeklett néki: „Nem a' beszéllő székbe, tribunus és törvényadó képeben, mint ez előtt eresztelek-el most téged óh Cajus! nem is dicsőséges háboruba, hogy ha emberi köz-sorsra jutnál, leg-alább tiszteletet érdemlő gyászt hagyhassál nekem hátra: de Tiberius gyilkossainak kezébe adod magadat, fegyvertelenül, és szép célból, hogy inkább szenvedjél, mint cselekedjél; azonban a' közjóra nézve minden haszon nélkül fogsz el-veszni. Győzött már a' rosszszabb ügy: erőszakkal és fegyverrel tesznek már igazat. Ha testvéred Numantiánál essék-el, úgy holt-testét egyezés mellett nekünk által-adták volna: (132.) most hihetősön nekem is egy folyó-víznek, vagy a' tengernek kell' esdeklenem a' tested hól tartásáról értesítésért. Mert micsoda bizodalom lehet a' törvényekben, vagy az Istenekben, Tiberius meg-gyilkoltatása után?“ (133.) Míg a' a' szerencsétlen aszszony így jajgatott, Cajus magát karjai közzül ki-fejtven, barátjaival és kísérelőjével tovább ment; ájulva le-rogyott fe-

(132.) A' Székelyeknél közönségesen bé-vett szólás formája, a' két *vól*na ki-kerüléséért.

(133.) Plut. Caj. Gr. 15. —

leségét pedig a' szolgák, testvérehez Crassushoz vitték.

Minckutánna Cajus Gracchus, és a' vele lévők Fulviussal öszve-csatolták magokat, az elsőnek javallására alkudozásokat próbáltak, 's Fulvius kisebbik fiját Quintust, mint béke követet el-küldik a' senatusba. Itt a' nagyobb rész hajlott volna az egyezésre, de Opimius el-útasítva felelt, 's a' küldöknök mint bünösöknök megjelenését, és feltétel nélkül magok megadását kívánta; egyszer'smind az ifjunak parancsolta, hogy vagy csak ilyen móddal, vagy viszsa ne térjen. Ezen izenetre Cajus maga akart a' senatusba menni, barátjai azonban nem hagyták, sőt inkább Fulvius fiját másodsor is el-küldötték alkudozást próbálni. De Opimius, ki sietett a' viadalt el-kezdeni, az ifjat bilincsbe vetve, jelt adott a' meg-támadásra. A' vérontás csak hamar közönséges lett, 's egy sereg Cretai nyílas a' Fulvius és Gracchus követőit zavarba hozva, el-szélesztette. Minden szaladott; Fulvius ugyan el-rejtette magát, de rá találtak, 's nagyobbik fijával együtt fel-konczolták. (134.) Cajus Gracchus nem vett részt a' csatába, 's Diana templomába keresett me-

(134.) Appianos Polg. had. I. 26. említ egy vönást, mely bizonyítja, hogy ezen polgári hadban mennyire el-vadultak az indulatok. A' Fulviust kergetők nem vévön észre a' házat, hová ő szaladott, az egész utsza fel-gyujtásával fenyegetődtek, ha ki nem adnák, 's csak úgy kerithették kézre. —

nedéket, hól midön a' hazafi vérontást látná, magát meg-akarta ölni, de két nemes szívü barátjai Pomponius és Licinius abban meg-gátolták, 's rá vették a' szaladásra. Ekkor térd-re esvén könyörgött az Istenaszszonynak, hogy a' Római népet e' háládatlanságért és árulásért a' szolgaságtól soha mentté ne tegye. A' Tibe-risen lévő hídhoz jutva, mivel üldözőjik ott bé-érték, az említett két ritka barátjai Cajus-nak, hogy az el-futásra néki időt adjanak, ad-dig viaskodának, míg mind ketten, példás ál-dozatai a' hívségnek, el-estek. Csak nagy em-ber hírhat ilyen barátokat! — Gracchus az a-latt egyedül Philocrates rabszolgájától kísér-tetve, egy szent berekbe jutott, hól, néme-lyek szerint ezen hív rabszolgája elébb ötet, azután magát ölte-meg, mások szerint pedig az ötet bé-fedő Philocrates testén kercszül gyilkoltatott-meg. (135.) Dühös ellenségeit még halála sem engesztelte-meg. — Fejét dárdába szurva az utzákon hordozták, holt-testét el-hullott követőjivel együtt, kiknek számát 3000-re teszik, a' Tiberisbe hurczolták, javaikat el-foglalták, 's még a' természetet is ki-gunyol-ták, midön feleségeiknek a' gyászolást meg-tiltották. Ezzel nem elégedett meg a' consul, 's azután is sokakat a' Gracchus részén lévők közzül tömlöczre hurczoltatott, és meg-fojta-tott. De leg-méltatlanabbul bántak Fulvius ki-

(135.) Plut. C. Gr. 17. Appian. Polg. had. I. 26.

sebbik fiával. Ezen ártatlan tizenhatsz esztendősen ifjat, kit még a viadal kezdete előtt tömlöczbe hurczoltak békés közbenjárásáért, Opimius ki-keresett kegyetlenséggel ölette meg, mert Appianos szerént, rá bízta halála nemének választását. Igazán írja Vellejus Paterculus Opimius tetteről, hogy „az inkább magános gyűlölségből eredett bosszúnak, mint közönséges igazság ki-szolgáltatásának látszott.“ (136.) Cornelia, e második borzasztó szerencsétlenséget is meg ért édes anya — azt erős és nagy lélekkel tűrte. Midőn meghallá fiának szent helyen történt halálát, azt mondá: „hozzá méltó sirhalma van.“ — Majd Miscnumba vonta magát, hól, mint a nagy Scipio leányához illett, válogatott férjfiak és tudósok körében töltötte hátra lévő éltét — s mindenek bámulását magára vont, midőn fáját bánat és könnyek nélkül emlegetve, azoknak szenvedéseiről és tetteiről úgy beszéllett, mint ha a hajdankorban éltek volna. — A nép későbbben oszlopot emelt néki, ezen egyszerű, de sokat jelentő felyül írással: *Cornelia, a Gracchusok anyja.* (137.)

Ilyen móddal a népet le-tapodó árisztokratizai fél óhajtása czéljánál látta magát, s majd még tökéletesebb győzedelmet nyert.

(136.) Visa ultio, privato odio magis, quam publicae vindictae data. Vell. Pat. II. 7. —

(137.) Plut. C. Gr. 4. — 19.

Míneutánna elébb egy törvény meg-engedte a' peres köz-földek el-adását; a' mit Tiberius Gracchus meg-tiltott vólt, 's így megint út nyílt a' gazdagok előtt az erőszakos foglalásra, csak hamar Spurius Thorius tribunus, a' köz-földek ki-osztatását átaljában meg-tiltotta, a' szegényeknek fizetendő bizonyos adó mellett, de ez is nem sokára azután megszűnt, 's a' nép, melynek alig vólt a' Gracchusok javításaiból tizenöt esztendeig haszna, újra mindenből ki-forgattatott. (138.) A' Gracchusok emlékezete azonban a' nép szívében fel-elevenült, tiszteletekre oszlopokat emeltek, a' helyet hól el-estek, meg-szentelték, és seregestől tódultak oda áldozni és imádkozni, mint az Istennek templomaiban: Opimius ellenben, ki majd Jugurthatól Numidia királyától gyalázatosan meg-vesztegettetni hagyta magát hazája rontására, a' köz-útálat méltó tárgya lett, 's midőn gonosz tettéért lakolt, semmi szánakozást, semmi részvételt nem talált. (139.) De a' senatus győzedelme mulékony, a' köztársaság csendessége rövid ideig tartó vólt. A' Gracchusok helyébe más, és rongáló indulatu népvezetők léptek, egy Marius, Clodius, Sulla, 's a' státus példátlan marczonglásai, a' gyakori száműzések, erőszakos jószág-foglalások, vér-

(138.) Appianos Polg. had. I. 27.

(139.) Damnatum iudicio publico — nulla civilis persecuta est misericordia. Vell. Pat. II. 7. —

patak árasztások, melyeket e nagyra-vágyó szörnyetegek műveltek, leg-súlyosabban találák a maradékait azon fő-ranguaknak, kik a Gracchusok javító intézeteik előtt makacsul bé-dugták füleiket. — Így lakoltak borzasztó, rettenetes büntetéssel a fjak és unokák az atyák álnokságaért, a le-tiport emberiség, a ki-gúnyolt közvélekedés véres bosszút nyert, s a Romai népen Cajus Gracchus átka fémi-tőleg teljesedett! —

II.

STUART MÁRIA

SCOTZIA HIRÁLYNÉJA.

Ich habe menschlich, jugendlich gefehlt,
Die Macht verführte mich, 'ich hab' es nicht
Verheimlicht und verborgen, falschen Schein
Hab' ich verschmäht, mit königlichem Freymuth.
Das Ärgste weisz die Welt von mir, und ich
Kann sagen, ich bin besser als mein Ruf.

Schiller. Maria Stuart.

III-t. Aufz. 4-t. Auftr.

Geschichte von Schottland, von der Geburt der Maria Stuart an, bis zur Gelangung Jakobs VI. auf den Thron von England. Von *William Robertson*. Aus dem Englischen übersetzt—von *H. W. v. Vogt*. Neue Auflage. 6 Bändchen. Leipzig. 1829. 8.

Maria, Königin von Schottland. Historisches Gemälde von *Friedrich von Gentz* K. K. Oesterr. Hofrath und Ritter. — Neue Ausgabe mit fünf Kupfern. Braunschweig. 1827. — 12. E' lelkes historiai rajaolatot, hires szerzője, a' R. kath. hitre térése elött irta.

G. Chalmers Maria, Königin von Schottland. Aus dem Englischen. — Halberstadt 1824. 8. —

Historische Darstellungen aus der Geschichte der neuern Zeit. Von *Wilhelm Wachsmuth* I-t. Theil. Leipzig 1831. 8. — Elisabeth von England und Maria Stuart. S. 189—236. Derék által-nézése a' két vetélkedő királyné idő-szakaszának.

Leg-újabbán, egyszer'smind a' leg-jobb kütfökből meritett vizsgálódásokra alapitva adja elő Mária történetelt a' következő classicus becsü munka: Geschichte Europas seit dem Ende des funfzehnten Jahrhunderts von *Friedrich von Raumer*. II-t. Band. Leipzig 1833. — 8. — S. 402 — 581. —

.....

A' világ-szerte nevezetes London egyik leg-régibb, a' vándort tisztelettel el-töltő, és sok magos érzésekre ragadó templomában, a' *Westminsterben* közel egymáshoz nyugosznak Er'sébeth, Anglia dicsőséggel tündöklő királynéja, azon század leg-nagyobb asszonya, és Mária, Scotzia királynéja, maga idejének leg-szebb és leg-szerencsétlenebb asszonya. (1.) Azok, kiket e' földi pályán zajgó ellenséges indulat meszsze taszitott a' rokon kebeltől, az irigy vetélkedés, 's az érzékeny asszonyi szívet is el-vadító boszszús érzés halálos gyűlölségre ingerelt, most a' setét sir háborithatlan komor csendességében meg-békéltek egymás-

(1.) Így nevezi őtet a' híres nevelési író Niemeyer, míg élt, theologia professora Hálában. „Die schönste — so bezeugen es die Geschichtschreiber einmüthig — und die unglücklichste Frau ihrer Zeit.“ L. Beobachtungen auf einer Reise nach England. Von D. Aug. Herrm. Niemeyer. I-t. Band. 2-te Ausg. Halle 1822. 8. S. 181. —

sal, 's a' rövid élet után együtt szendergik a' halál hosszu álmát. — De a' rájok visszaemlékezés nagy képeket hív elő, velek egy mozgással tele időnek sok, és különbözőleg érdeklő jelenései állanak előnkbe, 's az akkor Európát zaklató két vallásos principiumnak, a' protestantismusnak és katholicismusnak surlódását e' két fejedelem aszszonyban mintegy ábrázolva szemlélhetjük. A' mellett az utolsónak éles ellenkezésben álló, szinte romános viszontagságu sorsa, emberi tekintetben is szívreható, és méjj részvételt gerjesztő, melyet a' költők is — kinek nem jut eszébe itt Schiller remeke? — sajátokká tevének. Azt, kire a' természet és szerencse pazérolva vesztegették magok javait, kit már királyi fényes bölcsőjében az élet mosolygó örömei közt ringattak, kinek homlokáról majd három hatalmas ország koronája tündöklött, hirtelen meg-lepő hal-esete a' bődögság magos és vakító polczáról az inség feneketlen örvényjébe taszítja, ez el-rémitő végsőben, a' mennyet előtte fel-nyitó éltének utolsó fele jajjal tömött pokollá válik, 's husz esztendeig törvénytelen tömlöczben sinlődése után, mint közönséges gonosztévőnek feje a' hóhér pallossa alatt esik-el. De a' földi nagyságot meg-alázó és porba ejtő állapot csak azenvedni tanítá-meg a' királyi aszszonyt, félni a' haláltól, nem; bátran és férjfiás állhatatossággal látjuk

ötet szembe menni a vég-perczenzéssel, 's ö-
römet el-felejtve ifjúkori tévedéseit, bámul-
juk a nagy szerencsétlenségben bizonyított
méltóságát, a sokszorozott csapások alatt el nem
csüggedő lelki-erejét. Valóban Stuart Mária
képe ingerlő, tanuságos, figyelemre méltó:
a szív, annak látására ellenkező indulatok,
öszve nem férő tusakodások közt hánykó-
dik. — Egy tekintet Scotzia történetei folya-
matjára, és sorsa ki-fejlődésére, bár rövid
vonásokban, sok részben szükséges a mulan-
dóság e szomorú drámájának meg-értésére;
minden esetben a gyász történet elő-adása
interesszéjét neveli!

A Nagy Britanniát formáló sziget északi
kisebb része, hajdan Caledonia, a hős költő
Ossian honyja, különböző népeknek volt lak-
helye. Itt találjuk Kr. u. a 4-d. században,
a Scottusokat és Pictusokat, még pedig ama-
zokat inkább az északi, az utolsókat a déli
tájékok birtokában. Több századokon keresz-
tül véres ellenségeskedésben háborogtak e-
zek egymás közt, míg nem végre II. Ken-
neth a Scottusok királyja 838-b. a Pictusokat
meg-győzván, az addig két külön nemzetet
és országot egyé teszi, melyet a győzedel-
mes népről akkor kezdettek Scotziának ne-
vezni. Ennek historiája azonban még azután is

sokáig homályba van merülve, 's csak a' 11-d. század közepe táján látjuk elébb abban a' hitelesség gyengén csillámló világát III. Malcolm király thronusra lépésével, ki 1057-b. kapta vissza atyja Duncan koronáját, melyet a' Shakspear és Schiller által drámában foglalt híres bitangló Macbeth rablott volt el tőle 1040-b. — Scotzia ezen leg-régibb uralkodó házának férfi ága III. Sándor királyban 1289-b. holt-ki, 's itt kezdődik már az ország valódiabb, teljesebb fényben álló, 's éppen azért érdeklőbb historiája. III. Sándor léánya Margarétha, Erichhez Norvégia királyjához ment férjhez, 's az ezen házasságból született hercegné, ugyancsak Margarétha, mint közönségesen hívják, a' *Norvégiai lédeny*, volt Scotzia thronussának az országtól is megismert örökösse. Anglia ezen időbéli vitéz és bátor királyja I. Eduárd, a' Scotziai rendek meg-egyezésével nagyobbik fijának el-jegyezte a' még kis idejű királynét, 's így akarta a' két országot békességes úton össze-kapcsolni. De Margaréthának, Norvégiából Scotziába által-menő útjában, az egyik Orkádi szigeten 1290-b. véletlenül és korán történt halála, e' szép és hőldog jövővel kecsegtető reményt el-rontá, 's ez vala kezdete a' Scotziát több századokon keresztül rongáló, szaggató és dúló viszontagságoknak. Így kellett egy kicsi környülállásból fontos, nagy követ-

kezésü változásoknak fejlődni, 's egy nemzet-re és országra temérdek inségnek áradni! —

A' meg-üresült királyi székhez, közelebbi távolabbi rokonságnál fogva, többen formáltak just, de azok közt különösön ketten vonták magokra a' figyelmet, ú. m. Baliol János, és Bruce Robert, kik az utolsó király III. Sándor nagy atyja Wilhelm öcscsének Huntingtoni gróf Dávidnak léányaitól származtak. Ezek a' gyászos polgári had el-távoztatásáért versengések köz-bírájává I. Édúardot hívják-meg, de éppen ez által nem csak siettették a' veszélyt, melytől félték, hanem még idegen járom alá is ejtették a' nemzetet. Az Anglus király használta a' kedvező alkalmatosságot, Scotzián maga hatalmát, és felsőségét megfundálni, 's nem csak a' praetendenseket, de az egyben-hívott fő rendeket is rá-vette, hogy országokat Anglia feudumának meg-ismerték. Ez meg-esvén, a' hajlékonyabbnak vélt Baliol Jánost nevezte Scotzia királyjának, 's tőle, mint vasallussától, a' hódolási hitet el-fogadta. Ebből, bár nem minden félbe-szakadás nélkül, közel nyoltzvan esztendeig tartó, 's egy vad időben pusztítóbb, inségesebb, minden szilaj indulatokat fel-zaklató belső háboru következett, mely az Angol és Scotziai nemzetet egymástól századokig ellenségesen meszsze-taszító gyűlölségnek szülője, táplálója lett, 's azt teljes lánggra gyulasztotta. A' ha-

za szabadságáért fel-költ ritka hős Wallace Wilhelm, nemes szándékáért halállal lakolt, de példája buzdító volt, 's emlékezete él háladatos nemzete szívében. Majd a praetendens Bruce Robert hasonló nevű vitéz fija, a nemzet köz-kivánságától 1306-b. a thronusra híva, mint I. Robert azt el-foglalja, és a Bannockburni szerencsés ütközet által, melyben az Anglusokat tökéletesen meg-verte jun. 14-k. 1314-b., országa függetlenségét ki-vívja, de annak csendességét állandóvá nem tehetette. A helyébe 1329-b. öt esztendő korában lépett fijának II. Dávidnak ideje egy volt a leg-zivatarosabb, leg-gyászosabb epochái között Scotziának. Thronussáról el-kergettetvén a Baliol János fija Eduárd által 1332-b. csak kilencz esztendei véres had után kaphatta azt vissza, de majd egy szerencsétlen ütközet Nevill's Cross mellett, nem messze Durham-tól 1346-b. az Anglusok kezébe ejti, kiknél tizenegy esztendeig sanyaru fogságot szenvedett, 's roppant summa váltságért szabadult-meg. Gyermeké nem maradván, a nemzet akaratóból helyébe leány testvérének Majoriának, Walter Scotziai Stewart v. Stuart feleségének fija, II. Robert lépett a thronusra 1371-b. (2.) Itt kezdődik a Stuart háznak há-

(2.) *Stewart, Stuart* annyit teszen mint házi udvarmester, v. fő udvarmester; és ezen hivatalt Walter nemzetsége több századokon keresztül örökség szerént bírta. Mikor kezdette azt viselni,

rom századnál tovább nyúló uralkodása, mely időnek utolsó harmadában az, az egymással oly sokáig mérgesen ellenségeskedő két országnak koronáját egyesítve bírta. E' királyi familia történetei több tekintetben nevezetesek, bizonyos részben Europa sorsát érdeklők, különösen a' fejedelmekre nézve tanúságosok, e' mellett a' szünet nélkül egymásra tóduló inségnek és gyászos szerencsétlenségnek így nem igen látható képét mutatják. Míg e' részvételre méltó bal-eseteiről szóllanak, az ezeket világosító helyheztetéséről, és belső állapotjáról az országnak, teszünk egy pár szóval említést. —

Scotzia polgári alkotmányja a' közép időben közönséges feudalis igazgatásra való alapítva, melyet ott, kivált a' 11-d. században, teljesen és minden részeiben ki-formálva találunk. Annak két fő alkotó részét tették, egy külső fényjel méltósággal tündöklő király, s ennek thronussa körül álló hatalmas és katonai szolgálatra köteles nemesség. Az ország-lás feje és közép-pontja a' király, éppen nem bánhatott szabad tetszéssel és önkényesen, de akaratját a' fő emberek korlátolva tartották, s

nem lehet tudni, annyi bizonyos, hogy ezen familia I. Dávid király idejében, a' 12-d. század közepén, már gazdag és hatalmas volt. A' ház thronusra jután a' rang és hivatal czime familiai névvé változott, L. Friedr. v. Gentz Maria, Königin von Schottland. S. 16. —

ezeknek tanácsosa, egyezése kívántatott; minden nevezetesebb köz-érdekű végzésekre. Írott alap-törvény, mint Angliában a *magna charta*, nem volt Scotziában, s egyedül az idő és szokás által meg-szentelt maximákon állott a király és nemzet költsönös öszve-köttetése. — Ilyen, a századok során keresztül meg-vénhedett országlási principiumnak nézhetjük azt, hogy a királynak törvényt hozni, adót kívánni, vagy korona-jószágokat el-idegeníteni nem lehetett a parlament jóvá hagyása nélkül. A nemzet képviselői ezen gyűlésében elébb csak a két rendet, ú. m. az egyházi és világi főurakat találjuk, majd a harmadik rend is felvétellett, s 1326-tól fogva a városok küldöttjei is kezdettek meg-jelenni az ország-gyűlésen. Ez azonban nem formált mint Angliában két külön házat, de minden tagjai, a fő rangok, kisebb nemesek, és polgári követek eleitől fogva együtt ülve tanácskoztak a Lord cancellarius előlülése alatt. A parlament hatása köre különböző időszakokban, hól keskenyebben, hól szélesebben terjedett, a mire az uralkodók személyessége, kisebb nagyobb lelki ereje természetesen mindég befolyt, a mint a nemességet hól szabadabban munkálódni engedték, hól zabolán tartották. — Szóval, mint másutt úgy Scotziában is, a király hatalma és nemzet jussai változók, bizonytalanok voltak, az ország belső állapotjában nem találunk ál-

landó el-rendelést, csak történet 's idő szerén-
ti alkotást; az erő és hatalom többször volt el-
választó mint a' törvény, 's a' leg-nagyobb kér-
désekben, a' kard, nem az igazság határozott.
Az ilyen mulékony ingadozó környülmények-
ből természetesen folyt a' királynak és ország
rendeinek egymással gyakori surlódása, a' stát-
us két fő hatalmának mérges tusakodása; 's
e' két háborgó elementum vívása és ellensé-
gesen össze-csapása, a' fő vonás Scotzia tör-
ténétei tábláján. —

De közelebbről vizsgálva ezen ország bel-
sejét, viszontagságait, valamint természeti és
politikai helyeztetését, ezekben több tartós
míveletü okokat találunk, melyek azt csinál-
ták, hogy sohól a' nemesség erősebb hatal-
masabb, sohól a' király gyengébb kevesebbet
tehető és inkább meg-szorítva nem volt, mint
Scotziában. Már ezen ország fekvése is nagy
előmozdítója a' szabadságnak és függetlenség-
nek. A' benne mindenfelől el-szórt, 's majd
minden egyes provinciáját el-választó hegyek,
nagyobb és kisebb folyók, tók, mocsárok, a'
kormány munkálódását gátolták, a' fejtelenség-
get táplálták, midön az engedelmességet meg-
tagadó, a' törvényt ki-gúnyoló és kardjába bi-
zó nemesség a' természettől sokképpen meg-
erősített szikla-váraiban bizonyos és bátorsá-
gos menedéket talált. — Városok, a' társasági
csinosodás és műveltség közép-pontjai, melyek

a' szorgalmot, munkásságot éltetik, a' törvényes rendet és függést lehetővé teszik, kevés számmal voltak Scotziában, 's éppen azért jótévő befolyás nélkül maradtak, valamint a' nemesek nyomó felsőségét nem mérsékelhették. Azon környülállás továbbá, hogy ezen országban a' fő-nemesség, melyet hajdan a' *thanok*, (3.) későbbben a' hercegek, grófok és bárók formáltak, nem nagy számból állott, 's így a' föld kevés, de annál hatalmasabb házak birtokában vala, egy igen kártékony, 's a' királyi tekintettel annál bátrabban mérköző oligarchiát szült. Ezen kevés familiák, melyeknek kezében volt minden gazdagság, befolyás, naponként mind több erőre kaptak sok című költsönös egybe-kapcsoltatás, öszve-házasodás, sőt forma-szeréni kötések és egyezések által is: 's mind ezen jelenések természetesen fejlődtek és következtek az ország eredeti alkottatásából, t. i. annak *clanokra* vagy nemzetségekre oszlásából, mely intézet a' leg-régibb időkbe fel-nyulik, 's éppen azért igen méjjen gyökerezve, semmi politikai viszontagságok közt tökéletesen el nem enyészett. Ez tette az ugyan azon egy nemzetséghez tartozó személyek rokonságát — *clanship* — 's a' közelebbi távolabbi vérség kötelét Sco-

(3.) *Than*, régi még az Anglo-Szaxok nyelvéből költsönözött szó, mely olyan fő rangu nemest vagy urat tett, kinek jószága egyenesen a' király alatt állott. — Robertson, *Gesch. von Schottl.* I. 55.

tziában szinte el-válthatlanul szorossá, így lehetett egy népes familia fejének, a vele össze-köttetésben lévők nagy számában, hív és buzgó követőkre találni, kik érette minden áldozatra, 's akármely veszéllyel szembe-szálásra készen állottak. —

De semmi sem gátolta annyira a királyi tekintet fel-emelkedését, semmi sem kedvezett inkább a nemesség ereje gyarapodásának és mind nagyobbra nevedésének, mint Scotziának Angliával szüntelen tartó versengése, és a két nemzet alig pihenő tusakodása. A 14-d. század elejétől fogva a 16-d. század közepéig, tehát 250 esztendőn keresztül, e két szomszéd királyság mindég fegyverben állott egymás ellen, 's a csalfa szünettel, vagy színtlett békével végződött hadat a véresebb, és pusztítóbb nyomba követte. Ezen egymást érő, minden nemesebb érzéseket el-vadító háborúk idejében a királyok a fegyvert viselő hazafiak ön-kényjétől még inkább függővé lettek, és sem alkalmatosságot, sem módot nem találhattak hatalmuk meg-erősítéséről gondoskodni. A két ország ellenséges surlódása, a kormány bizonyos célra dolgozását, rendre egységre törekedését éppen lehetetlenné tévé, 's a fegyver csattogása közit a nemesek függetlensége, fejetlen szabadsága természetesen hágott. —

Ide járult egy különös környulállás, a

Stuart familiának fennebb is röviden érintett szakadatlan sujtoltatása, a' mi a' haza belső állapotjára kártékony bé-folyással vólt. Egy fejedelmi házat sem találunk a' történetek évkönyveiben, melyet keményebb és gyászosabb esetek rongáltak vólna, mint a' Stuartot; egynek sem vólt oly példátlan és századok során keresztül el nem fáradó bal-sorsa, egy sem tapasztalt annyi borzasztó, minden földi nagyságot le-nyomó, minden világi fényt meg-homályosító viszontagságokat. A' második Stuart thronusra lépésétől fogva a' 16-d. század közepéig egymás után következő hat uralkodó közzül, mindeniknek zavaros háborgó ideje vólt, egy sem holt-meg természetesen, de mindenik élte virágjában erőszakos véget ért, és majd mindegyik thronusra nem ért kora gyermek következőt hagyott maga után. E' gyakori kis idejűségek és ezekkel együtt járó helytartói országlások alatt, valamint az árisztokrázia bé-folyása és tekintete mind nagyobb-ra nevekett, éppen úgy az igazgatás ereje gyengült, a' királyi jusok mind keskenyebb körbe szorítottak, az ország pedig sok zivatarok és hanyattatások prédája lett. A' zabolátlan, kardját zörgető nemesség, mely királyjától függeni nem akart, annál kevésbé engedelmeskedett ideigleni regensnek vagy kormányzóknak, kiknek ki-nevezése nagy részint tőle függött. — Az inség és nyomoruság azonban, melyet a'

Stuartok szenvedtek, nem mindég az emberi sors és végzések el nem fordítható csapása volt. igen gyakran személyes gyengeségnek, romlottásnak, nemtelen indulatoknak, és koronás főkhöz méltatlan tetteknek következése vala, midőn közzülők némelyek tulajdon kezeket is vérrel fertéztették! Valóban a' setét századok vad és szilaj lelke sohól sem tört-ki annyi vétekre és gonoszságra, mint ezen ország királyi háza keblebéli véres viadalokban. Scotia históriája ezen egész időszakaszban szinte nem egyéb, hanem borzadást gerjesztő és undorító ábrázolatja a' dühös üldözéseknek, alatomos fondorkodásoknak, csalárdságoknak, árulásoknak, kegyetlenségeknek, 's nagyra-vágyásból, vagy boszszúból következett gyilkosságoknak, szóval, a' pokolt elevenen előnkbe állító minden jelenéseknek!—A' historicus ugyan nem örömet mulat ezen irtózatoss kép körül, de annak rövidbe szorított főbb vonásait elő-adni köteles, az akkori idő ismertetésére, és a' maga korának tanúságul!—

A' Stuart házbéli első királynak II. Robertnek 1371-től 1390-ig tartott uralkodása minden fény és ki-tetsző érdem nélkül folyt-le, mely idő alatt Angliával csak nem meg-szűnés nélkül tusakodott. Fija János, az ország rendei kívánságára III. Robert nevet vett-fel, a' nemzet szabadságát, dicsőségét helyre-állító Bruce Robert emlékezetére; de semmit sem jelentett.

a' dicsőséges név, ezen minden tekintetben gyenge uralkodó alatt, ki 1406-ig ült a' thronuson. Ennek idejében azonban el-kezdődött már a' Stuart házra árvíz-ként rohanó szerencsétlenség. Nagyobbik fija Dávid Rothsai herczeg, ki-csápongó életre adván magát, a' király ötét meg-jóbbítani által-adja maga testvérének, Albany-i herczeg Robertnek. Ez a' vad indulatu ember, ifju unoka-öcscsét tömlöczbe záratva, ott élhel öte-meg. A' szerencsétlen atya csak későre tudta-meg-voltaképpen gyermeke rémitő sorsát, s éppen azért még életben maradt második fijának Jákóbnak Scotziában maradását bátorságosnak nem vélvén, ötét háza és országa régi szövetségesséhez a' Francia királyhoz akarta küldeni. De a' hajót, melyen az ifju korona-örökös ment, a' szél az Angol partra hajtotta, hól azt IV. Henrik király parancsotájából le-tartóztatták, s az ártatlan herczeg, a' nemzetek jussa ki-gúnyolásával tömlöczbe hurczoltatott 1405-b. Ennek híre, a' bánat süllye alatt le-roskadó atyát a' következő esztendőben a' sírba taszította. — Így a' Scotziai korona az Angliában fogva tartott Jákobot illéte, kinek távol-létében az igazgatást mint regens az Albany-i herczeg vitte, éppen azon nevezetes idő-pontban, mikor V. Henrik Anglus király Francia ország nagyobb részét meg-hódolta, s a' mely hadban a' Scotziai regens a' Francziák részén volt, és

nékik segítő serget adott. — A' király ki-szabadulását mindenképpen hátráltató Albany-i herczeg halálával 1420-b., a' kormányt a' fija Murdoch vette-átal, ki alatt végre 1424-b. I. Jákob 19 esztendei fogsága után, szabadságát vissza kapja, és thronussát el-foglalja. I. Jákobnak a' sanyarúság javára vált, mert azt maga ki-formálására használta, 's valóban derék, az akkori időhöz képpest sok szép ismeretekkel gazdag, ritka műveltséggel bíró fejedelemnek lehet mondani, ki nem csak a' tudományokban, művészségekben jártas, de író, költő és muzikus is volt. A' mellett királyi kötelessége teljesítését szíven hordozta, 's czélarányos törvények hozataláról gondoskodott, melyekkel országába a' meg-tágult rendet, a' le-tapodott igazságot, a' meg-zavart békességet helyre állítsa, 's a' kormányt erőssé tegye. De mivel a' fogsága alatt el-idegenített korona jószágok vissza-vételéhez erős kézzel nyult, 's az ez által fel-zaklatott fő nemesség közzül némelyeket, bár hozzá vérségi kötéllel valának kapcsolva, halállal büntettetett, e' kemény intézeteivel a' béketelenség tüzét teljes lángra gyúlasztotta, a' minek végre áldozatjává lett, mert tulajdon nagy bátyja gróf Athol késztetésére, egy klastromban Perth mellett rá rontó gyilkosok által huszonnyoltz sebekkel terhelve végezte életét 1437-b. A' gonoszt a' büntetés nyomba követte. A' borzasztó tett szerzője

Athol, és unokája Robert, rémítő, minden emberi érzést fel-háborító kínzással ölettettek-meg. —

II. Jákob, a meg-gyilkolt király fija és következője, hét esztendő volt. Nem igen látott Scotzia rettenetesebb gyászosabb napokat, mint ezen fejedelem kis idejűsége alatt, kinek átaljában egész uralkodása nyugtalan és zavaros volt. A parlament az ideigleni kormányra két fő embert hívott, Livingstont mint regentst, Crichtont mint cancellariust; de a kik nem éltek egységben, sőt minden lépten-egymás ellen törő indulatot bizonyítottak, a mi igen sok rosszat szült. A király hól egyiknek, hól másiknak volt foglya, a leg-szilajabb fejtelenség áradott-el az országban, mely azt szinte a vadság állapotjába taszította vissza, s igen gyakran a magános ellenségeskedések nyilvános és véres csatákra rontottak-ki. Nevelte a rend bomlását az azon időben leg-hatalmasabb Douglas nemzetség féltékeny, nagyra-vágyó indulatja, mely a kormánytól el-zárását nem szívehlhetvén, sok nyugtalanságnak, háboruságnak lett szerzője. Midőn ezen ház fejét VI. Douglas Wilhelmet testvérével együtt, Crichton barátság színe alatt Edinburghba csalván, mind a kettőt hitetlenül, gyalázatosan meg-ölette, majd pedig azt, kire szállottak azoknak javai és jussai, VII. Douglas Wilhelmet II. Jákob, bár királyi szavával, és bizto-

sító levelével hívta magához Stirlingbe, itt még is bánditához illő módon tulajdon kezével meggyilkolta, e' kettős gyáván fekete tetteből a' haza csendességét fenekestől felzavaró polgári had következett. Csak három esztendei vérontás után lehetett az országban némü némü csendességet csinálni, 's II. Jákobnak a' rend és törvények visszaállításáról gondoskodni, midön az Angliában a' Yorki és Lancasteri házak közt ez időben folyt viaskodásba belé elegyedve, Roxburg határszéli vár ostromlásakor, egy mellette el-pattant ágyu, 1460-b. 30 esztendő korában megölte.

Helyébe a' fija III. Jákob következett, egy hat esztendő gyermek. Ennek kis idejüségé azonban, mely alatt a' szomszéd Angliát szüntelen belső villongások szaggatták, szinte minden zivatar nélkül tölt-el, 's midön 1472-b. 18 esztendő korában maga által-vette az igazgatást, csendes és bődög jövendő látszott Sco-tziára derülni. De III. Jákobnak gondolkozása nem illett az időhöz melyben élt; a' békeséges foglalatosságokban, szép művészségekben inkább gyönyörködött mint a' fegyverben, katonai dolgokban, 's a' fő nemességet, udvarától és személyétől távol tartva, bizodalmat hozzá méltatlan csekély sorsu kedvelltekre vesztegette, kiknek választásában igen különös launéja volt. Így ezen uralkodás is az e-lébbi háborgó, szélveszes idők szomorú képét

mutatja. A' hátra-tételt és meg-vettetést nem törhető fő ranguak, a' király tulajdon testvéreivel, ellene öszve-esküvést forraltak, 's midőn III. Jákob, kisebbik öcscsét Jánost Mari grófot meg-ölette, a' nagyobbik, Albany-i herczeg Sándor, az Ánglus király segítségével, kinek hazáját el-adni készült, igen veszedelmes belső hadat gyúlasztott. A' király kénytelen volt fel-szöllitni az előtte gyűlöletes nemességét koronája védelmére, 's valóban számosan is sereglettek hozzá, de nem annyira segíteni akaró szándékkal, mint az orczátlan favoriták ellen törő boszszu kívánásból. Ennek ki-elégítése haladékot nem szenvedő embertelen keménységgel is történt. Az öszve-esküdt nagyok, a' király szobájára rontva, kedveltjeit, kik közt a' főbbek voltak Cochran kömíves, Hommil szabó, Leonard lakatos, Rogers mu'sikus, Tortifan viadal-mester, — erőszakkal ki-hurczolták, 's a' leg-közelebbi hidra felakasztatták. — Ámbár a' királyi testvérek közt színből békesség lett, de ez kevés ideig tartott, III. Jákob boszszantó, 's az aljas emberek barátságát kereső élete módját folytatni nem szünt-meg. Az Albany-i herczeg új lázadást indított, 's majd midőn az országból kénytelen volt ek-szaladni, gróf Angus a' Douglas ház feje lett a' király ellen-fegyverre kelők vezetőjévé. A' pártosok, kiknek száma hamar nagyra nőtt, erőszak és ravaszság által a' 15

esztendő Rothsay-i herczeget, III. Jákob nagyobbik fiját magok részére huzván, Stirling mellett a királyi seregre ütöttek, azt szélyelverték, a szerencsétlen fejedelem pedig egy malomban, hól menedéket keresett, meggyilkoltatott 1488-b. 34 esztendő korában.

A thronushoz erőszakos úton jutott IV. Jákob idejében Scotzia kezdett pihenni, 's addig nem igen látott belső csendességet és jólélt tapasztalni. A földművelés, kereskedés, hajókázás, mesterségek gyarapítására a király czélarányos intézeteket tett, az igazság kiszolgáltatásán javított, sőt még a tudományos palérozódást is ébresztette. A mi ezeknél több, feleségül vette Margaréthát VII. Henrik Anglus király leányát, a mely kötés, az oly régtől fogva véresen háborgó és tusakodó két ország közt leg-elsöben csinált valódi, úgy nevezhető békességet, 's egyszer'smind azok egykori öszve-kapcsoltatásának alapjává lett. De IV. Jákob, mint nagyra-vágyó, dicsőséget szomjuzó, 's a hős névre törekedésben mértéken tul csapó fejedelem, belé-elegyedett a Francziáknak Olosz. országból ki-küszöböléséért II. Julius Pápa által 1511-b. indított háboruba, melyben VIII. Henrik Anglus király is a Francziák ellen részt vett. IV. Jákob, a Franczia királyt XII. Lajost segítette, de ezzel nem elégedett-meg, 's a sógora ellen viseltető gyűlölségtől el-ragadtatva, meg-támadó hadat kezdett, és

Ángliába bé-ütött. Táborozása kezdete nem volt szerencsétlen, de annak ki-menetele gyászos, 's az országra nézve rongáló, inséges lett. A' Flowden melletti ütközetben sept. 9-k. 1513-b. IV. Jákob, a' nemesség színével, és 15,000 emberrel együtt el-veszett.

Midőn e' rémitő csapás a' nemzetet méjj bánatba meritette, a' király egyetlen egy fija és következője V. Jákob egy esztendő gyermek volt. Az ideigleni kormányt ugyan a' parlament egyezésével az özvegy királyné vette-által, de mivel alig esztendő múltával a' király halála után gróf Angus Archibaldhoz a' Douglas házból, férjhez ment, a' nemzet bizodal-mát el-vesztette, 's helyébe János Albany-i herczeg, a' III. Jákob testvérének Sándornak fija, lett regens. A' részre-hajlás lelke újra dühösen ki-tört, 's a' különben is sok nyomorúságot látott országot tépte, szaggatta. Két hatalmas felekezet közt oszlott-meg, és hányat-tatott a' nemzet ezen időben, egyik volt az *Angoi* vagy *Douglas-párt*, melyet gyóf Angus a' királyné férje vezetett, a' másik a' *Franczia* vagy *Hamiltoni-rész*, mely a' királyi házzal közelről rokon gróf Arrant választotta fejének. A' nagyok dölyfösségével, féltékeny indulatjával és fondorkodásával sokat küszködött regens, ki egyébbaránt is gyakran ült az országon kívül a' Franczia udvarnál, végre 1524-b. végképpen oda hagyá Scotziát. A' herczeg el-

távozása után, gróf Angus, bár a' királyné töle el-vált, a' kormány gyeplőjét meg-ragadta, 's a' gyermek királyt kezére kerítve, háborúsággal és zajjal teljes négy esztendőn keresztül erőszakosan bitangolta a' fő hatalmat. Végre a' király ki-szabadult a' Douglasok kezéből, és 1528-b. 16 esztendőös korában kezéhez vette az igazgatást. — V. Jákobot a' természet sok szép lelki tehetséggel és tulajdonnal ruházta fel, de azok a' rossz és mindent kényjére hagyó nevelés miatt ki-fejtetlen maradtak, 's ötten igen sokszor ki-csapongó indulatok és nagyra-vágyás játékvá tették, bár különben nyílt szívével, igazság szeretetével, és alattvalójához nyájas le-ereszkedésével a' nép kedvét megtudta nyerni. Általa, Scotziának Francia országgal össze-köttetése meg-újított, midőn elébb I. Ferencz Francia király leányát Magdalénát vette feleségül, ennek pedig véletlen halála után másodszor házasságra lépett Guise Máriával, a' Francia királyi familiához rokon Lotharingiai hercegi házból. Ettől született egymás után két fija, de igen különös eset által mind a' kettő 1540-b. egy nap holt-meg; és ezen csapásban vőlt a' keblét naponként nevedve dúló búsongásának és melancholiára hajlásának első magva el-rejtve, a' mit egy más környülállás majd teljesen ki-fejtett, és ötten korán a' sirba taszította.

Ez a' történet a' vallást a' setét idők és

papi uralkodás salakjától meg-tisztító reforma-
 zio következése vala. — Scotziában is, mint
 másutt a' közép századokban, a' Rom. kath.
 papság nagy birtokra, sok jövedelemre, 's ez
 által ki-tetsző tekintetre és bé-folyásra tett
 szert, de a' gazdagság és ebből önként folyó
 fényezés által, itt is kezdé felejteti el-rendel-
 tetését, az Isten országa terjesztése helyett
 inkább földi jókról és örömökről gondosko-
 dott, 's nem csak méjj tudatlanságba vólt me-
 rülve, de erkölcsé is nagy mértékben meg-
 romlott és el-aljasodott. (4.) — A' Német orszá-
 gi vallásos újítás híre azért, mely jókor el-ha-
 tott Scotziába, a' különben is régtől fogva é-
 rezhető fogyatkozásokat inkább szembe tün-

(4.) A' Scotziai papok vastag tudatlanságának bi-
 zonyosságai, hogy sokan közülök Luthert tartották
 az Új Testámentom szerzőjének; (Raumer Gesch.
 Europ. II. S. 406.) a' Dunkeldei püspök pedig 1539-b.
 egy eretnekséggel vádolt és a' szent írásra bivat-
 kozó kánonoknak dicsekedve monda, hogy bár sok
 esztendőt élt, de sem az Ó, sem az Új Testámen-
 tomot nem ismeri, 's meg-éri a' pontificaleval és
 breviariummal. Schröckh christl. Kirchengesch.
 seit der Reform. II-t. Theil. S. 441. 442. — Milyen
 nagy vólt a' papság erkölcsi meg-romlása, a' St. An-
 drewsi érsek cardinalis Beatoun példájából látszik.
 Ez a' feje az egyháznak midőn több természetes
 leányai közül az egyiket férjhez adta gróf Craw-
 fordhoz, a' lakadalmat a' leg-nagyobb pompával tar-
 tá fenn, 's a' házassági oklevélben a' menyaszszonyt
 nyilván „maga leányának“ nevezte. Az sem vólt
 ritkaság ezen időben, hogy papok, a' gyermekeiket
 törvényesítették, 's nekik jószágokat hagytak. —
 Robertson Gesch. von Schottland. I. S. 160. 234.
 Raumer Gesch. II. S. 408. —

tette, 's a javítás kívánását még jobban felzaklatta. — Az Angliából és Német országból bevitt könyvek Luther tudományjának magvait elhintették, 's már 1527-b. Hamilton Patrik nemes ifju, Marburghól haza térve, azt nyilván kezdé hirdetni, de azért lángok közt is végezte életét. A még huszon-négy esztendőt sem ért ifjunak példája, ki állhatatos lélekkel ment szembe a kínos halállal, emelő, buzdító, serkentő volt, 's midőn utánna, a következő esztendőkben többen hurczoltattak vesztőhelyre — — — — — Ielkiesméretek szavához ragaszkodásokért, ez a kegyetlenség az új tudomány aránti lelkesedést, 's annak követői számát nevelte; mert az üldözöttek és megöletettek rendíthetlennül állása, az igazság és meggyőződések tisztasága csálhatlan bizonyosságának látszott. A szomszéd Angliában is ezen időtájban kezdett a reformátzio terjedni, 's bár annak indítója, a despotai kegyetlen VIII. Henrik, nem tiszta és szent indulatból, de szenvedelemből és launéból kezdett a Pápa uralkodása, 's a régi anyaszentegyház ellen viadalt, csak ugyan dicséretére válik azon felébredése, hogy a józanokossággal és státus céljával sőt lételével ellenkező hatalmát és beléavatkozását egy külső papnak országa igazgatásába, 's belső dolgaiba, meg akarta szüntetni. E nagy munkájában azonban szerette volna a Scotziai királlyal kezet fogni, kit azért ezen

czélból Yorkba meg-hívott személyes találkozásra. V. Jákob meg-jelenését ígérte; de a Scotziai papság félvén ezen öszve-jöveteltől és értekezéstől az eretnekségre hajlott Ángol királyal, azt minden módon meg akará gátolni. Egyfelől használta a király vallásbéli bigottságát, 's a jövendő életnek eleven színekkel elibe rajzolt kínjaival rémitette, másfelől nagy summa pénz ajánlásával meg-nyerte haszonleső indulatját, 's végre hízelkedett, a nemesség meg-alázására törekedő kedvellt idéájának, midőn az inquisitio — e pokol szülte nyomozószék — fel-állításával kecsegtette, melynek rettenetes karja, az idvezítő hittől már nagy számmal el-szakadott fő urakat porba tiporná. V. Jákob első minisztere, cardinalis Beatoun, St. Andrews-i érsek, egy sok ki-tetsző lelki tehetséggel 's méjj bé-látással bíró, a dolgokban jártas, de nem kevésbé dölyfös és uralkodni vágyó pap, munkálódott főképpen a királyt leverni a Yorkba menetelről, 's a hajlékony gyenge fejedelemre bé-nyomást is tett kártékony tanácsca, ki VIII. Henriknek adott szavát vissza-huzva, a vele találkozásról lemondott (5.)

Az Ángol király egy ilyen meg-bántást el-tűrni nem tudott, 's hadat izenve Scotziának, oda sergével bé-ütött. Ezen háborúban a királyjától sok önkényes tettei és erőszakos or-

(5.) *Gentz* Maria Königin v. Schottl. 28. 29.

száglása miatt el-idegenedett nemesség nyilván ki-mutatta iránta, tekintetét, akaratját számba nem vevő, sőt ki-gúnyoló indulatját. 'A' különben is könnyen ingerelhető V. Jákob, most a' harag, békételesség, fájdalom öszve-csapó érzései közt hányattatva, azt cselekedte, a' mit a' fejedelmek ritkán tehetnek büntetlenül, trutzolni akart a' köz-vélekedésen, 's a' nemesség meg-alázásáért egy minden érdemtől kopasz kedveltjét nevezte fő-vezérnek; de e' csalfa lépésével még-rosszabbá tette a' dolgot. A' nyugtalanság és lázzadás tüze katonáji közt teljes lánggra lobbant, 's egy oly történetet szült, melynek nincs párja a' historiában. Tíz ezer ember a' Cumberlandi grófságba bé-induláskor szembe találkozva 500 Ánglussal az Esk vizénél, előttök szinte minden ellentállás, védelem nélkül le-rakta fegyverét, 's csak nem az egész sereg foglyul adta magát az ellenségnek, ki a' leg-véresebb ütközetben sem igen nyerhetett volna fényesebb győzedelmet.

E' nagy vesztes és hallatlan gyalázat híre V. Jákobot kétségbe ejtette, földre sujtotta. Különben is titkos bánattól epesztetve, komor érzésektől kínoztatva, e' súlyos tereh alatt le-roskadt, a' szégyen, boszszú-kívánás, félelem, dühösség egymást fel-váltva tépték, szaggatták keblét, testi ereje naponként hanyatlott, 's vég-órája nagy lépésekkel közeledett. Midőn tudósítást vett decemb. 7-k. 1542-b. egy leányának

születéséről, kinek majd Mária nevet adtak, fájdalmas méjj meg-indulással fel-emelkedve ágyából, a' jövendőt mintegy sejdítő lélekkel, így szóllott: „Szerencsétlen ország! minő sors várakozik rád? Henrik téged fegyver erejével, vagy házasság által magához fog ragadni!“ Hét nappal azután decemb. 14-k. meg-holt 31 esztendőös korában, 's a' nyugtalan, viszontagságos élet után pihenést talált a' minden indulatot el-oltó sírban. —

Mária V. Jákob egyetlen egy leánya és örökösse hét napos vólt, midön atyja korán történt halála a' szünteleni zivataroktól ostromolt thronusra hívta. Így már születésekor elkezdette vele a' sors maga csudálatos, ötlet két ellenkező végsőben hányó visszás játékát. A' nap-világát alig köszöntő csecsemőtől gyámolat el-ragadja, de fényes királyi koronát tündököltet fejéről, az atyától meg-fosztott árvát a' földi leg-magosabb polczra helyhezteti, az élet minden szerencséje ki-nézését meg-nyitja előtte, de annak minden viszontagságaival, minden veszedelmével is szembe állítja, a' mosolygó boldogságot, és földre sujtó szerencsétlenséget, a' vidám örömeket és keserű bánatot öszve-zavart színekkel mutatja néki, a' bizonytalan jövendő csaló tükrében! — Valóban a' milyen körülállások közt hagyta V. Jákob, az

országát, könnyű volt képzelni, hogy a' hossz-
 szas kis-idejűség békességesen el nem telhet,
 's lehetett előre látni, mind az országot kemé-
 nyen meg-rázó háborúságokat, fel-fordulások-
 kat, mind a' királyné sorsát el-határozó nagy
 változásokat. —

Cardinalis Beatoun volt az első, ki pró-
 bálta kezéhez ragadni a' meg-üresült kormányt
 V. Jákob egy testamentománál fogva, de mi-
 vel annak hitelessége méltó kétséget szenved-
 dett, a' mellett a' nemesség, kivált a' már pro-
 testantismusra hajló számos rész gyűlölte az
 érseket erőszakos karakteréért, a' fő pölezzra
 juthatástól el-éjtették, 's a' református gróf Ar-
 ran Jákobot a' Hamiltoni házból nevezték re-
 gensnek. Gróf Arran II. Jákob király leányá-
 nak Máriának unokája, a' királyi házhoz leg-
 közelebbi rokon volt, 's a' királyné gyermek-
 telen halála esetében örökösse a' koronának;
 egyébbaránt gyenge, állhatatlan, akármerre
 hajtható ember, középszerű lelki tehetséggel
 és rövid bé-látással, minden magasabb érzés
 nélkül, kinek nagyra-vágyása is csak hiúsága
 ki-elégítésére törekedett. — Első gondja vala
 a' regensnek Angliával a' jó egyetértést helyre-
 állítani. VIII. Henrik maga is óhajtotta ezt, 's
 a' fogoly Scotziai fő embereket szabadon bo-
 csátotta, hogy fijának Eduárdnak Mária ki-
 rálynéval lejendő öszve-házasodását, 's a' bé-
 kességnek ezen az alapon meg-készülését moz-

dítsák-elő. A' parlament hajlott a' két országot rokon kötéllel össze-kapcsoló, a' véresen pusztító hadakat meg-szüntető szövetségre, 's valóban előlegesen meg is egyeztek abban, oly móddal, hogy VIII. Henrik a' Scotziai dolgokba ne avatkozzék, Mária pedig tíz esztendő korában küldtessék Angliába az egybe-kelésig ott nevedni.

De cardinalis Beatoun fel-zaklatta a' nemzet régi gyűlölségét Anglia ellen, hevesen kikölt az ország függetlenségét fenyegető alku ellen, mind azért, mert előre látta a' katolika hit meg-bukását abból önként következni, mind különösen mivel remélte ezen az úton a' kormányra juthatását. Valóban fel-szóllalása számos követőkre talált, 's minekutánna azt sok fő-ranguak is nyílt kebellet fogadták, a' gyermek királynét és annak anyját maga hatalmába kerítette, kiknek fényes nevek intézetei hathatós támaszszául szolgáljon. Új erőt adott a' vele tartó katolikus felekezetnek az Angliából ekkor tájban haza térő Stuart Mátyás, gróf Lenox, a' királyi ház mellék ágából, különben is azzal rokonságban II. Jákob léányától származása által, Arran után a' koronához leg-közelebbi praetendens, kinek éppen azért természetes ellensége is volt. Beatoun a' nagyra-vágyó ifjat jussai kecsegtetésével, főképpen azon biztatással, hogy az özvegy királyné kezét el-nyerheti, maga részére huzta;

's valóban a' regens ki benne veszedelmes vetélkedő társát kezdé szemlélni ingadozóvá lett, 's majd éppen ellenkező országglási rendszer követésére hajlott. Bár aug. 25-k. 1543-b. VIII. Henrikkel a' meg-állított pontok szerint a' kötés aláíratott, de Arran már el vólt szédítve, 's a' cardinalissal tartott egy beszélgetése után, nem gondolva azzal, hogy az Angol király bizonyoson boszszut fog állani a' hitszegésért, kilencz nap mulva sept. 3-k. lemondott a' vele tett kötésről, házassági alkuról, 's ugyan akkor Francia ország részére nyilatkozta magát. Ezzel nem elégedve-meg szembe szállott a' már terjedni kezdett protestans felekezet gyűlölségével, el-keseredésével, 's a' Stirlingi kath. templomban a' reformáta vallást nyilván meg-tagadta. — Így cardinalis Beatounki-nézései vég-czéljához már közel vólt, csak Lenox állott még útjában, kivel mind addig míg ötet eszköznek használhatta, szembé-kötösdit játszott. Ennek azért szép szín alatt Scotziából el-távoztatására törekedett, de az ifjunak hevessege a' későbbi következésekre számított ravasz politikának elibe vágott. Alig kezdé sejdíteni a' cardinalistól álnokul meg-csallattatását, leg-ottan az Angol és protestans párthoz csatolva magát, annak segítségével fegyvert ragadott, a' mivel azonban éppen ellensége kezére dolgozott. A' nem egyforma viadal folytatására ereje nem lévén meg-bu-

kott, 's kéntelen vólt Angliába szaladni, hól VIII. Henrik maga unoka hugát Douglas Margaréthát, a' Scotziai királynénak gróf Angustól született léányát néki feleségül adta: mely házasságnak következőleg mind a' gyermek királyné sorsára, mind az országra igen nagy bé-folyása lett. —

Ezen időtől fogva ha névvel nem is, tetel bizonyoson a' cardinalis kormányozott, 's mind a' regens, mind az özvegy királyné tőle függöttek, szava és tetszése mindenben határozott. De a' nagy hatalommal élés a' különben okos, előre néző papot el-szédítette, ki el-bízva magát szerencséjébe, nagyra-vágyása és vak indulatossága ki-elégítésében mértéket nem tartott. Fő óhajtása vólt a' protestantismus ki-irtása, melynek nem kicsi gyarapodást adott a' gróf Arran által, csak hamar kormányra lépése után, eszközölt törvény, mely a' Szent írásnak nemzeti nyelven olvashatását megengedte. Most már a' katholizált regens kötelességének hitte nyomni az úgy nevezett eretnekeket, 's a' cardinalis — — sugallásainak engedve, a' parlamenttel egy a' protestansok megítélésére és halállal is büntetésére fel-szabadító törvényt hozatott. Ez vólt a' jel-szó az új hit követőjinek embertelen üldözésére és vesztő helyre hurczoltatására. A' Pápa követjévé nevezett cardinalis a' regens 's több fő urak társaságában utazott megyéjében, az eretne-

kek ki-nyomozására. Mindenütt a' hól megfordult kegyetlen buzgólkodásának véres nyomait hagyta; sokan csekély okért is halált szenvedtek. Perth várossában egy embert azért akasztott-fel, mert a' szentek érdemének semmi erőt nem tulajdonított, egy aszszonyt pedig, ki szülési kínjában, szüz Máriát segítségül hívni nem akará, pocsoltyába fullasztott.(6.) Majd egy köz-kedvességü református prédikátornak Wishart Györgynek, ugyan csak Beatoun un-szolására márcz. 1-sőjén 1546-b. az érseki palota ablaka alatt elevenen meg-égettetése.(7.) a' köz-gyűlölséget ellene teljes mértékben felköltötte, melynek áldozatjává lett. — Lesley Norman, gróf Rothes nagyobbik fija, fanatikusig buzgó református ifju, tizenötöd magával össze-esküdt a' cardinalis vesztére, és máj. 29-k. 1546-b. jókor reggel egy a' munkásokért ki-nyitott kapun bé-csúszva annak megerősített kastélyába, még alvó embereit és szolgálit rendre el-idézték, 's így lárma nélkül háló szobájáig jutván, boszszus és dühös indulatjokat ki-ontott vérében hülepitették-meg. Helyébe a' regens maga mostoha testvérét Hamilton Jánost Paisley-i apáturt emelte a' St. Andrews-i érseki székbe. —

(6.) Schröckh, christl. Kirchengeschichte seit der Reformat. II. 452.

(7.) Gentz, Maria Königin von Schottl. 35. — Schröckh II. 452. — Robertson Gesch. v. Schottl. I. 129. —

A' cardinalis haláláért ugyan a' regens bánatot színelt, de belsőképpen nagy örömet érzett, mert dőlyfős és parancsoló vetélkedő társától mentve látta magát. Másfelől VIII. Henrik részéről, ki a' vele kötött alkú fel-bontása után 1544-b. egy pusztító bé-ütést tett volt Scotziába, most újabb veszedelem fenyegette az országot, de a' mibe ezen király január. 28-k. 1547-b. történt halála gátot vetett. A' dolog azonban csak haladott, mert VI. Eduárd kis idejűsége alatt a' kormányt protectori czimmal bíró. herczeg Sommerset, a' meg-holt király intézete végre-hajtásáért 18,000 emberből álló seregével Scotziába bé-ütött, 's már Edinburghig nyomult, de mivel ott számosabb ellenségre talált, mint várta, magát vissza-húzni, 's a' békességért alkuba bocsátkozni készült, midőn a' Scotziai vezérek hevessége a' dolognak más és véletlen fordulást adott. Ezek az Anglusokat Pinkey mellett nem messze a' fő-város-tól vigyázatlanul meg-támadván, tökéletes megverettetést szenvedtek sept. 10-k. 1547-b. Az Anglusoknak mindazonáltal e' fényes győzedelmek semmi valódi nyereséget nem adott, a' Sommerseti herczeg nem tudta azt használni, annál inkább, mert otthonn ellene nagy zivatar készült ki-törni. Így ezen háboru célja, a' két ország öszve-köttetése nem teljesedett, sőt éppen ellenkezőleg, a' szakadás még nagyobb lett: az Anglusok ellenséges bánása a'

Scotziaiakat jobban el-idegenítette tőlök, s országok régi szövetségeseihez a Francziákhoz hajlandóakká tette, honnan a szorongatott állapotban segítséget is remélhettek. Az özvegy királyné, kinek Beatoun halála után az igazgatásra és köz-dolgokra igen nagy befolyása volt, minden eszközt elő-vett a Francia ország szövetség ideájának terjesztésére és megkedveltetésére. Minekutánna a regentst maga részére húzta, kit a Francia udvar ezen hajlékonyságért Chattellerault hercegi czimmal és rangal jutalmazott, ennek és a kath. pápának segítségével a Stirlingbe egybe-gyűlt nemességet is rá vette kívánságára, főképpen annak ki-jelentése által, hogy Scotzia Francia ország segítségére csak úgy tarthat számot, ha a gyermek királyné a Francia *dauphin* v. korona-herceg Ferencz számára el-jegyezettve, haladék nélkül a Francia udvarhoz is küldtetik az egybe-kelésig ott nevelkedésért. Bár némely előre látó patrioták ellene-mondottak a Scotziát könnyen Francia provinciává alázható kötésnek, de a királyné célzt ért, a rendek egyezéseket adták a két ország korona örökössei egybe-házasodásokra, és a Scotziai királyné azon flottával, mely II. Henrik Francia királytól az Anglusok ellen segítségül küldött 6000 embert el-hozta, leg-ottan el-vitetett Francia országba, hat esztendő korában 1548-b. — A hadakozás Angliával még egy da-

rabig folyt ugyan, de minden czímeres történet nélkül, 's a' békesség Francia ország közbenjárására márcz. 24-k. 1550-b. a' dolgokat a' régi lábra vissza-tette.

Minekutánna az özvegy királyné merész óhajtását a' Francia udvarral szoros öszvekapcsoltatást teljesedve látta, többre, magasabbra vágyott, 's egyenesen a' regensi fő polczra emelkedést tette maga céljává. Ezért fain és jól számított politikával a' napról napra erősödő protestans felekezet meg-nyerésén munkálódott, azt nyájason hozzá közeledéssel, barátságos bánással, ígéretekkel kecsegtetve, lassanként el-kötelezte, 's ilyen móddal egy sokat tehető rész pártfogásához tarthatott számot. Annál könnyebben bódogulhatott pedig szándékában a' királyné, mert a' regens gyenge karaktere, és a' kormányra alkalmatlan volta mind szembetünőbbé kezdett lenni, 's ez által tekintete csökkent, a' nemzet tőle idegenedett. Így a' királyné minekutánna az indulatokat maga iránt előre el-készítette, 1550 vége felé Francia országba ment, sok fő-ranguak társaságában, kiket még inkább magához kapcsoljon, 's majd hathatós bé-folyásoknak hasznát vehesse. Oda meg-érkezvén, nem késett plánuma meg-indításával; csak hamar tudtára esett a' regensnek hogy micsoda veszedelem fenyegető, mert a' Francia király nevében forma szerént fel-szóllított a' kormányról le-mon-

dásra, és azt az özvegy királynénak által-adásra. Bár mely különös meg-lepő kívánság volt is ez, de a királyné jól választott biztossai, a regens gyenge hajlékony gondolkozására és haszon-leső indulatjára, hól fenyegetések, hól kecsegtető ajánlások által olyan bé-nyomást ténének, hogy valóban meg-igérte fő-hivatalának által-engedését. A királyné ebbéli biztában 1551-b. decemberben Sçotziába vissza-tért, hanem az alatt a regent, testvére a St. Andrews-i érsek más gondolatra bírta, kitől bátorítatva az ötet annyira meg-alázó lépését vissza-húzta, 's a királyné óhajtása ez úttal teljesítetlen maradt: de ezen fejedelem aszszony-nak a Franczia királytól, 's a hatalmas protestans felekezettől gyámolított állhatatossága győzött végre csak ugyan minden akadályokon, 's kivált minekutánna a már tizenkét esztendő királyné is e részbeli akaratját ki-jelentette, gróf Arran vagy új címje szerént herczeg Chatellerault le-tette regensi hivatalát ápril. 10-k. 1554-b., melyet a parlament az özvegy királynénak forma szerént által-adott. —

A protestansok állapotja, bár ottan ottan nyomást üldözést szenvedve, eddig az idő-pontig még is átaljában türhető vala, 's az új tudomány, mind inkább gyarapodott, mind több résztvevőkre talált. — Angliában a dolgoknak és vallás formájának egymás után két el-lenkezőre fordúlása csudálatosképpen bé-folyt

a' reformátzio sorsára Scotziában, azt magosabbra emelte, annak életet, erőt adott. VI. Eduárd uralkodása alatt a' protestantismus az első országban akadály nélkül terjedvén, és törvényesen meg-alapittatván, egy ilyen példa Scotziára nézve tanuságos, ébresztő vólt, mert a' vallásos szabadság bóldogító következései egyik nemzetnél, azt a' másik előtt is becessé tették. Majd VI. Eduárdnak jul. 6-k. 1553-b. történt korán halálával, a' nénje Mária VIII. Henrik nagyobbik léánya lépett a' thronusra, II. Filep Spanyol királynak, a' vallásos és politikai despotismus nagy képviselőjének rokonlelkü hitvesse, ki nem csak helyre állította a' kath. vallást, de az új hit követőit is emberetlen kegyetlenséggel üldözte. (8.) Azok kik a' kínos haláltól menekedhettek Scotziában keresének menedéket, 's így ott még jobban elhintették a' reformátzio magvait, az igazságon épülő meg-győződéseket terjesztették, a' tisztább tudományt hirdették. — Az özvegy királyné politikája is, ki mint láttuk a' protestansok-

(8.) E' vérengző tigris érzésű fejedelem aszszony alatt történt vallásos üldözéseket és borzasztó kínzásokat, a' meg-itéltettek fejére égő szurok csepgetését, azoknak lassu tűznél sütögetését 's a' t. környülálláson le-irva olvashatni, Geschichte des heutigen Europa — von Jul. Aug. Remer III. Bd. Leipzig 1803, S. 92 — 101. — Azt írja Robertson Máriáról, hogy kegyetlenségét sokszor maga II. Filep kéntelenített mérsékelni. Gesch. v. Schottl. I. 153. —

nak bár nagyra-vágyó indulatból kedvezett, a gondviselés kezében világosságot derítő eszköz volt.

Az özvegy királyné azonban, a magos polczon hová emelkedett, szédülés nélkül nem sokáig maradt, s rajta is bé-teljesedett az a csak nem mindennapi tapasztalás, hogy a szerencse kényesztetése az embert a mérséklettség köréből ki-vágásra ragadja. Közönséges békételenséget okozott a leg-főbb hivataloknak idegenekre bizásával, valamint a nemeségtől adót kívánásával, melyet rendes álló katonaság tartására akart fordítani. (9.) Így az indulatoknak ellene fordulását látván, hatalma még jobban meg-erősítésére törekedett, s azért semmi úgy szívéen nem feküdt, mint léányának a Francia korona-herczeggel egybe-kelesét siettetni, a mi által a két ország teljesen egybe-kapcsoltassék. Alig töltötte-bé az ifju királyné a 15 esztendöt, annak végre-hajtása a parlament egyezésével meg-határozott, s egy a nemzet nevében tisztelkedő és hódoló követség ment Pári'sba. —

A fejedelmi ifju pár házassági öszve-kötése nagy pompával történt a király, az egész

(9.) Midön ezen javallatot a nemesség meg-értette, egy szívvél, lélekkel kiálták: „A söldosoknak nincs valódi hiveség és ragaszkodás; az örökös adók pedig és álló sergek tyrannusi országlás eszközei.” Haumer. II. 411. — Az el-múlt idő sokszor a lelkét világosodott jelenkorunknak! —

fényes udvar, és a Scotziai küldöttek jelen létében ápril. 24-*k.* 1558-*b.* — Az ifjuság teljes díszében álló Máriának kellemeiről, melyek minden szemeket magokra vontak, minden érzéseket el-csábítottak, az ellene-állhatlanul bájló nyájasságáról, hódító és el-ragadó ingereiről, szívekbe lopódzó lelkes tekintete némán is rá beszéllő ékesszóllásáról, szóval földi lepelben is menyei színeket sugárzó szép formájáról; minden írók egy és tökéletesen egyező értelemben vagynak, 's a kik ötlet e' nyiló ró'sa korában látták, a' leg-nagyobb tüzzel beszéllnek ritka deli termetéről, orczavonásainak ígéző fáinságáról, 's minden mozgása kedvességgel lebegéséről. Szépségének nem volt szüksége semmi külső pompára, az a' leg-egyszerűbb öltözetet szembe tűntette, 's a' leg-tündöklőbb ékességeket homályba merítette. Midőn egykor királyi bársonyját le-téve, durva honyjának nemzeti természetes ruhájában jelent-meg, közönséges volt az álmélkodás, mert soha szebbnek nem látták. Ha a' lantot pengette, 's ezüst hangját mellette ömledezte-té, ezt hól lélekzetet meg-akasztó, hól minden érzéseket, minden indulatokat fel-zaklató el-ragadtatás követte. Emelte külső szépségét elméssége, azzal páros műveltsége, nyelvekben, hasznos ismértekben jártassága. A' mu'sika és poézis mindég leg-kedvesebb foglalatossági valának; maga is írt verseket, melye-

ket Ronsard azon század költőjének fejedelme dicsérettel említ. De, másfelől mint Robertson meg-jegyzi, Mária inkább birt szeretetre gerjesztő mint bámulásra indító magos tulajdonokkal; 's a' természetnek annyi pazérolva szórt és a' mesterségtől híven apolgatott ajándékai mellett könnyü gondolkozása, vígyázatlanul nyílt szíve, az érzésektől és indulatoktól könnyen mozgatott, minden bé-nyomást el-fogadó keble vólt, hamar ingerelhető természete tévedésekre, hibás lépésekre vontá, a' mikből folytak élte gyászszal borított napjai. Szóval, Mária nem vólt az ön meg-tagadást kívánó thronusra született királyné, nehéz de dicső el-hivattatását fel-áldozta az örömöknék és gyönyörüségeknék, — a' közönséges életben ki-tetsző első rangu, de az uralkodói fő polczon közönséges aszszony. — Egy meg-romlott erkölcsü, politikai 's vallásos despotismusra törekedő, és tündöklő külsővel leg-rútabb vétkeket fedező udvarnál neveltetése, szívét és karakterét meg-vesztegette, 's szép és jeles lelki tehetségei ki-fejlődését rossz és kártékony arányba vezette. Csak ha szemünk előtt tartjuk így formált ifjukorát, leszsz érthető fényből borzasztó setétbe süllyedő sorsa! (10.)

(10.) Robertson Gesch. v. Schottl. V. 183 — 185. Gentz, Maria Kön. v. Schottl. 40. 41. Remer Gesch. des heutig. Europ. III. 287. 288. Raumer Gesch. v. Eur. II. 413 — 415.

Az egybe-kelés után a Scotziai követek nem vonogatták magokat a dauphint udvariságból Scotziai királynak nevezni, valameddig ez csak tiszteletből történve üres címnek maradt. De mihelyt a Francia udvar sürgetni kezdé, hogy a királynénak férje uralkodó társa is legyen, a felség minden jussaival felruházva, vagy az akkor szokott ki-fejezés szerint, a dauphin a házassági koronával — *matrimonial crown* (11.) — ékesíttessék, erre ráállani a küldöttek nem tarták magokat meghatalmazva. A dolog azért a parlament elibe ment, hól bár heves vitatás és több részről történt ellent-mondás után, a regens királyné ezen végső óhaját is teljesedve látta, vejét a nemzet maga királyjának ismerte. —

A regens királyné léánya férjhez menetele után már jobban kezdé mutatni a köz-velekedéssel szembe-szálló indulatját, s országlási rendszerében, bánása módjában, a mérséklettségtől és szelíd gondolkozástól, melyek egészben véve karaktere czímer vonásait tették, mind meszszebb távozott. E változás főbb okát rá hatalmason bé-folyó sugallásokban különösen testvéreinek, a Francia udvarnál mindent tehető Guise hercegeknek, nagyravágyó tanácslásaikban lehet keresni. Ezek, főképpen a hős nevű Ferencz, és Károly Lotharingiai cardinalis, — ki későbbben a Trienti egy-

(11.) Robertson, I. 153. — 234. 235. —

házi gyűlés utolsó, 's a' protestantismus és katholicismus közzé örökös közfalt emelő nevezetes napján, dec. 4-k. 1563-b. az átkot az eretnekekre ki-mondotta, (12.)—tekintetek és hatalmok meg-erősítésére Scotziát is használni akarták; 's hozzájuk viseltető ragaszkodásból lett a' regens királyné, éppen olyan gonosz mint kártékony czélzások eszközévé, a' mi kormánya végsőbb esztendejiben az ország csendességét teljesen fel-zavarta, 's léánya szerencsétlen inséges sorsát is előre-készítette. —

Ángol királyné Máriának nov. 17-k. 1558-b. történt halála első alkalmatosság vólt, mikor a' Guisek kevély intézeteik, 's a' regens királynénak azokat elő-mozdító visszás országglási rendszere, teljes mértékben ki-bonyolodtak. Mária után Er'sébeth az öcscse VIII. Henrik Boleyn Annától született léánya lépett a' thronusra. De mivel VIII. Henrik az első feleségtől el-válásra fel-mentve a' Pápától nem vólt, így mind azok kik a' Rom. kath hit principiumaihoz ragaszkodtak, második házasságát Boleyn Annával töle származott léányával együtt törvénytelennek nézték, a' miből természetesen következett, hogy Scotziai királyné Margaréthának VIII. Henrik nagyobbik léány testvérének maradékát, tehát Stuart Máriát illette vólna az Ángol korona. (13.) Ezen just ele-

(12.) Wachsmuth historische Darstellungen — I. 124. 259.

(13.) A' következő nemzetségi tábla mutatja a' két

veníték-fel az egész Britániai szigeten uralkodni vágyó Guise hercegek, 's annak fenn-tartásáért indították Máriát és férjét az Angol királyné és király nevet fel-venni, azon ország czimerével élni, 's így három koronát egyesíteni; de csaló volt e' fény, a' számítás rosszúl ütött-ki, és ezen meg nem fontolt lépésben találjuk első csiráját az Er'sébeth Mária ellen viseltető engesztelhetlen gyászos gyűlölségének.

A' második nagy változás, a' miben a' Guisek bé-folyása szembetűnővé lett, a' reformátusok állapotjának rosszabbra fordulása. A' nevezett hercegek kiknek fő politikai maximájok volt a' protestansok tökéletes el-nyomása Franciaországban, ezt akarták Scotziában is ki-vinni, 's a' két tartomány szorosabb öszvekapcsoltatását, valamint hatalmuk azon mértékben nevedését a' vallásos interesszé egyformasága által eszközölni. A' regens királynó emberi érzése ellenkezett ugyan egy ideig a' testvéreitől kívánt vallásos üldözéssel, 's azt

királyné származását, és azon épülő jussát az Angol koronához:

VII. Henrik Angl. kír. † 1509.

VIII. Henrik

1-ső fel. Arrag. Kathar.

2-d. — Boleyn Anna.

3-d. — Seymour Johanna.

Margarétha

férje IV. Ják. Sc. kír.

1

V. Jákob

fel. Guise Mária.

1

Stuart Mária.

1. Mária. 2. Er'sébeth. 3. VI. Édúárd.

míg lehetett próbálta gátolni, de végre ismét-
 lett hathatós sürgetésekre, Francia ország
 képzelt javának fel-áldozta keble jobb meg-
 győződését, 's több versben tett ígérete és
 adott szava meg-szegésével azok ellen nyilat-
 koztatá-ki magát, kiket sok nehéz környülál-
 lásban leg-erősebb gyámolainak tapasztalt. De
 rosszszabb időt az igazságtalanságra nem igen
 választhatott. A' reformátzio Scotziában már
 nagy ki-terjedést nyert, annak követőji egy-
 más védelmére még 1557-b. egy naponként
 hatalmasabb, majd többször meg-újított szö-
 vetségre léptek *congregatio* név alatt, a' világi
 jók sőt az élet fel-áldozásával vásárolt meg-
 győződés a' tisztább tudomány iránt a' nép
 szívében méjj. gyökeret kezdett verni, mely
 végre Knox Jánosban egy olyan főre és hir-
 detőre talált, a' milyent azon idő környülál-
 lásai kívántak. (14.) E' nevezetes reformátora

(14.) K n o x tisztességes és tehetős szüléktől szár-
 mazott 1505-b., tanulását Glasgowban végezte, 's
 1530-b. papnak fel-szenteltetett. A' szent írás olva-
 sása által tisztább értelemre vezetettvén, 1542-b.
 nyilván a' protestans hitre állott, melyet a' leg-na-
 gyobb buzgósággal, 's el-ragadó ékes-szóllással ta-
 nitott és terjesztett, bár 1547-b. Francia országba
 hurczoltatva, mint gálya-rab szinte két esztendeig
 szenvedett az igazságért. Azután egy ideig Angliá-
 ban élt VI. Eduárd alatt, hól a' reformátzio elő-
 mozditásában munkás volt, de egy néki ajánlott
 püspökséget, mint a' keresztyénség lelkével ellen-
 kezőt, nem fogadott-el. 1554-b. Genevába ment Cal-
 vinus Jánoshoz, kinek követője 's igen nagy tiszte-

Scotziának Geneyából éppen akkor tért vissza hazájába, midőn a regens királyné, 1559 elején a protestansokat nyomni kezdette, s a husvétnak átaljában kathol. szertartás szerint meg-ülését parancsolta. Az erőszak ellen tett elő-terjesztések és panaszok sükeretlenek voltak, (15.) minden református papok máj. 10-re Stirlingbe törvényszék elibe idézettek, kik midőn számos híveiktől kísértetteve készültek meg-jelenüi, a regens királyné lépése vissza-húzását ígerte, de szavát megszegé, s a bé-vádoltakat, el-távozások után, a határozott napon meg-itéltette. Egy ilyen

lője lett. Bár innen a következő esztendőben hazament, de 1556-b. kéntelen volt újra Geneyában keresni menedéket, hól három esztendőig az Angol reformátusok papja volt. 1559-b. vissza ment Scotziába, s Edinburghi prédikátor lett. Az általa fundált reformáta egyház leg-szorosabban tartja ma is a minden külső czéremoniáktól tiszta egyszerű isteni-tiszteletet. — Knox egy erős lelkü, fáradhatlanul munkás, minden haszon-lesésen felyül emelkedett, hite s meg-győződése mellett rendíthetlenül álló férjfiu volt, de határon túl csapó hevességgel, türedelem és szelidség nélkül, kevesbé alkalmas a jót szeretettel és kiméllő indulattal apolgatni, mint a tetsző kárhozatos rőszszat hatalmas kézzel leverni, vagy ki-szaggatni. L. Leben des Schottischen Reformators Joh. Knox — von Th. M' Crie, übersetzt von Plank. Götting. 1817. 8. Raumer II. 431 — 433.

(15.) A regens királyné a vallásos serelem tárgyában hozzá küldött protestansolnak, midőn tett ígeretere emlékeztetnek, ilyen nevezetes foletet adott: „A fejedelmek ígeretei csak addig köteleznek, mig rájuk nézve hasznosok. Raumer II. 430. 431. Robertson I. 185. Schröckh II. 464.

rút csalás közönséges fel-háborodást okozott, 's Knoxnak május 11-k. a' Perthi templomban tartott, tüzzel ömlő beszéde, a' mise, bálvány-imádás és képek tisztelete ellen, (16.) fel-riasztotta az indulatokat, melyek tüstént ki-törtek. A' fel-támadott nép az oltárokat, szent képeket kiméllés nélkül törte, rontotta, a' templomokat ki-rablotta, klastromokat fel-dúlta sőt szélyel-hányta, 's ezen vad dühös-ség rövid idő alatt az egész országra ki-terjedett. — Knox, ki éppen nem volt az üldözés lelkétől ment, 's a' végbe vitt szentség-törések meg-gátlására sem erővel, sem akarattal nem bírt, úgy vélekedett, hogy a' varjak, ha fészkeiket el-rontják, többé vissza nem térnek. (17.) Így az indulatok feszülése nevedett, az új hit követői nyilván fegyvert fogtak, 's majd nevelte el-keseredéseket a' regens királyné hitszegő bánása, ki velek két versben, ú. m. máj. 29-k. és jun. 13-k. tett kötését által-hágtá. Ebből még hevesebb mozgások származtak, a' polgári had lángja vallásos gyűlölségtől élesztetve dühösebben fel-lobbant,

(16.) A' fel-vett sz. letzke volt Mát. XXI. 12. 13. — „Es bé-méne Jézus az Isten templomába, és ki-üzó mind azokat, a' kik árulnak és vásárolnak vala a' templomban, és a' pénzváltóknak asztalaikat, és a' galambárosoknak székeiket fel-forgatá. — És monda nékik: Az én házam, imádkozásnak házának mondatik: ti pedig azt latroknak barlangjokká tettétek.“ — Raumer II. 433. —

(17.) Raumer II. 433. —

's a' vak buzgolkodásu református papoktól fel-bolygatott népnek a' kath. templomokra és klastromokra rohanásából, az elébbinél siralmasabb ki-csapongások és pusztítások következtek. —

Mind ezen gyászos történetek mellett is, a' két viaskodó rész közt junius végén fegyver szűnés lett, 's a' tartós békesség helyreállítását is lehetett remélni, mert a' Guise hercegek bé-folyása a' Franczia udvarnál szembetünőleg kezdett csökkenni, 's II. Henrik a' regens királynénak szelíd eszközökhöz nyúlást javallott. De ezen királynak jul. 10-*k*. 1559-*b*. véletlenül esett halála miatt a' szép ki-nézés füstbe ment. Helyébe a' még csak tizenhat esztendő, testben és lélekben egyaránt erőtlen fija II. Ferencz lépett, Mária férje, 's a' Guise hercegek leg-ottan nem csak vissza-kapták régi bé-folyásokat, de hatalmuk, uralkodások még szélesebben terjedett. Már most a' Scotzia el-nyomására intézett plánumnak is gyorsan teljesíttetni kellett, hová a' regens királyné gyámolítására, egy ezer emberből álló Franczia serget küldöttek, ki azal Leith várossát el-foglalta, honnan a' polgárokat tulajdon házaikból ki-kergetteté, 's majd ellenséges szándékának több jeleit is adta. Az erőszakos lépés nagy fel-háborodást okozott az egész országban, a' congregatio tagjai, mint „a' Scotziai egyház nemessei és

köz-rendei“ szorosabban egyesültek, 's fenyegető állásba tették magokat. A' szövetségesek közt első helyen, bár inkább csak névvel, a' a' hajdani regens herczeg Chatellerault állott, most a' kath. hit el-hagyása után megint református. Ennek fija gróf Arran, egy búzgó és heves követője a' meg-jóbbított tudomány-
 nak és Francia katona szolgálatban, alig menekedhetett a' Guisek kezéből, kik őtet fényes áldozatnak nézték-ki, 's e' nagy csapással az eretnekséget egyszerre földre sujtani reméllték. (18.) De a' protestansok valódi fejek és lelkesítőjök Stuart Jákob volt, a' mint hívták St. Andrews prior, V. Jákob királynak Lord Erskine leányától természetes fija, 's így Máriának mostoha testvére, ki papi életre szánva, arra majd rá unt, 's az imádságos könyvet kardal cserélte-fel. Nyugtalan természete, nagy tálentoma és lelki-ereje nyíltabb mezőt talált az új hitet vallók társaságában, kikhez csatolta magát, 's csak hamar egyik leg-erősebb gyámolok lett. — Midőn a' regens királyné semmi elő-terjesztésekre nem ügyelve, Leithbe zárkozott míg több segítsége érkezék, az egybe-szövetkezettek fegyvert fogtak, 's majd oct. 23-*k*. 1559-*b*. tartott nagy gyűlé-

(18.) A' Lotharingiai cardinalistól vigyázatlanul és korán ejtett némely szók mentették-meg az ifju gróf Arrant, ki szaladással kerülte-ki a' rá várakozó sorsot. Robertson I. 203. 204.

sekben a királynét „a törvények számba nem vételért, 's mivel az országot rabszolgaságba ejteni törekednék“ forma szerint le-tették regensi hivatalából. —

Egy ilyen merész lépést azonban ki-mondani könnyebb volt, mint azt végre-hajtani, a congregatio fejei magok is érezték hogy erejek arra nem lenne, azért Er'sébethhez folyamodtak segítségért. Ezen kényes alkudozásra meg-bízták Lothingtoni Maitlandot, egy méjj bé-látással, értelemmel, és nagy tapasztalással bíró férjfiat, ki az özvegy királyné mellett több esztendeig státustitoknok volt, 's kevéssel az előtt, a Francia tanácsosokra boszszankodásért vált-el tőle. — Er'sébeth ugyan gondolkozott elébb mitévő legyen? mert pártos alattvalók ügyét védelmezni könnyen veszedelmes példává válhatott; (19.) de csak ugyan győzött a politikai haszon tekintete, 's fébr. 27-k. 1560-b. „Scotzia régi jussai fenn-tartására“ a szövetségesekkel alkura lépett, melynek következésül Lord Gray vezérlése alatt 8000 embere oda bé-nyomulván, a congregatio naponként nevedő sergével egyesült. A Francziák ily nagy erővel szembe nem szállhattak, 's Leith várossába vonták

(19.) Er'sébethnek meg-fontolva lépő és okoson számító politikája éppen abból tetszik-ki, hogy a kecsegtető meg-hívás el-fogadásával nem sietett, de a dolgot elébb minden oldalról meg-nézte. Az ezt illető tanácskozást le-írja Raumer II. 432 — 440. —

magokat, melyet az Anglusok ostrommal körül-vettek. Ennek ki-menetelétől függött a had sorsa; a dolog azonban véletlenül fordult, mert a harmadik hólnapban június 10-*k.* az özvegy királyné meg-hólt, ki bár némely dicséretes tulajdonokkal, 's jóra érzékeny szí-vel birt, de gonosz tanácsokra hajlékonyságá-
val, 's éppen azért gyakran csalfa politikát kö-
vetésével sok veszélynek is lett szerzője. Ben-
ne a kathol. felekezet leg-erősebb gyámolat
szalasztotta-el, 's mivel az éppen belső villon-
gásokkal küszködő Francia udvarnak is sür-
gető szüksége volt Angliával a hadat bé-vé-
gezni, a békesség csak hamar meg-készült, 's
jul. 8-*k.* Edinburghban azt aláírták a Francia
részről Montluc Valencei püspök, és Randon;
Anglia részéről pedig Wotton, és Cecil Er'sé-
beth státustitoknokja, későbben báró Burleigh
(20.) név alatt ismeretes. Ennek tartása sze-
rént mind az Angol mind a Francia sergek-
nek tüstént oda kellett hagyni Scotziát, a
Francia királynak és királynénak az Angol
királyi név viselésétől meg-szünni; továbbá,
az egybe-gyülendő parlamentre bízott a val-
lás dolgának el-rendelése; egyébbaránt annak
jóvá-hagyása nélkül sem hadat izenni, sem
békességet kötni, sem az országba idegen ser-
get hozni nem szabad, 's Mária távollétében

(20.) Raumer II. 423. 's következőleg nem így,
mint eddig szokták, de Burghley-nek írja. —

egy státus tanács 12 tagokból, kikből hétnek választása tőle függ, folytassa a kormányt. (21.)

A békesség következésül, mely Ersbethre nézve nem kevésbé dicsőséges mint hasznos volt, az idegen sergek ki-takarodtak Scotziából, 's a congregatio fejei aug. 1-sőjére a parlamentet össze-hívták. Itt a nemzet képviselői tartózkodás nélkül nyúltak a dolgokhoz, 's az indulatok zabolátlanul ki-áradtak. A reformátusok egy heves és kíméletlen kérések mellett bé-adván hitvallásokat, az jóváhagyást nyert, az egyház és isteni-tisztelet új formája meg-állíttatott, ellenben a régi vallás fenekestől fel-forgattatott, a Pápa törvényhatósága el-töröltetett, a kathol. szertartások, különösen a mise gyakorlása meg-tiltatott, úgy hogy az ez ellen hibázók testi büntetéssel, minden javaik el-vesztésével, sőt a harmadik esetben halállal lakoljanak. (22.) A mi e borzasztó rendszabásoknál több, a templomoknak, klastromoknak, könyvtáraknak, sőt még a sírhalmoknak is el-pusztítása határozottatott, „mivel ezek mind istentelenek lakhelyei, vétek és bálványimádás eszközei:“ 's könnyen képzelhetni, hogy mimódon teljesítette a fanatismusra zaklatott nép a törvénytől parancsolt dühösséget. (23.) Így lettek az üldözöt-

(21.) Gentz 49. Robertson II. 35. Raumer II. 442. 443. —

(22.) Robertson I. 38. 39. Raumer II. 444. 445.

(23.) Raumer II. 446. —

tek üldözőkké, így nyomták, fojtották a' lelkesméretet, éppen azok, kik annak szabadságáért viaskodtak! Van é valami csudálatosabb, az ellenkezésekből, öszve nem férhető érzésekből alkotott, jót és gonoszt egyaránt melengető emberi kebelnél? —

E' rettenetes és a' királyi tekintetet öszve-galázló végzések híre mind Máriára, mind II. Ferenczre méjj bé-nyomást tett, és semmi sem vólt természetesebb, mint az, hogy a' parlamenttől azoknak meg-erősítése végett hozzájuk küldött biztos nagy kedvetlenséget bizonyító és meg-tagadó választ nyert. Ez azonban nem sokat jelentett, minekutánna az említett határozások úgy is nagy részént végre-hajtottak, de a' mi sokkal fontosabb következéseket szült, a' királyné vonogatta magát az Edinburghi kötést jóvá-hagyni, és azt különböző szín 's fogások alatt ki-kerülte. (24.) Ezzel Er'sébethnek töle úgy is idegenedett indulatját élesztette, bizodalmatlanságát nevelte, 's új táplálást adott az egykor ön-romlását eszközlő gyűlölségnek!

Csak hamar egy történet nagy és nevezetes változást csinált a' dolgok állásán. II. Ferencz dec. 5-k. 1560-b. tizennyoltz esztendőskorában meg-halván, gyenge 's csak névvel folytatott uralkodásának vége szakadt, 's azzal együtt a' Guisek temérdek bé-folyása is

(24.) Raumer II. 447. 448. —

meg-csökkent. IX. Károly II. Ferencz testvére még kis idejü lévén, az anyja Medicä Katharina egy uralkodni vágyó, gonosz lelkü, erkölcsi érzést nem ismerő és mindenben csalárd színt vadászó aszszony ragadá-meg a' kormányt, 's azon pillantattól fogva a' Francia udvarnál Stuart Mariát magános személy-nél egyébbnek nem lehetett nézni.

II. Ferencz halála Scotziában igen nagy örömet okozott, főképpen a' protestansoknak vólt okok a' meg-elégedésre, mert az által a' Guisek politikai és vallásos nyomásának sullyától egyszerre meg-szabadultak, 's királynéjok, ki addig idegen segítséghez támaszkodhatott, most egyedül népe szeretetének jó indulatjának meg-nyerésétől várhatott csendes és boldog uralkodást. Valóban Máriának ki férje halála után, különösön az anyóssától sok méltatlanságot szenvedett, nem vólt más választása mint országába vissza-térni. — Mivel az Anglián keresztül menetelre Er'sébethtől szabadságot nem nyerhetett különben, hanem csak az Edinburghi kötés meg-erősítésével, a' mit most sem akart tenni, kéntelen vólt a' tengeri útra határozni magát. Fájdalmas érzéssel könnyben úszó szemekkel ült-fel Calais-ban a' hajóra, el-hagyni a' szeretett tartományt, hól ifjukora aranyidejét töltötte. „Isten hozzád Francia ország! szép föld, melyet többé soha sem látok; Isten hozzád!“

így kiáltott-fel a' part mind tovább haladtával, 's hogy azt a' reggeli szürkületben még egyszer meg-pillanthassa, az éjjel a' hajó fedelén töltötte. — Aug. 19-k. 1561-b. szállott-ki Leithnél a' Scootziai partra. —

Máriát honnyi földjén a' leg-nagyobb elragadtatással fogadták. Az uralkodójától már rég el-szakasztott nemzetet kedvesen lepte-meg és vonzódásra ingerelte, midőn ötet most egyszerre maga keblében látta. Annál nagyobb volt pedig a' bé-nyomás, mert a' még 19-d. esztendejét bé nem töltött szép és kellemetes királyné, könnyü magaviseletével, nyájas le-ereszkedésével minden szíveket megnyert. Bár mely nehéz volt ekkor a' részekre szakadott, vallásért háborgó, fejtelenséghez szokott ország állapotja, még is egy eleinte szinte csendes bődög jövendőt lehetett volna várni, mert a' királyné, noha szíve titkos vágyása ellen, az új vallás iránt kedvezést mutatott, 's így, a' mit ritkán tesznek a' fejedelmek, a' közvélekedésnek áldozott. Hat nappal meg-érkezése után aug. 25-k. egy a' protestansok szabadságát biztosító rendelést adott-ki, 's minden ellenek czélzó próbatélt halálos véteknek nyilatkoztatott, tanácsossit közzülök választotta, különösön bátyját a' St. Andrewsí priort, és Lethingtont tisztelé leg-nagyobb bizodalmaival, 's az elsöt majd gróf Murray czímmel és rangal ajándékozámeg,

midőn másfelől a St. Andrews-i érseket és a kath. felekezet több fejeit hátra-tevő bánással illette. Így próbálta a nemzet számosabb részének hajlandóságát el-kötelezni, de a jó egyetértés csak pillantatig tartott, annak megzavarása, a mint lehet gondolni, a vallásból következett, s erre a reformátusok zabolátlan buzgósága nem kicsi bé-folyással volt. — Alig futott-el a híre, hogy a királyné, megérkezése után az első vasárnap, udvari kápolnájában misét tartatott, leg-ottan igen nagy zúgás lett, a minek ki-törését nehezen lehetett meg-gátolni, és sok bajban került annak ki-vívása, hogy a királynénak vallása szabad gyakorlását meg-engedjék. (25.) A keresztyéni szeretetet ki-gúnyolásban Knox maga ment elől, hangja a büntetést menydörgő régi profétákéhoz hasonlított, az ifju királynéval kit Jezabelnek nevezett, (26.) sokszor kíméllés és tisztelet nélkül bánt, egy misét tíz ezer ellenségnél nagyobb rosszsznak mondott, (27.) s a mi több, könyörgött a királynéért, hogy az Isten térítse jóra. (28.) Példája után más

(25.) Robertson II. 63. 64. Schröckh II. 488.

(26.) Jezabel volt Achábnak Izrael istentelen és bálványozó királyjának hasonló gonosz életü felesége, ki a szegény Nábot ellen hamis tanukat állított, csak azért hogy őtet meg-öletvén, szőlőjét el-foglalhassa. I. Kir. XVI. 30. 31. XXI. 1—19.

(27.) Wachsmuth histor. Darstell. I. 214. — Robertson II. 64.

(28.) Az idő ismertetésére legyen itt azon imád-

egyházi tanítók is a' szent székéből nem békeséget és szeretetet, de boszszut üldözést hirdettek, 's a' régi hitet mocskokkal illetni nem szüntek. Az indulatok ezek által egymás ellen élesedtek, a' vallás gyűlölség eszközévé lett; 's így mind inkább kellett érezni Máriának a' nagy különbséget el-hagyott és új honnya közt, honnan úgy is a' társasági pállérozódás, fainabb érzések, fény és pompa, szóval az élet azon örömei melyek közt folyt gyermek-kora, számüzve valának, 's a' miknek képe a' sanyaru helyheztetésben gyakrabban lebegett előtte.

Majd naponként inkább fejlődő visszavonása Er'sébethel, nevelte kedvetlenségét, és azon méltatlan bánás, melyet e' leg-közlebbi rokonjától és királyi szomszédjától tapasztalt, komor jövődöt mutató keserűség forrásává vált. — Az Angol királynéban mind azon fényes tulajdonok, melyek egy nagy uralkodót formálnak, 's a' népet tiszteletre, szeretetre ragadják, maga idején felyül-emelkedett lélek, méjj bé-látás, mindenre ki-terjedő értelem, csudálatoson egyesültek a' leg-

ság, melyet Knox nyilván a' templomban mondott: „Tisztítsd-meg óh Isten! a' királyné szivét a' bálványimádók mérgétől, 's szabadítsd-ki őtet a' sátán rabszolgaságából, melyben neveltetett, 's a' miben van most is az igaz tudomány hijjánosságáért, hogy az országot ne találják azon csapások és boszszu, melyek a' bálványozást mulhatlanul követik.“ Rauer II. 453. — Gentz 55. —

közönségesebb aszszony gyengeségeivel, a' tőredékeny hiúsággal, féltékeny indulattal, csaló kétszíniséggel, gyerekes tetszeni vágyással, dicséreten kapással: 's a' nagy trágédiában végződött idegenkedése Máriától, éppen ezen aprólékos érzésekben gyökerezett, a' miknek egy királyné is könnyen játékává leszz. Tagadni nem lehet Mária kezdette a' szerencsétlen állást, de Er'sébeth sem zárta-bé keblét a' gyűlötség előtt. A' Scotziai királyné kellemeinek híre táplálta boszszus irigységét és féltését, a' miknek gyakran Mária személyét érdeklő hasonlításokban és ki-fejezésekben is szabad folyamatot engedett, különösön mikor róla, a' Scotziából érkezőktől sértő hangon és csekélységre le-szállva tudakozódott. — Nem kevésbé ingerelte Er'sébethet még annak tudása, hogy utánna az Angol korona Máriát illeti, mert így benne országa csendességét meg-zavarható, alattvalóji szívét el-rabolható veszedelmes ellenségét képzelte, és úgy nézhette őtet, mint egy fel-jövő, a' nemzetet új reményekkel éltető napot, mely éppen azért a' le-menőt homályba borítja. Ezért került-e ki Er'sébeth minden úton a' Máriával személyesen találkozást, bár azt a' jó egyetértés helyre-állításáért többször munkába veték, és a' Scotziai királyné is óhajtottá volna. — Szóval, Mária vetélkedője volt Er'sébethnek a' szépségben, uralkodásban, az egy-

korbéliek bámuló hódolására törekedésben: 's így nem tetszhetik különösnek a' két rokon királyi aszszony mérges, naponként élesebb, el-taszítóbb ellenkezése, bár az egymáshoz irt levelekben néha a' csalfa politika símán udvariskodó hangján beszéllettek. Semmi sem volt ilyen helyheztetésben természetesebb, mint az, hogy Er'sébeth a' Máriától haza érkezése után csak hamar rendkívüli követség-gel Londonba küldött Lethingtont, ki a' Sco-tziai királyné jussát az Angol koronához forma szerént meg-erősítetteti kérte, el-útasító válaszszaal bocsátotta-viszsa. (29.)

Egy történet azonban nagyobbá tette a' szakadást a' két királyné közt, 's Er'sébeth gondolkozását maga valódi, tisztán látható színében mutatta. Több uralkodó házak vágytak a' Sco-tziával szorosabban öszve-köttetésre, 's ajánlották magok herczegjeket a' szép özvegy királynénak, mint II. Filep Spanyol király fiját Don Carlost, I. Ferdinánd Német császár fiját fő-herczeg Károlyt, és Medici Katharina harmadik fiját Anjoui Henriket. Er'sébeth nyugtalan volt, midőn ezen alkudozásokat meghallotta, mert nem nézte örömet Mária fény-jének és hatalmának nevedését, 's követje Randolph által tisztán és egyenesen ki-nyilatkozattatta, mind ezen házassági intézetekkel ellenkező gondolkozását, ki-jelentette, hogy

(29.) Raumer II. 456 — 458.

a két ország között a barátságos össze-kötetést csak az tarthatja fenn, ha Mária egy Angol hazafit választ férjének, minden esetben, az Er'sébeth kedve ellen teendő választása az Angliai thronust illető jussára káros befolyással lehet.

Ha e különös és meg-lepő kívánságnak értelme elébb homályos volt, a kétség hamar el-enyészett, midőn Er'sébeth tudtára adatta Máriának, hogy éppen maga kedveltje, sőt mint az egész világ tudta, szerelmesse gróf Leicester az a boldog halandó, kit néki férjül választott. Bár mi volt is ezen szinte meg-fejthetlen ajánlásnak célja, akár Máriának lealázása, akár a több kérők által okozott zavarodásának nevelése, és a magát el-határozhatás nehezebbé tétele, akár végre Leicesternek próbára tévése, 's annál fogva egy nyugtalan, 's az ön-kínzásban gyönyörködő beteg képzelődés szüleményje, midőn szinte több mint bizonyos volt, hogy Er'sébeth szíve emberének társaságától meg-válni nem tudott volna, mindenképpen ezen lépés Anglia nagy királynéját igen homályos színben mutatja. (30.) Máriát mint könnyen gondolhatni a sértő ajánlás bosszszankodásra indította, de még is ravaszul el-titkolta méltó érzékenységet, 's bár az Angol követnek világosan ki-jelentette, hogy „nem tartja magához illőnek ezen egy-

(30.) Gentz 59. Raumer II. 467. 468.

ben-köttetést, melynek haszna az ön méltóságáról így el-felejtkezést nem érné-fel,“ még is Leicesterről becsülést bizonyító hangon szólott, (31.) 's hogy az annyira szükséges jó egyetértése Er'sébethel fel ne homoljon, őtet meg-engesztelni Melvil Jákobot mint biztos követjét Londonba küldötte. (32.)

Egy ifjunak azonközben Scotziába és Mária udvarához érkezése, ezen szemfényvesztő játéknak végét vetett, 's az egész dolognak más fordulást adott. Ez Lord Darnley Henrik volt, fija azon gróf Lenoxnak, ki mint feljebb láttuk, cardinalis Beatoun által az országból ki-idéztetve Angliában keresett menedéket, 's ott VIII. Henrik unoka hűgát Douglas Margaréthát, Mária után a' Scotziai és Angol koronak leg-közelebbi örökösét vette feleségül, mely házasságnak záloga volt az említett Darnley. (33.) Politikai okok, melyek

(31.) Robertson II. 99 — 101.

(32.) Ezen Melvil emlékirásából — *memoirs* — melyben többek közt említett követséget is le-írja, leginkább meg-lehet ismerni Er'sébeth aszszonyi gyengeségeit és Mariát nem szívellhető féltékeny indulatját. Remer Gesch. des heut. Europa III. 164. —

(33.) Ennek világosítására

VII. Henrik

Margarétha ¹ 1. férje IV. Jákob. 2. férj. Dougl. gr. Angus

¹
V. Jákob

²
Douglas Margarétha
férje gr. Lenox

¹
Stuart Mária

¹
Darnley.

ezen ifjúnak következei jussában gyökereztek, indították különösen Máriát gróf Lenoxnak 1564-b. vissza-híására, és ötlet ki-tetsző barátsággal fogadásra, 's midőn a' másik esztendőben Darnley maga is meg-érkezett, a' szeretet gyorsan vegre-hajtotta azt, a' mi a' politika szövevényjéből nehezen honyolódhatt volna ki. A' szép külső formájú, magát kedveltető ifjú, meg-jelenésével tüstént elrablotta a' királyné úgy is könnyen gyúladható szívét, ki az arra tett első bé-nyomást fontolatlanul követve, szembetűnő meg-különböztetést bizonyított aránta, 's csak hamar lehetett látni, hogy a' szerencsétől kedveltjének választott Darnley fogja el-nyerni a' sokaktól forrón óhajtott kincset. Er'sébeth most is, bár őn-magával csudálatos ellent-mondásban, de hihetősön a' henne újra nagy erővel fel-költ irigy és féltékeny indulattól ingereltetve, Máriához csak ezért küldött rendkívüli követje által ki-jelenté a' czélba vett házasságot helybe nem hagyását, és annak forma szerént ellent mondott; (34.) midőn másfelől Scotziában is több előkellő és hatalmas urak, kiket

(34.) Er'sébeth Máriának férjhez menetele iránt meg-kérdezte maga titkos tanácscsát, mely a' királyné jól ismert óhajta szerént, azon egybe-kötetésnek Angliát veszedelmezhető következeit egy elő-terjesztésében ki-fejtette. Ezt Er'sébeth úgy vette mint a' nemzet akaratjának nyilatkoztatását, 's ezen alapítá ellent-mondását. A' titkos tanács említtetése meg van, Robertson II. 190 — 206.

Darnley fel-favalkodása és le-néző módja sértett, nyilván kárhoztatták a királyné szándékát, sőt annak végre-hajtását erővel is meggátolni készültek; mint a koronához jussát tartó herczeg Chatellerault, a királyné bátyja gróf Murray, ki méltán tarthatott eddigi befolyása és tekintete csökkenésétől, valamint gróf Argyle, Glencairn, Rothes, más főrangokkal együtt. — Mária mind ezekre nem ügyelt, de szíve hajlandóságát követve Darnleynak nyujta kezét, s a Pápa felmentésének megérkezése után, az esketés jul. 29-k. 1565-k. a Holyroodi kápolnában a kath. egyház szer-tartása szerint végbe-ment. Még az nap Hen-rik királynak ki-kiáltatott, s Mária egy nyilat-koztatásában tudtára adta a nemzetnek, hogy jövendőben minden törvények és rendeletek kettőjük nevében és aláírásával fognak ki-hir-dettetni: (35.) egy meg nem gondolt, el-siq-

(35.) Mímodon történt Mária és Darnley egyben-kötetések, két nappal asután jul. 31-k. le-írta Ran-dolph Er'sebeth rendes követje Scotziában, gróf Leicesterhez intézett levelében, honnan látható e házasság által okozott nagy-zugás, békételenség, s a minék már akkor sokan rossz-zugát jövendő-lék. Mária lakadalma napján semmi örömet nem mutatott, sőt gyász-köntösben jelent meg az eske-tésen, de bánatja színlett volt, mert különben he-ves és vak szeretetét Darnley iránt minden alkal-matossággal eléggé szembe tüntette, s még is a mint Randolph mondja, „nincs rajta annyi hatal-ma, valaminek cselekvésére rá birni a mit ő nem akar, mint Méltóságod nem mehetne velem sem-mire, ha arra kívánna venni, hogy fel-akaszszam

tett, 's mivel a' parlament egyezése nélkül történt, törvénytelen lépés is, a' még lobogó indulat szüleményje, melyet leg-hamarább szerzője bánt-meg.

A' királyi házas-pár első dolga völt, az egybe-keles meg-gátlására törekedő Lordokat törvény elibe idézni, 's minekutánna a' fel-szólításra meg nem jelentek, ellenek serget gyűjteni. Murray és társai Angliában kerestek menedéket Er'sébethnél, kinek titkos segítségére számot tarthattak, bár nyilván szemrehányással fogadta őket. A' Scotziai királynénak javát kívánó minden tanácsossi, szelidebb eszközökhöz nyúlást és engedékenységet javallának, a' mire előbb Mária hajlandónak is mutatta magát, de majd a' keményebb eszközökkel élés gondolatja győzött, a' bosszú-kívánást éleszté mind a' Henrik meg-sértett kevelysége, mind azon környüállás, hogy a' pártosok nagyobb részint a' leg-hatalmasabb református urak valának, kiknek meg-buktatásával a' gyűlöletes eretnekség ki-irtását az országból remélni lehetett. Mert bár Mária politikai okokból a' protestansokat nyilván ol-

magamat.“ — Úgy látszik a' követ ismerte Er'sébethet, mert diplomátziai szó-hajtásra is ki-ereszkedett. „Némely gyanus és mindent rosszra magyarázó emberek azt erősítik, hogy az új házasok már az előtt ismerték egymást minekelötte meg-esküdték volna.“ — E' *depeché* egész ki-terjedésében olvasható, Robertson II. 206 — 212.

talmozta, de tőlök azért szívében idegenkedett, 's a' kath. hitnek régi fényjébe visszatevéle volt leg-főbb óhajta. Ezért mellözte el, a' parlament által végképpen el-igazittatni a' vallás dolgát, mint az Edinburghi alku kívánta, sem az 1560-b. hozott törvényeket a' reformátzionak országos bé-vételéről meg nem erősítette. Így bizonytalan, ingadozó, 's éppen azért leg-rosszabb állásban hagyta a' dolgokat, a' mivel az indulatokat gyúlasztotta, a' surlódást nevelte, 's a' nemzetet magától mind inkább el-taszította. Máriának ilyen gondolkozására bé-folytak még Franciaországból kapott sugallások, hól az udvar a' vallásos szabadság el-nyomására törekedett, 's éppen 1565-b. volt a' híres Bayonnei fejedelmi gyűlés is. — ez a' 16-d. század congressussa — mikor IX. Károly az anyja Medici Katharina 's a' Lotharingiai cardinalis társaságában öszvejött II. Filep feleségével Er'sébeth királynéval és herczeg Albával tanácskozni a' protestantismusnak közös erővel meg-fojtásáról, a' mit IV. Pius Pápa — — — is kívánt elő-mozditni. Az itt készült kötést a' Francia udvar Máriának tudtára adatta, és sürgetőleg kérte ötét, országában az új hitet vallók ellen intézeteket tenni. (36.) Mária engedett a'

(36.) Így írja ezeket Robertson III. 12 — 14. — Mária a' Trienti egyházi gyűlést is meg-ismerte, 's nagybátyjához a' Lotharingiai cardinalishoz küldött

goñosz tanácsnak, 's é' volt fő-rúgója az öszve-
esküdtek vesztére czélzó határozásának. (37.)
Ezért a' parlamentet öszve-hívta márcz. 12-re
1566-b. hól meg-itéltesse őket, 's egy úttal a'
kath. hit helyre-állítását is munkába vegye,
(38.) midön egy váratlan történet közben-jö-
vetele az egész plánumot meg-gátolta, 's a'
dolgoknak, valamint az egyes személyek sor-
sának más állást adott.

Mária és Darnley hajlandóságok egymás
íránt nagyon rövid ideig tartott, a' királyné
szíve a' milyen gyorsan lángra lobbant, éppen
olyan hirtelen meg-hülepedett; a' szeretet ré-
szegsége hamar el-gőzölgött. Henrik szép és
csaló formáján kívül semmi érdemmel, sem-
mi más valódi, szeretetre méltó tulajdonnal
nem birt, sőt igen közönséges ember volt,
kinek míveletlen értelme, nemtelen indulatok-

leveleiben a' szent szék aránt illő engedelmisséget
ígért. Hogy oda követet nem küldhetett a' cardin-
nalis pzzal mentette, mivel Scotzianak mind vi-
lági mind fő urai eretnekségre hajlottak. Raumer
II. 459. —

(37.) Randolph Er'sébeth követje fébr. 7-ről 1566-b.
státustitoknak Cecilnek írja, hogy két követ meg-
érkezése után Francia országból, kik közül egyi-
ket, a' Lotharingiai cardinalis küldötte, a' királyné
az öszve-esküdt Lordok íránt keményebb indulatot
mutatott. Azt is jelenti Randolph, hogy a' Pápa,
a' Császár, Spanyol király, Szávoyai herczeg, 's
több Olosz fejedelmek közt készült kötést „a' pa-
pismust az egész keresztyénségben fenn tartani“
Mária is aláírta. Robertson II. 220. — 222.

(38.) Robertson III. 14. 169. 170. —

kal tömött keble, 's botránkoztató élete-módja, midőn az italban és aljas ki-csapongásokban kereste főbb gyönyörűségét, királyi magos el-hiyattatásával élesen ellenkezett. Dölyfössége senkit sem kímélt, sőt hitvessét is, bár néki köszönhette fel-emelkedését, meg nem becsülte, és gorombaságával sokszor sértette. Másfelől Mária magaviselete sem vólt minden gyanútól ment, leg-alább sokszor látzott az okosság és illendőség köréből ki-vágni. A' köztők így meg-tárgult egyetértés elébb **hidegséggé**, majd untató és meszsze-taszító, **teljeséggel** nem palástolt idegenkedéssé vált. Ennek ki-törését sietteté a' királynénak egy kedveltje, a' kivel társalkodása már rég boszszantotta a' nagyokat, 's most férjére nézve is türhetlen kezdett lenni. Rizzio Dávid Olosz ifju vólt ez, egy Turini hangművész fija, ki a' Szávoyai követ kísérőji közt vetődött Scoctziába. Mária őtet mint énekest vette elébb szolgálatjába, azután titkos írnökjának választván, lassanként mind feljebb emelte, majd nem csak igen szembetünő bizodalját mutatta iránta, de a' státust illető leg-fontosabb dolgokban is egyedül rá hallgatott. Ez közönséges boszszankodást szült, 's az indulatokat még jobban fel-gerjesztette annak tudása, hogy Mária, általa folytatja IV. Pius Pápával a' protestantismus el-nyomására czélzó levelezését. (39.)

(39.) Raumer II. 472. —

Mivel az ötlet nem szívellhető nagyok már úgy is rég boszszut forraltak ellene, Darnley, ki veszedelmes ellenségétől minden úton menekedni akart, könnyen talált magának társakat, kikkel öszve-beszélljen a gyűlölt idegen megölésére. A főbbek ezen bándita czéhban voltak, gróf Morton, Ruthven, Lindsay, Lethington, Douglas, mind elő-kellő, nagy hivatalokat viselő Lordok, és barátjai az Angliába szaladott uraknak, a kiknek vissza-hívását egyszer'smind a királyjal megígértették, mivel így magok bé-folyások és tekintetek erősödését reméllték. — A fekete tett végre-hajtására ki-keresett gonosz indulattal éppen a királyné szobáját és jelenlétét választották, hová a királytól vezetettve márcz. 9-k. 1566-b. este, egy titkos grádits ajtaján bé is rontottak. A már hatodik hólnapban terhes Mária éppen vacsoránál ült, gróf Arglyené, és Rizzio társaságában, midőn egyszerre magát fegyveresektől körül véve látja. Rizzio tüstént értette a szokatlan és csörgő látogatás célját, 's a királynéba csipeszskedve ott keresett menedéket, de hijában, a rá mért sorsot ki nem kerülhette. Míg Darnley feleségét megölelé hogy el-húzhassa, 's a tolyongásban az asztalt mindenestől fogva fel-borították, az alatt Ruthven és Douglas Rizziohoz hozzá férve, a királyné háta megett kardjokat belé ütötték, majd egészen kezek közzé kapták, 's így a

'szomszéd szobába hurczolva, ott ötvenhat sebekkel meg-gyilkolták. (40.) — Valóban egy az időt elevenen karakterizáló gonoszság, melyet egy király gondolt-ki, az ország fő-cancelláriussa — tehát a törvény és igazság első öröklője — Morton intézett-ek, s néhányan a státus első emberei közül minden további gondolkozás nélkül hajtottak végre, mintha az kötelességek sorába tartozott volna. — A más nap mindjárt Edinburghba vissza-térő gróf Murrayt és több el-üldözötteket nem csak a király, de a királyné is nagy szívelességgel fogadta, kinek haragja és boszszus-érzése most már természetesen Rizzio gyilkossai ellen fordult, mert tőlök szenvedett méltatlansága Murray és követői minden vétségeknél súlyosabb volt. Így, minekutánna a királyné bár őrizték, harmad napra még is Dunbarba el-illant-hatott, és fenyegető készüléteket tett Morton és részesei ellen, ezek a szerencse csudálatos fordulása által kéntelenek valának honyjokból ki-vándorolva Angliába vonni magokat.

Rizzio meg-ölettetése által a hasonlós Mária és a férje közt orvosolhatlanná lett; Darnley lassanként minden bé-folyását tekintetét el-vesztette, tulajdon udvarában szinte

(40.) A királynéra ezen gyilkolás olyan bé-nyomást tett, hogy a mint állitják, nem sokkal azután született fija, — Scotziában VI. Angliában I. Jákob — soha mezitelen kardra ressketes nélkül nem nézhetett. Wachsmuth. I. 220. —

idegenné lett, 's kéressel az előtt róla vakítólag tündöklő királyi fényje hitvessének meg-homályosodott. Így esett hogy midőn a' királyné jun. 19-k. 1566-b. egy fiut szült; Já-kobot, kit a' végzések Anglia és Sçotzia egye-sítésére rendeltek, még ezen örvendetes kör-nyüállás sem hozta közelebb az egymástól távol állókat, még a' szülői érzés sem mele-gítette-fel jéggé vált hidegségeket. — A' kised herczeg keresztelésére Er'sébeth mint meg-hívott keresztanya gróf Bedfordot küldé-el gazdag ajándékokkal, 's a' Francia és Szá-voyai udvarok részéről is érkeztek tisztelő követek. Innepi fényes pompával vitte azt végbe a' Stirlingi kathol. templomban dec. 17-k. 1566-b. Hamilton János a' St. Andrewst érsek, de bár az atya és király ott helyben volt, még is látni nem lehetett, 's egyátal-jában senki sem emlegette, mintha az élők közt sem lett volna, mert a' szégyentől, boszszú-ságtól ingereltetve szobájába zárkozott. — Más-felől Mária sem titkolta fájdalmát, több vers-ben hangóson panaszkolta szerencsétlen sorsát, vádolta háládatlan férjét, és gyakran lehetett ki-sírt szemeiből belső fájdalmát olvasni. — Hogy egy ilyen meg-bomlott, fel-zavart állás-ból, 's naponként méjjebben gyökerező, csak nem halálos gyűlölségből roszsznál, 's inség-nél, gyásznál egyéb nem következhetik, azt könnyű volt előre látni. —

Kevés napokkal a kereszttség után, Morton és társai engedelmet nyertek a haza térésre. Ezen változás szerzője, a királynénak egy új kedveltje gróf Bothwell volt, ki magosra néző intézefeket forralt, kevély álmokban ringatta képzelődését, 's éppen azért számos barátok és követők szerzésén iparkodott. — E' gazdag, nagy tekintetű, szép külső formájával magát ajánló, de belsejével eltaszító fő nemes karakterének czímer vonásai voltak, a hatalomra vágyásban határon túl csapás, az erkölcs tartózkodás nélkül ki-gúnyolása, és léha pazérlás, a ki jusból, becsületből, vallásból egyaránt játékot csinált, 's árulást, mérget, tört hideg vérrel használt czéljai ki-vitelére.: (41.) szóval Bothwell, meg-rázkódtató századjának, mikor az erőszakos mindent merhetett, mindent reméllhetett, valódi képét viselte. — Bár egyik feje volt a protestansoknak, 's maga is az új hit vallója, de mivel politikai haszon-lesésből a regens királyné idejébéli vallásos villongások alkalmazásával annak pártjára állott, azért a győzedelmes congregatiótól az országból ki-kergettetett. Majd a Murray zendülésekor, kivel mérges ellenségeskedésben élt, a királyné vissza-hívta, 's azon időtől fogva kezdett aránta figyelmet bizodalmot mutatni, a mi kü-

(41.) Így írja-le Bothwellt Máriának egy buzgó védője Stuart Gilbert után Raumer II. 476. —

lönösön Rizzio meg-ölettetése után mind jöb-
 ban ki-fejlődött, mind szembetűnőbb lett, 's
 csak hamar veszélyel tömött egybe-köttetésé-
 vált, melyből mint egy meg-mérgesített for-
 rából ömlött az el-tévedett, meg-vakult, és
 nemtelen indulatoktól messze ragadott Mária,
 szerencsétlen, inséges sorsa. Mikor Rizzio gyil-
 kossai minden kímélést, minden tiszteletet
 félre-téve sziate fogolyképpen tartották ezen
 fejedelem-aszszonyt, senki több részvételt,
 később és buzgóbb akaratot nem mutatott
 iránta mint Bothwell, kinek köszönhette meg-
 szabadulását is. Úgy látszik háladatosság volt
 az első lépcső, melyen a királyné szívébe bé-
 lopta magát, majd aszszonyi gyengeségeit ra-
 vaszul használva, kényjének mindenben híz-
 kedett, fájdalma ki-törésének igazat adott, leg-
 hevesebb indulatitól költsönözött hangon be-
 széllett vele, 's férje aránti gyűlölségét mes-
 terségesen táplálta, míg nem egészen el-szé-
 dítette. Így annyira magához bilincselte az ér-
 zése in úgy is uralkodni nem tudó aszszonyt,
 hogy lassanként el-válhatlan kísérője és társal-
 kodója lett; bánulva 's egyszer-smind botrán-
 kozással látták mindenek biztos néha illendő-
 ségre sem igen tekintő közel állásokat, és Má-
 ria annyira nem titkolta hajlandóságát, hogy
 midőn Bothwell egy útonálló haramia csoport
 ellen octoberben 1566-b. viadalra szállva sebet
 kapott, 's magát egy szomszéd kastélyba vitet-

té, a királyné ennek hírére Jedburghból, rangjához nem illő sebességgel, a mellett szinte járatlan és veszedelmes úton látogatására ment.

(42.) Kevéssel az előtt gróf Murrayval megbékéltette volt őket, mert mind maga mind az ország csendességére szükségesnek látta a hatalmasabb familiák fejeinek egyetértését. (43.)

A király és királyné közt napoként nevelkedő és mind fenyegetőbb szakadásnak mérges ki-rontását Murray és Lethington válással kívánták megelőzni, de Mária erre nem volt hajlandó, mert félt hogy az által homályt vehet fija születésére, és Er'sébethnek jó alkalmatosságot ad, melyet használjon ellene az Angol thronustól el-ejtésére. Másfelől Darnley, ki állapotját tovább tűrni már nem tudta, titkon el akart az országból menni. Mihelyt ezt Mária sejdítette, erős feltétele volt akármi módon meg-gátolni a fel-fordult házi életét szembe tüntető, országa csendességét meg-zavarható lépést, 's azért a sokszor hatalmas, a mint könnyen ellenkező formákban rejtező aszszonyi ravaszsághoz nyúlt. A király éppen Glasgowban mulatott egy terhes betegségéből gyöngyülő félben, midőn Mária őtet meg-engesztelni, bizodalját viszont meg-nyerni törekedő színeskedését el-kezdette, hozzá barátságosan-közeledett, 's majd januar. 23-k. 1567-b. maga hozzá ment, és rá vette hogy vele Edin-

42.) Robertson III. 39. —
tson III. 33. —

burghba menjen el, mivel ott inkább utánna láthatna. A hónap utolsó napján érkeztek oda, Darnleyt azonban nem a királyi palotába szállították, hanem egy a városon kívül, a szabad mezőn magánosan álló házban vitték, melyet a királyné kevéssel az előtt ajándékozott a Bothwell szolgálatjában lévő Balfour Robertnek. (44.) Est a hely nagyon egészséges fekvésének színe alatt tették, a király gyengélkedő állapotjáért. — Itt a királyné férje aránt tovább is résztvevő figyelmet, nyájasságot mutatott, majd mindennap meglátogatta; sőt két éjjel egy annak lakása alatt lévő szobában is halt. Vasárnap, február 9-án 1567-b. estve ismét sokáig nálla mulatott, azonban éjjél-tájba bément a városba egy udvari mulatság és bál kedvéért. Két óra múlva egy iktózos csattanás a várost fel-rémíté, a nagy lármára mozgásba jö minden, 's arra felé sietve, a házat melyben a király lakott puska-per által a levegőbe fel-vetve látták, magának holt-testét pedig vele volt szolgájával együtt egy szomszéd kertbe találták, 's még azon éjjel minden pompa nélkül el-temették. Külső sértés jegyei Darnley testén nem látszottak, de az ki-jött, hogy erőszakoson fojtották-meg. Még nem töltötte-bé huszon-egyedik esztendejét, mikor ily borzasztó véget ért. (45.)

(44.) Raumer II. 478.

(45.) Robertson III. 59. Geatz 74. Raumer II. 478. Remer III. 185.

Nemigen van a historiában egy történet is, melynek ki-világosításában és tisztába hozásában a részrehabilitálás lelke inkább uralkodnék, mely több meg-osztott vélekedésekre, különböző ítéletekre és fáradságosabb vizsgálódásokra adott volna alkalmatosságot, mint ezen gyilkosság eredetének és indítójának fel-fedezése. Eppen ellenkező értelmű okoskodásokra alapított, indulattal teljes, vastag könyveket írtak e tárgyban, s midőn nagy tekintetű szerzők mint Thuanus, Hume, Robertson, közelebbről Ealing egyetemen a királynét vádolják a gonosz tettel, és azt neki tulajdonítják, mások mint Goodal, Tytler, Stuart, Gilbert, Whitaker, Chalmers minden erősségeket ki-kerestek, minden okoskodásokat rakásra halmoztak, néha szembe álló ellent-mondással is erőlködtek a királyné ártatlanságát a lehetőségig megmutatni, kik többnyire a gonoszság szerzőjének Murrayt és a vele tartókat mondják, bár azt nyomosan megmutatni nem tudják. — Höl van e két végő között az igazság? tisztán meghatározni erősen hajos, egy rövid értekezésben nincs is helye mind fel-hordani, a mit erről írtak, — az ilyen historiai polemika fárasztó lenne. Valóban ez a szép a szeszony, ki élteben oly sok óhajtásokat, reményeket, vágyásokat, annyi öszve nem férhető, egymás ellen zúduló indulatokat fel-lármázott, szakadatlan háboruságot és zajt csinált a politikai vi-

lágban; hóta után szinte oly erős mozgásokba és heves viadalba keverte a tudós világot. Azt, hogy a királyné gondolta, indította, és eszközölte volna a gyilkosságot, a annak végrehajtásában része legyen, még legmérgeesebb ellenségei sem állították, de hogy az, nem tudta nélkül, nem is kedve ellen esett, a meg-történni engedte a mit el-fordítani nem akart, talán siettetésére vágyott, — ettől leghevesebb oltalmazóji és barátjai sem tisztáhták-meg: a alkalmasint e rövidben szorított állításban határozódik az annyira vitatott kérdés egész valódisága. Ellenben, valamint akkor a közvételekedés, és a nép hangos szava szerint, úgy minden írók egyező állítása nyomán gróf Bothwell volt fő szerzője és cselekvője Darnley meg-ölettetésének, a mit nem csak az istentelenség végrehajtására fel-vett, következőleg halálra ítélt segédjeinek, és némely szolgálinak vallomásai bizonyítottak, de ötöt Mária pártfogóji, és tulajdon emberei is vétkesnek ismerték, sőt erősítették a gyilkosságban. A kik már tudva a biztos és szoros öszve-kötetést Bothwell és Mária között, az utolsót részesnek állították a gonosz tettben, ezt némely Bothwellhez küldött leveleiből, s iránta égő szerelmét lehellő sonettejeiből követhetett, mely irások, sorsának ki-honyolódása után kézre kerültek, s az ellene öszve-esküdt Lordok vádoskodásának alapul szolgáltak. De az em-

Htett levelek és énekök bár a királynénak Bothwellhez viseltető bűnös hajlandóságát, az aszszonyi gyengéded és nemesebb érzésekkel könnyelműleg játszását, magán uralkodni nem tudó zabolátlan indulatját, — s miért ne mondjuk ki? — az erkölcsből ki-csapását eléggé bizonyítják, de a gyilkosságot érdeklő, tisztán arra mutató erőszakos szándéknak nyoma nem látszik benne, csak némely határozatlan állításokból, homályos ki-fejezésekből lehetne ilyen forma' czélzást magyarázni, s minekutánna ezen írások ma eredetikeppen nem találtnak, azoknak valódiságok támogatására vagy meg-czáfolására a' külső környüállásokból, belső ismertető jegyekből merített okok sem birnak tökéllétesen el-döntő tekintettel. Több ezeknél, a' királynénak mind a' tettet meg-elözö, mind különösön azt követő botránkozttató magaviselete, a' mi valóban méltó gyanut gerjeszthetett; a' közvélekedésnek annyira ki-gúnyolása, ön-magáról oly szembetünölleg el-felejtkezése nem igen képzelhető minden jó ér-zésnek keblében meg-fojlódása nélkül, s az innen fejlődött és ötöt közönségesen kárhoztató erkölcsi meg-gyözödés szinte súlyosabban nyomott a' törvényes próbáknál. — Valóban a' Scotziai parlament decemberben 1567-b. Költ actájában Máriát bűnösnek, „s mind szándékkal, mind tettel a' királyt gyilkolásban részesnek,“ valamint leveleit egészen tulajdon ke-

sével írottaknak nyilatkoztatta, (46.) a vád igaz voltát Murray és társai esküvéssel bizonyították, egy Er'sébethtől ki-nevezett nagy biztosság, melyben Mária részén lévő némely katolikusok is ültek, december 14-k., 15-k. 1568-b. az emltett leveleket szoros meg-vi-s-gálás és egyben-hasonlítás után valódiaknak ismerte, 's ugyan akkor különösen Cecil Er'sébeth státustitoknokja a Párisban lévő Angol követnek írta, hogy noha mint királyi biztos nem fejezheti ki magát, „de úgy mint magános ember irtózás és borzadás nélkül nem gondolhat ezen dologra,“ 's végre mind az Er'sébeth udvaránál, mind Párisba közönségesen hitték Máriának a gonosz cselekedetben meg-egyezését. (48.) Nem lehet tagadni, a történeteket közéről meg-ítélhető egykor-bélieknek ily világosan és több oldalról ki-

(46.) Robertson III. 104. Raumer II. 502. 503.

(47.) Robertson III. 125 — 127. —

(48.) A Párisban lévő Scotziai követ Beatoun márcz. 9-k. 1567-b. írta, hogy a közvélekedés szerint semmi sem történt a királyné jóvá hagyása nélkül, azért hevesen sürgeté a gyilkosok példás meg-büntetését, 's azzal egy pillántatig sem késedelmezést, különben jobb lenne, hogy mindent még az életét is vesztette volna-el. Raumer II. 481. Robertson III. 111 — 112. — Er'sébeth is ápr. 8-k. 1567-b. Máriához intézett levelében erősen inti, ezen, ötét közéről érdeklő dologban nyilt egyenes-séggel és okossággal bánni, hogy legyen a világ-nak oka ilyen nagy gonoszság vádja alól fel-öldo-zni, különben a fejedelem-aszszonyok sorából méltán ki-töröltetnék, 's köz-gyaláztatot vonna magára. Robertson IV. 112. 113. — Raumer II. 481. —

fejezett gondolkozása, sőt bizonyítása több erővel bír a későbbi gyanításoknál 's azokra épített okoskodásoknál. (49.)

Minden várta Máriától a gonoszság forma-szerű ki-nyomoztatását, de bár fébr. 12-k. a cselekvőket fel-fedezőnek jutalom ígértetett, azért egy valódi lépés sem történt a dolgot világosságra hozni, sőt midőn csak hamar kétszer is az utszára ki-ragasztott írásokat találtak, melyekben Bothwell és három inassai gyilkosoknak neveztek, a királyné éppen az ilyen ki-ragasztások szerzőjének akart végire jártatni, kiket halállal is fenyege-

(49.) Robertson a gyilkosságot illető kérdésnek, Mária hibás v. ártatlan volta, 's levelei valódisága meg-vizsgálásának egy külön értekezést szentelt, hól az ide tartozókat apróra véve fel lehet találni. *Kritische Untersuchung über den Mord des Königs Heinrich. III. 91 — 165.* — A Királyné vétké bizonyítására elő-mutatott írások állottak tíz levelekből Bothwellhez, négy sonettekben, és három házassági contractasokból. Ma eredetikeppen nincsenek meg — úgy látszik Mária fijának VI. Jakobnak idejében veszték-el. Fontosságokat bizonyítja azon környülállás, hogy Er'sébeth Scotziában lévő követje Bowes Robert által azokat mindenképpen kezére akarta keríttetni gróf Gowrietól, kinek birtokában valának — de sükeretlenül. Bowes ez iránti leveleit közli Robertson III. 157. — 163. — L. ezen tárgyról még Gentz 75. — 79. Remer III. 206 — 225. Raumer is, különösen a Laing Scotziai historiájában talált vizsgálódások nyomán Máriát a gonoszság tudójának írja, de a tettben részesnek nem erősíti. „Dasz Marie mit Bothwell in unanständiger Vertraulichkeit lebte und von dessen Planen zur Ermordung ihres Gemahls wuzte. — Eins mag zweifelhaft bleiben, ob Marie ihre Einwilligung zu

tett. (50.) A meg-öletett király édes atyja azonban gróf Lenox sürgette a gonosz tett meg-
 vizsgálását, majd Bothwellnek és társainak
 el-fogattatásokat kívánta, 's midőn Máriának
 a dolgot húzni halasztani próbáló szándékát
 látná, a nevezett grófot mint vétkeest nyilván
 bé-vádolta, és törvényszék elibe idéztetését
 kérte. — A királynénak egy ilyen kívánságot
 meg nem adni nem lehetett, a mód azonban,
 melyel az egész dolog történt, nagyobb ho-
 mályt vetett rá, mint az igazság tiszta meg-
 tagadása. Minekutánna márcz. 21-k. az ország
 fő erősségét az Edinburghi fellegetvárát Both-
 well kezére bízta, hét nap mulva a titkos ta-
 nács egy gyűlésében, hól maga a bé-vádolta-
 tott is jelen volt, ápr. 12-dikét határozták a
 nyomozás végben-vitelére, bár az ilyen eset-
 ben a törvény világosan negyven napot ren-
 delt. Lenoxnak protestálása a ki-szabott idő
 rövidsége ellen sükeretlen volt, valamint Er-
 'sébethnek az ítélet hátrább tételét javalló és
 Máriát erős hangon intő levele sem tett bé-
 nyomást. Bothwell a határozott napon számos
 fegyveresektől és részén lévőktől kísértetve

Bothwels Planen nur im Allgemeinen gab, oder
 ob sie auch von der Art und Weise des zulezt
 ausgeführten Mordes vorher genau unterrichtet
 war.“ Raumer II. 505 — 513. — A vádnak Murray
 ellen fordítása alaptalan volt, és azt Mária semmi-
 vel sem tudta bé-bizonyítani. Raumer II. 504. —

(50.) Raumer II. 479.

jelent-meg, hogy hatalmá mutatásával minden ellene-szóllhatást meg-fojtson, 's meg-ítéltetését ily fenyegető állásban lehetetlenné tegye. Lenox fel-szólltatott vádja támogatására, de mivel személyesen oda menni nem vélte tanácsosnak, egy biztosa által mentette az idő rövidségéért elő nem állhatását, egyszer'smind a' per tovább halasztását protestálás mellett kérte. Mivel e' szerint sem vádló, sem bizonyságok nem jelentek-meg, a' minden törvényes próbák hijjával lévő, a' mellett Máriához és Bothwellhez szító ítélő-bírák egyebet nem tehettek, mint az utolsót fel-öldözni. — A' királynét különben védő Melvil és Stuart Gilbert magok is meg-vallják, hogy mindennek sorsa Bothwell kezében lévén, senki sem mert ellene szózatolni, 's átaljában az egész dolog folyamatja a' leg-innepibb és tökéletes szantszándékos ki-gúnyolása volt a' jusnak és törvénynek. (51.) — De ez az ítélet még jobban fel-költötte a' köz-zúgolódást, az ilyen formán mentté tételét Bothwellnek méltán vétke bizonyságának nézték, 's a' szoros vigyázattal és kemény rendelésekkel sem akadályoztatható terjedése a' pasquilusoknak és csufos írásoknak eléggé mutatta a' fel-gerjedt bosszankodást. Az alatt a' királyné nem ügyelve a' nép szavára, Bothwellt mind feljebb emel-

(51.) „Die feierlichste und überlegteste Verspottung von Recht und Gesetz.“ Raumer II. 482. —

te, róla mind több kegyelmét tündökölteté,
's midőn ápr. 14-k., tehát két nappal a törvényes szemfényvesztés után, a parlamentet ki-nyitotta, éppen ötöt választotta, a ki előtte vigye a királyi pálczát. Ez a gyűlés Bothwellt minden fő hivatalaiban meg-erősítette, „a koronának tett nagy szolgálatai“ tekintetéből, 's ugyan akkor egy a reformáta vallásnak is kedvező határozás tétetett a királyné jóvá-hagyásával, (52.) ki mind eddig vonogatta magát az új hitet forma-szerént törvényesíttetni, de most a hatalmas protestans felekezetet elkötelezni törekedő Bothwell bé-folyásának engedett. Így a királyné különben dicséretes és tetsző lépése is nemtelen indító okban gyökerezett, mert egy a nemzet előtt gyűlöletes ember haszon-leső sugallásaiból következett.

A szerencsében fel-fuvalkodott Bothwell azonban ennyi meg-különböztetéssel sem elégedett-meg, de a leg-föbbre vágyott, a királyné kezének birásával az uralkodó székbe hágni; bár a gróf Huntley huga Gordon Johanna házastársa volt. De minő akadály gatlhatott volna, egy az erkölcsöt és lelkiismeretet számba nem vevő erőszakost kevély intézeteinek, bár mi úton, valóításában?—A parlament el-bomlása napján ápril. 19-k. sokakat a fő-ranguak és az ország rendei közzül egy pompás vendégségre magához hívatott, 's

minekutánna a' bor és jó kedv az indulatokat fel-tüzelte, egy oklevelet tett vendégei elibe aláírni, melyben tökéletes áttatlanságának ki-nyilatkoztatása, 's annak védelmezésére ma-gokat kötelezések mellett, ötöt úgy ajánlják a' királynénak, mint leg-érdemesebbet arra, hogy férjének válaszsza! A' min bámulni le-het, különböző indító okokkal, részint igére-tekkel, részint fenyegetésekkel, 's a' remény-ség és félelem minden rúgójinak használásá-val rá is vette az aláírásra, a' becsületekről gyávan el-felejtkezöket. De mit kell ezen Bothwellről gondolnunk, midön hideget és meleget egyaránt lehellö szájjal, némelyeket a' katholika hit helyre-állításával, másokat a' protestantismus teljesen uralkodóvá tételével kecsegtetett?! Mária is tudta a' dolgot, 's né-melyek éppen ezen meg-győződésből vettek részt a' le-alacsonító actába. (53.) Ezen törté-net, a' borzasztó hírt, mely szárnyallott a' ki-rályné szándékaról, szinte valódinak mutatta, az indulatok mind inkább el-fordultak tőle, Murray is békételenkedve Francia-országba vont a' magát, azonban a' meg-vakított aszszony hiveinek, azok közt Melvilnek, kérésére és sürgető intéseire semmit sem hajtott. Így biz-tositotta Bothwell vakmerőségét, ki majd erő-hatalommal ötöt maga kezére kerítette. Mi-dön ápril. 24-*k*. Mária Stirlingből, hová fija

(53.) Raumer II. 482. 483. Robertson III. 72 — 74.

látogatására ment, Edinburghba vissza-
 ne, Bothwell egy csoport fegyveressel útját
 el-állja, és kevés számból álló kíséretjét el-
 szélesztve, a Dunbari kastélyba vitte, hol
 néhány napig mulattak. Senki sem kételke-
 dett, hogy a királyné el-rablása előre ki-csi-
 nált dolog volt, ki azon kéntelenséget, mely-
 be a mondott erőszakos tett által látszott hely-
 heztetve lenni, métségére szolgálonak kép-
 zelte. A következő még világosabban mutat-
 ta a szemfényvesztő játékot. Bothwell harmad-
 napra Dunbarba érkezése után, a St. Andrew-
 si érsek egyházi székétől kérte házasságát meg-
 semmisíttetni feleségével közéről atyafiságá-
 ért, mivel a Pápa felmentése nélkül költ egy-
 ben. Másfelől hitvessét rá-vette, hogy ellene,
 házasság törésért egy protestans törvényszék
 előtt indítson való keresetet. Minő gyalázat!
 A férj nem pirúl-meg ön alacsonyágát fel-
 fedezni, s így akarja magát egy botránkoztató
 lépésre fel-szabadíttatni; így kíván külsőkép-
 pen magasra emelkedni az erkölcsi törpeség-
 re sülyedő! Mind a katolikasok, mind a
 protestansok széke sietett a hatalmastól pa-
 rancsolt ítéletet ki-mondani, (54.) s mineku-
 tána Mária Edinburghba vissza-ment, ott

(54.) Mind a két törvényszék el-választó végzé-
 sét lehet olvasni, Robertson IV. 113—116. Rau-
 mer szerint — II. 484. — Bothwell csak fél eszton-
 dós házas lett volna, de a való ítéletből világos,
 hogy 1565-b. februáriusban vette-el feleségét. —

máj. 12-*k*. a' fő-törvényszék előtt, az ország cancelláriussa, sok Lordok és urak jelenlétében, ki-nyilatkoztatta, hogy Bothwell ugyan erővel ragadta-el őtet, de néki szolgálatjai és becsületes bánása tekintetéből meg-enged, 's hozzá menyen feleségül! Így is történt, elébb Orkneyi herczegi rangra emelte, és máj. 15-*k*. 1567-*b*. kezét nyujtá — férje gyilkossának! Az esketés úgy ment végbe nyilván, mint a' reformáta egyház szertartása kívánta, de az nap titkon a' R. katolikusok módja szerint is rájok adták az áldást (55.)

Ez a' botránkoztató, minden jó érzést élesen sértő cselekedet, az egész országban nagy felháborodást okozott, 's a' külső udvarokra is erős bé-nyomást tett, a' mit eléggé bizonyítá Francia követ Du Croc meg nem jelenése a' lakadalmi innepen. A' nép vélekedése felől sem lehetett kételkedni, mert midőn a' királyné leg-elsöben mutatta magát közönséges helyen, méjj és komor hallgatással fogadták, 's éppen az kiáltotta hangoson a' nemzet bizodalmanak el-vesztését. Valóban

(55.) Robertson III. 78. Raumer II. 485. Craig nevü bátor reform. pap a' házasulandókat, szokás szerint, a' templomban ki-hirdetni nem akarta, mivel azon egyben-kelest „lelkiesmérete és az Isteni törvények szerint helyesnek nem tartja.“ Midőn Bothwell fenyegető parancsolatja következesül, a' ki-hirdetésnek csak ugyan meg kellett történni, nyilván ki-jelenté a' pap a' gyülekezet előtt azon házasságtól undorodását. Raumer II. 486. —

nem ok nélkül; mert a történeteket egy csomóban magunk elibe állítva, nem igen lehetne az emberi elhajlásnak rútabb és feketébb vonásokból mázolt képét gondolni, vagy az erkölcsi megromlottságnak eltaszítóbb példáját keresni. — Mind többen kerülték és hagyták oda a vétkekkel bé-mocskolt udvart, a köz-boszszankodás nem sokára borzasztó formában készült ki-törni, a mit nem kisség gyúlasztott Bothwell mesterkedése, hogy a kiseded herceget Jákobot kezére kerítse, 's majd a leg-hatalmasabb fő urak és nemesek, azok közt Morton, Argyle, Glencairn, Mar, Lindsay, Grange-i Kirkaldy, Lethington, és mások Stirlingbe gyűlvén, össze-beszélltek a házára halmozott gyalázatért boszszut állani a hitszegő Bothwellen, és bitanglott hatalmát kezéből ki-csikorni. Csak hamar el-foglalták Edinburghot a szövetségesek, 's jun. 12-k. és 14-k. kemény hangu nyilatkoztatást adtak ki a királyné ellen. Bothwell ugyan serget gyűjtött és Dunbarból ki-indult az össze-esküdtek meg-zabolázására, de midőn a meg-támadáshoz készülne, katonáinak hűsége kezdett ingadozni, 's azoknak egy része oda is hagyta a osata-mezőt. Így a további próba vagy ellentállás hasztalan lett volna, Mária kénytelen volt, egy Kirkaldyval tartott beszéllgetése után, a szövetségesek kezébe adni magát, és Bothwelltől el-válni, kinek szaladásban kel-

lett menedéket keresni. (56.) A' szerencsének e' véletlen fordulása egy hólnappal történt sok gonoszszággal vásárolt házassága után; de a' mire nagyságát akarta építeni, azzal bukását eszközölte. Ilyen bizonytalanok és csalók az embernek biztató ki-nézései, kevély számitásai, így állanak egymás tö szomszédjában a' fény és árnyék; 's csak egy lépés választja el a' minden érzéseket el-szédítő és égig emelő örömet, a' pokolig taszító gyásztól és inségtől. (57.)

A' fogoly királynét a' szövetségeselek fejei ugyan; kivált Morton, Kirkaldy és Lethington tisztelettel fogadták, de a' kinek annál több méltatlanságot kellett szenvedni a' kato-

(56.) Midőn Bothwell az Edinburghi fellegrát oda hagyta, ott felejtett volt egy skatulyát a' királyné fennebb említett leveleivel és sonettejeivel. Mihelyt azt észrevette, egy biztos emberét vissza-küldé azon becses zálog el-hozására, ki abban el is járt, de midőn vissza-menne, jun. 20-k. 1567-b. el-fogták, és a' skatulya Morton, következőleg Murray kezébe jutott. Így jöttek világosságra az említett irások — 's azokkal a' királyné bűnös volta is. Robertson III. 129. IV. 11. 12.

(57.) Bothwell sorsa és vége, gonosz életének megérdemlett jutalma volt. Mivel az országban nem maradhatott, az Orkádi szigetekre ment, 's ott tengeri rablást folytatott. Csak hamar onnan is el-üldözték, 's így kéntelennek látta magát a' Norvégiai part felé evezni. Itt egy gazdag Dániai hajót megtámadván, fogságba esett, 's neve és rangja felfedezésével a' gyalázatos halált ugyan ki-kerülte, de szoros tömlöczbe zárták, hól meg-tébolyodott, és mindentől el-felejtve, tiz esztendő mulva megholt. Robertson IV. 24. 25. Raumer II. 491.

náktól, 's a' rendkívüli történet hírére oda tóduló néptől. A' mint Edinburghba vitték, mindenütt egy irtózatos zászlót hordoztak előtte, melyen a' Darnley holt-teste vala le-festve mellette térdelő 's így imádkozó fijával: „*Uram! te légy ítélő-bírád 's védelmezsd ügyemet.*“ A' polgári hadakban mérgesebben kiáradó indulatokat, még ilyen inségének látása sem engesztelte, 's a' királyi magos polczról oly méjjen bukása sem költötte-fel a' résztvevő szanakozást. — A' szövetségesek egyébaránt nagyon kényes állásba tették magokat, honnan a' vissza-térés éppen olyan nehéz volt mint a' tovább lépés. De mivel a' koczkát már elvetették, szinte nem csinálhattak egyebet, mint azt a' mit el-kezdének, végre-hajtani. A' királynét azért a' Loch-Levini, egy tó közepén magánosan álló kastélyba vitték, és ott Douglas Wilhelm szoros őrizete alá adták, kinek édes anyja, hajdan V. Jákob király szeretője (58.) sok méltatlansággal és boszszantó bánással keserítette a' szerencsétlen aszszonyt. — Er'sébeth a' Mária ellen ki-ütött zendülés hírére leg-ottan boszszankodását jelenté, „mert minden uralkodó tartoznék ilyen veszedelmes példának elibe állani.“ Könnyen is lehetett gondolni, hogy e' kedvező alkalmatosságot a' Scotziai dolgokba elegyedésre használni megpróbálja, 's valóban Throckmorton Miklóst

(58.) Ezen szerelem gyümölcse volt gróf Murray-

rendkívüli követségben oda küldé közbenjárónak a királyné és pártos alattvalóji közt, a mi természetesen Anglia bé-folyásának megerősítésében végződött volna. De Throckmorton célját nem érte, (59.) a mérgesen viaskodó feleket egymáshoz közelebb vinni lehetetlen volt, 's Mária az ellene különben is felháborodott közvélekedést nagy mértékben ingerelte nyakasságával, és Bothwellhez okatlanul ragaszkodásával, a kivel tett kötéséről lemondani nem akart. (60.)

Máriának a thronusról le-esésével, az öszve-esküdtek, mint „a titkos tanács Lordjai” az egész országlobi hatalmat magokévé tették, 's leg-ottan néhányat a király gyilkossai közül ki-nyomoztatván érdemek szerint büntetettek. Majd tanácsközván a további szükségés intézetekről a két ellenkező vélekedés közt, hogy a királynét bizonyos fel-tételek mellett szabadon bocsássák, vagy törvényszék elibe állitva meg-ítéltessék, egy közép utat követtek, 's meg-határozták, a koronát a kised

(59.) Az Angol követnek az említett tárgyat érdeklő 's az iránt folytatott alkudozásait elő-adó egész levelezését közli Robertson IV. 118 — 145.

(60.) Azt írta Throckmorton Er'sebethnek jul. 14-k. 1567-b., hogy Mariát éppen azért tartják szoros fogságban, mert Bothwellt el-hagyni teljességel nem akarja, 's a mint magát ki-nyilatkoztatta, inkább meg-válik országától és koronájától, mint nálla nélkül éljen. Robertson IV. 127. Raumer II. 490. —

herczeg fejére tenni, gróf Murrayt pedig a regensi fő polczra emelni: egyszer'smind ezeknek jóvá-hagyására a királynét rá venni, vagy kényszeríteni gróf Lindsayt választották, egy engesztelhetlen ellenségét, ki darabos és kímélni nem tudó indulatját iránta sokszor ki-mutatta, 's e' meg-bízottságát is hasonló bánással teljesíté: Halállal fenyegettetve, reszkető kézzel, 's könnyben úszó szemekkel írta-alá Mária jul. 24-k. 1567-b. azon okleveleket, melyekben az országlásról le-mondott, fija meg-koronáztatására egyezését adta, 's gróf Murrayt regensnek nevezte. Mihelyt ez megtörtént, a' kised herczeget mint VI. Jákobot Stirlingben jul. 29-k. meg-koronázták, 's a' Francia-országból vissza-térő gróf Murraynak a' kormányt által-adták, ki aug. 20-k. azt kezéhez is vette. Az új regens a' törvények és rend helyre-állítására czélarányos lépéseket tett, majd a' parlamentet decemb. 15-re 1567-b. össze-hívta. Itt a' nemzet képviselői mind azt a' mi történt helybe-hagyták, a' királynénak az el-fogott levelekre és sonettek-re alapított bűnös vóltát ki-nyilatkoztatták, végre a' reformáta vallás minden szabadságát, jussait újabban és forma-szerént meg-erősítették. —

A' révolutzio e' szerént el-végződött, Murray hatalma csendes birtokában képzelte magát, midőn egy nem vélt történet az ország

csendességét fel-zaklatta, 's a' dolgoknak szinte más formát adott. Mária tizenegyedfél hónapi fogsága után, örzője testvérének Douglas Györgynek, kit magához hódított, segítségével máj. 2-k. 1568-b. tömlőszczéből ki-szökött. Ennek hírére, a' részén lévők tüstént kezdék fejeket fel-emelni, meg-jelenése új mozgásokat szült, melyeknek közép pontja a' Hamilton ház volt, 's a' királyné maga leg-erősebb gyámolát a' St. Andrews-i érsekben találta. Valóban naponként mind több követőji gyülekezének körülötte, kik a' meg-történekmért békételenkedtek, vagy a' változából hasznot reméltek, 's ha Mária alkalmas időre és erejének nevedezésére várakozzék, úgy sorsa bizonyoson jobbra fordult volna. De gondolatlan, haladékot nem tűrhető siettséggel meg-támadta máj. 13-k. 1568-b. a' regensnek Hamiltontól nem messze Langside mellett jó állásban fekvő seregét, és tökéletes meg-vertetést szenvedett. Így minden reménységét el-enyészni látván, kéntelen volt szaladni, 's a' pártos alattvalóji kezébe eshetés félelmétől nyugtalanítva, addig meg nem állapodott, míg a' csata-mezőtől husz Német mértföldre eső tenger partig nem ért. Itt nem ügyelve híveinek esdeklő kérésére, nem is sejdítve lépése rettenetes következését, könnyü észszel 's megint el-sietett bizodalommal arra határozza magát, hogy sorsát halálos ellenségének Er-

ésbethnek kezébe tegye. Egy halász csónakba ülve máj. 16. k. a Cumberlandi grófságban Workingtonnál ki-szállott az Angol partra, honnan rangjához illő tisztelettel Carlisle várossába vitetett. Csodálatos rendkívüli sebesség fordulása a történetnek! Tizennégy rövid napok alatt látjuk Máriát fogoly-képpen a tömlöczben, mint királynét egy számos és hatalmas seregnek parancsolni és azt csatába vezérelni, újra szökévény formában bujdosni, s majd azon kínos kentelenségben, hogy ellensége nagylelkűségére bizza magát. Lehet é ennél tündérésebb játéka a szerencsének? —

Az a szempillantás, melyben Erésbeth e fontos újságról, egy ilyen nagy játék megnyeréséről értesített, bizonyosan egy volt a leg-örvendetesebbek között egész életében. Mária meg-bukása Angliára nézve több tekintetben fontos volt, midőn azt egy a Francia udvar segítségére támaszkodható veszedelmes praetendénstől meg-szabadította, a mellett Scotziát újra a kis idejű kormányokkal együtt járó zivatarok prédájává tette, s a könnyű szerrel és jól használható belé-avatkozásra annak belső dolgaiba utat nyitott; másfelől az Erésbeth féltékeny és irigységtől kinzott szívének is nem kicsi elégtételt adhatott, gyűlöletes vetélkedő társának homályba, megvettetésbe, inségbe süllyedése, s a hajdan hódító, minden szíveket el-igéző királynét most

úgy látni mint esdeklőt, mint kegyelméhez folyamodót. Így fogott kezét Mária szerencsétlen sorsában a' politika a' nemtelen indulattal, 's nem kellett-méjj bé-látás annak megmondására, hogy a' mindentől meg-fosztott királyné, szabadságát is alkalmasint örökösön kockára tette, midőn az Angol földön keresett menedéket, oltalmót.

Mária Angliába érkezése után egy érzékeny levelet írt Er'sébethnek, melyben részt vevő szánakozást, és szerencsétlen állapotjában meg-érdemelt segédelmet kért. Három út volt az Angol királyné előtt határozni Mária sorsáról, ötet thronussára vissza-tenni, Franciaországba vagy máshová szabadon bocsátani, 's végre Angliában tartóztatni. Természetesen, Anglia haszon-leső politikájának, Er'sébeth nagyra-vágyó céljának csak az utolsó felelhetett-meg, 's a' mint leg-többször a' fejedelemek intézeteiben az intereszsze el-fojtja a' jus és emberiség szavát, az Angol miniszterek is azt mivelték. Er'sébeth máj. 20-k. két fő emberét küldé Máriához, 's válaszában bizonyossá tette maga hajlandóságáról és részvételéről. De midőn Mária a' biztosoknak Er'sébetthel személyesen találkozni vágyását jelentette, tőlök azon feleletet kapá, hogy bár mennyire sajnállják, kérését még is királyné-jok meg nem adhatja, míg azon vádak alól, melyekkel terheltetik, ki nem tisztítja magát;

ellenben ha es meg-történik, akkor Er'sébet-
thől rangjához illő el-fogadást és segítséget is
remélhet. Mária semmi rosszat nem gyanít-
va, 's bizodalmatlanságot sem akarván mutat-
ni ahoz kitől védelmet kért, ki-jelenté hogy
Er'sébeth ítéletére bízza maga ügyét, 's kész
előtte ártatlanságát bé-bizonyítani. Semmit Er-
'sébeth inkább nem óhajtott mint ezt, mert
így nem csak Mária sorsát egészen kezébe
kapta, de közbenjáróság neve és színe alatt
az alattvalóival visszálkodásába is belé szöll-
hatott, 's a' dolog folyamatját és ki-fejlődését
tetszése szerint intézhette. Önként követke-
zett ebből azon javallatja, hogy mind a' két
fél ki-hallgatására biztosokat fogna nevezni,
's Mária feleletjének meg-várása előtt a' Sco-
tziai regensnek is ajánlá, maga részéről és ké-
pében meg-hatalmazottak küldését, a' király-
né ellen el-követett bánása mentéséért. Ké-
sön vette-észre Mária a' kelepczét melybe ma-
gát ejtette, a' fátyol szeméről le-esett, és Er-
'sébeth ki-fejezett szándéka, a' rá várakozó
meg-aláztatást egész ki-terjedésében mutatá.
Bár azért jun. 13-k. írt levelében elébb tett
ajánlását vissza vette, „mivel alattvalóit ma-
gával egyformáknak nem ismerheti, 's ügyét
nem bocsáthatja azon törvényszék alá, mely-
nek felölök is ítélni kell,“ de Er'sébeth nem
hajtva Mária ellent-mondására, meg-határoz-
ta a' törvényes vi'sgálat végbe-vitetését. Egy-

szer'smind Máriát az ország határától távolabb eső és bátorságosabb helyre, a Yorki grófság szélén fekvő Boltoni kastélyba vitette. — Itt jul. 28-*k*. Er'sébeth meg-újítá maga javallatját, mely a dolognak, egy a végre rendelendő biztosság előtt, mind a két rész közbenjövetelevel el-láttatását tárgyzta, 's másfelől újabban fel-szöllította gróf Murrayt a meg-jelenésre és magát védelmezésre. Csak ugyan mind a két félnek ki-nyilatkoztatta, hogy nem veszen magának just köztök ítél-ni, de mindeniknek ki-hallgatása után egyes-séget akarna eszközölni, valamint Máriának, bizonyos feltételek mellett, a helyre-állításhoz reménységet nyújtott.

Több ezen tárgyban folyt, 's nem minden élességtől ment alkudozások után (61.) Mária végre csak ugyan meg-egyezett Er'sébeth kívánságába, úgy is azon szövevényből, a mibe vigyázatlan lépésével magát bonyolította, más ki-menekedést nem igen talált, mint ha ártatlanságát akárhogya is védelmezi, 's nem láttatik a világosságot kerülni, valamint másfelől a maga vonogatása esetében aorsának még rosszszabtra válhatásától félhetett. Meg-igérte azért hogy Yorkba, az értekezésre szánt helyre, biztossait fogja küldeni. — Hasonlót kellett tenni a Scotziai regensnek is. Bár mely

(61.) Raumer II. 499. —

le-alázó volt, egy független státusra nézve maga belső dolgait idegen hatalmasság ítélte alá bocsátni, bár mennyire sértette a nemzetet az Anglia gyűlöletes felsőségére emlékeztető lépés; valamint Murray tulajdon királynéja és testvére vádlásából semmi dicsőséget és hasznot nem várhatott, még is kéntelénnek látta magát Er'sebeth akaratjának engedni, kit megbántani nem is lett volna tanácsos, midőn a Mária részén lévő hatalmas, napenként nevedő, és Francia-országra támaszkodható felekezettől fenyegettetett. Mivel e fontos és kényes kötelességet a regens másra bízni nem merte, vagy talám nálla nélkül nem is könnyen vállalta valaki a felelet nagy terhét, személyesen elment Yorkba, négy követ társával, kik között volt Morton is, egyszer'smind el-vitte segédül a státust illető minden szövevényes kérdésekben el-kerülhetlen Lethingtont, és a híres Buchanant. (62.) Mária személyében heten

(62.) Buchanan György, nevezetes poéta és historicus, merész és láng-elmével, azon setét időből fényesen tündöklő írói talentommal, de másfelől vallásos és politikai fanatismustól, s részrehajlás lelkétől mozgatott kebellet is. Született Scotziában 1506-b. tanulását Párisba kezdette, és hazájában a St. Andrews-i fő iskolában végezte. V. Jákob király 1536-b. természetes fija Stuart Jákob, (következőleg gróf Murray) nevelőjévé tette, de egy a Franciscanusok ellen nyomtattatott csipős satyráért az országból ki-kellett bujdosni. Előbb Franciaországban, azután Portugalliában tartózkodott mint professor a Coimbrai akadémiánál. Végre 1563-b. haza ment, hól nyilván a reformata vallás követő-

jelentek-meg, azok közt egy élteben és hólta után is hív 's buzgó követője Lesley Rossi püspök. A' két fél ki-hallgatására Er'sébetthöl nevezett biztások valának, herczeg Norfolk, Radcliff, v. gróf Sussex, és Sadler Ralph. Bár az Ángol királynét vóltaképpen egyik rész sem ismerte ítélő-bírónak, de még is felettek állott; 's nem kisség meg-lepő és bámulásra ragadó lehetett, egy királynét és egy király képviselőjét Er'sébeth thronussa elibe idézve szemlélni! —

A' tárgy fontosságaért nevezetes, a' személyek rangjáért fényes, valamint az indulatokat átaljában nagy feszülésben tartó törvényszék előtt, az értekezések oct. 4-k. 1568-b. kezdődtek-el. Midön azok következéséül Mária a' thronusra vissza-tétetetését remélte, gróf Murray az Er'sébeth pártfogásáról biztosítását hordozta szeme előtt, ez utolsónak politikája csak ön hasznára és bé-folyása fenn-tartására czélt, 's így a' dolgot húzni halasztani, és mentől jobban össze-bonyolítani törekedett. Éppen azért nem mutatta leg-kisebb hajlandóságát a' felek össze-békéltetésére, sőt a' regenst alat-

je lett, 's majd a' gyermek király VI. Jákob nevelése rá bízott, ki alatt titkos pecsétörző lett. Meg-holt 1582-b. — Euripidest le-fordította, több jeles deák verseket, tragédiákat írt, 's a' 'soltárokat poétai formában öltöztette. — Fő munkája — *Rerum Scotiarum historia* L. XX. — melyben a' kath. valás és hajdani jóltévője Stuart Mária ellen igazságtalan, nyomó és üldözö indulatot bizonyít, bár különben méltán classicus írónak tartatik. —

tomoson, a' menyire csak az *Ullendőség*gel özve-fért, *Mária* vádlására ingerelte. De az elméket oly nagyon hevítő per folyamatja a' váraozást erősen meg-csalta. Mert bár a' *Mária* személyessei octob. 8-*k*. *Murrayt* a' királynén el-követett erőszakért nyilván felség-sértés bűnével terhelték, a' regens nem csak hogy nem viszontagolta a' vádat, de arra egyenesen felelni sem akart, 's átljában magaviseletében szembetűnő tartózkodást, határozatlanságot mutatott. Ennek oka későbben fejlődött-ki egy titkos alkudozából, mely a' regens, és a' *Mária* kezére 's thronussára vágyó első *Ángol* biztos herczeg *Norfolk* között folyt, kinek magosra néző plánuma végre-hajtásában buzdítója, segédje, eszköze *Lethington* vala. Kevély álmanak valósitását *Norfolk* a' regens egyezése nélkül szinte nem is képzelhette, ötet azért meg-nyerni, 's maga részére húzni, valamint a' királyné nyilvános vádlására intézhető minden lépéséről is le-vernü törekedett. Nem is szünt *Murrayt* a' leg-erősebb okokkal ostromolni, a' mikkell a' *Máriát* kíméllésre rá vehesse, 's éppen azért értésére adta, hogy *Er'sébethnek* telyeséggel nincs szándéka a' dologban határozást tenni, a' miről leg-jóbban meggyözödhetik, ha maga ki-nyilatkoztatását kívánja azon esetre, midön *Mária* bűnös vólta meg lenne mutatva. *Norfolk* sürgetése és szelid eszközetet javallása tett is bé-nyomást a' regena-

re, ki csak hamar azon kérdést terjeszté az Angol biztosok elibe, hogy meg vagynak é hatalmazva tovább lépni a' dologban, a' Mária elleni vádak bé-bizonyítása után, valamint Er'sébeth is akkor mit tenne? — egyszer'smind, ám-bár nem hivatalos úton, csak bizodalmas közlés mellett elő adta a' Máriát tárgyazó irásokat. Ennek biztossai félvén a' következéstől, a' gyűlöletes vád el-távoztatásáért a' regenssel békélleni kívántak volna, azonban Er'sébeth, ki Norfolk titkának nyomába akadt, az értekezést, annak siettetését színelvén, Yorkból Londonba által-tette, 's egy úttal Máriát Boltonból a' Staffordi grófságban eső Tutbury-i várba yitette, hól gróf Shrewsbury fel-vígyázására bizta. — Mária kezdett gyanakodni Er'sébeth szándéka felől, 's biztossinak azon útasítást adta, hogy csak egyezésre lépni próbáljanak, de alattvalójinak né talám ellene formálható vádjaira semmit se feleljenek. — A' vi'sgálódás újból kezdése a' Westminsterben (63.) történt

(63.) Az úgy nevezett *Westminster-hall*-ban, a' mit meg kell különböztetni a' Westminsteri templomtól. Az első a' mellette lévő parlament házzal, 's az ország fő törvényszékeivel egy régi királyi palota maradványa, és Európában a' leg-nagyobb szála, melynek hossza 270, széle 79 láb; nem oszlopon álló bőlthajtása 90 láb magosságu. Itt volt II. Richard királynak hires karácsoni vendégsége 1377-b., melyet 10,000 vendégnek 2000 szakács készített; 's itt mondták-ki Stuart Mária unokájára I. Károly királyra 1649-b. a' halálos ítéletet. L. Niemeyer Beobachtungen auf einer Reise nach England I. 194. 195. —

nov. 25-k., 's Er'sébeth ki-nevezett biztossai mellé rendelte még, pecsétörző Bacont, gróf Arundelt, gróf Leicestert, Lord Clintont és Cecilt. Csak hamar nagy változást lehetett/a' dolgok állásán észre-venni. Er'sébeth részrehajlását már abban ki-mutatta, midőn a' Scotziai regent Londonba érkezésével maga elibe bocsátotta, holott Máriától több sürgető kérésére azt meg-tagadta, 's különben is mindent el-követett a' mivel Murrayt határozó lépésre vehesse. Ennek feljebb említett kérdésére azért kívánsága szerint felelt, hogy Mária ha hünösnek ismertetnék, a' thronusra számot nem tarthat, 's vagy Angliában marad fogolyképpen, vagy vissza-bocsáttatása esetében is a' Scotziai ideigleni kormány meg-erősítettik. Ez által a' regens biztosítva látván magát, nov. 26-k. a' királynét bé-vádolta mint a' ki tudta Darnley meg-gyilkoltatását, abban meg-egyezett, és részes vólt. Harmad nap mulva gróf Lenox is, hihetősön Er'sébeth késztetésére, meg-jelent a' törvényszék előtt, 's a' fiján Mária által el-követett gonoszság meg-büntetését kérte. — Mária biztossai nem feleltek semmit a' vádra, de dec. 5-k. a' két királyné személyesen találkozását kívánták, különben a' vi'sgálódás további folyamatja ellen protestáltak, midőn másfelől, még is Cecil előtt az egyezésre hajlandóságokat jelentették. Ezen habozás e-léggé mutatta a' Scotziai királyné ügyének

gyengességét, és semmi sem volt természetesebb mint a' Mária nevében tett ajánlásnak Er'sébeth által el-útasítása, 's mindenek felett a' terhelő vádak meg-czáfolásának sürgetése. De Mária küldöttjei erre nem hajtván, dec. 6-k. a' leg-kényesebb pillanatban ki-jelentették, hogy semmi további értekezésbe nem ereszkednek, 's átaljában az egész dologhoz nem szóllanak, a' mit Mária világos parancsolatjára dec. 9-k., forma-szerénti ellent-mondás mellett, ismételték. Ennek következéséül Murray a' királyné ellen bizonyító irásokot, leveleit, sonettejeit, 's a' gyilkosságban részesek vallomásait eredetiképpen elő-mutatta. Er'sébeth azokat dec. 14-k. egy nagy biztosság által minden környülállásokra nézve szorossan meg-vi'sgáltatta, a' mi Máriára nézve nem kedvezőleg ütött-ki. Több éles vitatások és sükeretlen alkudozások után, melyek alatt Mária a' vádat merőben tagadta, és azt vissza tromfolva éppen Murrayt nevezte a' gonosz tett szerzőjének, — de bizonyítás nélkül — 's magával a' bé-adott leveleket közölni kérte, január. 13-k. 1569-b. Er'sébeth ki-mondá vég-határozását. Máriának, a' kívánt közöltetést meg-igérte, ha a' dologra egyenesen felel, és bünös volta esetében semmi pártfogásra nem tart számot; a' Scotziai regenst pedig azon nyilatkoztatással bocsátá el — mely ezen tárgybeli kétszín csak ön-hasznát néző egész politikájának rövid ki-vonatja — hogy bár sem-

mit sem lát a' mivel hibázott, vagy kötelessége ellen nem cselekedett volna, de másfelől királynéját vádló fel-adását sem találja alaposnak — 's azért a' Scotziai dolgokat mostani állásokban hagyja. Más nap jan. 14-k. el-utazott Murray, — a' törvénykezés czifra komédiájának vége szakadt, de nem a' Mária fogságának és bizonytalan kínzó sorsának. Az általa csak hamar azután mind a' Scotziai regensel, mind az Angol királynéval meg-újított alkudozásoknak sem lett következése (64.)

Murray haza menetele után, kit Er'sébeth pártfogása nyilvános jeleivel bocsátott-el, Angliában mozgások és nyugtalanságok kezdék mutatni magokat, melyek nem sokára ki is törének, 's a' két királyné egymáshoz állását még feszültebbé tették, Er'sébeth gyűlölségét nevelték. Norfolk a' leg-gazdagabb és leg-nagyobb tekintetű Angol, nem felejtethvén a' Lethington által benne fel-gerjesztett vágyást

(64.) A' Máriát illető per folyamata, Robertson IV. 54 — 73. és Raumer II. 500 — 505. egybe-vetett tudósításai szerint van elő-adva. Világosítja ezen dolgot egy nevezetes levele Er'sébethnek, melyet 1569-b. annak, a' mit Máriával cselekedett, a' Francia királyi udvar előtt mentésére, mint utasítást Párisban lévő követjének Norris Henriknek küldött. Ezen irásban Er'sébeth hangosan panaszol Mária csalfa bánása módja és többféle mesterkedései ellen. — Nem jutott eszébe akkor az Angol királynénak a' maga sokkal vastagabb igazságtalansága, melyel szerencsétlen rokonját illette? — L. Raumer 517 — 523.

Máriának bírására, most újabban titkos alkudozásokba ereszkedett, valamint Máriával levelezett ezen plánuma végre-hajtásáért, és szándékát nem csak a Scotziai regensnek és több nagyoknak tudtára adta, de Angliában is több előkellő fő-rangu férjfiakat maga részére húzott, sőt a dologba még gróf Leicester is belé volt avatva. Mária, kinek Bothwell aránti indulatja már meg-hülepedett, tőle el-váló szándékát jelentette, de a Scotziaiak csípösön azt felelék, „folyamodjék elébb a Dániai királyhoz férje meg-ölettetéséért, akkor új házasságra léphet.“ (65.) Bár Norfolk és nagy részint a vele tartók Er'sébeth ellen árulást nem forraltak, sőt egyezése nélkül semmit sem akartak végre-hajtani, de még is mivel intézeteket, míg lehetett, tőle titkolni kívánták, annak homályba takarásával méltán gyanut gerjesztettek. A complot Er'sébethnek tudtára esett, leg-inkább Murray által, ki elég alaton volt Norfolk hozzá küldött leveleit ki-adni, 's a dolog folyamatját előtte fel-fedezni. (66.) Norfolk több köve-

(65.) Raumer II. 513. 514. —

(66.) Er'sébeth maga írja ezt a '64 szám alatt említett levelében Pári'si követjének, azon hozzátétellel, hogy Mária biztossai Murrayt Angliában létekor halállal fenyegették, ha Norfolk házasságába meg nem egyeznék, ki azt titkon jóvá is hagyta, de haza térése után mindjárt jelentést tett Er'sébethnek. Raumer II. 520. — Robertson IV. 85. Az utolsó közli magának Murraynak is egy ezen tárgybéli levelét IV. 179 — 188.

tőjivel együtt el-fogattatott, 's kilencz hónap mulva ugyan szabadságát vissza kapta, de esküvéssel kellett meg-igérni Máriával egyetértésének félbe-szakasztását. Azonban a' Northumberlandi és Westmorelandi grófok 's hatalmas katolikus urak, kik Norfolk plánumát tudták, ennél szélesebben terjedő és gonoszabb szándékot rejtegettek magokban. Mihelyt Norfolk fogságban esett, nyilván fel-támadtak, 's kijelentették hogy czéljok a' katolika hit helyreállítására, és a' thronusra következők rendjének meghatároztatása. Próbátételek könnyen félelmissé, rongálóvá válhatott volna, mert nem csak számos követőket találtak a' fel-zaklatott nép közt, de Spanyol-oroszággal is titkos kötésre léptek, 's II. Filep herczeg Albát Belgiumból segítségére rendelte, midőn másfelől a' Francia udvar és a' Pápa pártfogására is számot tartottak, azonban Er'sébeth okossága és lelki-ereje a' fenyegető veszélyt el-fordította, 's a' zendülést, míg erőre nem kapott, megfojtotta. Annak elején mindjárt Máriát Coventry erős várába vitték a' Warwicki grófságba, az öszve-esküvés két feje pedig szaladással menekedett-meg, de Northumberland később csak ugyan kézre kerülvén, halállal lakolt. — Ezen példa Er'sébeth előtt a' Scotziai királyné további őriztetését nehézzé és únalmassá kezdé tenni, mint a' kit országában történhet minden mozgások titkos okának, 's a' lázzadá-

sok gyújtó fáklyájának nézhetett, a' mellett érette külső hatalmasságokkal is könnyen veszedelmes surlódásba jöhetett. Valóban, ha csak ez is kétszín politikájának játéka nem volt, Máriának szabadságba helyheztetése iránt gróf Murrayval alkudozásokba ereszkedett, de ennek véletlenül meg-gyilkoltatása miatt az egész dolog félbe-szakadt. E' gonoszság szerzője Bothwellaughi Hamilton volt, ki a' regens ellen, mivel a' Langsidei ütközet után jószágai egy részét el-vette, személyes boszszut forralt, 's ötöt azért Stirlingből Edinburghba visszaterő útjában, Linlithgowban meg-lesvén keresztül lőtte jan. 23-k. 1570-b. Az ítélet Murray felől két ellenkező végsőben jár, éégig emelő dicséret és pokolig taszító gyalázás közt. Nem lehet tagadni, sok fényes tulajdonná birt, okossággal, lelki-erővel, félelmet nem ismerő bátorsággal, méjj bé-látással, néha ellenségei aránt is nemesen érző szívvel, de ezekre sokszor árnyékot vetett határon túl csapó nagyra-vágyása és haszon-leső indulatja, valamint életének végső jelenése karakterét igen rútol bélyegzi. A' jó és rossz benne is, mint leg-többször az emberi kebelben, csudálatos elegyedésben állott; egyébbaránt Scotziában a' protestantismus egyik fő gyámola volt, kit a' nép hólta után is sokáig a' jó regensnek nevezett. (67.)

(67.) Raumer II. 525. Robertson IV. 93. 94.

Murray halála után a részrehajlás lelke dühösen ki-tört az annyi szerencsétlenségtől sújtott országban, 's azt gyászos belső hadak, fejetlenség, és mindennemű vad indulatok prédájává tette. A' király és királyné pártján lévők egymás ellen nyilván fegyverre költek, a' hazát kíméletlenül szaggatták, és gyermekei véréből füstölgő lángba borították. A' hajdani regens, herczeg Chatellerault, Lethington, és Kirkaldy voltak a' főbbek Mária követőji közt. A' két rész egymástól mind meszszebb távozássa a' szakadást szinte orvosolhatlanná tette, 's a' mindent fenekestől fel-forgató zürzavar közepette, fél esztendeig nem lehetett a' regensi hivatalt bé-tölteni. Így az ország igazgató nélkül léte a' rend bomlását még érezhetőbbé tette, az inséget inkább el-árasztotta, míg nem végre Er'sébeth ajánlására jul. 12-k. 1570-b. gróf Lenox lépett a' kormányra. Alatta egy apr. 1-sőjéig 1571-b. terjedő rövid fegyver-szünet pihenést engedett ugyan, de annak el-telését majd mérgesebben ki-rontó, pusztítóbb viadal követte. Midőn apr. 2-k. Lenox ravaszság által a' Dunbartoni várat el-foglalta, az ott kezébe esett St. Andrewsi érseket, mint a' gyűlöletes Hamilton ház fejét, idejére és fő rangjára nem tekintve, négy nap mulva fel-akasztatta. Az embertelen tett nem sokáig maradt büntetés nélkül, mert midőn Lenox Stirlingbe gyült híveivel parlamentet tartana, a' ki-

rállyné részén lévők azon esztendő sept. 3-k. véletlenül rá rontván, fel-konczolták. Harmad nap mulva az emberi érzésü, és egyenes indulatjáért köz-becsülést nyert gróf Mart választották regensnek. Nem igen lehet siralmasabb, rettenetesebb állapotot képzelni, mint a' milyen ekkor dulta, rongálta Scotziát. A' polgári had annak belsejét marczonglotta, 's nem csak a' társaság de még a' természet erősebb köteleit is szélyel-tépte. Ugyan azon egy időben lehetett két ellenkező, a' szakadást élesítő parlamentet látni, mely mindenik magát nézte a' nemzet képviselőjének, a' másik részszel tartókat dühösen üldözte, 's azokra, a' törvény és igazság szent jussát bitangolva száműzést, halált mondott. A' *király-emberei*, és *királyné-emberei* párt-nevek között hasonlottak-meg egy helység lakossi, egy ház testvérei, rokonjai, barátjai, és a' vallásos fanatizmus nagy mértékben élesztette a' politikai szédelgés által gyúlasztott tüzet. — Az új regens fő óhajtása vala e' borzasztó állapot meg-szüntetése, 's az ország le-csendesítése, de az ellenkező fél fejével kezdett alkudozását Morton nagyra-vágyása és uralkodni szerető indulatja el-rontotta. Gróf Marnak e' szép céljában csalódásából eredett fájdalma sietteté oct. 29-k. 1572-b. történt halálát, kinek helyébe gróf Morton lépett, a' negyedik, három rövid esztendő alatt e' magos, de sikámló polczon. Kevés napok

mulva nov. 4-k. Knox is bé-végezte az új hit terjesztésének szentelt nevezetes földi pályáját. Morton a' temetésén ötöt röviden így czímerezé: „Itt fekszik azon férjfia, ki embertől soha sem félt.“ (68.) — Minekutánna Morton már senkit maga felett nem látott, a' békesség helyre-állítását munkába vette. Szándékában segítette a' királyné emberei közt történt hasonlós, és azoknak kétfelé válások. Egyik résznek herczeg Chatellerault és gróf Huntley, másiknak Kirkaldy és Lethington valának fejei, 's így az erő meg-oszlása a' regensnek könnyűvé tette a' játékot. Valóban, a' változóságban egyedül állhatatos herczeggel, ki a' zajos életre különben is rá unt, bódogult, 's az Angol követ Killigrew közbenjárására vele és a' részén lévőkkel Perthben fébr. 23-k. 1573-b egyezésre lépett, kik kedvező feltételek mellett a' királynak alája vetve magokat Mortont regensnek meg-ismerték. E' szerént Chatellerault minden nagyra-vágyó plánumokról és a' világról le-mondván, két esztendő mulva 1575-b. csendesen végezte háborgások közt tölt napjait. Kirkaldy ellenben semmi alkudozásról nem kívánt tudni. Barátjai, követői nagy részétől el-hagyatva, egyedül csak ön-magara támaszkodva, rendíthetlenül védelmezte a' királyné ne-

(68.) Raumer II. 543. Knox halála napjában nem egyeznek a' historicusok. Robertson novemb. 27-t. mondja V. 51. Raumer a' Knox biografussza M' Cric tekintetere támaszkodik. —

vében a' kezében lévő Edinburghi fellegrát. De Morton kinek segítségére Er'sébeth 1500 embert küldött, az ostromot keményen fogta, 's bár Kirkaldy a' szinte halomra döntött vár omladékin is az utolsó csepp vérig akart vívni, az örző seregtől kényszerítettet magát megadni, 's így máj. 29-k. 1573-b. Lethingtonnal és többekkel fogságba esett. Az Angol vezér Er'sébeth nevében becsületes bánásról biztosítá, de Morton arra nem hajtott, 's a ritka vitéz férjfiat aug. 3-k. mint árulót felakasztatta. Lethington, kire hasonló sors várakozott, azt önkéntes halállal meg-előzte, 's mint Melvil mondja, „életét Romai módra végezte.“ (69.)

Így a' polgári had lángja Scotziában elaludt, 's Morton az ország csendességére, rend és törvények helyre-állítására czélarányos intézeteket tett, de kemény és erőszakos bánásával, pénzt csikorásra ingerlő haszon-leső indulatjával a' nemzetet gyakran súlyosan nyomta, és magától sokakat el-idegenített. A' békételenség terjedésével Argyle és Athol grófok, Erskine Sándorral a' meg-holt Gróf Mar testvérével ki az ifju király fel-vigyázója volt, titkon öszve-beszélltek Morton meg-buktatására, 's majd sok fő nemeseket magok részekre húztak. A' regens a' fenyege-

(69.) Robertson V. 59. 60. Gentz 101. 102.

tő zivatar ki-törését a' kormányról önként lemondással meg-előzte, 's azt a' tizenkét esztendőig még bé nem töltött király ápr. 12-k. 1578-b. által-vette. De Morton bár el-vonta is magát a' világtól, magánosságában — melyet a' nép, jelentőleg *oroszlán barlangjának* nevezett (70.) — nem nyugodott, 's csak hamar a' királyhoz férve, elébbi tekintetét, bé-folyását vissza-kapta, és két esztendeig szinte határtalan hatalommal országolt. Akkor a' királynak két kedveltje herczeg Lenox és kapitány Stuart Jákob, ki gróf Arran lett — lassanként el-idegenítették tőle a' gyermek uralkodót, 's így az utolsótól lett bé-vádoltatása következésül, mint egyik gyilkossa Henrik királynak törvénytelen és erőszakos per folyamat után jun. 2-k. 1581-b. vesztő helyen végezte életét. Halála előtt meg-vallotta, azon gonoszság előre tudását, de azt hogy abban részes lett volna, mind végig tagadta. Nyugodt és állhatatos lélekkel ment szembe az utolsó órával, 's példás bátorsága az indulatokat aránta nagy mértékben engesztelte. — Újabb bizonyosága a' sors visszás játékanak! A' kevéssel az előtt leg-főbb helyen állónak holt testét a' hóhérok temették-el, 's mint Robertson mondja, „Senki sem merte barátjai közül ki-kisélni, senki sem merészelté fájdalommal által háladatosságát vagy szánakozását ki-mu-

(70.) Robertson V. 70.

tatni.“ (71.) — VI. Jákob Morton halála után is sokáig csak névvel uralkodott és kis idejűnek maradt bízodalmára érdemetlenek keze közt, kik őtet nagyra-vágyó czéljaik eszközének használták. A' kedveltjeihez ragaszkodás és azoktól magát vezetetni engedés czímer-vonás Jákob karakterében, valamint az ifjabb Stuart házbéli fejedelmekében, 's nem utolsó oka volt ezen familia szerencsétlenségének és bukásának. —

Mig Scotziában ezek így folytak, 's Mária barátjai és ellenségei, a' hatalmasok, kik hazájok sorsával játszottak, 's magok is a' sebesen forduló emberi viszontagság játékává lettek, egyik a' másik után el-mulának, és tíz rövid esztendő alatt — Murray, Hamilton János St. Andrewsi érsek, Lenox, Mar, Knox, Lethington, Kirkaldy, Chatterault, Morton — minő nevek, milyen meg-reszkettető történetek sorára emlékeztek! — nagy tetteik szenvedéseik, gonoszsaigaik néző-helyéről le-szállának, 's a' zaklatott mozgásba tartott világot, a' földi fényes pályát el-hagyva a' sír csendes homályjában el-enyésztek — az alatt a' szerencsétlen fejedelem-aszszony szinte mindentől felejtve tömlöczcze magánosságában sinlödött. — Er'sébeth valódi czélzását, melyel iránta volt, a' Norfolk her-

(71.) Robertson V. 90 — 92. Raumer II. 544. Gentz. 103. —

czeg öszve-esküvése kezdé inkább fel-fedezni. A' nevezett herczeg mint láttuk, szabadságát, csak a' Mária bírását tárgyazó plánumáról le-mondás mellett nyerte vissza. De adott szavát meg nem tartva, belé elegyedett azon Angliát fenyegető titkos alkudozásba, melyet Mária 1571-b. a' Spanyol udvarral és a' Pápával folytatott. Vétsége azonban titoknokja árulása által világosságra jött, 's annak következtetésül a' herczeg sept. 7-k. 1571-b. el-fogatott. Máriával alkudozását (72.) és a' Pápával levelezését meg-vallotta, de tagadta mint-ha Er'sébeth ellen törő és vesztére néző szándéka lett volna. — Azonban szinte több mint bizonyos, hogy Er'sébeth ellen mérges öszve-esküvés készült, melynek végczélja volt az országot fel-lázasztani, 's herczeg Albát Londonhoz közel ki-szállítani a' támadás élesztésére, 's szint úgy nem szenved kétséget herczeg Norfolkknak ezen plánumról tudása, bizonyos részhen abba belé avattatása, valamint Máriának erőszakos úton is meg-szabadítására törekedése. A' meg-ítéltetésére rendelt huszonnégy pairek halált mondtak fejére, mely jun. 2-k. 1572-b. végre-hajtatott. (73.)

(72.) Norfolk és Mária soha sem láttak egymást, az utolsó meg is a' herczeghez irt leveleiben, mint mindig úgy most is könnyelműleg szerelmet hívséget esküdött. Méltán nevezte egy akkori tudósító azokat „egy erősen mesterséges aszszonytól egy gyenge férjfiuhoz irt politikai — szerelmes leveleknek.“ Raumer II. 514. 528.

(73.) Raumer II. 527 — 529. Robertson V. 35 — 37.

Mindjárt ezen történet után a fogoly királyné sorsa rosszabbra fordult, szorosabb vigyázat alatt tartották, kevesebb kíméléssel bántak vele, s örzőji jelenléte nélkül senki-vel sem engedték beszélni. Er'sébeth is parancsolóbb hangot kezdett fel-venni, és elle-ne kemény szemrehányásokra, vádakra fakadott. Lesley a Rossi püspök, Máriának Londonban lévő biztosa, egyik fő-részesse Norfolk öszve-esküvésének fogságba, tétetett, s majd Angliából el-útasított, egyszer'smind a Scotziai királyné az Angol udvarnál követet tarthatás jussát el-veszté, a mi uralkodói rangjának többé meg nem ismerését jelentette. (74.) Éuropa akkori politikai helyhezteté-se is bé-folyt Mária állapotjának súlyosítására. A reformátzio által fel-költött két nagy vallásos intereszének surlódása, majd tusakodá-sa teljesen ki-fejlődött a 16-d. század köze-pén túl II. Filepnek a Spanyol, Er'sébethnek az Angol thronusra lépésekkel, midön az első mint a katholicismus, tehát a lelkiesmé-reten uralkodás képviselője és fenn-tartója, a

(74.) Ekkor történt hogy Er'sébeth, ki gyűlöletes vetelkedő társától mindenképpen menekedni kívánt, országa csendességének is bátorságba tételéért, Scotziai regens gróf Marnak ötlet ki akarta adni, de azon világos fel-tétellel, hogy leg-ottan törvény-szék elibe állittatva, halállal büntetessék; — való-ban egy igen rút, és az Angol királynét homályjal borító lépés. A nemesen érző Mar a gyalázatos ajánlást vissza-vetette. Robertson V. 45. 46. — Wachsmuth I. 227.

második mint a protestantismus, 's abban gyökerező szabad meg-győződés személyesse és védelmezője, állottak szembe egymással. Ez által a vallás és politika leg-szorosabb öszveköttetésbe jöttek, a hitért buzgólkodás határozta a kabinétek cselekvése módját; ez zaklatta-fel a népeket, szóval ez volt azon idők mozgató lelke. A Németalföldi provinciáknak, és a Francia hugonottáknak életre és halálra viaskodásában látjuk az akkori világot ábrázoló nagy kép két fő-vonását. Valamint az üldözött, nyomott, tapodott protestansok reményjének, óhajtásának, ki-nézésének közép-pontja Er'sébeth thronussa volt, így a régi hitet vallók, 's minden annak elébbi fényjébe vissza-tételére czélzó törekedések leg-erősebb gyámolítójokat II. Filepben találták. Mi volt azért természetesebb mint az Angol katolikusoknak Scotziai Mária ki-szabadítására alapított, sok merész plánumokkal kecsegtető számítások, 's viszont a fogoly királynénak hite sorsossaira támaszkodása? Így az emberektől és minden munkásságtól elzárt Mária tömlöczczében bonyolódik-öszve egy részint azon század politikájának fonala, 's Anglia akkori nevezetesebb történetei onnan kapnak világot. Mária bal-esete az egyébaránt is öszve nem férhető régi és új egyházat egymástól meszszebb taszította, ellenkezéseket éleesebbé tette. Angliában különösön

ez a meg-hasonlás a közvélekedésre el-határozó bé-folyással birt; és azt a részrehajlás lelkétől költsönözött indulatos formába öltöztette. Máriának a Pápával és a Spanyol udvarral, az ország leg-mérgesebb ellenségeivel, titkon alkudozása, mint Norfolk öszveesküvéséből ki-tetszett, más hasonló és erőszakos ki-szabadítására célzó későbbi próbatételekkel nagy mértékben fel-lármázták a nemzetet, valamint inséges sorsa iránt a részvételt egészen meg-hülepítették: mert úgy kezdék nézni ötet mint egy kártékony ellenséget, kinek kezéből a fegyvert ki-vették. — A parlament, mely már a Norfolk zendülésekor Er'sébethet a Máriával leg-keményebben bánásra ingerelte, többször vólt még az ellene fel-költ el-keseredés tolmácscsa. Ilyen környülállásban nem lehet csudálkozni, hogy herczeg Albának, Schillerként a fanatismus durva hóhérjának, Németalföldöt vérrel elborító kegyetlensége, és a Pári'si véres lakadalom éppen 1572-b. — e' rettenetes, több mint pókoli istentelenség, leg-alább 30,000 ártatlan embernek *csupán vallásért* fel-mészároltása — Mária ellen még nagyobb gyűlölséget gerjesztett, (75.) Er'sébeth igazságtalan tör-

(75.) Milyen méjj bé-nyomást tett a Pári'si véres lakadalom Angliában, a Francia követ Fenelon ez iránti tudósítása világosan bizonyítja. Midőn a nevezett követ azon történet után az udvarnál meg-jelent, Er'sébeth és az egész udvara ötet gyász

vénytelen bánásával meg-békéltette a' gondolatokat, sőt majd ötet végsőre ingerelve, a' példátlan tette csak nem biztosította. — Így szövődött belé e' szerencsétlen gyászos esetbe is a' vallás, így kellett annak emberi tévedést, gonoszságot, vérontást palástolni, így vadult-el a' halandóknak testvéri kötéllel össze-kapcsolására rendelt mennyei érzés pusztító öldöklő dühösséggé! —

Mária az alatt több esztendőkön keresztül az emberek emlékezetéből mintegy ki-halva; gondolatlan hibás lépéseinek következtetéseit hordozta, 's bánkódni azokon elég módja és ideje volt. A' külső udvaroknak mint a' Francziának és a' fijának néhányszor de nem mindég valódilag próbált közbenjárások érette sükeretlen maradott, lánczait meg nem oldozta, 's éppen úgy színből történt Ersébethnek csak nem minden esztendőben vele meg-újított alkudozása, a' mivel az idegeknek ezen dologba avatkozását szép úton ki-akarta játszodni. (76.) — Egy Scötziában 1582-b. történt révolutzio majd alkalmatosságot adott néki meg-szóllalmi, 's így a' világot maga iránt figyelmeztetni, mikor a' VI. Jákob teljes bizodalját bíró és' nevében országoló Lenox és Arran meg-buktatására össze-esküdt

köntősen fogadták, 's irtózasokat különben is kimutatták. Robertson V. 44. 45. Raumer II. 263.

(76.) Robertson V. 126.

több nagyok, mint Lord Ruthven, Lindsay, Mar, Glencairn, Boyd és mások a' királyt Atholból Edinburghba menő útjában el-fogván kényszerítették azon parancsokat aláírására, mely az említett két kedveltjeit minden rangjokból és hatalmokból ki-vetkeztette. — Ennek hírére Mária leg-ottan azon esztendő octob. 8-k. egy érzékeny és hathatós levelet írt Er'sébethnek, melyben kérte, hogy ne engedje fíjára azon szenvedések árját tolyulni, melyeknek sullya alatt ő már szinte le-roskadott, egzszer'smind erős hangon és éles szem-rehányásokkal panaszkolta maga irtóztatósorsát, Er'sébethnek minden nagylelkűségtől távol-álló bánását, 's még a' vallásos vígasztalástól is meg-fosztatását, midön egy kath. papot sem eresztettek hozzá. Az Ángol királyné ennek következéséül — most is csak színből é vagy igazán? meg-mondani bajos — új ajánlásokat tétetett Máriának, de a' miknek fogamatja nem lett. Az utolsónak azonban ekkor tájban el-fogott néhány levelei egy Spanyol 'soldban lévő Ánglushoz, megint bizonyosságát adták nyugtalan és mesterkedő indulatjának, de a' min sanyaru ellenséges he'lyhez-tetésében nem lehet bámulni. (77.)

Mind az azonban, a' mi eddigelő a' fogoly királynéval történt, minden ki-állott szerencsétlensége csak gyenge elő-játéka vólt a'

(77.) Raumer II. 547.

feje felett nem sokára ki-törő rettenetes zivatarnak, a' mit Angliának félelmes külső és belső állapotja, 's idegen és polgári háborútól fenyegettetése, siettetett. Francziaországban a' Guisek naponként erősödő, 's majd a' királyi tekintetet felyül-muló bé-folyások, a' minek szembetünő bizonyosága vólt az általok 1576-b. formált *szent Liga*, 's a' hugonották innen következett gyengülések, valamint a' II. Filep hatalmának nevedése, ki 1579-b. Parmai herczeg Sándor által a' déli Németalföldi provinciákat engedelmességre térítette, és 1580-b. Portugalliát meg-hódolta, — Er'sébethnek méltó aggodalmot szereztek, 's a' katolikus főbb uralkodókkal eddigelő minden viszontagságok közt fenn-tartott egyetértésének — mely tagadhatlanúl ezen királyné politikai rolléjának leg-fényesebb része — megbomlása és rongáló hadakozássá válása mind inkább közeledni látszott. Másfelől 1579-től 1582-ig Angliában és Irlandban Spanyol 'soldosoktól és kémektől élesztve néhány versben mozgások és zendülések történtek, 's ugyan akkor a' Jé'suitáknak több mint 300 vendékei különböző formákban mentek oda a' katholicismust terjeszteni, a' Pápa leg-főbb hatalmát hirdetni, és Er'sébeth élete ellen össze-esküvéseket forralni. Ennek neve állott elől az eretnekség ki-irtására czélzó, a' Pápától, és katolikus fejedelmektől pártfogolt

minden plánumokban; a' miknek közép-pontul szolgálának a' Pápától Romában, II. Filep-től Douayban, a' Lotharingiai cardinalistól Rheimsban az Ángol katolikusok számára alapított seminariumok: 's a' fanatismus ezen oskolájiban a' protestans fejedelmek meg-gyilkolásának érdemet szerző vóltát tartózkodás nélkül tanították. (78.)

Ezen pokoli tudomány következéséül, az 1584-d. esztendőn kezdve, Er'sébeth thronusa és élete ellen újabb öszve-esküvések formálódtak. Ilyen vólt egy Ángol nemes Throckmorton Ferencz által Mária meg-szabadítására, 's az országba idegen sergek hozására intézett lázzadás, bár azt kínzó padon vallotta, és hasonló ellenséges bé-ütés elő-mozdi-

(78.) „Unter allen Gestalten und Verkleidungen kamen allein aus den von Philipp lebhaft unterstützten Erziehungsanstalten der Jesuiten zu Douay und Rom über 300 Zöglinge nach England, um den Katholicismus auszubreiten, die Lehre von der höchsten Gewalt des Papstes geltend zu machen, und Verschwörungen wider Elisabeth anzuzetteln.“ Raumer II. 549. — „Elisabeths Name prangte vorn an in allen Planen zum Untergang der Ketzerei, welche schwärmerische Frömmlinge entwarfen, und der Pabst und die Katholischen Könige begünstigten. Der König von Spanien hatte zu Douay ein Seminarium für Englische Flüchtlinge vom Katholischen Glauben angelegt; der Kardinal von Lothringen stiftete zu Rheims ein ähnliches, und in diesen Schulen des Fanatismus lehrte man ohne Scheu, dasz die Ermordung eines Protestantischen Regenten unter die verdienstlichsten Werke gehöre.“ Gentz 108. L. még Wachsmuth I. 228. —

tására czélt azon plánum, mely egy Flandriából Scotziába menő Jé'suita Crichton tengerbe hányt, de csudálatos történet által kifogott írásaiból jött világosságra. Mind a' két esetben a' támadók a' Pápa, a' Spanyol király és a' Guise herczegek segítségéről valának biztosítva. E' fenyegető gonosz próbatételek az Angol népet még jobban fel-riasztották, 's majd Leicester indítására oct. 19-k. 1584-b. több előkellők és nemesek forma-szerű és esküvéssel meg-pecsételt szövetségre — *association* — léptek egymással „Er'sébetnek minden külső és belső ellenségeitől védelmezésére, 's azon esetben, ha életén valamely korona praetendensért né talám erőszak történék, az istentelen tett szerzőjének mind halálig üldözésére.“ Ez a' kötés nyilván Mária ellen volt intézve, ki annak hírére Er'sébettel minden addig kívánt pontok szerint örömet egyezett volna, magát kötelezve az Angol koronához formált jussáról is lemondásra míg Er'sébet élne, a' mi aránt néki ajánlásokat tétetett, (79.) de fogatlanul, mert éppen azon időben fogták-el egy Angol katholikushoz a' *nagy complot* siettetéséért írt levelét, melyben magát el-nyomott hite sorsossaiért fel-áldozni késznek nyilatkoztató, 's azzal

(79.) A' Máriától ezen alkudozás végett Fr'sébet elibe terjesztett és nagy engedékenységet bizonyító 28 pontokat közli Robertson VI. 161 — 166.

sorsát még keményebbé tette. (80.) A' Sheffiel-
di várból a' Yorki grófság szélén, hól a' ne-
mes indulatu gróf Shrewsbury fél-vígyázása
alatt 15 esztendőt töltött, (81.) a' Staffordi
grófságban eső Chartley-i kastélyba tették ál-
tal, 's itt két új őrzők Paulet és Drury kezé-
re bízták, kik rangjára nem tekintő, kímél-
letlen darabos bánásokkal szerencsétlenségét
érezhetőbbé tették. — Csak hamar 1585-*ő*. egy
katholizált Walesi nemesnek Parr Wilhelme-
nek Er'sébethet meg-gyilkolni akaró szándé-
ka tudódott-ki, mely gonoszság végre-hajtásá-
ra Angol ki-vándorlottaktól, külföldi Jé'sui-
táktól, cardinalisoktól, sőt magától a' Pápától
is serkentetett, 's az utolsótól, mint mond-
ják, előre teljes bünbocsánatot is nyert. (82.)
Er'sébeth élének, 's az ország csendességé-
nek ennyi egymást érő veszélyek közt for-
gásáért az indulatok erősebben fel-hevültek,

(80.) Robertson V. 129.

(81.) Robertson és több irók azon tévedésben lát-
szanak lenni, mintha Máriának 15 esztendői fogsá-
ga Tutbury-ban legyen, hová tehát Coventry-ból
vissza vitték volna, minekutánna Westmoreland
támadásáért keyes időre az utolsó várba hozták.
Gentz bizonyítása szerént Mária hosszú rabsága
Sheffieldben volt. Gentz 110. 111. —

(82.) „Der Papst selbst ermahnte ihn in seinem
Vorhaben zu beharren, und gewährte ihm, wie
man sagt, einen vollkommenen Ablass, und Ver-
gebung aller seiner Sünden, auch schrieb ihm der
Cardinal Como einen Brief in demselben Sinne.“
Robertson V. 135. Raumer szerént is — II. 549. —
Parr maga vallomásában cardinalisoknak, és a' Pá-
pa követjeinek jóvá hagyására hivatkozo.

az el-keseredés nőttön nőtt, 's a' vallásos meghasonlással kezét fogó gyűlölség a' leg-mérgesebb formában mutatta magát. Másfelől a' nép, tisztelt királynéja iránt viseltető szeretetét ragaszkodását éppen ez időben kettőz-tetve bizonyítá. Franczia követ Mauvissière tudósítása szerint, mikor Er'sébeth közönséges helyt meg-jelent, egész sereg ember térdelt az út mellett, kik rá áldást kérve imádkoztak. (83.) A' parlament maga részéről szükségességnek vélte a' királyné bátorságáról gondoskodni, 's egy Mária ellen hozott törvényben azt végezte, „hogya akármely korona praetendensért vagy által történő pártütés esetében a' királyné legyen meg-hatalmazva annak indítóját egy 24 tagból álló biztosság elibe állíttatni, meg-ítéltetni, a' minek következtésül az ilyen vétkesnek talált személy, valamint né talám gonosz tettében akármi módon részt vevő maradéki örökre el-veszessék jussokat a' thronushoz.“ Ugyan ekkor a' katolikusok ellen kemény határozások történtek, név szerént a' Jé'suiták az országból ki-üldöztettek, 's minden őket bé-fogadóra vagy rejtegetőre halál mondatott. A' kemény intézetek sullya Máriára is ki-terjedett, kinek helyheztetése még sanyarubb, őriztetése boszszantóbb lett, 's majd tetézte balsorsát fija háládatlansága, ki egy levelében iránta tarto-

(83.) Raumer II. 550.

zó tiszteletéről el-felejtkezve irt, és 1586-b. Er'sébetthel költsönös oltalmazó és védelmező alkura lépett. —

Az említett esztendő augustussában, egy az eddigi próbatételeknél fenyegetőbb, már sokra ment zendülés a' népet új rémülésbe hozta. Babington Antal, Ángol nemes a' Rheimsi Jé'suiták ingerléséből öszve-esküvést forralt Er'sébetthet meg-ölni, Máriát ki-szabadítani, és ötet a' thronusba ültetni. Savage Spanyol szolgálatban lévő tiszt, és dühös fanaticus, innepi esküvéssel kötelezé magát az Er'sébeth meg-gyilkolására. De Ángol státustitoknok Walsingham szemes vigyázása által, ki egy kém-jét ügyesen a' pártosok közzé elegyítette, a' gonoszság napfényre jött, az egyik fő mester Ballard Jé'suita aug. 4-k. 1586-b. el-fogattott, csak hamar Babington 's több társai is kézre kerültek, kik mindent meg-vallva, rövid per után sept. 7-k. és 8-k. részint kínos halállal lakoltak.

E' büntető példa csak kezdete volt a' nagy trágédiának, melynek végső és leg-borzasztóbb fel-vonása most el-következett. A' Scoztiai királyné neve azon istentelen complotban fenn-forgott, Babington, és a' több öszve-esküdtek vele egyetértéseket vallották, 's mind az el-fogott levelekből, mind más jelekből a' gyanu Mária ellen nem látszott alaptalannak. Az Ángol királyné tanácsossi e' ked-

vező alkalmatosságot ingyen el-szalasztani nem akarták, 's az öszve-esküdtek ítéletének kihirdetésekor a' Mária részvételére mutató vagy e' célra használható minden bizonyításokat nyilvánosságossá tettek. Ez újra igen nagy felháborodást szült, a' nép aggodalma Er'sébethért és a' protestans hit bátorságáért a' leg-magosabb pontra hágott, 's a' Mária vesztét kívánó közvélekedés teljes erőre kapott. Az idő környülállásai is élesztették a' nyugtalanságot. II. Filep roppant fenyegető készüléket tett, V. Sixtus Pápa egyházi átok alá vetette Er'sébethet, a' szent Liga Franczia-országban a' hugonották el-tapodására véres testvéri hadat gyúlasztott. — Az Ángol királyné azért a' nemzet akaratjától is batorittatva, szükségesnek hitte, jussát képzelte Mária ellen a' végső leg-keményebb eszközhöz nyúlni. Midőn egy alkalmatossággal a' fogoly királyné lovagolni ki-ment, távollétébe szobájába bérontva, ott mindent meg-motóztak, leveleit, más pappi-rossait, pénzt el-vették, 's ugyan akkor két irnokjai Naué egy Franczia, Curl egy Scotus, el-fogattattak: ötet magát pedig több napokon keresztül egyik helyről a' másikra hurczolván, sept. 25-k. 1586-b. a' Northamptoni grófságban eső Fotheringay-i erős-várba viték. — Az írásokban meszsze terjedő és el-ágazott titkos egyetértések nyomaira akadtak, azokból sokáknak Mária iránt viseltető haj-

landóságok, és szolgálatjára buzgó indulatok ki-tetszett, és az írnokok önként, minden kínzás nélkül meg-vallották Máriának Babingtonnal levelezését. —

Er'sébeth ezen próbák és bizonyítások alapján, a parlament utóbbi végzésére támaszkodva a Scotziai királyné ellen vádló keresetet rendelt, s ki-hallgatására és meg-ítélésére egy fényes országos biztosságot nevezett-ki negyvenhét előkellő és fő-rangu, részint katólikus tagokból, de szembetűnő törvénytelenséggel és részrehajlással azok közzé elegyítette minden minisztereit, tanácsóssit, és kedveltjeit. Ott látta Mária maga régi ellenségét Cecilt, most báró Burghleyt Anglia fő kincstárnokját. A biztosok oct. 11-k. 1586-b. érkeztek Fotheringayi kastélyba, s más nap a fogoly királynénak, vagy a mint nevezték „a meg-holt Scotziai király V. Jákob leányának és örökössének“ tudtára adák küldetetések célját. Mária elébb állhatatosan vonogatta magát bírájinak felelni, s méltósága érzésével erősíté, hogy mint független királyné idegen ország bírájitól és törvényjei szerént meg nem ítéltethetik. Minden előterjesztések, minden kérések ellenére két napig tántoríthatlanul maradt ezen gondolkozása mellett. De Er'sébethnek egy kemény és parancsoló hangon írt levele, különösen pedig al-cancellarius Hatton színes és ravasz javallatja, ki értésére a-

dá, hogy Er'sébeth mennyire óhajtja ezen vád alól fel-mentetését, 's figyelmeztette ártatlanságát oltalmazni köteleztetésére, a' mit, ha tovább is ellenkeznek, méltán kétségbe hoznának — meg-győzték végre a' gyengeségét érző, 's ily nehéz állapotban minden barátjaitól, tanácsadójától meg-fosztott aszszonyt. Oct. 14-*A.* jelent-meg Mária a' törvényszék előtt, hól a' korona szószollójától a' Babington lázadásában részvétellel vádoltatott, ki azt az öszve-esküdtek bizonyításaival, magának a' királynénak különböző, de csak párban mutatott leveleivel, valamint Babingtonnal egyetértését és levelezését ki-adó írnojkjai vallomásaival támogatta. Mária bámulást érdemlő lelki-erővel védelmezte magát, 's minekutánna igazságtalan fogságát és csoportos szenvedéseit elevenen rajzolta, Babingtonnal vagy a' több öszve-esküdtekkel öszve-köttetését és levelezését az egész vád foglalataival együtt merőben tagadta, azt állitá továbbá; hogy írnojkjai, kiket hozzá tartozó hívségek megszegeése után hitelre méltóknak nem lehet tartani, a' fenn-forgó levelek írására tőle meghaltalmazya soha sem vóltak, a' miért azoknak eredetikeppen elő-adását, vagy leg-alább írnojkjaival szembesítését kívánta, 's végre bár meg-yallotta a' tömlöczczéből ki-szabadulhatásra törekedő próbájit, 's azért idegen fejdelmekhez is folyamodását, de lelke idvességé-

gére erősíté, hogy az Er'sébeth meg-gyilkolására célzó gonoszságot soha sem szóval, sem gondolattal helybe nem hagyta. — Ilyen férjfiás bátorsággal, 's nemes ön-érzéssel beszélt, midön még egyszer ítélő-biráji előtt állott. Átaljában, Robertson szerint „egész magaviselete méltó volt egy királynéhoz, ki rangjához illő fel-emelkedett gondolkozással nemének szelídségét és szerény indulatját egyesíti.“ (84.) Így rendíthetlenül ártatlansága erősítése mellett maradván, a' bírák, Er'sébeth parancsolatjára Londonba vissza-mentek, 's minekutánna Naué és Curl előbbi vallomásokat le-tett hitek mellett ismételték, oct. 25-k. 1586-b. Máriát mint részest a' Babington össze-esküvésében halálra ítélték, a' mit oct. 29-k. a' parlament meg-erősített. — Mind a' mellett az egész per szokatlan, rendetlen, törvényt tapodó folyamatja sokkal szembetűnőbb mint sem egyszerű említésnél többet kívánna. Babington és társai kivégeztetésének siettetése, a' kiknek pedig vallomásait a' királynéira nézve oly terhelőknek nyilatkoztatták, 's így a' két félnek egymás jelenlétében ki nem hallgatása, hasonlóul a' vádló írnokoknak azzal, ki ellen terhelőleg bizonyítanak, szembe nem állítások, bűn alapítására használt leveleknek csak párban közlések, egy tehetetlen aszszony-nak törvényes segítség és ügyvéd nélkül ma-

(84.) Robertson V. 167.

gára hagyása, — minek lehet ezeket egyébnek mondani, mint az igazság ki-gúnyolásának, a' hatalom just színeskedő erőszakjának? (85.)

Az ítélet azonban az Angol királyné jóvá-hagyása nélkül üres formának maradt, 's annak végre-hajtása egyedül tőle függött. De Er'sébeth késedelmezett, a' parlament több rendbéli hathatós sürgetése, a' nép hangos lár-mája, a' körülötte lévőknek különböző okokkal támogatott minden elő-terjesztések rá nem veheték egy eleinte az alá-írásra. Csak ugyan dec. 6-*k.* az ítéletet, annak a' parlament által jóvá-hagyásával együtt ki-hirdetteté, 's bár ebben a' királyi meg-erősítésről vagy a' teljese-désben vétel idejéről semmi szó sem volt, még is közönséges örömet gerjesztett, a' mit a' sokaság harangozással, tüzi-játékokkal, é-neklésekkel bizonyított. — Az Angol királyné magaviseletét, ki saját vallomása szerint so-ha kétségesebb, bizonytalanabb állapotban nem volt, az ön-magával küszködését, szüntelen az akarat és habozás, el-határozás és hátra-lépés, cselekvés és vissza-húzás közt hanyat-tatását, ennyi ellenkező érzésekkel tusako-dásából következett nyugtalanságát, szoron-gattatását, bánatját, sokan, még nevezetes írók is, nagy részint a' tettetés és színeskedés

(85.) Máriának Er'sébethhez küldött igen nevezetes levele dec. 19-ről 1586-b. eleven színekkel rajzolja az egész per törvénytelen erőszakos folását. Robertson VI. 221 — 225. —

leg-rútabb köntössébe öltöztetik, 's abból indulva-ki, hogy el-tökéllett szándéka lett volna Máriát el-vesztetni, fájdalmát képmutatásnál, és világot csalásnál egyébnek tartani nem akarják. (86.) Valóban ez a' vád egészben véve igazságtalan! Mert bár Er'sébeth ország-lási rendszere és sok közönséges cselekedetei a' kétszínsegtől nem tiszták, igen gyakran haszon-lesésből folytak — hányadik fejedelem dicsekedhetik ellenkezővel? — de a' jelen esetben mind a' két részről igen fontos, egyaránt javalló és el-taszító okok állottak előtte, melyek között választani nem könnyen lehetett. Egyfelől országának Mária éltében szinte nem képzelhető csendessége, népének a' vallásos fanatizmus hangján szólló, éppen azért indulatosabb kívánsága, maga személyének bátorsága, másfelől a' Máriát pártfogó külső udvaroknak az erőszakos tettel meg-bántása, és könnyen boszszura ingerlése, a' katolikusoknak és más békételeneknek fel-zaklatása, egy nálla éppen oltalmot kereső rokonjával ily kegyetlenül bánása, kinek vére az egykorbéli-ek és jövő világ előtt ellene kiáltana, 's nevét gyalázattal bélyegezné — ennyi össze nem férő, és két végsőre hajló környülállások

(86.) Ilyen formában mutatják Er'sébeth magaviselését, 's részint kemény vádakra fakadnak ellene Robertson V. 170. 176. különösen Gentz 117 — 120. és Wachsmuth I. 233. Ez utolsó, átáljában Er'sébeth aránt igazságtalan.

közt a' helyesnek el-találása, a' jónak és hasznosnak egyeztetése méltán gondot adott, 's a' dolgot minden oldalról meg-fontoló figyelmet kívánt. —

De mentől tovább tartotta Er'sébeth függőben az indulatokat, annál inkább fel-gyúlasztotta, annál hangosabb lett a' szerencsétlen fogoly királynét védelmezés, vagy az Angliát zaklató háborgások fő-rúgóját kárhoztatás szava. Egy ilyen mozgással tele időben könnyebben terjedő és hitelt nyerő hírek, újabb öszve-esküvésekről, ellenséges bé-ütesekről, nevelték, táplálták az el-keseredést, a' köz-boszszankodást mind jobban fel-gerjesztették, 's végre Er'sébeth kéntelennek látta magát fébr. 1-sőjén 1587-b. az ítéletet megerősíteni. Az erről szolló meg-hatalmazásban említve vólt, hogy a' királyné „maga hajlandósága ellen teszi, a' parlament 's a' nép kérésére, a' státus és egyház bátorságáért.“ Ezen rendelésnek azonban csak egy nyilvános zendülés vagy idegen sereg ki-szállása esetére készen kellett vólna állani, és Er'sébeth világosan meg-hagyta al-státustitoknak Davisonnak, „hogy azt további útasításig kezéből ki ne adja, de tartsa magánál.“ Davison mind a' mellett, a' királyné habozó, indulatos szavait el-határozott akaratjának magyarázván, Hatton és Burghley sürgetésekre, a' parancsolatot a' titkos tanácsnak által-adta. Ez leg-ot-

tan fébr. 3-k. meg-határozta a' királyné további meg-kérdezése nélkül az ítéletet végrehajtani, 's arra Kent és Shrewsbury grófokat ki is rendelte. (87.)

A' nevezett biztosok kedden fébr. 7-k. 1587-b. érkeztek Fotheringayba, 's a' fogoly királynénak leg-ottan tudtára adták küldetések czélját. Mária a' halálos parancsolatot

(87.) Így beszéli-el Mária gyász-sorsának vég ki-fejlődését, a' nagy tragédia utolsó fel-vonását Raumer — el-távozva igen nevezetes környülállásokban a' bé-vett és minden újabb historicusoknál tállatató elő-adástól. A' mint eddig közönségesen hittek, és irták, Er'sébeth az ítélet alá-írásakor Davisonnak értésére adta, mennyire óhajtná, ha különösön Paulet Mária élteinek más úton véget vetne. Davison ezt a' királynétől meg-hatalmazva Pauletnak meg-irta, de a' ki nem vállalta az istentelenség teljesítését. Továbbá, jól-lehet az Angol királyné az ítélet végrehajtását két versben is elég világosan parancsolta Davisonnak, még is minekutánna meg-történt, nagy fájdalmat mutatva, tettette magát, mintha az egész dolog akarátja ellen, 's tudtán kívül történt volna, a' miért Davisont szolgálatjából el-bocsátotta, 's majd nagy summa pénz fizetésre büntette, valamint több tanácsossira is szerfelett nehezelt: szóval Er'sébeth az egész dologban ártatlannak kívánt láttatni, 's azt, a' mit maga tett, másokra hárította. L. Robertson V. 177—179. Gentz 120—122. Remer III. 281—290. Wachsmuth I. 233—234. — Raumer ezeknek ellene mond, 's meg-czáfolasát győző erősségekkel, 's környülállásokkal támogatja. II. 570—580. Davison levelet és Paulet arra adott válaszsát, melyekben szó van Er'sébethnek Máriát alattomoson meg-gyilkoltatni akaró szándékáról, az akkori írók teljességgel nem említik — ezen levelek csak a' múlt század elején kerültek elé; de különben is hitelsségeket a' Raumertól fel-hozott-kritikai okoknál fogva mélt.

csendesesen és minden rémülés nélkül végig hallgatta, ki-jelentette az Isteni gondviselés végzésébe meg-nyugvását, 's a' szenvedéseit meg-szüntető halálra készen állását. Egyszer-'smind kezét egy mellette lévő Bibliára téve, hittel erősíté ártatlanságát Babington öszve- esküvésebe, 's kérte hogy élte végső pillan- tatjában adjanak egy gyóntató atyát, kitől lel-

tán gyanuba hozhatni. Raum. II. 570 — 572. Egyéb- aránt ezeket nem tekintve, valóban lehet ide is al- kalmaztatni II. Filep szavait Don Carlosban — III-t. Act. 10-t. Auftr. —

So tief, als man die Königin bezüchtigt,
Herab zu sinken, kostet viel. —

Hogy Er'sébeth Davisontól és tanácsossítól igazán meg vólt csalva, 's a' dolog végre-hajtása hire nél- kül történt, Raumer diplomátziai oklevelekkel bi- zonyítja, melyek akár mint Davisonnak Er'sébe- thet kárhóztató apologiájánál többet nyomnak. — Er'sébeth Mária halála után a' Scotziai és Dániai királyokhoz küldött mentő leveleiben magát telje- sen hibátlannak állítja, 's a' mint mondja, nem gon- dolkozik oly alatonúl, hogy a' mit cselekedett el- tagadja, vagy másnak tulajdonítsa, de tudta nél- kül adta Davison tovább a' parancsolatot. Neveze- tes e' részben Francia követ Chateaufort tudósi- tása is III. Henrik királyhoz máj. 13-ról 1587-b., ki azt jelenti, hogy Er'sébeth néki többszörözött es- küvéssel erősítette ártatlanságát Mária meg-ölette- tésében, és azt egyedül tanácsossinak tulajdonítot- ta. Bár alattvalóji meg-nyugtatózásáért az ítéletet alá- irta, de csak egy nagy zendülés vagy idegen sereg ki-szállása esetében hajtatta volna azt végre, kü- lönben Mária ki-végeztetni szándéka nem vólt. „Ne tartson“ azt mondá Er'sébeth a' követnek „en- gem oly alafson lelkűnek, hogy én a' hibát egy csekély irnokra kivánnám vetni, ha úgy nem len- ne.“ — Raum. II. 576. 577. — Davisonnak a' király- né parancsolatján túlmenését, bár a' titkos tanács

ki vigasztalást vehessen, de kívánságát embertelenül meg-tagadták, 's protestans paphoz útasították az *igaz vallásban* oktatást venni. Így a' különben is fekete tettet vallásos üldözéssel piszkolták, és súlyosították. De éppen e' kínzó bánás által lett becsesebbé Máriának keble meg-győződése, 's a' világi inség leg-főbb polczán lelket, szívet emelő meg-nyugvást, a' földieken túl ható, minden fájdalmot el-nyomó belső érzést adhatott annak tudása, hogy hitéért szenved, sanyargattatik, és a' minden egyéb igazságtalanságot homályba merítő erőszak, nem csak állhatatosságának, rendíthetetlenül maradásának ösztönül szolgált, de enyhítő, vigasztaló, békéltető is vőlt. A' két biztos el-távozása után ritka nyugodt elmével készítette magát a' vég-órára, mely csak a' gyávák előtt irtózatos. Vég-rendelését tulajdon kezével meg-írta, házi dolgait el-rendelte, pénzét, drágaságait, köntösseit a' körülötte lévők közt ki-osztotta, 's a' Francia királynak és Gujse herczegnek intézett leveleiben ajánlotta a' lelke nyugodalmáról gondos-

jóvá-hagyásából, Walsingham is erősítette a' Francia követnek. Raum. II. 575. — Nem lehet Er'sé-bethről, minden aszszonyi gyengeségei mellett is, olyan erkölcsi meg-romlást sőt el-fajultságot tenni-fel, hogy az igazságot, annyira mint vádolják, elfacsarni kívánta volna. — Ellenben másfelől, a' Máriával el-követett, just, emberiseget ki-gúnyoló nemtelen bánásának sullya mindég méltán fogja ötöt nyomni. —

kodást, valamint emberei pártfogoltatását kérte. — Szokott vidámsággal vacsorált, annak vége felé hozzá tartozójit bé-hivá, mindenikre nyájas le-ereszkedéssel rá köszöntötte a poharat, tőlök bocsánatot kért ha valamivel magokat meg-bántva képzelnék, 's viszont nekik maga részéről meg-engedett. Mindnyájan zokogtak, 's könnyben úszó szemekkel a fájdalomtól le-verve állottak, csak egyedül ő vólt e szív szaggató jelenésen nyugodt és sorával meg-békéllt lélekkel. — Majd a szokott időben le-feküdt, 's néhány órát csendesen aludt. —

Más nap szeredán, fébr. 8-k. reggel korán fel-költ, 's első gondja vólt szívét a teremtőhöz fohászkodással meg-könnyebítni. — Midőn nyolcz óra tájban a megye fő sheriffje az embereivel hozzá bé-lépett, akkor is térdein imádságba merülve találták. Mária legottan fel-állott követni a hívást. Öltözete fekete bársony köntös vólt, nyakán egy olvasó, kezében éléfántcsont feszület: átaljában maga csinosítására különös gondot fordított, mint ha a nagy útra külsőképpen is készült volna. A vesztőhely azon szálában vólt fel-állitva, hól négy hólnappal az előtt a pere folyt, ott várták gróf Kent, Shrewsbury, Paulet, Drury, a Peterboroughi protestans dékán, 's a rendkívüli jelenésre nagy számmal fel-gyült nézők. A grádicsnál alatt régi és hív szolgálá-

ja, házi udvarmestere Melvil András, lábaihoz borúlva a' fájdalomtól 's kétségbe eséstől fojtott kebelével alig tudott néhány szót királynéja rémitő sorsáról ki-ejteni, melynek hírét neki kell Scotziába el-vinni. Mária nyájason hozzá fordulva így szóllott: „Ne sirj jó Melvil! ez inkább öröm szempillantása. A' mái nap, Stuart Mária szenvedéseinek rég óhajtott határ-pontja. Légy bizonyságom, hogy vallásomhoz állhatatosan, Scotziához ragaszkodó indulattal, 's Francia-országot is szeretettel öelve holtam-meg. Vidd-meg fiamnak köszöntésemet, 's mond-meg néki, semmit sem tettem országának, becsületének, és jusainak kárára; az Isten bocsásson-meg mind azoknak, kik véremmel magokat bé-mocskolják.“ — A' szálába érve nagy bajjal megnyerte végre a' biztosoktól, hogy Melvilen kívül még három inassa és két komornája kísérhesse a' vesztő-helyre, de sükeretlenül kért akkor is egy részén lévő papot. A' vesztő-helyre felépve nyugodt és semmit nem változó orczával ült le a' néki tett székbe, 's zavarodás nélkül hallgatta végig a' halálos ítéletet. A' Peterboroughi dékán ekkor vallásos serkentésével zaklatni kezdé, a' térítés lelke leg-rútabb formájában mutatta magát, de Mária el-fordult tőle, 's könyörgésére sem hallgatott. A' pap végezvén beszédét a' királyné térdre esett, 's buzgón imádkozott idvességes ki-múlásáért,

ellenségeinek bocsánatért esedezett, áldást kívánt Er'sébethre és Angliára, fiját és maga üldöztetett egyházát az Isteni kegyelembe ajánlotta. Végre aszszonyai segítségével fátyolát és felső köntössét le-vetni készült, 's midőn egyik hohér hozzája közelített volna, mosolyogva mondá, hogy nem szokott ilyen forma szolgálattal élni. Kisérőji zokogtak, de ő szájához tevé ujját, a' mivel hallgatást intett; meg-áldotta híveit, 's az érette imádkozásra kérte. Akkor le-térdelvén, minekutánna egyik aszszonya a' szemét bé-kötötte, bátran, minden félelem nélkül le-tette a' bánattól nagy részint meg-öszült fejét a' gyász-tökére — 's a' halálos csapás meg-szüntette minden szenvedéseit, negyvennégy esztendő két hólnapos korában. — Mária holt-testét Er'sébeth a' közel lévő Peterboroughi nagy templomban királyi módon temetteté-el, 's majd fija Jákob az Angol thronusra jutása után Londonba a' Westminsterbe vitette, és pompás emlékekkel tisztelte-meg. (88.)

Ez vólt Stuart Mária gyászos vége. Viszsa-tekintve az el-múltakra, csoportoson rá

(88.) Mária ki-vegeztetéséről a' titkos tanács biztossainak hivatalos tudósítását közli Robertson VI. 216—228. Mária Westminsteri emlék-oszlopának rajzát lehet látni Niemeyernél, — Beobachtungen auf einer Reise nach England I. 180. 's annak felyül irását is olvasni, a' 350 l. Ez tisztán mutatja Mária halála napját: „VI. Idus Februarii MDLXXXVII.“ — tehát fébr. 8-ka.

tódult szenvedéseire, hűsz esztendei kínos fogságára, példás halálára, szívünk a' részvételt tőle meg nem tagadhatja. Bár milyen nagy vólt az Angol királyné országát és thronussát fenyegető veszély a' vele éppen ellenkező végsőben álló fejedelem aszszony éltében, bár mely sürgető és kényszerítő az önvédelem szüksége, 's jóllehet a' sors Er'sébeth kezéből, szinte akarhatja ellen, ütötte-ki a' büntető kardot, még is vissza-rezzen keblünk azon gondolattól, hogy egy királyné, királyné társát hohér pallossa alá adja: és ez, valóban Er'sébeth fényes, ritka érdemekkel tündöklő országlására mindég homályt és vastag árnyékot fog vetni.

A' Stuartokat üldöző boszszus végzéseik Mária halálával nem vóltak meg-engesztelve, és maradékit keményebben sujtolták. Fija Jákob egyesíté ugyan a' századokig ellenségesen háborgó két országot, de unokája I. Károly koronájától meg-fosztatva veszto-helyre hurczoltatott; 's majd a' törvénytelenül uralkodó, a' nemzet jussait rongáló házat a' fellázzadt közvélekedés a' thronusról el-kergette, mely azután is számkivetésében, bujdoslásában a' szerencse csudás viszontagságos játékát több versben tapasztalta. míg nem az utolsónak közzülök 1807-b. történt halála, az életben fel nem talált pihenést nyugodalmot meg-adta.— De e' familia történeteire visszaemlékezés egy magos idéát ébreszt-fel bennünk, egy nagy képet állít elönkbe. A' Scotiai szerencsétlen királyné fontos és nevezetes időszakaszban született, mikor két ellenkező principium, egy új tudományért és hitért felkölt lelkesedés a' hajlani nem akaró régivel,

annak előitéleteivel tusakodott. Máriát sor-
sának ki-fejlődése a régihez csatolta, majd
azzal naponként szorosabban a magát fel-ál-
dozásig ösze-kötötte; és ezen királyné szívé-
nek a katholicismushoz vonzódásában talál-
juk élte inséges folyamatjának súlyosabban nyo-
mó okát. Ebben gyökerezik a Stuartoknak az
Ángol thronuson határtalan hatalomra töreke-
dések is, a miből következett vallásos üldözé-
sek számos lakosokat kergettek-által Ámériká-
ba. E ki-vándorlottak keblek szabad meg-győ-
ződésével a politikai függetlenség csiráját is
el-vitték az új világba, melyet az idő ki-fej-
tett, meg-érlelt, 's egy hatalmas böldeg resz-
publikává formált. — Másfelől a Stuart házat
Nagy Británia thronussáról el-idézö révolu-
tzio alapítá-meg 1689-b. ezen ország szabad-
ságát, 's azzal együtt Oczéánt zabolázó, vilá-
got ölelő nagyságát. Az Anglia és Amerika
léánya a *Franciaia révolutzio*, időkorunk nagy
drámája, mely kevés esztendök alatt száza-
dokkal vitte elébb az emberiséget. Így köti-
özve a vizsgálódó historicus a világ történe-
tei nagy lánczát, melyen fel-emelkedve, a
gondviselésnek világot kormányzó erkölcsi
plánuma előtt tisztelettel hajól-meg; 's inkább
szívéhez szorítja meg-gyözödését, hogy a sza-
badságot, emberi jussokat el-nyomni iparko-
dás meg-szégyenül, hogy a jelen pillantatban
csüggesztő földre verő történetből, a despo-
tismus leg-súlyosabb nyomásából is, ha az idő
bé-telik, a józan-okosság fényes gyözedelme
fejlődik, és a setétség nem fog a világossá-
gon erőt venni! —

III.

P O M B A L

PORTUGALLIA MINISZTERE.

**Acer et indomitus, quo spes, quoque ira vocasset,
Ferre manum. — — — — —**

**— — impellens quidquid sibi summa petenti
Obstaret, gaudensque viam fecisse ruinâ. —**

**Lucanus. Pharsal.
I. 146. 147. — 149. 150.**

D. H. Stövers Unser Jahrhundert. Oder, Darstellung der interessantesten Merkwürdigkeiten und Begebenheiten und der grössten Männer desselben. Ein Handbuch der neuern Geschichte, fortgesetzt von **D. C. D. Vosz.** — VII-ter Theil. Altona. 1799. — 8. — Pombal in Portugal. S. 285 — 498. — Jól és részre-hajlás nélkül rajzolja a' mindenható miniszter politikai munkásságát.

Resumé de l'histoire de Portugal. Depuis les premiers temps de la monarchie, jusqu' en 1823. Par **Alph. Rabbe.** A Paris 1824. — 18. — Jeles, és tömött kis munka, mint nagyobb részint az ilyen Francia Resumék.

Die Geschichte von Portugal. Durch **Dr. Ernst Münch** IH. Bändchen Dresden 1827. — 8.

Pombal igazgatásának leg-nevezetesebb részére, mely a' Jésuiták ki-kergetését illeti, hiteles kútfőből meritett fő munka:

Allgemeine Geschichte der Jesuiten, von dem Ursprunge ihres Ordens bis auf gegenwärtige Zeiten, von **Pet. Phil. Wolf.** III-ter Band. Zweyte durchaus verbesserte und vermehrte Auflage. Leipzig. 1803. — 8. — Zehntes Buch. Von den Schicksalen der Jesuiten in Portugal, unter Pombals Staatsverwaltung. S. 1 — 150. —

.....

Portugallia (1.) historiája a szemes vizsgáló előtt sok érdeklődéssel bír, és annak több fényes, meglepő, tanúságos pontjai vannak. Már a régi Lusitania hadra termelt lakossai sokáig vitézül harcoltak a világot elnyomó Rómáiak ellen, Viriathus hős vezérek alatt, ki- nek neve tiszteletre ingerlő példája a haza és szabadság szeretetnek. — De az újabb időkben is jeles és tekintetre méltó ezen ország történeteinek folyamata, a fel-emelkedés és alá-bukás csudálatos viszontagságainak tüköre. Egy kiterjedésére és népességére nézve csak másod rangú tartomány, melyet kicsisége ho-

(1.) Minekutánna a Pyrenaeusi félsziget a 8-d. század elején az Arabsok hatalma alá esett, Asturia hegyei között csak hamar kezdett egy keresztény ország formálódni, mely északra terjedve, majd a Minho és Douro között eső földet is, Beira egy részével magában foglalta. Ezen provincia korán Porto-Cale nevet kapott, a Douro bal-partján egy

mályba maradásra láttatik kárhozhatni, a' nemzetet lelkesítő, a' lakosok karakterét eleven-ségre tüzelő derék uralkodók, és a' státus erejét ki-fejtő bölcs igazgatás által a' 15-d. században magosra hág, majd új világokat, ad-dig nem ismert nemzeteket fedez-fel, különö-sön II. János és I. Emmánuel királyok idejé-ben 1481-től 1521-ig mint első rangu tengeri és kereskedő hatalmasság tündöklük, 's mi-nekutánna az Oczéánt merészen keresztül ha-sító Vasco de Gama az Indiai útát 1498-b. fel-találta, keleten és nyugoton mind a' két In-diákon roppant birodalmot alapít, és paran-csolatját széles körben törvénné teszi.— De nem sokáig marad e' szédítő nagyság polczán, mert távoli hódolásaival, a' birtokra vágyás-ban mértéket nem tartásával erejét meg-feszí-ti, 's annak gyengülését okozza, csak hamar kezdik mutatni magokat a' hirtelen gazdago-dás következései is, a' fényezésbe és puhaság-

hegyen fekvő Cale nevü városról, melyből alkal-mas, a' kereskedést gyarapító ki-kötőjéért Porto-Cale lett, a' mái Oporto.—VI. Alfonz Castilia és Leon királyja 1094-b. Porto-Calet mint grófságot vejének Burgundiai Henriknek adja. Ennek fija I. Alfonz kis országát szerencsés csatázások által ne-veli, majd az Ouriquei mezőn jul. 24-k. 1139-b. öt Arab fejedelmen nyert fényes győzedelme által Al-garbiáig szélesíti és királyi rangra emeli, a' mit 1143-b. a' Lamegoba gyűlt Cortészek meg-erősítet-tek, hól ekkor nevezetes törvényeket is hoztak. Így fundálta az említett király Portugalliát, mert a' leg-régibb és tör'sök birtok Porto-Cale—*Portucalia*—nevé az egész tartományra ki-terjedett.

ba merülés, a munkásságtól, szorgalomtól elszokás, a mik természetesen a nemzet jólétének csökkenését, 's mind alább szállását, majd idegen járom alá esését húzták magok után. Gyáva fejedelmek alatt nőttön nőtt a belső romlás, naponként aljasodó, nem józan céltől, de önkénytől vezetett kormányja tetézte a rosszat, elő-mozdította a 'sibbasztó tompulásba sülyedést, a hajdankor fényjére sűrű árnyékot borított. Valóban ez a kép, mind a dicsőség pályáján, mind az arról lehanyatlásban fontos letzkét ad az emberiségnek, 's egyaránt intő akkor, midőn a keblét bámulásra és lelkes érzésekre ragadja, mint mikor az el-semmisedésért, porba hullásért azt unalommal és undorodással tölti-el, 's az ön-méltóságról el-felejtkezést, a józanokosság szennyesítését tartja előnkbe! — Jelen korunkban is ezen kicsi ország több tekintetben magára vonta a köz-figyelmet. Már néhány esztendőktől fogva szüntelen revolutzio és reactio között hánykódva, még belső csendességre nem juthatott, sőt egyik végsőből éppen a másikba esett, szinte tökéletes demokráziává vált igazgatás-formája a Nero századját elevenen ábrázoló despotismusba ment által: 's leg-újabb viszontagságai, és szövevényes helyheztetése Europa sorsára könnyen bé-folyhatnak. A mostani időt zaklaló nagy viadal egyik csatapiaczcza Portugallia, és az itt gyúlasztott testvéri

vértől füstölgő gyászos polgári háboru következeiben fontos változások magvai lehetnek el-hintve.—

Ennek a' nagyot és törpét, világosságot és árnyékot, menyzeit és pokolit ilyen ellenkező elegyedésben képzelhető státusnak egyik sok részben emlékezetes, bámulásra, tiszteletre ingerlő, de egyszer'smind meg-reszkettető, keblünket szeretettel és gyűlölséggel mozgató, vonzó és el-taszító epochája egy miniszter igazgatása, ki a' setét éjjel nappallá változtató, azonban a' vidéket rémülésbe hozó levegői tűneményként lobban és villámlik előnkbe. Ez Carvalho Sebestyén Jó'sef, vagy későbbi rangja és címjei szerént gróf Oeyras és marquis Pombal, mely utolsó név alatt ismeretes közönségesen. Egy erős lélekkel, a' dolgokba méjjen bé-ható értelemmel, rendíthetlen akarattal fel-ruházott ritka férjfiu, ki minden törekedését, buzgó és pihenést nem kereső iparkodását nemzete fel-emelésére, a' műveltség, csinosodás terjesztésére, szorgalom ébresztésére, a' köz jól-létel meg-alapítására szentelte, ki merész és nemes céljai valósításaért bátran szembe-szállott a' meg-rögzött előítéletektől és haszonleséstől rá zúditott számtalan ellenségeivel, nem irtózott szűk lelkű és rövid látású időkorának átkától, és vas karjával az előtte álló akadályokat földhöz sújtotta. De másfelől plánumai

vége-hajtásában kímélést nem ismerő, sokszor törvényt és just le-tapodó eszközökkel élt, 's a' határtalan királyi hatalom által kezébe adott despotai módokat embertelen keménységgel, semmire nem hajtó önkénnyel használta. Bár milyen fényes azért e' köz-jóra dolgozó, 's egy népet reformálni kívánó státus-ember neve a' historiában, de szívünk visza-rezzen vérrel bélyegzett pályájától, borzadunk a' józan valóságokat le-alatsonító, szabadságot fojtogató bánásától, 's végre midőn intézetei meg-bukását, és mind azt a' mit tett el-enyészni látjuk, példájából, sok tanúsággal tömött élte folyamatjából az a' nagy igazság tűnik előnkbe, hogy az erőszakot nem tűrő emberi lélek csak apolगतó kezek közt él, fejlődhetik, a' kényszerített jobbítások ellenben gyökeret nem verhetnek, de a' kéntelenséggel együtt oda lesznek. — Ezen miniszter politikai munkásságának jobban meg-értésére, röviden előre bocsátjuk az ország belső állapotjának és külső helyzetetésének világosítását. —

Portugallia hanyatlásának alapja még III. János királynak 1521-től 1557-ig tartó, egyébaránt nem minden dicsőség nélkül folyt uralkodása alatt vettetett-meg, ki 1536-b. a' hitet nyomozó szent széket, az inquisitiót országában fel-állította, 's majd 1541-b. minden keresztyén fejedelmek közt leg-elsőben fogadá-bé

a' Jé'suitákat. Ezen szerzet nem igen gyakorolt egy országban is rongálóbb és kártékonyabb munkásságot mint Portugalliában, hól a' királyokat és az egész udvart a' leg-nagyobb függésbe tudta tartani, 's bé-folyását az igazgatás minden ágaira ki-terjesztve, lassanként a' nemzetbe az erőt meg-fojtotta, annak előmenetelét gyarapodását hátrább taszította, 's a' tudatlanság és setétség társaságában járó rosszszakat teljes mértékben el-árasztotta. A' Jé'suiták nevendéke volt III. János unokája és következője Sebestyén, ki a' dicsőség szomjától, és szívébe csépegtetett vallásos fanatismustól ösztönöztetvén által-ment Áfrikába Marokko ellen táborozni, de a' szerencsétlen Alcasarquiviri ütközetben aug. 4-k. 1578-b. csak nem egész sergével oda veszett. A' különben is érezhető nagy csapást még gyászosabbá tette azon környülállás, hogy a' Portugalliában négy századon felyül országolt Burgundiai házból egyedül Sebestyén nagy bátyja cardinalis Henrik volt életben, kinék 1580-b. történt halála után, a' korona felett támadott versengésben II. Filép Spanyol király az országot el-foglalta. Így Portugallia más birodalom provinciája lett, 's hatvan esztendeig tartott éppen olyan súlyos mint le-alatsonított állapotja, egy a' státust plánum szerént rongáló, annak kincsét pazérló, a' nemzet erejét gyengítő kormány alatt, a' mely szerencsétlen időben leg-

szőbb és leg-gazdagabb külső birtokai, valamint kelet Indiai kereskedése, ezen épülő hatalmával együtt oda lettek. Ámbár a közönseges el-keseredéstől siettetett, ritka egyetértéssel végre-hajtott révolutzio 1640-b. a Braganzai ház thronusra emelésével Portugalliát újra szabaddá, függetlenné tette, de a hajdankor dicsősége, jólléte vissza nem tért, annál inkább mert az említett familiában csak egy ki-tetsző, magától uralkodó, él-hívattatását érző fejedelem sem vólt, 's így a papok kivált a Jésuiták nagyra-vágyó, csak magok, nem az ország hasznát néző intézeteik előtt annál tágasabb mező nyílt: midőn másfelől a nemzet jussai és szabadsága mind inkább fejlődékenységbe mentek, a törvényt nem ismerő királyi akarat azokat el-nyomta, 's 1697-től fogva a Cortészeket többé egyszer sem hívták-össze. — A királyok buzgósága, mely az anyaszentegyházra fényt kívánt sugározni, 's e célra milliókat szórt-el, a papok gazdagságát ugyan nevelte, de a hazát azon mértékbe szegényítette, annak romlását, hátramaradását okozta. V. János király idejében e' szent bőkezűségnek két igen nevezetős példáját látjuk. Ez a király, ki az *auto-da-fékon* (2.) jelen-lenni el nem mulatta, a Lisbo-

(2.) *Auto-da-fé* — *actus fidei*, — így nevezik az inquisitiotól az eretnekekre mondott ítéletek végre-hajtását. —

nai érseki székek pátriárcchai méltóságra emelését roppant költséggel eszközölte, 's XI. Kelemen Páának ezt jóvá hagyó kegyelmét drágán fizette-meg, valamint a' Mafrai szegény klastromnak leg-pompásabbá változtatására 150 millio crusadokat, szinte annyi millio forintokat költött el, (2.) a' mely pénzt utak csináltatására, csatornák nyitására, 's a' kereskedés és szorgalom ébresztésére fordítva, kóldus népének jóllétét eszközölhette volna. — Egy ilyen király meg-érdemelte a' Pápától 1748-b. *leg-hűségesebb* czímmel lett tiszteltetését. Alatta az ország és nemzet roskadása a' leg-magóssabb polczra hágott, leg-inkább szembe-tűnt.

De Portugallia ezen romlását és alábbesését külső helyheztetése is, nevezetesen Angliához állása nagy részben elő-mozdította. Egy erőtlen ingadozó státusnak más hatalmasabbra támaszkodása, annál védelmet keresé-

(3.) V. János király egy betegségében tett fogadása következtetésül építtette 1717-től 1731-ig ezt a' fényt és gazdagságot tündököltető négyszegű klastromot, mely Lisbonától öt mértföldre fekszik. Egészen márvány temploma mellett pompás épületek vagynak a' királyi familia, és a' patriárcha számára, a' klastrom maga 300 barátoknak ad szállást. Van egy oskolája és jeles könyvtára 50,000 darab könyvel. Kőfallal körül vett mulató és vadás kertje 2½ mértföldre terjed. Az egészben 860 szoba, 5200 ajtó és ablak van. — Így ez a' roppant munka, melyre a' nemzet kincse el-prédáltatott, bigottság szüleményje volt — tehát kétszeresen rossz és kártékony. De hogy lehet e' fejedelmi lakást a' szegénységre kötelcztetéssel egyeztetni? —

se magában természetes; ez így történt Portugalliával is, melynek Angliához csatolódását a' szükség, és az idő környülállásai szülték ugyan, de majd a' kereskedési érdekszé azt erősebbé tette. Már Portugalliai I. Ferdinánd egyezésre ment volt 1373-b. III. Eduárd Angol királlyal: a' két ország valódi, szorosabb össze-köttetése azonban a' Braganzai ház thronusra jutásával, név szerént 1661-b. kezdődött, 's csak hamar nagy következeseket húzott maga után. Anglia, mely szorgalmának és nyereségen kapó indulatjának Portugalliában igen tágas és jövedelmes piacczára talált, a' jó alkalmatossággal élni nem mülatta-el, 's azon költsönösön oltalmazó és meg-tamadó szövetségekre, a' mikre az említett országgal több versben lépett, maga kereskedői hasznát mindég belé tudta szöni. Ennek szembe-tünő példáját adta, az 1703-b. készült, egy Angol követről nevezett *Methuen-alku*, a' mi-nek egyik pontja szerént a' Portugalliai boroknak Angliába, az Angol kézmíveknek Portugalliába szabad bé-vitel engedtetett. Ez a' kötés valamint politikai, úgy más tekintetben is Portugallia sorsára el-határozó bé-folyással birt. Egyfelől ezen országot a' Francia révo-lutio mindent el-seprő árjában is rendíthet-tennek maradott barátsággal Angliához kap-csolta, más részről annak jóllétét halálos csa-pással illette. Ez által ugyan is a' Portugallu-

sok szorgalma és munkássága egészen megfojlódott, mert az űk fábrikáji és manufacturáji, a' jőbban és olcsőbban dolgozó Angolokkal nem vetélkedhetvén őszve-romlottak, továbbá a' nyereséggel kecsegtető bortermesztés miatt a' földmívelés hátra-maradt, megcsökkent, a' mi nem csak a' szegénységet nevelte, de a' nagy divatban lévő szőlőmívelés társaságában járó roszszakat is el-árasztotta, végre lassanként az egész ország kereskedését az oda nagy számmal meg-telepedett Angolok kezébe adta, kik meg-menekedvén a' nyereség kívánásokat addig bizonyos tekintetben korlátoló tiltó törvényektől, tőkölletes monopoliumot gyakoroltak, szabadon vitték-bé minden portékájikat, szabadon hordották ki Portugallia aranyját és ezüstjét, kivált minnekutánna azon just kezdék bitangolni, hogy minden héten vámvígálás nélkül egy postahajót küldhessenek Angliába. Így Portugallia Angliának adó-fizetőjévé, szinte coloniájává lett; 's az 1696-b. fel-talált Brazíliai aranybányák is egyedül az utolsó ország gazdagodására szolgáltak. Azoknak minden jövedelme Portugallián csak keresztül ment, és a' körülállásokat jól használó Angolok 'sebébe foyt. (4.) Így a' Portugallusok, kincsek és aranyjok közepette el-szegényedtek, a' bőség

(4.) Rabbe, Resumé de l'histoire de Portugal — 313 — 319. —

mellett szükségét szenvedtek, el-szigorodtak, a' nemzet földművelés, kereskedés, szorgalom nélkül naponként méjjebben süllyedett, 's tunya álomba merülve, az életnek szinte semmi jelét nem adta. Tanuságos példa! mely mutatja mit tehet az értelem, a' lelki és erkölcsi erő ki-fejtése, 's munkássággal egybekötött czélarányos használása; viszont mennyire aljasodhatik, egy a' természet minden javaival pazérolva meg-áldott nemzet is, ha a' józanokosság mennyei világának ki-oltásával setétben kíván maradni! —

Azon nevezetes férjfiu, ki hazáját ez in-séges állapotból ki-emelni, lételre serkenteni, virágzóvá és szerencséssé tenni törekedett, a' már említett Carvalho Sebestyén Jó'sef született 1699-b. Soure kastélyban, nem messze Coimbrától. — Atyja ugyan a' kisebb nemések közzé tartozott, de anyja a' régi és nagy rangu Mendoza házból vólt, valamint az atyja testvére a' fő városban előkellő egyházi hivatalt viselt, 's V. János király előtt tekintettel bírt. Az ifju Carvalho gondos nevelés és tanittatás után a' törvényes pályába kívánt lépni, mert egyedül ezen az úton remélhette előmentét a' státus szolgálatjában, a' száraz törvény azonban nem adott eleven és tüzes lelkének elég táplálást, csak ugyan e' részben szerzett ismereteinek későbbben hasznát vette. Hajlandóságát követve a' politikai me-

zöt el-hagyta, és nagy bátyja bé-folyása által katonává lett, hól már inkább kedve szeréni helyen állott, 's a' természettől is arra látszott formálva lenni. Magos termete, erős test-alkotása, személyes bátorsága hamar ki-tetszővé tették ötet, valamint társalkodási kellemes magaviselete, a' szép nemnek hódolni tudása, 's akármely áldozatra, merész tette magát örömet el-szánása különösön is ajánlották. De munkássága a' Portugalliai demoralizált hadiseregben csak hamar rossz arányt kapott, nyugtalan, indulatos, heves karaktere sokszor félre vezette, rossz társaságokba elegyítette, 's mivel az utzákon éjjelenként bolyongó, csendességet meg-háborító, zabolátlan magaviseletü fő-rangu nemes ifjak egyik buzgó segédjeket benne találtak, e' ki-csapongó rendetlen életével nem csak előljárójinak de magának a' királynak is kedvetlenségébe esett, a' minek sullyát több versben, különösön egy nagy előléptetés alkalmatosságával érezte, a' mikor is el-mellőzték. —

Carvalho e' méltatlanságot nem tűrhetett, 's a' katonai pályától búcsút vett. Magát szülötte helyére Soureba vonván, ott több ideig családi kerületben élt, a' minek erkölce és szíve ki-mívelésére igen jöltévo bé-folyása volt. E' csendes helyheztesésében társalkodási talentomának gyakorlására tágas mezőt kapott, örömet látták minden barátságos időtöltések-

ben a' vidám mulattatót, ki viszont magát böl-
dognak találta, 's úgy tetszett mintha le-mon-
dott volna minden nagyra-vágyásról. Különö-
sön a' szép aszszonyok kedveltje vólt, gyak-
ran forgolódott körülöttek, néha szerelmes
történetetskékbe is elegyedett, melyek azon-
ban cél nélkül kezdve, olyan könnyen el is
múltak. De e' játszi hajlandósága egyszer a-
karatjánál meszszebb ragadta, a' minek kö-
vetkezése, szunnyadozó lelki-erejének fel-köl-
tése által egész életére ki-hatott.

Egy fő-rangu 's a' gróf Arcos házzal ro-
kon özvegy dámával Noronha Almada Théré-
ziával meg-ismerkedvén, annak szívét meg-
nyerte, 's keze birására vágyott, mert ez ál-
tal szerencsége meg-alapítását reméllte. Jó
szívvel is hozzá ment volna a' nevezett dáma,
de azt ennek előkellő atyjafijai gátolták. Car-
valho még inkább ingereltetve, kedvesség el-
szöktette, 's büszke familiájának ellenére is
vele házasságra lépett. E' merész lépésével
hatalmas ellenségeket szerzett, kiktől sok
méltatlanságot, üldöztetést szenvedett, sőt
élete is veszélybe forgott, de ő minden fe-
nyegető próbát szerencsésen ki-került vagy
el-fordított. — Ekkor érezte leg-elsőben a' ne-
mesi gög üres sullyát, 's éppen azért az öt
le-néző rokonjaival egy sorba állani, hozzá-
jok fel-emelkedni törekedett. Így munkásság-
ra ébredve, annak a' nagy világba' mezőt ke-

retett, 's bátyja jóvá-hagyásával az udvarnál meg-jelent. Itt jól fogadták, nyájas maga alkalmaztatása, mívelt fain külsője, ki-tetsző lelki tehetségei hamar szembe-tűntek, 's azokkal a királyné kegyelmére is méltóvá lett. — Kevés idő múlva akkori első miniszter cardinalis Motta pártfogása által fényes és ötlet feljebb-emelkedésre ingerlő pályába lépett, mert 1739-b. a Londoni udvarhoz követte neveztetett. E' magas állásában ugyan diplomáciai táalentomát ki-mutatni kevés alkalmatossága volt, a' minek főbb okát Portugalliának ez időben kivált teljesen Angliától függő, és minden szabadabb mozgást tiltó helyheztetésében kell keresni, de annál több módot kapott magát tökéletesíteni, ismereteit szélesíteni, tapasztalást gyűjteni. Itt mulatása a' leg-nagyobb befolyással volt egész jövőendő állapotjára, mert itt formálta magát igazán státus emberré. Angliában látta egész ki-terjedésében hazája roskadt állapotját, el-gyávásodását, midőn másfelől éles és bé-ható elméje bámúlással szemlélte egy virágzó és naponként emelkedő országban a' szorgalom, erő ki-fejtésének a' munkásságnak nagy következéseit, 's ezek által a' jól-lételnek a' nép mindenik osztályára ki-áradását. Egy ilyen össze-hasonlításnak magas ideát könnyen ölelő lelkére méjj bé-nyomást kellett tenni, a' mi tagadhatlanul későbbi intézeteinek nem utolsó ösztöne volt.

Angliában tanulta-meg végre, a' státus-gazdaságban akkor közönségesen fő-alapnak tartott, csak kész pénz szaporítására törekedő kereskedői rendszert, *mercantile systemát*, a' mit hazájában egykor visszás és erőszakos úton alkalmaztatni kívánt. —

De jó-akarójának cardinalis Mottának halála után a' fő miniszteri polczra Motta Péter lépett, ki ötet nem szívellhetvén Londonból 1745-b. vissza-hívta, 's a' különben is hozzá nem hajlandó királyt még jobban ellene ingerelte. A' királyné azonban, egy Ausztriai herczegaszszony, ki a' közönséges dolgokra nagy befolyással birt, pártfogolni ötöt nem szünt-meg, 's ennek köszönhető csak hamar fontos meg-bízattatással Bécsbe küldtetését, egy Mária Thérézia és XIV. Benedek Pápa között támadott versengés el-igazítására, a' miben közbenjárónak a' Portugalliai királyné volt felszóllítva. Carvalho alkudozásának ugyan kívánt sikere nem volt, de személyes ki-tetsző tulajdonaival közönséges becsülést nyert, 's a' császárné figyelmére is méltóvá lett. Itt tartózkodása alatt hitvesse meg-halván, kezét egy gróf Daun kisaszszonynak ajánlá, mikor a' nemesi füstnek újabban boszszantó bizonyosságát tapasztalta, mert a' léány atyjafijai, kik Carvalho jó születését kétségbe hozták, ezen egyben-köttetést ellenzették. Carvalho királynéjának hathatós gyámolítása által a' Bécsi ud-

varhoz rendes követté neveztetett, és Mária Thérézia kegyelmétől is segítettve czélját érte, 's a' gróf Daun kisaszszonnyal egybe-költ. Ezen helyheztetésében bódognak érezte volna magát, de mivel Motta Péter gyűlölségét aránta majd minden alkalmatossággal ki-mutatta, semmi hivatalos lépését helybe nem hagyta, ez néki nagy kedvetlenséget okozott, a' miből eredett érzékenységének egy versben éle-
sebben ki-öntéséért Bécsből vissza-hivattatott.

Portugalliába haza térése után mindenek felett óhajtotta volna a' királyt maga iránt meg-engesztelni, mert különben nagyra-vágyásának és munkásságának újabb mezejét nem remélhette. Ilyen szándékkal folyamodott a' király gyóntató atyjához Franciscanus dell' Incarnazione Gáspárhoz az Aveiro házból, valamint a' Jé'suitákat is el-kötelezni törekedett, 's mivel a' czéljára vezető eszközökben nem sokat válogatott, e' mindent tehető-szerzet aránt tiszteletet hajlandóságot mutatott, kegyes-séget színelt, magát mint egyik buzgó köve-tője úgy viselte, 's ezen az úton annak bizo-dalmát, jó indulatját teljes mértékben meg-nyerve annyira vitte ravaszságát, hogy ötöt közönségesen a' *nagy Jé'suitának* hívták. Ezek-
kel egyben-köttetése által azon veszedelmes, 's nem a' mennyek országát kereső, de földi uralkodást és jóllételt vadászó rend belső al-kottatásával, egész munkálódásával, vég-czél-

jával megismerkedett, a' mi egyik leg-több erőt mutató el-határozására, élte leg-nevezetesebb tetteire bizonyosan bé-folyt, talám azt előre is készítette. De sem a' hatalmas papi pártfogás, sem a' királyné jó indulatja, ki Carvalho feleségét különösön szerette, meg nem győzhették a' királynak ellene viseltető személyes idegenségét, mert ötet kártékony nyugtalan embernek hitte, 's többé semmi hivatalba nem tette. A' fejedelmet ezen balvélekedésébe jobban meg-erősítette a' Carvalhot most is nyomó üldöző, aránta engesztelhetlen főnemesség, bár e' vak indulatjával csak táplálta, nevelte annak gyűlölségét, bosszuját, a' mi következőleg oly gyászosan és rongáló módon tört-ki. Két pokoli érzésnek öszve-surlódásából pusztító, gyilkoló méregnél egyéb nem is származhatik.

Végre a' dolgokon, 's Carvalho sorsán is nevezetes változás történt. Az inkább barát-nak mint királynak született V. János megholt jul. 31-k. 1750-b., 's helyébe a' fija I. József lépett. Az új király, édes anyjának és a' gyóntató atyjának Jé'suita Moreirának ajánlásokra az álorcztát még mind viselő Carvalhot meg-kedvelte, 's csak hamar külső státus-titoknoknak tette. Munkássága ezen pályájában cleinte a' külső dolgokra látszott szorítva lenni, mert a' fő miniszter vagy belső státus-titoknok Motta Péter kezében volt tu-

lajdonképpen az ország egész belső igazgatása annak különböző ágaival, a' finanziaival, igazság ki-szolgáltatásával együtt, midőn a' tengeri dolgokat és coloniákat a' harmadik miniszter Dom Diego Mendoza de Corte Real kormányozta, azonban egyik sem birt Carvalho lelki tehetségével, bé-látásával, erejével, ki tehát könnyen ezek felibe emelkedve, befolyását naponként szembetűnőbbé tette, hatása körét szélesebbre terjeszté. Ebben a' király személye sokat segitette. I. Jó'sef ugyan nem volt minden jó tulajdonok nélkül, de azokat egy visszás, helytelen nevelés ki-fejtetlen hagyta, bizonyos tekintetben rossz arányba vezette. Mivel atyja életében a' státus dolgaiba minden részvételtől el-zárva tartották, dologtalansághoz szoktatták, módja nem lehetett magát ki-mivelni, 's fejedelmi nagy kötelességére el-készíteni. Így értelme keskeny határok közzé szorulva maradt, a' bizodalatlanság szívébe gyökeret vert, 's valóban a' gyanakodás és félelem czimerezték karakterét. Gyengeségének tudása mindég gyámolt keresni, és más védelmére támaszkodni kényszerítette. Főbb indulatja a' testiség, az állati gyönyörűség volt, szinte csak azért élt, érzékenységei minden más tárgy iránt meg-tompultak. De ebben is idegen oltalomra szorult, mert felesége, egy Spanyol herczegasszony, szerelem féltésével kínoztá. —

Carvalho a' fejedelmet hamar meg-ismer-
te, 's annak félenk és könnyen hívő természete
re építette meszsze-néző plánumait. Külö-
nösön a' testvére Dom Pedro aránt benne tar-
tózkodást gerjesztett, 's nyugtalan érzését min-
dég ébresztette. A' nevezett herczeg ugyan
éppen nem vólt félelmes ember, de mind a'
fő nemesség, mind a' papság előtt, melyet buz-
gón tisztelt, nagy tekintettel birt, azért lehe-
tett gyanu tárgyának használni. Így a' minisz-
ter részint a' király gyengéjének ügyesen hasz-
nálása, részint a' kényjének engedés által, ma-
gát el-kerülhetlenül szükségessé tudta tenni,
úgy jelent-meg szüntelen előtte mint hív szol-
gája, gondos őrzője, 's lassanként mind jób-
ban meg-nyerte bizodalját, míg végre határ-
talan hatalmat gyakorolt rajta — és az orszá-
gon. Éppen azért kevésbé emlegetik I. Jó'sef
uralkodását, mint Carvalho miniszteri igazga-
tását, kinek oriási munkássága előtt a' királyi
báb árnyékképe egészen el-tűnik. De bámu-
lást érdemlő jelenés is, hogy egy magától mo-
zogni nem tudó fejedelem alatt történjenek
a' státus reformálására, a' nemzet újjá szüle-
sére tartozó leg-merészebb intézetek, 's féle-
lemből és erőtlenségből következzenek azok,
a' miknek végre-hajtására ingadozást nem is-
merő ritka állhatatosság, nagy lélek kíván-
tatik. —

Midön Carvalho a' fő polczra lépett, Por-

tugalliának a' fennebb ki-fejtett okokból, mind belső mind külső helyheztetése igen szomorú és inséges volt. Az ország szinte bomló félben, a' kormánynak semmi ereje, a' hivatalok nagy részint üresen, vagy éppen alkalmatlan emberek kezében, azoknak adásában csak partfogásra és intereszsére, nem érdemre ügyelés, a' papság és arisztokrázia kártékony befolyása mindenütt, kivált a' Jé'suitáknak a' gyóntató székek és tölök függő nevelés által a' jelen és jövendő kort ölelő hatalmok, kik e' szerént a' józanokossággal élés mértéket kiszabhatták, (5.) a' közönséges jövedelmeknek majd minden forrasi ki-apadva, a' szorgalom, munkásság meg-ölve, a' kereskedés egészen az Angolok kezébe, a' státus minden oltalom nélkül, száraz mint tengeri ereje el-esve, és tökéletes csökkenésben, a' partok a' rablók-tól szüntelen háborgatva, midön kevéssel V. János halála előtt az Espicheli foknál közel Lisbonához ki-szállva, annak környékét szabadon rabolták, 's a' lakosokat el-hurczolták — ez a' Portugallia nagyítás nélkül rajzolt képe. Milyen tekintete lehetett a' külföld előtt egy ilyen hanyatló és naponként roskadó tartománynak, milyen a' nemzet létele, sorsa, egész állapotja — könnyü képzelni. (6.)

Carvalhonak mint külső miniszternek leg-

(5.) Wolf, Allgem. Gesch. der Jesuiten III. 1—3.

(6.) Stöver, Unser Jahrhundert VII. 310—312.—

több módja volt hazájának így el-semmisedését látni. Jól tudta azt is, hogy e' romlás orvoslása, a' nemzetnek a' mívelt népek sorába emelése, csak a' státus erejének ki-fejtése, czélarányos használása, 's a' bé-csúszott vissza-élések el-törlése által eszközölhető. E' célra volt azért minden gondja függesztve, minden törekedése szentelve. Javallatja következéséül próbálták a' financia rendbe-hozását, az adók jobb móddal fel-szedését, 's majd hajókat állítottak-ki a' partokat védelmezni, a' tengeri rablókat meg-zabolázni. Carvalho figyelmének fő tárgya volt azonban, a' nemzet szorgalmának serkentése. Különböző rendszabásokat tett a' földművelés gyarapítására, a' kereskedést gátló bilincsek el-szaggatására, fabrikák, manufacturák emelésére; de mind ezekben a' nép meg-rögzött tunyaságáért nehezen bódogulhatott. Az Angolok minden kincset magokhoz húzó mesterkedéseknek is elibe akart állani, a' miért az aranynak az országból ki-vitelét meg-tiltotta. De amazoknak volt már annyi Portugalliai aranyjok és pénzek, a' mivel a' bé-zárt utak és cánálisok helyett újakat tudtak nyitni, melyeken minden gátló parancsolatok ellenére az 1755-diki nagy föld-rengésig esztendőnként 9 — 12 millio forint takarodott-ki az országból. (7.)

Ha ezen kezdő javításaival már a' figyel-

(7.) Stöver, Unser Jahrhundert VII. 319.

met fel-költötte, úgy másfelől sok érdekszét is sértett, sok elő-ítéletet fel-zaklatott, és békételeneket csinált. De csak hamar nagyobb lármát okozó intézeteit kezdé ki-fejteni, melyekből heves ellent-állás következén, ez ötet is kemény eszközökre ingerelte, meszsze ragadta, 's végre leg-nevezetesebb, egész Európára ki-terjedő lépését szülte — a' Jé'suiták el-kergetését Portugalliából. Ezek ugyan Carvalhot, irántok színeskedésétől meg-csalattatva, magok emberének hitték, 's fel-emelésébe munkások voltak; e' barátság azonban nem sokaig tartott. Carvalho is uralkodni akart mint a' Jé'suiták, így két egyforma, ugyan azon célra siető egymás mellett meg nem állható érdekszének surlódása, mérges össze-csapása, végre halálos ellenségeskedéssé válása természetes volt. A' dolog eredete és ki-bonyolódása a' következő.

A' Jé'suiták, kiknek egyik el-rendeltetések volt a' pogány népeknek a' keresztyén hitre térítések, a' 17-d. század elején ezen célból déli Ámerikába által-evezvén, szent munkájok célra-vezetőbben folytathatásáért, III. Filep Spanyol királytól egy darab tartományt nyertek teljes hatalommal Paráguayban, a' La Plata és Uruguay vizek mentében, hová lakosokat telepítsenek, 's azoknak lelki javára szolgáló minden intézeteket tetszések szerént tehesse-
nek. Ezen *missiokban* — a' mint nevezték az

említett földet — mind az egyházi, mind világi igazgatás a' szent atyák kezében vólt, noha a' Spanyol király felsősége alatt, kinek esztendönként bizonyos adót fizetni köteleztettek. Így a' Jé'suiták az ott el-széledett nomád és vad lakosoknak egybe-gyűjtések, társasági élethez szoktatások, meg-térítések által egy ki-terjedett tartományt magok hatalma alá hajtottak, hól a' vallás színe alatt, tökéletes határtalan uralkodást gyakoroltak, a' mellett a' leg-becsesebb termésekkel, különböző kézmívekkel nagyba folytatott kereskedés által roppant gazdagságra tettek szert. (8.)

Még V. János idejében, mivel Paraguayban arany bányákat képzeltek, a' Rio Janeiroi

(8.) Ezen egyházi reszpublikában, melynek bámulást érdemlő belső alkottatása a' Jé'suiták temérdek és szélesen ki-ható munkásságát, 's az emberi lelken uralkodásokat mint egy tükörben mutatja, a' nevelés által szoros függéshez, vak engedelmességhez szoktatott lakosok semmi tulajdont nem ismertek, minden vagyon a' szerzeté vólt, ennek számára dolgoztak az egyes tagok, szóval köz-birtokon, köz-czélra munkálódáson alapult az egész, 's erre háromlott minden szorgalom gyümölcse. Ez a' státus, a' hatalomnak 's bizonyos részben a' jólételnek is magos polczára hágott. Egy Spanyol kormányzó 1731-b. ott 36 *reductiot* v. egyházi megyét talált, 's mindenikben többet 100,000 familiánál. Földmivelés, fábrikák, kereskedés egyaránt virágoztak, a' minek bizonyosága hogy csak gyapott szövöeteket esztendönként 60 v. 80 ezer singet vittek-ki. Minden hatodik esztendőben Romába, hól a' szerzet közép-pontja vólt, nagy summákat küldöttek. L. *Die Jesuiten in Paraguay Stöver Unser Jahrhundert*. VII. 499—533. Wolf. II. 79. 86. — Van e' ehhez hasonló jelenés a' historiában?! —

helytartó javallatja következésétől, a' Portugalliai udvar a' Spanyollal alkudozásba elegyedett Brazilia és Paraguay egy darabjának elcserélése végett. Spanyol király VI. Ferdinánd felesége, V. János leánya minden bé-folyásával elő-mozdította ezt a' hazájának hasznot ígérő plánomot, 's 1750-b. kevéssel a' Portugalliai király halála előtt, a' csere-alku alá is íratott, mely szerént Spanyol-ország az Uruguay mellett eső hét megyét, mint nevezték *reductiot*, Portugalliának által-engedett, ennek a' La Plata torkánál eső San-Sagramento coloniájáért. A' Jé'suiták ugyan mindent el-követtek meg-gátolni ezen rájuk nézve káros, hatalmokat fenyegető kötést, de hijában, 1751-b. az újra meg-erősített. Azonban midőn annak teljesítésére mind a' két féltől rendelt biztosok a' hely színére mentek a' határokat kimérni, 's az el-cserélendő földek lakossit is költsönösön által-szállítani és telepíteni, a' Jé'suitáktól fel-ingerelt nép engedelmeskedni nem akart, magát az alku végre-hajtásának ellene szegezte, majd fegyvert fogott, 's a' csilapítására küldött egyesült Spanyol és Portugallus sereggel is szembe-szállott. Carvalho 1753-b. Maranhaoi helytartóvá nevezett testvérét Xav. Ferenczet nagyobb erővel, 's a' Jé'suiták meg-fenyítésére czélzó szoros útasítással küldötte a' támadók ellen, nem különben a' Spanyol részről is hathatós készületeket tet-

tek, még is a két udvar vezérei kénytelenek voltak 1754-b. a naponként nevededő lázzadó csoportal forma-szeréni fegyver-szűnésre lépni. Ezt, a Maranhaoi helytartó tudósítása szerént, a Jé'suiták fáin és ravasz politikája csinálta, kik az oda való lakosokat a beléjük csepegtetett maximák ereje által annyira magokhoz kapcsolták, hogy azok készebbek voltak meg-halni, mint az uralkodást változtatni. (9.) A Portugalliai király több versben parancsolt engedelmességet azon szerzeteseknek, de sükeretlenül, 's a keményebb rendszabások is fogatlanok maradtak, mely szerént a háboruság főbb indítójit Ámerikai birtokából ki-kergetteté. A Jé'suiták bé-folyásának meg-törésére czélt az a Maranhaoi Indusokat teljes szabadságba helyheztető, és a szerzet világi hatalmát rajtok meg-szűntető 1755-diki királyi végzés is, mely három esztendő mulva egész Braziliára ki-terjesztetett. Mind ezen intézetek mellett a csere-alkut tökéletességre hajtani nem lehetett, a vérontással páros zendülés, kisebb nagyobb mértékben, még több esztendőig tartott, 's végre az egész kötéssel 1761-b. fel kellett hagyni. (10.)

(9.) Rabbe, Resumé de l' hist. de Port. 333. 334.

(10.) A csere alku egész folyamatját körülalásoson le-irja Wolf III. 21 — 50. L. még Heeren, Handbuch der Gcsch. des Europ. Staatensystems 3-te Ausgabe 531. —

Carvalho azonban más úton is próbálta a' Jé'suitákat meg-zabolázni, a' mely lépése a' státust reformáló szándéka egyik nevezetes ágával, az activ kereskedés virágzásba hozásával össze-függött. Mivel az említett szerzetesek, hatalmokat, bé-folyásokat nagy részint gazdagságoknak köszönhatték, a' minek fő kútfeje temérdek jövedelmet adó kereskedések volt, ezt kezekből ki-venni törekedett, egyszer'smind az akkori idő gondolkozása szerint annak régulázását, dívatba, folyamatba hozását nem másképpen hitte elérhetőnek, mint ha privilégizált compániákat állit. Valóban visszás képzet! meg-szorítani, bilincsekbe tenni a' kereskedést azért, hogy életet mozgást kapjon, és emelkedjék! — Már 1754-b. ezen miniszter egy bizonyos egyesületnek a' kelet-Indiával és Chinával kereskedésre kirekesztő just adott, majd jun. 6-k. 1755-b. költ királyi rendelésben az addig szabad Brazíliai kereskedést, egyaránt a' ki- mint bé-vitelre nézve, a' Maranhoi és Gran-Parái társaságnak engedte, későbben 1759-b. egy Pernambuco-compániát is alapított. — Másfelől a' kereskedés leg-nevezetesebb ágait az igazgatószék monopoliumának tartotta — azt tehát gazdagítani akarta a' nemzet szegényítésével! (11.)

Könnyen lehet képzelni, hogy a' Jé'suitákat mennyire érzékenyithette hatalmoknak

(11.) Heeren, Handbuch der Gesch. des Europ. Staatensystems. 531 — 533.

Carvalho által rongáltatása, mint fájhatott azon emberbe csalódások, kitől háládatosságot vártak, 's céljaik elő-mozdítását reméllték. Carvalho merészsége felyül-multa keresztyéni békességes türéseket, 's nem csak a felkölt zúgolódást táplálták, élesztették, hanem még a szent székből is nyilván menydörögtek ellene. De emberekre akadtak a miniszterben, ki a kéretlen prédikálókat kollégyomokból katonai erővel ki-vétetvén a városból elidézte, másokat pedig, kivált a kereskedők közzül, béketelenségek hangos bizonyításáért az országból számkivetett. Bámulást és rémülést okoztak mindenfelé e' fenyítő rendszabások — a Jé'suiták bukását előre készítő nagy viadal elő-postáji. Midön ezek látnák, hogy a szembe-szállással nem böldegulhatnak, titkon áskálódtak Carvalho ellen, és a király előtt vádoskodva, tetteit fekete színbe kívánták öltöztetni. E' célra kezét fogtak a hajdani gyűlölségeket nem felejtethető árisztokrátákkal, kiket Carvalho újabban fel-zaklatott mind azzal, hogy sok fő hivatalokban el-melözte, mind különösön az Áfrikában és Ámérikában tőlök bitangolt nagy ki-terjedésű korona-jószágok vissza-vételével. De Carvalho a meg-buktatására célzó minden mesterkedéseknek, az incselkedők minden plánumának elibe tudott állani, 's bátran meg-vívott az akadályokkal, kivált hogy az özvegy király-

nének 1754-b. történt halála után, I. Jó'sef bizodalját még teljesebb mértékben bírta, 's a' gyenge és félénk fejedelmet szorosabban magához kapcsolta. Az emberiség aránt is érdemesítette magát Carvalho, midön a' szent gyilkolásokat az auto-da-fékat meg-tiltotta, 's az inquisitio ítéleteit a' státus-tanács határozásának alája vetette. —

Így törekedett Carvalho minden nehézségeken truttzolva nemzetét fel-emelni, midön egy borzasztó természeti jelenés, mely az országot rémitő csapással illette, el-kezdet intézeteit félbe-szakasztá, de munkássága előtt a' gyász-esetből annál fényesebben ki-tündöklő pályát nyitott. Novemb. 1-sőjén 1755-b. szombaton, éppen minden szentek napján, egy tiszta és pompás reggelen, kilencz és tíz óra közt hirtelenül egy süket zúgással kezdődő földingás kevés perczentések alatt halomba döntötte Lisbonát, több ezer házat, palotákat, templomokat öszve-rontott, el-sülyesztett, 's így tíz századok munkáját egyszerre semmivé tette. Az inség ezen képet vóltaképpen le-rajzolni lehetetlen. A' témérdek ropogással szélyel-bomló, öszve-roskadó épületek, a' por és hüdösköves ki-gözöl-gések miatt több minutákig tartó sűrű setéség, a' tengernek fenekestől fel-kavarodása, és hullámhegyekkel a' partra rohanása, melynek egy darabját az ott menedéket keresők

kel együtt el-nyelte, a' szét-zúzottaknak, félig holtaknak, haldoklóknak nyöszörgései, az om-ladékok közül fel-halló jaj kiáltások, a' ha-lál által okozott rettenetes egyformaság, gaz-dagoknak szegényeknek, nagyoknak kicsinyek-nek, nem és életidő különbség nélkül, egy sorba fektetése, a' közönséges rémülés, zava-rodás, kétségbe-esés szív-szaggató hangjai — mind ezek együtt véve alig képzelteik Lisbo-na iszonyu sorsát ezen órában. De ennyi suj-tóltatás még nem volt elég. Az irtózatos nap-palt irtózatosabb éjjel követte. Alig kezdett setét lenni, a' város egyszerre egészen tűzbe borulni látszott, 's több mint száz helyen fel-lobbanó hat napig szakadatlanul pusztító, min-dent emésztő lángok prédájává lett. A' bor-zasztó égést egy részint föld alatti tűz ki-tő-rése is okozta, de az sokkal inkább a' töm-löczből el-szabadult gonosztévők munkája volt, kik szurkot 's más gyúladó szereket hánytak az épületekre, hogy annál bátrabban rabol-hassanak, fosztogathassanak. Így a' természet minden elementumi öszve-esküdtek, 's az em-beri istentelenséggel kezét fogtak e' szeren-csétlen város vég-romlására, az élettél moz-gással tele köfalak közt egy pillantat alatt, gyász, pusztulás, halál képe áll előttünk, — kevés órák alatt ezerek minden vagyonjokat el-vesztették, fényes gazdag familiák kóldus-botra szorúltak, gyermekek árván, szülék

gyermekeik nélkül maradtak, a leg-bóldogabb öszve-köttetések, a leg-szebb lánczok el-szakoztak, leg-bízhatóbb remények, leg-édebb örömök keserü méreggé váltak. Nincs számítás mely a borzasztó történet által okozott vesztést, romlást fel-vetni, vagy meg-becsülni tudná. A királyi palota is mindenestől el-sülyedett — s a király és familiája életük meg-maradását egyedül annak köszönhatték, hogy éppen útban voltak a Belemi kastély felé. Mintegy 30,000-re teszik az el-temetett, meg-öletett emberek számát, a kár pedig, mely a fejedelemtől kezdve, le a napszámosig a lakosok minden osztályjára ki-terjedett, csak könnyü szerrel ítélve felyül volt 850 millio forint. (12.)

Egy ilyen csak nem példátlan állapotban, mikor a természet és polgári társaság egyszerre a meg-nyílt rettenetes üregbe omlottak, e leg-felsőbb polczán a nyomoruságnak, Carvalho mint hatalmas védangyal, mint az emberiség barátja úgy jelent-meg. Lelkének ereje, magossága soha sem tündöklött inkább mint

(12.) Stöver, Unser Jahrhundert VII. 328 — 340. A Lipsziai *Pfennig-Magazin* 9-d. számja jun. 29-k. 1833. 66 — 68 l. közli egy ezen földingást szemmel látott, és azt ki-állott Angol érdekes tudósítást. Egy hajós kapitány a tengerről nézte a kemény meg-rázkódás után a nagy városnak egyszerre minden épületeivel ingadozását, helyéből ki-mozdulását. — A rengés szinte egész Európára ki-hatott: Magyarországon Komáromot rongálta-meg erősen.

ezen időben. A' csapás kezdetétől fogva a' legnagyobb veszedelmekben, szinte bizonyos halál közepette maga mindenütt jelen volt gyámolítani, vigasztalni, szabadítani, a' szinte minden emberi segedelmet ki-rekesztő, földre verő helyheztetésben egyedül állott rendíthetlennül, ő volt minden dologban első — a' halottakat el-temetteté, a' láng és omladékok között utakat csináltatott, a' mit meg-menteni, ki-ásatni lehetett a' tulajdonosoknak visszaadta, az éhezőknek eleséget nyújtott, a' szenvedőket enyhítette, bátorította, szóval mindenről gondoskodott. Magáról el-felejtkezve sem éjjel sem nappal el nem mozdult a' szerencsétlenség helyéről, szekérében lakott, hált, dolgozott, 's kétszer huszonnégy óra alatt minden eledele egy kis leves volt a' mit hitvesse vitt oda. Valóban csak tőle telhető rendkívüli munkásságot is kellett ki-fejteni ilyen tökéletes zürzavarban, a' társasági, családi köteleket el-szagató, minden törvényeket meg-szüntető fel-fordulásban, mikor több ezer lakhely nélkül maradt emberek, a' legcsudálatosabb, sok erkölcsi rosszszat elő-mozdító elegyedésben együvé hányódtak. Csak egy Carvalho tudta itt figyelmét mindenre kiterjeszteni, vigyázni, minden szükségét pótolni, a' rendet fenn-tartani. Ez útoltsót erős kézzel, keménységgel eszközölte, 's a' tolvajokat ragadozókat, gyújtogatókat, ott, hól el-csi-

pette, tüstént fel-akasztatta. Fáradhatlan szorgalma, el nem lankadó iparkodása másokat is hasonló buzgóságra lelkesített, a' király maga is cselekedettel részt vett a' szükséges rendszabásokba. — Majd az ijedtség és rémülés csilapodásával Carvalho hathatóson, egész erővel meg-indította a' város helyre-állítását, felépíttetését, 's e' roppant oriási munkának is egyedül ő vólt a' lelke. Így lassanként kiemelte Lisbonát a' méjjség örvényjéből, a' törvényeknek újra tekintetet adott, a' polgári társaságot öszve-kötötte, az elementumok dühöségének nyomait el-törölte, szóval vissza-vitte az életet oda, hól a' természet azt szinte meg-fojtotta, az omladékokból, a' nagy temetőből ismét királyi várost alkotott. Igazán mondja a' Francia író, hogy a' Carvalho erős, bátor és nagy lelke által végre-hajtott dolgoknak a' szók meg nem felelnek, 's mind az, a' mit egy birodalom alapítójáról mondhatnának, gyengén fejezné-ki a' nagy ember tetteit. (13.) — Mivel a' temérdek romlás helyre-hozása, a' kárhoz mésékelt roppant summát kívánt, Carvalho minden külföldi portékákra négy procent adót vetett, és a' hazai kézmívek terjesztéséért, meg-kedveltetéséért rávette a' királyt, hogy egész udvarával a' fain, de sok pénzt ki-vivő Ángol posztó helyett az országban készült durvábbá öltözzék, a' mely

(13.) Rabbe, Resumé de l' hist. de Portug. 336.

példát csak hamar igen számosan utánozának, 's ezen az úton a' nemzet leg-alább egy millio crusado, vagy annyi forint költségtől meg-kíméltetett. Így csoportos el-foglaltatásai között sem felejtkezett-el Carvalho élte nagy problémájáról, a' nemzet szorgalmának, jóllétének serkentéséről gyarapításáról. Hazája iránt ez alkalmatossággal bizonyított szolgálata, érdemei az aprólékos indulatokon rágalmazáson felyül-emelkedve teljes fényben ragyogtak, közönséges becsülést, tiszteletet szereztek neki, minden hódolt a' magát fel-áldozó derék embernek. — Azon bámulást érdemlő környüállás, hogy a' düledékek és körül belől mindent el-nyelő meg-rázkódtatás közepette Carvalho háza épen maradott, nem csak a' bigott népre, de a' királyra is méjj bé-nyomást tett. Úgy kezdék mindenenek a' minisztert nézni, mint az égtől különösön védelmezett és pártfogolt rendkívüli férjfiat; a' fejedelem kivált, még hártalanabb bizodalommal ragaszkodott hozzá, még több kegyelmével tetézte. Ennek bizonyosságára ötöt Oeyras grófi rangra emelte, majd az 1756 elején meg-hólt belső és fő miniszter Motta Péter helyébe léptette. Így Carvalho, vagy mint ezután fogjuk nevezni gróf Oeyras a' király után a' leg-magosabb polczon állott, kezében volt a' státus egész kormányja. Hatalma sullyát leg-elsőben az öreg Mendoza de Corte Real érezte, ki egy dologban ellene ás-

kálódásáért nem csak le-téetett, de Áfrikába is számkivettetett. Annál váratlanabb volt e' csapás rá nézve, mert mindennap szokott a' királynak bizonyos süteménnyel kedveskedni, a' mit két nálla szolgálatban lévő Német léány tudott különösön jól csinálni, 's még az nap is mikor a' rettenetes királyi végzés előtte felolvastatott, hé-mutatta csemegéjét az udvarnái. Mimódon képzelhette volna *ilyen érdemmel* bíró státus-ember a' király kegyelméből ki-eshetését? — Oeyrast a' külső miniszteri hivatalban a' tőle függő Acunha Lajos váltotta-fel.

Az új fő miniszter első gondja vólt a' királyi városban a' rendet, policziát helyre-állitni, 's a' henyesség és azzal járó rozsaszak terjedését meg-gátolni. Az egyébaránt is ott divatban lévő éjjeli koborlások, zabolátlanságok, csendességet háborító ki-csapongások a' földingás után sokkal nagyobb mértékben el-áradtak, 's a' gyújtogatóknak, gyilkosoknak jó alkalmatosságot adtak gonosz tetteiket annál bátrabban üzni. Oeyrás Lisbona környékében törvényfákat állittatott, 's nem csak sok példát tetetett, de az éjjeli öröket és katonai strá'sákat fel is szabadította a' gonosztévőknek, mihelyt el-csípik személy válogatás nélkül fel-akasztására. Tagadhatlanul kemény és despotai rendszabás, melyet azonban a' választást nem engedő kéntelenség kívánt olyan időben mikor szinte senkinek személye nem vólt bátorság-

ban. Másfelől az ellent-mondást nem tűrő Oeyras büntető karját a fő nemesek közzül is többben érezték, kinek hatalma és tekintete erősödésével keménysége is nevedett, sokszor ihudlatosságra, boszszura hajlott. De valljuk meg azt is, hogy sok plánumai végre-hajtását, csak az előtte álló akadályok le-verésével eszközölhette, a mi talám akarátja ellen is néha erőszakos útra vezette. Ha az orvos nem ügyelve a beteg pillantátnyi éles fájdalmára, a meg-romlott és gyógyithatlan tagot le-vágja a test többi része meg-mentéséért, az élet meg-tartásáért, éppen akkor teljesíti emberi kötelességét.

A miniszter egyik leg-hevesebben meg-támadott intézetei közé tartozott, az Oportói kereskedő társaság alapítása, melynek a Portugalliai horok árulására ki-rekesztő just adott. Ezzel éppen úgy mint több hasonló intézettel nagy részint az Angolok bé-folyását akarta gyengíteni, kik e' jövedelmes kereskedést is, mint annak más ágait a nemzet tetemes kárával egyedül bitangolták. Csak Portugallusok lehettek a társaság részvényessei, mely első-gets nyert azon környékben ki-adandó minden capitálisok fel-vételére, s így az Angolok atól el-záratták. De ezek számos követők, messzse-terjedő bé-folyások, alattomos inger-tesek, készitések által a vidékieket fel-zaklat-ták, kik seregestől tódulának Oportoba, hol

a' lárma, rendeletlenség nőttön nőtt, végre nyilvános lázzadássá vált, melynek tüzét a' Jé'suiták is élesztették. Mihelyt Oeyras ezt megtudta, katonai erőt küldött a' zendülők ellen, a' főbket közzülök vesztőhelyre, számkive-
tésbe, vagy gályákra küldötte; egyszer'smind a' város szabadságát constitutzioját el-törölte, 's nagy summa pénzre büntette. A' panaszok hangoson ki-törésének meg-gátlására, a' király nevében 20,000 grusado jutalmat ígért az or-
szágló-székről rozszzul beszélőket, vagy mi-niszterek ellen mesterkedőket fel-adóknak, bé-jelentőknek, 's a' királyi rendelésekkel szem-be szállást felség-sértésnek hirdetteté. Egy i-
gazgatásnak maga bátorságát alattomos árul-kodásokban keresni, a' társasági élet egyik talpkövet a' bizodalmat össze-rontani, a' rá-galmazást kecsegtetni, nagy hiba — 's e' titkos po-
licziai eszköz nem válik Oeyras becsületére.

Ilyen hathatós kemény rendszabások el-nyomták meg-fojtották ugyan a' békételessé-
get, de az el-kegyeredést annál mérgesebbé, a' szakadást nagyobbá, az indulatokat éleseb-bé tették. Így kellett végre pusztító lángra lobbanni az Oeyras politikai munkásságát czí-
menező, keblet rázó, merész, élet és halál közt forgó viadalnak, mely a' Jé'suitákat és fő ne-mességet, a' testvér arisztokráziát és hierar-
chiát földre sújtotta. — Midőn a' Jé'suiták tem-plomokban és egyébütt a' tudatlan, könnyen

hívó nép fel-zaklatásáért a közelebbi földrendést, eléggé érthető czélzással, az Isteni harag büntetésének mondanak, másfelől az ezen oldalról leg-inkább hozzá férhető király fülébe is hasonló idéákat kívánnának sugallani, 's a' miniszter ellen alattomosan vádaskodni nem szünnének, meg-fenyíttetve kemény rendelést kaptak minden csendesség háborító beszédeket ámitásokat el-távoztatni. Oeyras ezzel meg nem elégedett, de egy hiteles tudósításokból dolgoztatott, 20,000 példányokban ki-bocsátott, 's a' külső udvarokkal is hivatalosan közöltetett emlékirásban, a' szerzet ismertetésére annak Paraguayi uralkodását, nagyba üzött kereskedését, valamint a' csere alku végre-hajtását gátló pártos magaviseletét eleven színekkel a' világ elibe terjesztette. Ezen lépés mind a' külföldön igen nagy bámulást gerjesztett, mind Portugalliában méjj hé-nyomást tett, 's a' bilincsbe tartott közvélekedést a' Jé'suiták ellen nagy mértékben fel-lármázta, annál inkább mert ők az említett könyvben fel-hozott vádakra hallgattak, 's a' társaság nevében azokat nyilván meg-czáfolni nem próbálták, vagy nem merték. (14.) Titkon azonban annál többet fondorkodtak, a' népet alattomban kívánták magok ártatlanságáról meg-győzni, 's a' király körül ólálkodva egy gyenge szempillantást lestek, melyben Oeyras meg-buktatására koholt

(14.) Wolf III. 45.

plánumjokat ki-vihessék, de a' miniszter hatalmas karja elébb utól érte őket. Az első nagy csapás ellenek sept. 19-k. 1757-b. történt, mikor az udvarnál lévő tagjai a' szerzetnek, a' mint feküdni készülnének, parancsolatot kaptak haladék nélkül a' magok kollégyomokba el-távozni. Vonakodások sūkeretlen vólt, szekérbe űltetve még azon éjjel el-vitették, 's az udvartól egyátaljában el-tiltattak. —

E' váratlan történet nem csak a' királyi familiát, de átaljában a' nagyokat, közrendűeket meg-illette, valamint a' szent atyákat is nem kisség érzékenyítette, és mind több mesterkedésekre ingerelte, a' mikkel azonban csak az Oeyras triumfussát nevelték, fényesebbé tették. Könnyű vólt ennek által-látni, hogy ily nagy tekintetű ellenségen nyert fél győzedelem annyi mint semmi, 's ha azt egészen le nem tiporja, néki magának kell el-esni. Eppen azért hitelek rontásán, a' nép arántok viseltető elő-ítéletének gyengítésén törekedett, mert így a' vélekedés ellenek fordításával hatalmok alapját rázta-meg. Ezen célból a' Romában lévő Portugalliai követ Dom de Almada által a' nevezett szerzet el-aljásodását, annak politikai és világi hatalomra, valamint gazdagság szerzésre vágyó telhetetlen kevély indulatját XIV. Benedek Pápa elibe terjesztette, és a' szembe-tünő vissza-élések orvoslását, meg-szűntetését kívánta. A' Pápa ápr. 1-sőjén 1758-b. költ

brevejében, a Portugalliai birtokokban lévő Jé'suiták szoros meg-vi'sgálását, a bé-csúszott hibák jobbítását, szóval a szerzet közönséges visitálását és reformálását, a Lisbonai patriárchára cardinalis Saldanhára bízta. A Pápa levele az egész országban ki-hírdettetett, 's a cardinalis munkálódása tökéletesen megfelelt a miniszter céljának, mert világosságra hozta, hogy a magok el-rendeltetésével nem gondoló, nyereség lelkétől vezetett Jé'suiták igen botránkozató módon kereskedést és kalmárságot űztek, raktárokot állítottak, 's még kollégyomaikban is sok helyt bóltokat tartottak. Ennek következésül a visitor cardinalis máj. 15-k. 1758-b. minden egyházi személyeknek, különösen a Jé'suitáknak a kereskedést szorosán meg-tiltotta, a következő jun. 7-k. költ végzésében pedig az utóbb említett szerzetséktől a prédikáló és gyóntató székeket egyáltalában el-vette, 's így a népre lehető minden bé-folyásokat ketté-metszette (15.) A nemesség is nagy mértékben érezte Oeyras hatalmának sullyát. A királyhoz leg-közelebb ál-

(15.) Wolf III. 46 — 67. közli az ide tartozó hivatalos irásokat. Nevezetes azok közt a Pápanak fennérdeklött nyilvános breveje mellett egy a visitáló cardinalishoz küldött titkos útasítása, melyben inti őtet a Jé'suiták hibáinak kivált a miniszterek előtt palástolására, hogy a lárma és minden olyan vitások el legyenek távoztatva, a mik alkalmatosságot adnának a Romai szék felsőségét a papokon és szerzeteseken kétségbe hozni. Wolf 52 — 59. —

lók az udvartól el-tiltással, hivataljokból el-mozdittatással lakoltak a' miniszter ellen áskálódásért, kinek az árisztokratákat el-mellőző, hátra-tevő, meg-alázó bánása naponként szem-betünőbb kezdett lenni. —

A' fő-ranguak és Jé'suiták ennyire zaklattott boszszus indulatja végre a' leg-magosabb polczra hágott, melynek sűrű setétlen borított míve annál irtózatossabb, meg-reszkettetőbb csattanással rontott-ki. Az 1758-d. esztendő augustussában bizonyos jövendölések kezdetek az udvarnál és a' városban terjedni, hogy a' király nem sokáig élne, 's különösön egy szenteskedő, népet ámitó Olosz Jé'suita Malagrida hintegette az ilyen beszédek. Az okosabbak a' mende-mondán nem indultak-meg, 's a' nevezett Jé'suitát egy esztelen ábrándozónak tartották, de csak hamar ki-tetszett, hogy azon profétálásnak sokat jelentő méjj értelme van, 's egy rég forralt pokoli istentelenséget fedez. — A' király ki a' szép aszszonyoknál mulatást elébb becsülte a' státus dolgainál, ezeket miniszterére bízva, gyakran meg-látogatta az ifju marquis Tavora feleségét, de hitvessének féltékeny indulatjáért mindig éjjel a' leg-nagyobb titokban, csak egy komornyikjától kísértetve szekerezett-ki. Így ment a' fenn említett esztendő sept. 3-ka éjszakáján is kedvelt dá-májához, midőn vissza-jövő útjában hirtelen elébb a' kocsisra, utóbb a' szekere felé inté-

zett lövések közül egyik a jobb karját megsebesítette. A király mihelyt észre vette a veszedelmet, mindjárt lehúzta magát a hintó fenekére, 's a kocsissal sebeseen másfelé hajtván, az udvari fő seborvoshoz befordult, hól tüstént bekötötték, a mi után vissza-tért a palotába. Oeyras még ekkor a kabinétban volt, 's mihelyt a történetet megértette, sejdítván annak szerzőjét, a komornyiknak és kocsisnak leg-méjjebb hallgatást parancsolt. A következő napon ugyan kezdék zúgatni a gyilkos szándékot, de a miniszter más okát emlegette a király ijedtségének, majd hogyan léteről, 's az egész esetről különböző híreket terjesztett el, a mivel a közvélekedést akarta függőbe tartani, tévedésbe hozni, és a világgal elhitetni, hogy maga sem tudja a dolog mivoltát. Így Oeyras célját is érte, könnyű, számba nem vevő magaviseletének színével a vétkeket elaltatta, holott titokban a leg-szorosabban nyomoztatta az istentelenséget, 's azt végre fel-fedezte. Így tudta-meg, hogy a gyilkos complot indítóji, részesei több fő-rangu előkellő hazafjak, kik a Jésuitákkal alattomos egyetértést forraltak, 's egyszer'smind, mivel magokat bátorságban vélték, új meg-támadáshoz készülnek. A sürgető fenyegető veszedelem haladékat nem engedett, annak elfordítása nagy bátorságot, lelki-erőt, okosságot kívánt, de a miniszternek kedvező alkalmas-

ságot is adott a nemességben boszszuját tölteni, azt le-tiporni, 's a király hatalmának súlyát teljes mértékben ki-mutatni.

Három hónap tölt-el a gonosz tett után csendesen minden lárma nélkül, úgy tetszett a dolog felejdékenységbe ment, 's annál kevésbé tűnhetett szembe hogy december elejével, a mint mondták a közbátorság és políciái rend fenn-tartásáért, a fő városba katonaság érkezett. A miniszter, leányának gróf Sampayohoz férjhez adásával foglalatoskodott, 's minden gondját figyelmét arra láttatott fordítani. A lakadalom dec. 12-k. 1758-b. nagy pompával esett-meg a király és egész udvar jelenlétében, estve fényes bál, közönséges mulatság vólt, minden gyönyörűségbe vidámságba merült. Alig lett vége azonban az örömjajoz időtöltésnek, alig oszlottak el a vendégek, midőn ugyan azon egy órában, hajdani Indiai vice-király marquis Tavora, felesége Donna Leonora, Lajos Bernát, és Jó'sef Mária fiai, a királytól kedvelt menyé, veje gróf Atougia, 's a nállok szolgáló Romeiro, fogságba hurczoltattak. Ugyan akkor a Jé'suita házak katonákkal körül vétettek, a szerzet minden írásai el-pecsételettek, 's későbben Moreira, Malagrida az öreg Tavorané tanácsadója, és többen közzülök örízet alá tétettek. A következő napon a király udvar-mesterét herczeg Aveirot is feleségével, leányaival és két

inassával együtt tömlöczbe vitték, hasonló sorsért még más fő-ranguakat, kivált az említett nagy házakkal közelebbi távolabbi rokonságban állókat, 's általjában számos fogdosások történtek, valamint az országból különös engedelem nélkül el-távozás meg-tiltatott.

Bámulást és nagy rémülést okoztak mindenfelé ezen lépések, melyeknek következtésül ki-bocsátott királyi hirdetésben a' közönség értesítettett a' fejedelem élete ellen törekedő complotról és annak környülállásairól. Csak hamar el-kezdődött a' törvényes vizsgálódás és nyomozás, Oeyras maga vallatta a' bévádoltakat, ki-hallgatta a' tanukat, 's így elkészítvén a' pert, azt a' fő törvényszék elibe terjesztette, hól ő vitte az előlülést két miniszter társával együtt. A' mint a' dolog ki-világosodott, a' király meg-ölésére, 's így az országulás meg-változtatására czélzó össze-esküvés fejei voltak marquis Tavora és felesége, kiknek házában tartották a' titkos gyűléseket, valamint herczeg Aveiro, ki maga tette az első lövést a' kocsisra, de azt el-hibáztván, tőle bérelt és vele lesben álló gyilkos segédjei azután löttek a' király szekerére, 's a' többek is a' fenn-ementettek közzül kisebb nagyobb mértékben a' gonoszság tudójinak, eszközlőjinek jöttek-ki. Végre a' Jé'suitákat is vétkeseknek nyilatkoztatták, ámbár nem tiszta bizonyítások után, csak gyanut gerjeszthető és a' hihetős-

ség nagy mértékére alapított következtetések-nél fogva. — A' ki-mondott ítélet borzasztó rettenetes volt; herczeg Aveironak és az öreg Tavorának elevenen alólról fel-felé kerék által kellett meg-törettetni, 's meg-égett holt-testek hamvának a' tengerbe vettetni, az ifju Tavoráknak, gróf Atougianak, valamint a' szolgáknak elébb meg-fojtatni, és azután meg-ke-rekeztetni, az idösb marquis Tavoránának fő-vétellel lakolni, és a' királyra lött Fereirának elevenen meg-égettetni. A' mellett javaik elfoglaltatása, czimerek öszve-rontása, nevek és emlékezetek el-törlése végeztetett. — A' példás kegyetlen büntetések január. 13-k. 1759-b. a' Belemi piacon, a' bé-nyomást nevelő irtózatossággal végre-hajtottak. A' kisebb bünösök tömlöczözéssel vagy számkivetéssel lakoltak. (16.) Még most sincsenek minden környülállásai ezen rémitő történetnek tisztába hozva, 's tagadhatlanul a' per el-sietett, nem minden törvényes formára ügyelő folyamatja, a' miben néha gyöző erősségek helyett gyanításokra támaszkodtak, a' bizonyításoknak közönségessé nem tétele, a' miniszter ellenségeinek jó alkalmatosságot adott lármázni, sőt az egész vád hitelességét ingadozóvá tenni. De másfelől e-

(16.) Stövers Unser Jahrhundert. VII. 366 — 397. hól ezen történet folyamatja környülállásoson le van írva. A' király gyilkosok ítéletét egész ki-terjedésben olvashatni Stöver VII. 534 — 555. Wolf III. 82 — 91.

gészben véve nem lehet kétségbe hozni a' megítéltettek bűnös vóltát, a' minek több' nem csak erkölcsi de törvényes próbáját is látjuk. Valóban egyebet el-hallgatva, az Oeyras meg-bukása után az árisztokraták által fel-bolygatott újra vizsgálásából ezen büntető pernek, mely elébb sokáig meg-akadott, 's utoljára is az annyira gyűlölt miniszterre nézve terhelő következés nélkül végződött, a' nagy hangon vitatott igazságtalanság éppen nem tetszett-ki. — A' mi a' Jé'suitákat illeti, ha szinte ezen gonosz tettben részes vóltokat az ítélet is csak állította, nem mutatta-meg, de ezen szerzetnek probabilismuson épült, a' célért akármely eszközt szentnek állító, 's a' királyt gyilkolás szabad vóltát nyilván hirdető, tanító morálja nem biztosító ártatlanságok mellett. (17.)

(17.) Az erkölcsi probabilismus szerént a' cselekvésben csak a' leg,okosabbnak látszó, leg-inkább helybe-hagyható maximákat kell követni, mikor tehát nem a' cselekedet erkölcsi becsére és tárgyára, hanem annak subjectiv jó vagy rossz vóltára figyelmezzünk, 's így nem a' józanokosságban gyökerező változhatlan erkölcsi rúgó vezet bennünket, de személyes vélekedésünk határoz. — A' Jé'suiták királyt gyilkoló tudományjának bizonyítására: „Jesuitae — teterrimae illius doctrinae et inventores in scholis et Professores: — reges, quando eorum malitia hoc exigat, et necessitas reipublicae sic requirit, per Pontificem regno et vita spoliari, imo per quemcunque etiam privatum, si expedire aliter salutem nequeat, tuto intencisci posse, ut hoc Mariana, gente Hispanus, Santarellus natione Italus, Busembaumius origine Germanus et alii bene multi, nec illi obscuri e Societate Jesu viri in libris suis, cun. scitu et

Hogy a köz-iszonyodást félelmet okozott, a nemzet mindenik osztályját egyaránt meg-
 rázó nagy trágédia bé-végezve nincs, könnyen
 lehetett gondolni, 's hogy a le-tapodott fő ne-
 messég sorsától a Jé'suiták sem menekedhet-
 nek-meg, csak nem bizonyos vólt. Hat nappal
 a véres ítélet teljesítése után egy királyi ren-
 delés „a köz-csendességet sokképpen háborít-
 ó Jé'suitáknak“ minden javait, jövedelmeit bí-
 rói zár alá tette, 's a velek egyben-köttetést
 szorosán meg-tiltá. (18.) Egyszer'smind Oeyras
 a közvélekedés fel-világosításáért, 's a történ-
 tekkel meg-békéltetéséért egy munkát bocsát-
 tatott közre, „a Jé'suiták istentelen és nép láz-
 zasztó tévelygéseiről“ melyben az ök tulaj-
 don írásaikból meg vólt mutatva veszedelmes,
 és erkölcsöt vesztegető Machiavelli tudomány-
 jok. (19.) Ez a könyv minden érsekeknek,

indultu superiorum (societatis suae Primorum)
 publicatis palam asserere non dubitarunt.“ Jos.
 Péczely, Summarium Hist. recentioris Europaeae.
 Tom. II. Debrecini 1830. 124. 125. L. még Spitt-
 ler, Über die Geschichte und Verfassung des Je-
 suiten-ordens. Leipzig 1817. 65 — 73. A ki a Jé'sui-
 tákat ismerni akarja, ezt a kis könyvet olvasatlan
 ne hagyja. — Egy Francia korona ügyvéd 1761-b.
 a Párisi parlament előtt a Jé'suiták írásaiból ki-
 vánt: meg-mutatni, hogy ezen szent atyák közül
 2 a szentség-törést, 5 az atyagyilkosságot, 17 a há-
 zasság-rontást, 20 a hamis esküvést, 34 a lopást,
 36 a közönséges gyilkosságot, 75 a király ölést ol-
 talmazta. L. Krug Dikäopolitik Leipzig 1824. 270.
 Ha bár cz nagyitva lenne, a mint talám hihető,
 még is minő elmétkedésre nyújt alkalmatosságot?

(18.) Wolf III. 96 — 98.

(19.) Wolf III. 103 — 107.

püspököknek meg-küldetett, kik pásztori leveleikben a' híveknek azt ajánlották olyan intéssel, hogy a' Jé'suitákkal társalkodástól őrizzék-jenek. Csak hamar ápril. 20-k. 1759-b. a' Portugalliai király tudósította XIII. Kelemen Pápát, ki 1758-b. lépett XIV. Benedek helyébe, hogy a' kártékony plánumokat forraló Jé'suitákat maga státussaiból teljesen ki-küldeni szándékozik, 's meg-hatalmaztatást kért, közzülök a' gyilkos öszve-esküvésben részeseket világi törvényszék elibe állíthatásra. De az új Pápa, mint szintén a' státus-titoknok card. Torregiani a' Jé'suitákat különösön becsülte és pártfogolta; 's éppen azért XIII. Kelemen, válaszában a' királyt szándékaról le-vern próbálta, 's a' Jé'suitákkal szelíden és kímélve bánásra intette. Ezen levelet egy mellé-zart brevével a' Romában lévő Portugallus követ Almada kikerülésével, egyenesen Lisbonai nunciussának küldötte, titkon I. Jó'sef kezébe adas végett. De Oeyras a' mesterkedésnek elibe állott, a' Pápa célját nem érte, sőt a' Jé'suiták vég-romlását gietteté, annál inkább mert ezek Olosz és Spanyol-országokban a' Portugalliai királyt és igazgató-széket gúnyoló rágalmazó írásokat tartózkodás nélkül terjesztették, sőt azt is kivittek, hogy az ellenek Portugalliában ki-adott könyveket a' Spanyol kormány nyilván megégetteté. — Minekutána egy jun. 28-k. 1759-b. költ nevezetes, Oeyras világos észét bizonyító

királyi végzés a' Jé'suitáktól „kik az alattvalókat szántszándékkal tudatlanságban akarták tartani, hogy azokon a' leg-igazságtalanabb és kártékonyabb módon uralkodhassanak“ (20.) az oskolákat el-vette, 's az egész tanítás módján czélarányos javításokat tett, az el-döntő nagy csapás meg-történt, 's egy patriarcha Saldanhától ki-hírdetett királyi rendelés sept. 3-ról 1759-b. ezen szerzeteseket „*mint nyíltvárosos pártütőket, árulókat, ellenségeket, békeháborítókat*“ az országból örökösön számkivette. (21.) A' Jé'suiták nem akarván megismerni a' király tekintetét, a' parancsolatnak ellene szegeztek magokat, de az gyorsan, Oeyras szokott energiájával végre-hajtatott, 's őket mind-össze 1584-en katonai erővel, kiméllés nélkül hajókra vitték, és a' Pápa birtokába által-szállították. El-indulásokkor, a' Lisbonai kikötőben nagy meg-indulással énekeltek a' 114-d. 'soltárt: *In exitu Israël de Aegypto, domus Jacob de populo barbaro.* — Az Európán kívüli Portugallus birtokokból is, név szerént Braziliából minden Jé'suiták hasonló módon ki-üzet-

(20.) „Sie suchten die Unterthanen dieses Reichs geflissentlich unwissend zu erhalten, um sich dieselben auf die ungerechteste und schädlichste Weise unterwürfig machen zu können.“ Wolf, III. 122 — 123.

(21.) Eben nevezetes rendelés egész kijterjedésében meg van Stöver VII. 556 — 572. Wolf III. 127 — 132.

tettek. (22.)—Így ment-végbe ez az emlékezetes történet, a' józanokosság nagy triumfusa! Mindég különös és figyelemre méltó jelenésnek marad a' historiában, hogy egy buzgó katolikus státus mozgatta-meg az el-nyomását e' mindent tehető szerzetnek, melynél a' Pápák tekintetének meg-alapítására, a' protestantismus gyengítésére hathatósabb, cél-arányosabb intézet nem igen történhetett volna. Minő erejét mutatja ez a' léleknek, és közvélekedésnek? — Ha semmi egyéb érde-me nem is lenne a' Portugalliai nagy miniszternek, ez egyedül, halhatatlanítná nevét!

A' Jé'suiták Portugalliából el-idéztetése Romában igen kedvetlen bé-nyomást tett, 's a' két státus surlódását élesítette. A' Lisbonai nuncius cardin. Acciajuoli protestált ugyan az erőszak ellen, de sükeretlenül, sőt a' Jé'suiták aránt ki-mutatott pártfogó indulatjával a' hajlani nem tudó miniszternek alkalmatosságot adott hatalma sullyát a' Pápával is éreztetni, a' mi csak hamar meg-történt. Jun. 6-k. 1760-b. vólt I. Jó'séf leányának és örökössé-nek Braziliai herczegné Máriának infans Dom

(22.) A' fogságba hurczolt 124 Jé'suiták közzül 37-en tömlöczben hóltak-meg, 36-ot Olosz-országba küldötték, 's végre 45-ön a' király halála után 1777-b. ki-szabadultak. Wolf III. 141. Malagrida ellenben mint hamis proféta az inquisitio kezébe adatott, és sept. 20-k. 1761-b. elevenen meg-égette-tett. Wolf 137 + 140. Rabbe, Res. 421 — 429 közli az inquisitio itéletét. —

Pedroval, az atyja testvérével egybe-keleése. Midőn erről a külső országi követek értesítettek, a' Pápa nunciussa egyedül el-mellőz-tetvén jelentést nem kapott. A' nuncius ezt, és méltan, meg-bántásnak nézte, 's az ilyenkor szokott közönséges ki-világosításban nem vett részt, de palotája a' tenger fenység kö-zepette setéten, bé-zárva maradt. A' követ-kezése ennek az lett, hogy jun. 15-k. reggel a' király nevében egy parancsolatot kapott, a' fő várost minden haladék nélkül, az országot négy nap alatt el-hagyni. Alig nyert időt a' fel-öltözésre, 's ezen bánás ellen egy protes-tálást írni, szekérbe ültették, 's az ötödik na-pon már, Portugallia határán túl volt. Ez ter-mészetesen maga után húzta a' Portugalliai kö-vetnek is Romából el-távozását. Így a' két ud-var tökéletesen meg-hasonlott, a' szakadás naponként nevedett, mert egyik fél sem a-kart engedni, 's maga principiumáról le-mon-dani. A' Pápa, *Apostolicum pascendi munus* című, erős hangon írt, a' Jésuitákat égis magasztaló bullájában őket minden jussaikban forma-szerént meg-erősítette, midőn másfelől Oeyras, Platel abbás által a' szerzet ellen egy új könyvet bocsáttatott-ki, 's a' nevezett bul-lát halálos büntetés alatt meg-tiltotta. Ezen mérges viadal a' Szent-székre nézve ártalma-son végződhetett volna, Oeyras meg-gátolta a' házassági dispensatiokért Romába folyamo-

dást, 's már gondolkozott a Portugalliai egyháznak a Pápától elszakasztásán, midőn XIII. Kelemennek febr. 2-k. 1769-b. történt halála a dolgoknak új fordulást adott. Az utánna következő XIV. Kelemen — egy a ritkább, jelesebb Pápák közzül — engedett az időnek, a jó egyetértés Portugalliával helyre-állott, 's a Lisbonába küldött új nunciust card. Contit nagy tisztelettel fogadták. Nem sokára megérte Oeyras azon örömét, és fényes győzedelmét, hogy a Jé'suita szerzet — minekutánna a nevezetesebb katolikus országokból már az előtt ki-taszított — XIV. Kelemennek jul. 21-k. 1773-b. költ *Dominus ac Redemptor noster* című bullája által egészen el-töröltetett. (23.)

Oeyras erős karakterének, 's honyja fel-emelésére, függetlensége meg-alapítására törekedésének szép bizonyosága tetszett-ki az Angol igazgató-szék aránti magaviseletéből is. Azon meszsze ki-terjedett, pusztító hadakozásban, mely Anglia és Franciaország között 1755-b. kezdődött, majd a Német-orozági hét esztendőös háboruval öszve-olvadott, 1760-b. Angol admiralis Boscawen Portugallia Lagosi ki-kötőjében Laclue Francia admiralis flottáját meg-támadta, 's néhány hajóit el-égette. Egy neutralis hatalmasságnak így meg-bánta-

(23.) A Pápa ezen hullája meg van, Wolf III. 433 — 459. és Spittler, Über die Gesch. und Verfass. des Jesuitenord. 134 — 170.

tásaért Oeyras elégtételt kívánt, 's midőn elébb nem nyérhetett, azt hathatóson visszont sürgette, és azt is ki-jelenté hogy az Angol kabinétnak Portugallián gyakorolt hatalmát meg akarja szüntetni; (24.) majd egy más igen fontos diplomáciai jegyzékében még erősebben ki-fejezte „az idegen uralkodás jármának le-rázása“ szükséges voltát, valamint meg-határozott szándékát az Amerikai kincsek forrását bé-dugni Nagy Británia előtt, 's így Portugalliából folyó temérdek hasznát és nyereségét ketté-metszeni. (25.) — Úgy látszik, el-találta a kereskedő ország gyengéjét, a ke-

(24.) Rabbe, Resumé 352 — 354. Stöver VII. 420.

(25.) Ezt közli Rabbe, Resumé de l'hist. de Port. 428 — 435. Ezen hivatalos irás igen világos és tanuságos módon mutatja Portugallia el-gyengülését, és az Angoloktól teljesen függését, kik, a' miniszter bizonyítása szerint, 50 esztendő alatt azon országból 1500 millionál többet ki-takarítottak; a' mestersegék által a' Brazilliai bányák birtokossivá lettek, mert egy hólnap mulva a' kincset hozó flotta meg-érkezése után egy pénz sem marad Portugalliában, de az egészen által-menyen Angliába. — *la totalité passe en Angleterre.* — Ezen országból veszik a' Portugallusok öltözeteket, fényüzések tárgyait, sőt még gabonájokat is, és így ők adnak élelmet leg-alább 600,000 mesterembereknek, kik az Angol király alattvalói, 's magok fő várossokban a' Portugallusok költségén élnek. „*Nous donnons à vivre à cinq cent mille artistes, sujets du roi Georges, population qui subsiste à nos dépens dans la capitale d'Angleterre. Ce sont vos champs qui nous nourrissent, vous avez substitué vos laboureurs aux nôtres; au lieu, qu' autre fois nous vous fournissions des grains, aujourd'hui vous nous en fournissez.*“ Milyen hangoson beszél ilyen állapot!

vély Anglia meg-hajlott a szinte vasalussának tartott státus előtt, 's a Lisbonai udvarhoz csupán ezért küldött rendkívüli követje Lord Kinoul által a kért nyilvános elégtételt megadta. Ilyen móddal Oeyras nem csak maga fényes triumfust nyert, de hazája méltóságát fenn-tartotta, annak tekintetét a külső nemzetek előtt helyre-állította, szóval, a varásló erejü erkölcsi felsőségnek fényes példáját mutatta. —

Bár a fenn- említett nagy hadakozásban Portugallia szoros neutralitást tartott, a környülállások végre abba még is belé-sodorták. Az 1761-b. Francia és Spanyol-országok közt, Anglia nevekedő hatalma ellen készült, híres Bourboni *familiai-kötés* tartása szerint Spanyol-ország is egyenesen részt vett a háboruba, 's ennek következéséül a két udvar Portugallia neutralitassát meg-szenvedni nem akarván azt kívánta, hogy vagy mellettek, vagy ellenek nyilatkoztassa magát. Oeyras a jó egyetértést Angliával fel-bontani nem szándékozott, 's azért bátor hangon adott feleletében, királyjának egy neutralis hatalmasság jussait oltalmazó erős fel-tételét jelenté. Így hát a háboru ki-ütése el-kerülhetlen vala, Spanyol-ország nagy készüléteket tett, midön Portugallianak a minisztertől el-mellőzött hadi ereje nem csak számára nézve, de különben is szerfelett csekély lábön állott, a gya-

korlatlan, rongyos katonák rendet, fenyítéket nem ismertek; (26.) a' mellett minden várak és erősségek roszzs, el-esett állapotban, 's így az ország nyitva, fedezetlen az ellenség előtt könnyü prédának látszott. Oeyras a' nyomorult és bajos helyheztetésben újra nagy lelki-erőt, energiát mutatott, minden szükséges védelem intézeteket gyorsan tétetett, különösen a' katonák fegyverbe öltöztetéséről 's külföldi tiszték Portugalliai szolgálatba fogadásáról gondoskodott, mivel ezeknek hijjánossága vólt inkább érezhető. Anglia is nem késset a' kötések szerént segítséget küldeni, 's a' mi ennél szinte több, Portugalliának egy derék tapasztalt vitézt szerzett, a' Nagy Fridrik oskolájában nevedett Lippe-Bückerburgi gróf Wilhelm személyében, ki az egyesült, mind öszve 16,000-*ból* álló Portugalliai Angol sereg fő-vezérségét által-vette, 's fáradhatlan szorgalommal dolgozott annak ki-pótlásán, rendbe-szedésén, gyakorlásán, mint szintén a' várak jó kárba tételén. — A' Spanyolok az alatt mintegy 40,000-*en* máj. elején 1762-*b.* Portugalliába két-felől bé-nyomultak. Gróf Lippe inkább oltalmazólag viselte magát, erős állások keresésével, könnyen meg-örizhető pon-

(26.) Az akkori tonus szerént Portugalliában sok katona tiszték úri házakban mint inasok szolgáltak, 's lehetett látni őket formaruháson generalisok és obersterek háta megett tángyérrel állani. — Mi-lyen ármáda lehetett ez?! Stöver VII. 423 — 424.

tok választásával próbálta az ellenséget feltartóztatni, annak kárt tenni, 's valóban, felkesíteni tudott gyűlevész népével több apró esatázásokban csudákat művelt. — Egyébaránt az egész háboru, ki-vévén Almeida várának meg-vételét, mely a' Portugallusok gyávasága miatt esett inkább a' Spanyolok kezébe, említést érdemlő történetek nélkül folyt 's végződött fél esztendő mulva, a' nov. 3-k. 1762-b. Fontainebleauban Anglia, Francia és Spanyol országok közt készült előleges egyezéssel, melyből fébr. 10-k. 1763-b. Párisban formszerű békesség lett. Ennek egyik pontja szerént, Portugalliára nézve minden a' régi lábra vissza-állott. (27.) —

Ezen rövid hadnak azonban Portugalliára nézve az a' nagy haszna lett, hogy Oeyras meg-győződött, milyen el-múlhatlan az ország szárazsi és tengeri erejét egészen újból alkotni, 's minden lehető esetekre készen állani. Ezért gróf Lippét rá-vette, hogy a' békesség után is Portugalliában maradjon, 's teljes hatalommal fel-ruházta a' nagy cél elérhetésére mindent úgy intézni, rendelni, a' mint jó-nak látná, szükségesnek ítélné. — Lippe a' már el-kezdett oriai munkában számos akadályokkal, kedvetlenségekkel, a' nemzet el-puhulásában és gondolkozásában gyökerező előítéle-

(27.) Ezt a' hadat le-írja Münch Gesch. von Port. II. Bdch. 89—99.

tekkel, sok ellenkező indulattal küszködése mellett, bámulást érdemlő előmenetelt tett, mert nem sok időre Portugalliának, katonai módon gyakorlott, fenyítékhez szoktatott, rendbe szedett mindennel fel-készített serget teremtett, a' régi erősségeket helyre-állította, újakat építtetett, 's figyelmét a' tengeri erő formálására is ki-terjesztette. De minden buzgóságával 's kettőztetett iparkodásával is azt a' mit el-kezdett végre nem hajthatta, sem fáradozásának tartós állandó gyümölcsét nem remélhette, azért két esztendei munkálódása után el-hagyta a' Portugalliai szolgálatot, a' nélkül hogy sok áldozattal szerzett érdemei meg-jutalmazását el-fogadta volna.—Lippe el-távozásával a' Portugallus hadi erő csökkent ugyan, de az általa fel-költött eleven-ség, jobb lélek abból még is nem egészen tűnt-el. —

Az alatt míg Oeyras a' fennebb mondotak szerént hatalmas külső és belső ellenségeivel tusakodott, a' fel-zaklatott intereszszétől vagy balvélekedéstől elibe gördített, csak nem hihetetlen nehézségek közepette, egy pillantatig sem felejtkezett-el maga nagy és nemes problémájáról, a' státus belső életének tökéletesítéséről, javításáról. Minden erre czélzó következő tetteit is köz-lélek, honny-szeretet, állhatatosság, semmi-felé nem ingadozó kemény akarat czimerezi, a' mely éppen

azért gyakran ön-kénybe, erőszakba ment által. Így a földművelés serkentésére tett intézetének sikerét nem tapasztalván, a szőlőtőket sok helyeken ki-tépette, hogy a birtokosok kénytelenek legyenek gabonát vetni, valamint a külföldi kézművek ismétlett meg-tiltásának végre-hajthatásáért házakat motóztatott, 's hól olyanokat talált, a tulajdonosi jusra ügyelés nélkül el-vétette. De másfelől a kereskedés és belső szorgalom élesztésére több czélarányos és helybe-hagyást nyert rendszabásokat tett. Az Angol kereskedőktől felszedett és raktárakba halmozott idegen gabonával, a nép nagy terhére üzött monopoliumot meg-szüntette, midön az említett magazinumokat ki-ürítette minden azokban találtatott búzának el-adattatását rendelte. A dohány termesztést, mely addig a korona jussa vólt, mindennek meg-engedte, valamint 1765-b. a Brazíliai kereskedést is bizonyos részben szabadá tette, és a státus hasznos polgárai számának neveléséért a szerzetes-rendeknek meg-tiltotta egy ideig újoncz barátokat fel-venni. A Pápa nunciussának hatalmát is meg-szorította, 's minden bullák, brevek ki-hirdetését, a királyi jóvá-hagyás előtt meg-tiltotta. Nem kevésbé törekedett a fináncziát emelni, az ország jövedelmét az alattvalók nyomása, erőltetése nélkül szaporítani, 's ezért parancsolta a törvénytelenül szerzett korona-birtokok

viszsa-adását, a' miből a' fő nemesség újabbí meg-aláztatása önként következett. Nem különben a' papi jószágokat a' közterhekben részesedésért, a' státus hasznára adóztatta. —

De mindenek felett ki-tetsző érdemet és fényt sugároz a' nagy miniszterre, munkával tömött igazgatásának azon része, mely szerint, a' pallérozódás, közértelmesedés, csinosodás elő-mozdítására különös gondot fordított, 's ha valami, úgy ez jeles bizonyysága méjj bé-látásának, maga idejénél feljebb álló gondolkozásának. Tudta Oeyras hogy egy nemzet jól-létének leg-erősebb alapja, fel-emelkedésének mulhatlan fel-tétele a' világosodás, a' lelki-erők ki-fejtése, az ész fel-derítése, tudományok apolgatása, 's minden javítás a' státusban csak akkor verhet gyökeret, ha annak polgárjai emberekké ki-mívelve vagynak, ellenben tudta azt is, hogy a' setétben lappangó, minden erkölcsi rosszakat el-árasztó tudatlanság, az Isten képére teremtett embert az oktalan állatok sorába alatsonítja, törpévé teszi, örökös bilincsek közt tartja. Ezért kívánta Portugalliában a' tanítást, úgy annak műhelyeit virágzásba hozni, 's a' hazafiak értelmét és erkölcsét egyaránt nemesítő józan nevelést életre hozni. Magos célja valósításáért, szorgalom- kereskedési-, valamint úgy nevezett polgári-oskolákat nyitott, a' kézi mesterségek, munkásság ébresztésére, a' keres-

kedésben, és közönséges életben szükséges ismeretek terjesztésére. A' nemes ifjak formálása tekintetéből egy külön akadémiát fundált; a' felsőbb tudományok hallgatását előre-készítő déák oskolákat, a' mint feljebb már említettük, a' Jésuiták kezéből ki-vévén, jobb rendbe hozta, s átaljában gondoskodott, hogy mind ezen különböző intézetekben alkalmas tanítók legyenek. — Az ország fő-oskolája, a' nagyon el-aljasodott, tudatlanság és setétség fészkévé vált Coimbrai universitás is tapasztalta a' miniszter reformáló karját, ki abba új életet, jobb tanítás-módját vitt-bé, a' nyolcz hólnapig tartó szün-időt kettőre húzta-le, 's a' déákokat szorgalomra buzdító, fenyítékbe tartó törvényeket íratott. A' könyv-vi'sgáló hivatalt is a' világosságot el-oltó, lelket nyomó vissza-élésektől meg-tisztítva tágasabb körben engedte mozogni, és azt papók helyett világiakra bízta: majd királyi költségen egy jól el-rendelt typografiát állított. (28.) Végre méltó dicsérettel kell meg-említeni Oeyrasról, hogy Portugalliában nemzeti játékszint ő teremtetett, a' mit addig ott nem ismertek. Szükségtelen fejtegetni egy jól organizált theátrum befolyását a' nyelv csinosodására, előmentére. (29.)

(28.) Stöver VII. 436 — 449. —

(29.) Említést érdemel, hogy ezen miniszter Molière Tartuffe című vigjátékát le-fordíttatván, azt elő-adatta. Milyen czéljára való darab volt ez? — L. a' Lipszjai Conversat. Lex. 7-te Aufl. VIII. Band. ezen czikk. *Portugiesisches Theater.*

Így ölelt Oeyras szüntelen munkás lelke minden tárgyat, a' mi a' státus hasznát, a' nemzet-jól-létét virágzását illette. Kár hogy ezen emberi szép pályában despotai kemény eszközökkel élve, sokszor inkább rontott mint épített, 's a' szíveket nyerő szelidség helyett meszsze-taszító félelmet, rettegést terjesztett maga körül, noha az ilyen bánásnak némü némü mentségét találjuk a' míveletlen, el-aljasodott, 's a' nagy czélt nem értő nép gondolkozásában. I. Jó'sef az igazgatás terhétől öt menté tevő, annyi érdemekkel tündöklő miniszterét naponként jobban meg-kedvellé, de másfelől az idővel nevedő, gyanus, őrizkedő természetétől ösztönöztetve, inkább rá-támaszkodott, benne kereste, találta védelmezőjét, gyámolát; főképpen minekutánna egy öszvér hajtó — fel-bérelve é vagy nem? tudva nincs — dec. 2-k. 1768-b. az élete ellen újabb próbát tett. Ettől fogva a' miniszter el-kerülhetlen szükséges embere lett a' királynak, ki ötet határt nem ismerő bizodalmára méltóztatta, kegyelmének mind több jeleit sűgározatá róla, míg végre 1770-b. a' szép birtokkal öszve-kötött marquis Pombal czímmel jutalmazta, 's majd későbben jó-indulatjának még nyilvánosabban ki-mutatásáért azt rendelte, hogy miniszterének képe tétettessék a' maga lovas-oszlopának talpkövére. De bár a' Lisbonai piacon alább vólt e' miniszter ké-

pe mint az I. Jó'sefé, emlékezete annál magosabban áll, a valódi érdemet nem a születés történetes játékához kötő, nem a csillámló rang, vagy múló fény gyermeki bábja szerént ítélő maradék előtt!

Valóban ez a Pombal különös ritka jelenés a historiában, egy oriás, kihez a tisztelet és borzadás egyaránt hódoló's távoztató érzésével kell közelednünk. Elő-számlált szélesen ki-terjedett reformáló intézeteinek végrehajtása, egy nemzet századok alatt süllyedő hátrább-menő belső életének fel-emelésére, újból alkotására czélzó roppant próbatétele, mintegy tizenöt rövid esztendő alatt történt. Minő lelki-erő kívántatott erre? Merész hasonlításban fejezve-ki a mit tett, szinte olyannak lehetne azt mondani, mint mikor a teremtés nagy reggelén a méjj sűrű setétséget a hatalmas *légyen* világossággá varásolta-átal. Pombal alig képzelhető, egy egész országot és népet magában foglaló munkásságának fő eszközét a minden korlátot által-hágó királyi szabad akaratban, valamint az ezzel természetesen össze-függő módokban találta, név szerént abban, hogy a kormány mellől mind azokat el-mozdította, a kiknek hívségébe leg-kevesebb kétsége lehetett, s az igazgatás minden ágait maga embereivel töltötte-bé. Jól tudta Pombal erre használni, és ravaszul táplálni a király féltékenységét, gyen-

Spanyol kabinet békessegstürését ki-merítette, azt fegyver fogásra kényszerítette, 's így 1777-nok elején a költsönös surlódás a két státus között hadat támasztott. (30.) A' miniszter méltán különösnek tetsző bánása, visszás politikája alatt rejtegette azonban a' Beirai herceget illető titkos plánját, a' háborúhoz készüléssel a' királyné és az udvar figyelmét másfelé akarta vonni, 's az ilyen szín alatt gyűjtött fegyveres erőt majd a' király halála esetére készen tartani. De rajta is bé-tölt, ember képzél, Isten rendel; a' végzések egy csapása minden intézeteit, hatalmát, nagyságát porba ejtette. — Már 1776 végén kezdett I. Jó'sef egészsége gyengélkedni, annyira hogy kéntelen volt a' királynéra mint regensre bízni az ideigleni kormányt, állapotja naponként terhesedett, 's minekutánna még meg-érte legkisebbik leányának Mária Benedictának febr. 20-k. 1777-b. egybe-kelését unokájával a' Beirai herceggel, négy nap mulva, febr. 24-k. egy gutta-ütés következésül meg-hólt. Helyébe a' leánya I. Mária lépett, ki férjét mint

(30.) Ezen Amerikában folyt rövid hadban a' ki-küldött Spanyol flotta el-foglalta mind a' Brasiliai part mellett eső Sz. Katharina szigetjét, mind a' San Sagramentoi coloniát. Még az 1777-d. eszt. octob. 1-sőjén helyre-állott békeségben a' Spanyol vissza-adta Sz. Katharina szigetjét, de San Sagramentot meg-tartotta; ellenben Brazília és a' Spanyol Amerikai birtokok között szoros határ ki-jelelés lett, Portugallia hasznával. —

III. Pétert a' Portugalliai királyok sorában, igazgató társának fel-vette (31.)

Az uralkodás változásával Portugalliában a' dolgoknak egészen más ábrázatja lett. A' mit lehetett előre gondolni, meg-történt, Pombal fő hivatalából el-bocsáttatott, az általa alapított országlási rendszer fel-fordult, a' le-tiport fő nemesség, a' meg-alázott papság fejét újra fel-emelte, 's régi kártékony bé-folyását mindenik vissza-kapta. A' kevéssel az e-lőtt mindenható miniszternek teljes mértékben kellett érezni az emberi sors bizonytalanságát, hamar fordulását. A' tömlöczök ajtaji meg-nyiltak, minden státus-foglyok mintegy 9800-an szabadságokat vissza-kapták, a' számüzöttek haza hívattatták, 's különösen a' Lisbónai fogházakban sinlődök, azok közt sok fő-ranguak is, az inség rémitő formájában melyet viseltek, a' nép elibe állittattak, a' köz-gyűlölségnek Pombal despotismussa el-

(31.) Az ezen házasságból született nagyobb fiúnak, a' többször említett Beirai herczeg Jósefnek 1788-b. történt halála után, János a' kisebbik lett Brazíliai herczeg vagy korona-örökös; azután az anyja elmebeli gyengesége miatt sokáig regens, végre 1816-b. mint VI. János, király. Meg-holt márcz. 10-k. 1826-b. Ennek fiai, Dom Pedro Bra-ganzai herczeg, Brazíliai ex-császár, ki egy da-rabig mint IV. Péter viselte a' Portugalliai királyi nevet 's ezen országnak ápr. 29-k. 1826-b. egy constitutziót adott, valamint Dom Miguel. Dom Pedro leánya a' még kis idejű Portugalliai királyné II. Má-ria szül. ápr. 4-k. 1819-b.

len fel-zaklatásáért. Majd képét le-szaggatták a' király oszlopáról, javításait, intézeteit a' mennyiben lehetett el-törölték, a' státus szolgálatjából ki-tett követőji helyébe ellenségeit, rossz akarójit emelték. Így lassanként az országban Pombal által fel-költött elevenség meg-fojtatott, a' nemzet az előre haladásban meg-gátoltatott, hátra-taszított, 's hajdani gyenge és roskadt állapotjába vissza-bukott. Pombal ellen, sok aprólékos boszszantások után, forma-szeréni vizsgáló kereset rendeltett, melynek ötlet szorosán kérdőre kellett húzni. Semmivé tételére törekedő üldözőjinek ez sem volt elég, 's kivált a' Tavora és Aveiro ház rokonjai, a' király gyilkosok perét is fel-elevenítvén, annak újból által-nézetését ki-eszközölték. De az erre ki-nevezett biztosság lassan haladott munkálódásában, úgy látszik, a' dolgot fel-bolygató nagyok az előkerült bizonyításokat nem találták céljokra vezetőknak. Végre sok sürgetés után, a' királyné szokatlan időben hirtelen egybe-gyűjtetvén azon biztosság tagjait, ápril. 3-k. 1781-b. a' dolgot el-láttatta és ítéletet mondatott, mely mind azokat, kik 1759-b. királyt gyilkolásért vesztő-helyen ölettettek-meg, ártatlanoknak nyilatkoztatta. A' ki-hirdetését azonban az ítéletnek, 's ennek következésül Pombal ellen intézett vádló-per folytatását a' korona-ügyvéd meg-gátolta. A' királyné csak ugyan azon

esztendő aug. 16-k. a' fenn- említett vizsgáló ke-
reset következesül egy végzést tétetett kö-
zönségessé, Pombal vétkes és példás bünte-
tést érdemlő vóltáról, de a' mely különös ke-
gyelemből néki el-engedtetvén, a' fő- várostól
húsz mértföldre eső számkivetéssé változtat-
tatott. —

Ez vólt a' jutalma azon hazafinak, ki
szinte huszonkét esztendei fáradhatlan mun-
kásságot fordított az ország fel- emelésére,
rendbe- hozására, bóldogítására, a' nemzetnek,
a' tunyaság álmából életre hozására, 's a' ki,
midön a' kormányról le- lépett, a' királyné-
nak a' kincstárban 78 millio crusadot adott-
által. (32.) — Ha a' régi mesés hős- idő vitéz-
zei, Minos, Theseus, Hercules magasztaltat-
nak mint emberiség jóltévői, a' haramiak és
csuda- állatok el- pusztításáért, nem kevésbé fé-
nyes azon státus- ember neve, ki maga szá-
zadjának hydrájival, az erkölcsi világot dúló,
setétben borító szörnyetegekkel lelkes viadal-
ra szállott. — Öt esztendőt töltött ez, meg-
bukása után, filozofusi magánosságban, azon
kicsi helységben Pombalban, melynek cím-
jét viselte; — fő foglalatossága olvasásban, 's
a' szegényekkel jóltételben állott. Május 8-k.

(32.) Pombal saját és apróra vett mentő írása,
hogy a' státus kincseivel maga 'sebét nem töltötte,
meg van, Dohms, Materialien für die Statistik 3-t.
Theil S. 319. Hányadik miniszter dicsekedhetik
ilyen érdemmel? —

1782-b. 83 észtendős korában végezte nevezetes életét. (33.)

A' maradék meg-ismerte a' nagy ember köz-jónak, hazájának szentelt érdemeit; 's a' folyó 1833-d. észtendőben Lisbonában helyreállott törvényes országlószék Pombal emlékezetének meg-újítását rendelte. Dom Pedro mint léánya' II. Mária képében regens, idei octob. 10-k. költ végzése szerint innepi módon vissza-tétette Pombal képét az I. Jó'sef oszlopára „azon fő-városba, melyet maga nemzetének a' múlt században leg-több díszére vált Portugallus támasztott-fel hamvaiból.“ A' háladatosság ezen jeles tette szebb fényt sugároz Dom Pedrorra, mint egykor a' Brazíliai korona gyémántjai. —

(33.) Pombal többnyire Francia könyveket olvasott. Egyébaránt nem csak a' Francia, de az Angol, Olosz és Német nyelveket is beszéllette. Magánosságában 1779-b. meg-látogatta volt Francia herczeg Chatelet, kinek érdekes tudósítását a' nagy ember ezen állapotjáról l. Stöver VII. 485 — 493.

IV.

BOLEYN ANNA

és

GRAY JOHANNA.

A' menny, pokol, fény és gyász-éjj,

Kedv és élet, bú 's halál,

Magos, törpe, itt e' földön

Egymáshoz mind közel áll.

Így hányódik szüntelen

Sorsunk e' két végsőben!

J. Ch. Krause Geschichte der wichtigsten Begebenheiten des heutigen Europa. — Fortgesetzt von *Jul. Aug. Remer*. VI-ter Band. Halle 1802. S. 355—365. VII-ter Band. S. 64—69. 79—82.

Beobachtungen auf Reisen in und ausser Deutschland. — Von *D. Aug. Herrn. Niemeyer*. Zweyte Ausgabe. — I-ter Band. Reise nach England. Halle 1822. S. 211—235.

Geschichte Europas seit dem Ende des funfzehnten Jahrhunderts von *Friedrich von Raumer*. Leipz. 1833. II-ter Band. S. 14—21. 42—45. 74—83.

A' 16-d. század historiája az emberi viszontagságoknak, szerencse változandóságának, hirtelen ellenkezőre fordulásának számos, igen szembetűnő példáját mutatja. Magos és fényes polczon állók véletlenül az inség feneketlen örvényjébe buknak, szédítő, minden örömmel halmozott bódogságok elvillámlik, 's azt kétségbe ejtő le- verettetés, fájdalommal tömött helyheztetés, kínos meg- aláztatás cseréli-fel. A' történet ezen csudálatos játéka köz ugyan minden idő-szakasszal, minden nemzettel, de úgy tetszik mintha a' fenn említett században ezt gyakoribb, meglepőbb csapásokban szemlélnők. Ennek okát tagadhatlanul a' reformátzioból eredett vallásos és politikai surlódásokban, villongásokban lehet keresni, melyek sok heves tusakodásokra, véres üldözésekre, az embert el-vadító indulatok ki-rontására adtak alkalmatosságot.

Az új tudomány egyik nevezetes hazájának Angliának évkönyvei is ezen epochában különösen gazdagok az élesen ellenkező, végsőre hajló állapot jelenéseivel. Több ilyen kelet rázó esetet találunk a' Lutherrel egykoru, és országában a' reformátziót meg-indító Angol király VIII. Henrik 1509-től 1547-ig tartó despotai uralkodása alatt, 's majd az általa el-hintett magvakból, következőjinek, kivált leányának Máriának idejében még több és csoportosabb sujtoltatások, szerencsétlenségek, 's minden keserűt egy csomóban ábrázoló roszszak, veszélyek csiráztak. Az Angol historia ezen lapjain az emberi nyomorúság nagy képe van előnkbe rajzolva, hól különösen szembe-tűnik két ifju királyné Boleyn Anna, és Gray Johanna szívre-ható gyász-sorsa; kiknek a' gyengébb nemet 's ártatlanságot nem kímélő, kegyetlen önkény által fel-áldoztatások, törvénytelen, igazságtalan meg-ölettetések, az emberi aljasodásnak el-taszító rút példáját mutatja. —

VIII. Henrik csak hamar thronusra jutása után 1509-b. el-vette a' Pápa engedelmével bátyjának Arthurnak özvegyét Arragoniai Katharinát, V. vagy kathol. Ferdinánd leányát. Derék és feddhetlen hitvessével, kitől született leánya Mária, szinte tizennyolcz eszten-

dőt élt, midőn lelkében kétség kezdte támadni, hogy ily közel rokonjával egybe-kelése törvényes nem lenne. E' nyugtalansága szorongatóbb kezdett lenni, minekutánna a' szép Boleyn Annával meg-ismerkedett, 's mivel a' tiszta erkölcsű léánynak tiltott úton birását nem reméllhette, a' mellett fiu örökösre vágyott, Katharinától ol-válását munkába vette. Több esztendei fáradozása után, házassága meg-semmisítettésében célját érte, 's Boleyn Annával 1532-b. meg-esküdütt. De az önkényes király hajlandósága rövid időre jég hidegséggé változott, mihelyt ötöt Seymour Johanna magához bilincselte. Anna hívtelenség-gel vádoltatván, el-sietett, törvénytelen, erőszakos per után a' rabszolgai indulatu bíraktól halálra ítéltetik, 's feje a' hóhér pallossa alatt esik-el. A' helyébe lépett harmadik királyné Seymour Johanna másfél esztendő mulva egy fiut hozott a' világra, VI. Eduárdot, de csak hamar oct. 24-k. 1537-b. meg-hólt. Henrik negyedik házassága inkább politika szüleményje vólt, a' választás Clevei Annára esett, kit 1540 elején vett-el. De a' kövér, semmi kellemetességgel, míveltséggel nem bíró hercegnére hamar rá unván, még azon esztendőben a' parlament által magát el-választatta, és Annát haza küldötte. Alig mult két hét, 's aug. 8-k. egybe-költ a' szép Howard Katharinával, herceg Norfolk unoka-hugá-

val. Ez ugyan kezét Henriknek nyújtá, de hajlandóságát már az előtt másokkal megosztotta. Könnyű, hívtelen magaviselete nem sokáig marad titokban, 's törvényszék elibe állítatva, vólt kedveltjeivel együtt halálra ítéltetik, a' minek végre-hajtása fébr. 13-k. 1542-b. történt. Lord Latimer ifju özvegye Parr Katharina, jul. 12-től 1543-b. hatodik és utolsó felesége Henriknek. Ez vallásos fanatismusnak lett szinte áldozatja, a' hit dolgában Henrik vélekedése ellen ejtett néhány szaváért, 's csak azon történetnek, hogy az ellene készített, a' cancelláriustól valahogy elhullatott vádló írásból látván a' fenyegető veszélyt, azt okosan megelőzte, menekedett-meg a' perbe idéztetéstől. Egyedül ő élt tovább a' tyrannusnál.— Micsoda képe ez egy fejedelem házi életének! De egyszer'smind minő tüköre a' század meg-romlásának, a' parlament és nagyok porban mászó gyáva indulatjának, 's a' nép semmi szabad mozgást nem ismerő, lelketlenül meg-hajló némaságának! Valóban ilyeneket olvasva méltán örvendhetünk miveltebb, világosabb, az emberi jussokat tisztelő, szelídebb erkölcsökre nemesedett századunknak.

Minden kétségen kívül VIII. Henrik hitvessei közzül a' második Boleyn Anna az, kinek sorsa leg-inkább érzékenyít, leg-több részvételt gerjeszt. Anna származását előkelő familiából vette, anyja a' Norfolkli herczeg

léánya volt. A' mint szép külső formája, úgy más jeles tulajdonai is, kellemes éneke, mu'sikában jártassága, magát kedveltető nyájas-sága, ki-tetszőleg ajánlották. Gyermekek korá-ban VIII. Henrik kisebbik hugával, Máriával XII. Lajos Francia király házastársával Pá-ri'sba vitettetvén, ott neveltetett, 's kapta mi-veltségét. Angliába vissza-térése után Ka-tharina királyné mellett volt mint udvari kis-aszszony, 's úgy vonta magára VIII. Henrik szemeit. Minekutánna ezen király meg-győző-dött, hogy Anna virtussát el nem tántoríthat-ván, maga indulatját ki nem elégitheti, ötöt feleségül venni meg-határozta. Ez okból VII. Kelemen Pápához folyamodott, az Isten tör-vényjével ellenkező első házasságának fel-ól-doztatásáért De Katharina, V. Károly császár édes anyjának testvére, a' válásnak ellene-mondott, a' mit a' császár maga sem akart. A' Pápanak volt oka V. Károlyt kímélni, a' kinek Olosz-országban I. Ferencz Francia királlyal folyt hadakozásában, az utolsó ré-szére-hajlásáért sulyoson lakolt, mert Romát 1527-b. a' császári sergek fel-dulták, 's ötöt magát is fogolyképpen tartották. — Ezért a' két hatalmas közt álló VII. Kelemen idő-haladék-ban keresett menedéket, Henriket kecsegteté ugyan, de a' kívánságának elégtételt különbö-ző módon hátráltatta, a' dolgot elébb Angliá-ban akarta el-láttatni cardin. Campeggio, va-

lamint Yorki érsek cardin. Wolsey, Henrik leg-bízatosabb tanácsosa által; majd Katharina királynénak 1529-b. egyenesen a' Szent-székhez folyamodása után, a' pert által-tette Romába, 's az Ángol királyt is oda idézte. — Henrik e' sok játszodtatásban békességstürését el-vesztette, 's minekutánna Cranmer Tamásnak egy papnak —következőleg Angliában a' reformátzio egyik nevezetes elő-mozdítójának —tanácscsából, első házasságára nézve, a' nevezetesebb Európai universitásokat megkérdezte, melyeknek vélekedése többnyire, kívánsága szerint kárhoytatólag hangzott, így az Ángol papságtól és könnyen vezethető parlamenttől is hasonló nyilatkoztatást eszközölt, Katharinával egybe-köttetését, mint a' törvényekkel ellenkezőt, 's a' Pápa által is meg nem engedhetőt, többé akadálynak nem hitte, 's azért a' való per teljesen bé-végzése előtt, nov. 14-k. 1532-b. Boleyn Annát el-vette: majd az 1533 elején általa Canterbury-i érsekké nevezett Cranmer azon esztendő máj. 23-k. a' Katharinával vólt házasságát meg-semmisítettnek, fel-bomlottnak nyilatkozta. Az igazságtalan, törvényt meg-sértő tett is ettől szeret formát, szint költsönözni. Az egyedül indulatainak hódoló állhatatlan karakterü Henrik hajlandósága Annához, ki néki sept. 7-k. 1533-b. szülte Er'sabethet Anglia egykori nagy királynéját, három rövid esztendeig tartott, azután kez-

dett gyengülni, végre hidegséggé vált. Henriket már kegyetlensége ingerelte a' gyanakodásra, ezt pedig táplálta Annának eleven, vidám, barátságos természete, néha nem elég szemes nyiltszívű, egyforma magaviselete, mivel főképpen a' hozzá közel állókkal, rokonsaival nem tudta éreztetni rangja fennségét. Ez által az embereknek alkalmatosságot adott beszélni, alattomban híreket terjesztetni, a' király launéjának hízelkedő alaton udvariak, mint szokott, a' rágalmazást hintegették; 's azon rossz-lelkűek közt, kik árnyéket kívántak rá-vetni, tulajdon testvérének felesége Rochefort grófné nem utolsó helyet foglalt. Mind a' mellett hogy Annát nyájas szelídsége, jó-tételben gyönyörködő nemes szíve minden körülötte lévők bálványjává tette, de kivált az új tudományt kedvelléséért a' régi hitkövetői közt sok hatalmas ellenségei is találtak, 's végre a' királynak Seymour Johanna iránt fel-lobbant, haladékat nem tűrő szerelme bukását sietteté. Midőn máj. 1-ső napján egy Greenwich-ben (olv. Grinics) tartott turnir alkalmatosságával Annának 'sebeskeszenője kezéből ki-esett, a' király ezt egy lovaggal öszve-beszéllésnek hitte, vagy legalább ezen gyanut tette, 's attól fogva a' szerencsétlen aszszony veszte meg-volt határozva. Még az nap ötet házi árestomba tettek, több hozzá tartozóit, szolgálatjában lé-

vöket pedig, 's olyanokat kiket barátjainak vélték, a' London régi várába és státus-fogházába a' Tower-be (olv. Tauer) küldöttek; 's mindjárt más nap, máj. 2-k. a' királynét is oda vitték. Anna, ki semmitől sem tartott, elébb azt hitte hogy próbálni akarják, 's csak akkor rémült-meg, midőn tömlöczben létét szemlélte. Ott térdeire esvén, nagy meg-indulással ártatlannak mondá magát, 's azután is mind végig tántorithatlan hívségének állítása mellett maradt. De a' király fel-gerjedt haragja boszszuért égett. Senki sem mert Anna mellett szállani, az udvariak csapodár, egykor a' fényben lebegőnek tömjénező sergeméjjen hallgatott, 's még azok is, kikkel sok jót tett, nyomorúságában el-felejtették, a' mint szokott közönségesen lenni, a' háládatosság szent kötelességét. Az emberek mosolygó orcája csak a' haszon el-vételéig marad derülve. Egyedül érsek Cranmer, ki különösön tisztelte az egyház javítását szíven hordozó, 's e' czélból a' Szent-írásnak nemzeti nyelvre fordítását pártfogó, elősegítő derék királynét — tett lépést mellette, de ki-tetsző tartózkodással, 's így is a' pokollal szövetkezett tyrannus került ekkor azon fő pappal találkozását; nem akarta volna örömet a' vallás szolgájának látása által, annak keblében el-fojtott szavát, intését fel-zaklatni. Így a' mindentől el-hagyott Anna ön-magára, minden vétektől

tiszta belső tudására támaszkodván, nemes gondolkozását, szép lelkét bizonyító egyszerű, megillető hangon írt levelével folytatott máj. 6-k. „Toweri szomoru tömlöczczéből“ a' királyhoz, melyben vétket nem ismerő ártatlan vóltát, hozzá viseltető egyenes-szívü, minden kötelességét teljesítő szeretetét, hívségét erősítette, törvényes és nyilvános ki-hallgattatást kívánt, de hogy ne légyenek meg-esküdt ellenségei, egyszer'smind vádlóji és bíráji, valamint nem felejtkezett-el balsorsának 's fogságának részesseiről is. „Ez légyen“ így végzé írását, „utolsó 's egyetlenegy esedezésem, hogy én *egyedül* hordozzam Felséged haragjának sullyát, és az ne érje ártatlan lelkét azon szerencsétleneknek, kiket, mint hallom velem együtt szoros őrizet alatt tartanak. Ha egykor Felséged szemei előtt kedvet találtam, ha valaha Boleyn Anna neve Felséged előtt édesen hangzott, óh! úgy adja-meg ezen kérésemet.“ (1.)

De Henrik engesztelhetlen, nemtelen vad indulatjára ezen levél bé-nyomást nem tett, 's ő, kit saját gonosz lelkiesmérete hangoson kárhoztatott, nem pirúla feleségében keresni bünt, és azt természet elleni nagyítással tetézni, midön őtet nem csak másokkal, de öntestvérével is folytatott tiltott egyetértéssel vá-

(1.) Ezen szép levél egész ki-terjedésében olvasható Niemeyernél, Beobacht. auf einer Reise nach Engl. I-ter Band 217 — 219.

dolta. A' dolog meg-vi'ssgálása a' parlament fel-
 ső házából huszonhat Lordokra bizattatott,
 kik a' despotismus hív szolgájinak mutatták
 magokat. Anna fogoly társai közzül ugyan né-
 melyek szabadabb könnyü-szerü beszédeit nem
 tagadták, de átaljában mind állhatatosan bi-
 zonyították ártatlanságát, különösön fő-komor-
 nyikja Norris — meg-érdemli ez a' becsületes
 ember az említést — kit aszszonya ellen val-
 lása esetében életéről biztosítottak, inkább
 ezer halálra készségét jelenté, mint sem azt
 ki bünt nem tett, vétekekkel terhelje. Hangmü-
 vész Smeton volt egyedül olyan alattson, ki-
 ből a' halál félelme ki-csikorta a' királynéval
 illetlenül társalkodásának mondását. Anna vád-
 lójával szembesítését kérte, 's éppen azért si-
 ettetek igazságos bíráji azon tanu ki-végezte-
 tését. — Az ítélőszék elibe állított fejedelem
 aszszony, hól a' törvénnyel még jobban gú-
 nyolódásért szószollót sem rendeltek néki,
 nagy lelki jelenvalósággal oltalmazta magát.
 Ha bár fogsága elsőbb napjaiban a' véletlenül
 meg-lepő, sulyos csapás kínzó; fájdalmat oko-
 zó zavarodásba is hozta, de azután magához
 térve rendbe szedte elméjét, érzéseit, 's mind
 végig bátorságot mutatott. Midőn ki-mondták
 az alaptalan, igazsággal ellenkező ítéletet,
 mely ötet vétkesnek nyilatkoztatta, 's azon
 büntetést szabta, hogy „meg-égettessék, vagy
 feje vétessék, a' mint a' királynak tetszik ha-

tározni“ az ég felé emelt kezeivel erősíté azon sorsot nem érdemlését, 's a' bírák előtt is igen hathatós ki-fejezéssel, — Hume szerint, *in a pathetic declaration* — ismétlé ártatlanságát. A' tömlöczbe vissza-térvén, utolsó levelében a' királyhoz, meg-köszönte általa szüntelen feljebb-vitetését. „Csekély nemes léányból grófnévá tett engem Felséged, azután királynévá, 's mivel ezen a' földön már magosabb polczra nem léptethet, az égbe mártyr-koronára emel.“ — Május 19-k. 1536-b. dél tájban vezették a' vesztő-helyre. Nyugodt elmével ment szembe a' vég-órával, senkit haláláért nem vádolt, a' királynak hajdani kegyelmeit köszönte, 's kérte az egybe-gyült sokaságot, hogy őrette imádkozzanak. Csendes fohászzkodással imádkozván le-tevé a' gyász-tökére fejét, mely ezen szavai után „Krisztusnak ajánlom lelke-
met“ el-esett. A' Tower kápolnájába temették.

Henrik mindjárt más nap, máj. 20-k. elvette Seymour Johannát, 's nem érezte, milyen bizonyoságot teszen e' véres lakadalmával a' meg-gyilkolt Anna ártatlansága felől. (2.) Midőn új házasságát a' leg-közelebbi parlamentnek tudtára adta, cancellárius Audley nem szégyellé erősíteni, hogy a' király nem testi indulatból, de a' nemesség alázatos kérésére tette ezen lépését. Az alsó ház szónokja dicsérte

(2.) „Kein Unbefangener zweifelt mehr an ihrer Unschuld.“ Raumer Gesch. Eur. II. 43.

feleletében Henriknek a' természettől és Isteni kegyelemtől nyert csudálatos ajándékait, 's ötöt bölcsességéért Salamonnak, erejéért Sámsonnak, szépségéért Absolonnak nevezte. (3.) Minő törvényhozó test lehetett ez?!

VIII. Henrik közel 38 esztendeig sujtolta, kínozte népét, 's kivált uralkodása vége felé dühössége, vért árasztó kegyetlensége semmi mértéket nem tartott. Utolsó gyógyithatlan betegségében, az orvosok között senki sem merete ötöt közelgető haláláról értesíteni. Midőn egyik csak ugyan erre rá-vette magát, a' tyranus meg-rémült, mardosó lelkiesmérete fel-lázzadott, 's leg-ottan Cranmer után sebes postát küldött. Mikor az érsek nálla meg-jelent, szava már el-állott, 's kétségbe-eső tekinteté látszott bűn-bocsánatért esdekleni. Így mult-ki Cranmer karjai közt január. 28-k. 1547-b., 's ki tudná meg-mondani azt, micsoda érzések gyötrötték a' vég-perczentésben e' fene-vadat? — De a' haldokló VIII. Henrik képét jó lenne minden despotának, just, törvényt önkényesen tapodó uralkodónak le-festetni, és maga előtt tartani — emlékeztetőül! —

Ha Boleyn Anna, bár nem hordozta azon vétek sullyát melyel vádoltaték, de tehetett szemrehányást magának, hogy akarátja ellen

(3.) Raumer II. 44.

is alkalmatosságot adott egy virtuosos királyné méltatlan üldöztetésére, úgy másfelől Gray Johanna tisztán és homály nélkül áll a' leg-szorosabb emberi ítélet előtt. Szerencsétlen sorsa annál szívre-hatóbb, annál méjjebb rész-vételre indít, mert kénytelen, erőltetve vette-fel a' koronát, mely veszélybe döntötte, 's így idegen nagyra-vágyásnak, mások fényleni, ural-kodni törekedésének lett áldozatja.

VIII. Henrik a' parlamentnek 1544-b. költ actájára alapított testamentomában, harmadik hitvessétől Seymour Johannától született fiját VI. Eduárdot rendelte következőjének. Ugyan ezen testamentom szerint, Eduárdnak gyermek-telenül el-halása esetében, a' koronának Hen-rik leányaira Máriára és Er'sébethre kellett szállani, noha Henrik az előtt despotai launé-ja szerint, ezeknek születését törvénytelennek nyilatkoztatta, — 's ha a' mondott herczegnék-nek sem lenne örökössök, akkor Henrik, na-gyobbik testvér-hugát Margaréthát Scotzia ki-rálynéját 's maradékit el-mellözvén, kisebbik huga Mária Suffolki herczegné leányainak ad-ta a' következés jussát. VI. Eduárd, kinek sze-lídségét, jó indulatját, sok szép tulajdonait a' historicusok dicsérettel említik, csak hat esz-tendeig uralkodott. Alatta a' reformátzio An-gliában Cranmer lelkes munkálódása által, — kinek ebben bizonyított türelemes, minden nyomást, erőszakot el-távoztató bánása külö-

nősön nagy érdemére válik, — nem csak szép elő-mengetelt tett, de törvényesen bé is vétetett. Maga az ifju király is az új vallásban neveltetvén, ahoz egész lelkéből ragaszkodott. A' fő-hatalmat 1549 végétől fogva kezében tartó, egyébaránt katolikus herczeg Northumberland VI. Eduárdnak éppen azon hajlandóságára építette nagyra-vágyó, meszsze-néző plánumait, 's a' protestantismus fenn-tartását óhajtó, ebben intereszszejeket találó több fő-ranguak vele egyet-értettek. E' szerént az említett herczeg Eduárd nénjeinek Máriának és Er'sébethnek thronusra jutását meg-akarta gátolni, 's ennek szint adott Máriának a' katolika valláshoz vi-seltető ismeretes vak-buzgósága, a' miből az új hit követőjire könnyen veszély háromolhatna, valamint azon két herczegné már egyszer törvénytelennek mondott születése; igazi oka pedig Northumberland kevély intézete volt, a' koronát maga fija Dudley Guilford házastársának Gray Johannának, VIII. Henrik huga Mária unokájának fejére tenni, kinek édes anyja Brandon Francziska, Suffolki herczeg Gray Henrik felesége, maga jussáról ezen leányáért le-mondott. Valóban Northumberland VI. Eduárdot rá-vette, hogy jun. 11-k. 1553-b. költ végzésében a' vele együtt nevededett Gray Johannát nevezze következőjének. (4.) Az uralkodás rendjének így, VIII. Henrik testamen-

(4.) Ezt világositja Johanna származása

toma el-rontásával, a' parlament meg-egyezése nélkül törvénytelenül meg-változtatását Northumberland jóvá-hagyatta mind a' titkos tanács tagjaival, mind az ország fő-bírájival, egy állhatatosan ellent-mondó Hales nevűn kívül, 's a' király sürgető kérésére azt Cranmer is alá-írta. Kevéssel azután jul. 6-k. 1553-b. VI. Eduárd meg-hólt.

Tizenhat esztendő volt Gray Johanna, Dudley Guilfordnak csak két hólnaptól fogva hitvesse, midőn a' földi leg-magosabb polczra emeltetését meg-érte. A' vele egy-korbéliek dicsérik hódító remek szépségét, kellemetességét, ritka elmésséggel, míveltséggel, minden virtusokkal tündöklését. Ki-formáltatásában az akkori idő tonussát követték, mikor többnyire tudós papok kezében volt a' fő-ranguak nevelése, 's ennek főbb részeit tették a' theologia, valamint idegen nyelvek tanulása, különösen az erősen el-terjedt, és a' diplomáziában használt déák, néha még a' görög nyelv is, a' min nem csudálkozhatunk oly epochában, mikor

VII. Henrik Angol kir.

VIII. Henrik.	Margarétha.	Mária.
Mária. Er'sén. VI. Ed.	férje IV. Ják. Scots. kir.	1. férje XII. Laj. Fr. kir. 2. férje Brandon Károly Suffolki hg. † 1544.
	1 V. Jákob.	
	1 Stuart Mária.	Francsiska. Eleonora. férje Gray Hen- rik, Suffolki hg.
		1 Gray Johanna † 1654. férje Dudley Guilford.

a' vallásos intereszszé mozgatta a' politikát, éppen úgy mint a' társasági életet. Az ilyen tudományos oktatás annyira czimer-vonása azon idő-kornak, hogy abban a' szép nemre nézve sem tettek különbséget, 's az előkellő kisaszszonyokat is tudós nyelvekre, hitágazatokat feszegető száraz theologiára tanították. Ez így történt Johannával is, a' ki egyébaránt jeles tálentommal, idejét felyül-muló tudni vágyással birván, a' protestans vallás p̄ncipiumait jókor szívébe csepegtető tanítója Ellmer útmutatása alatt korán szembe-tünő előmenetelt tett minden tudós ismeretekben, 's az új nyelveken kívül, jól értett, sőt írt is déákul, görögül. Egykor az egész udvar vadászatra ment, egyedül Johanna maradt otthonn, 's a' tudós Asham Er'sébeth nevelője, ötet Platonak a' halhatatlanságról írt Phaedonjába merülve találta, melyet eredeti nyelven olvasott, és azt állította vendégének, hogy magát ezen társalkodásban leg-bóldogabbnak tartja. Ha szinte ennek egyébb hasznát nem vette volna, rá azért is igen jóltévő bé-folyása volt, mert hamar valódisághoz szokott, 's egy korona muló fényjénél magosabb jót tanult ismerni. Szülejé gyermekségében igen keményen tartották, 's azzal a' különben is csendes természetü léányt még inkább el-vonták a' hijábanvalóságon kapástól, és könnyebbé tették néki a' muló örömökről le-mondást.

Midőn Johannának tudtára adták thronusra jutását, 's az atyja Suffolk és az apóssa Northumberland, ötet a' ma is meg-lévő szokás szerént, térdet hajtva mint királynét idvezlették, ezen váratlanul meg-lepő hír bámulásra indítá, majd rendbe szedé magát, 's nem akarta el-fogadni a' tündöklő, de nehéz fő-rangot. „A' thronus“ így szóllott „Éduárd nényét illeti, nem engemet. Ifju-korom mellett is elég idős vagyok a' szerencse változandóságát ismerni, 's Arragoniai Katharinában, és Boleyn Annában intő példájim vagynak. Gyengének érzem magamat ilyen méltóság terhét hordozni, 's szabadságomat, békés állapotomat nem cserélném-fel örömet arany bilincsekkel. A' ki engem igazán szeret, nem fog el-kerülhetlen zivataroknak ki-tenni akarni.“ (5.) Valóban, a' ki így el tud lenni a' korona nélkül, meg-érdemli azt.

De a' kevély Northumberland erre nem hajtott, mert Johanna királyi székbe ültetésével nem csak maga familiájára fényt sugározni, de hatalmát is állandóvá tenni törekedett. Nem kevésbé sürgették, erőltették ötet az atyja, férje Guilford, és rokonjai. Johanna, ki nek időt sem engedtek a' gondolkozásra, eleitől fogva szoros engedelmességhez szoktatva, a' több oldalról jövő ostromnak ellent nem állhatott, 's végre meg-egyezett a' királyi név fel-

(5.) Niemeyer, Beobacht. I. 225.

vételében. Már jul. 9-*k.* 1553-*b.* meg-*e*sküdtek hívségére a' testörzök és tisztviselők, 's más nap jul. 10-*k.* a' Támézi partján lévő falusi csendes lakásából innepi módon a' Toweri királyi palotába vitték, a' hová bé-menetelekor, familiája, valamint az ország nagyjai nagy tisztelettel fogadták, 's ugyan akkor nyilvánágon és forma-szerént királynénak ki-kiáltották.

De a' fény mulékony vólt, nagysága rövid ideig tartott. Northumberlandot dölyfös, haszonleső erőszakos igazgatásáért közönségesen gyűlölték, 's éppen azért Johanna országlásának ki-hírdetését a' nép hidegen, némán vette. Csak hamar a' békételenség nevedett, a' koronától jus ellen meg-fosztott Máriának követői kezdék fejeket fel-emelni, a' mozgás mind közönségesebb lett, melynek el-nyomására Northumberlandnak a' fő-városból a' sereghez kellett menni, 's alig tölt egy hét, már a' Towerbe lehetett hallani a' Máriát köszöntő nép zajos öröm-kiáltását. Mind többen hagyák-el Johanna részét, Northumberland ereje szembe-tünőleg gyengült, 's akkor Suffolk kéntelen vala léányának bár kímélve tudtára adni „hogy minden el-veszett.“ Johanna csendességét ez a' hír nem zavarta-meg, sőt meg-elégedését bizonyítá. „Nagyobb örömmel száll-le“ azt felelé „a' thronusról, mint a' milyennel azt elfoglalta. Vajha önkéntes le-mondása jóvá tenné, a' mit mások hibáztak.“ Jul. 19-*k.* tette-le

a' koronát, Máriát leg-ottan ki-kiáltották, ki aug. 3-k. a' Towerbe érkezvén el-foglalta azon szobákat, melyekben Johanna *kilencs napig* mint királyné lakott.

Ilyen hirtelen változtak a' sorsok — így kellett Johannának a' thronust tömlöczczel cserélni-fel. Az ország fő törvényszéke előtt megjelenvén, ott önként vádolta magát a' korona fel-vételéért; 's majd a' halálos ítéletet rá kimondották. De a' királyné azt nem hajtattavégre, úgy látszott meg akarja kímélni az ártatlant, csak ugyan ötöt férjével együtt őrizet alatt tartatta, midőn a' vele bé-zárt atyját szabadon bocsáttatá. Northumberland ellenben leg-nagyobbik fijával — Guilford a' negyedik volt — azon esztendő aug. 22-k. vesztő-helyen végezte életét. Senki sem sajnálta a' nagyra-vágyót, ki nemtelen indulatjával annyi szerencsétlenséget okozott.

Johanna mintegy nyolcz hólnapig volt fogságba a' Towerben, 's eleinte türhető állapotban; mert nem csak hogy el nem tiltották hozzá-tartozójitól, de némely kicsi gyönyörüséget mint a' kertben sétálást, néki meg-engedtek. Fő foglalatossága ezen időben is olvasásban, tanulásban állott, ebben talált vigasztalát, nyugodalmat, enyhülést. Valóban tudományos műveltségének becsét a' sujtoltatásban, 's élte végperczentéseiben érezte, mert könnyen 's férjfiakat meg-szégyenítő békével, állhatatosság-

gal türte annak el-vesztét, a' miben mások az élet hiú bődögságát helyheztesetik. Ha követőji csendesen maradjanak, talám élte meg-tart-hatását, és sorsa jőbbra fordulását reméllhet-te vólna. De tulajdon atyja Suffolk veszélybe döntötte, mert gondatlanul intézett zendülést próbálván inditni, az rozsoszúl ütött-ki, 's né-mely társaival fogságba esett. Ennek követke-zéséül, Mária királyné meg-határozta, a' pro-
testans hithez ragaszkodásért különben is gyű-
lölt Johannának férjével együtt meg-öletteté-
sét, bár az egész támadásban leg-kissebb ré-
szek sem vőlt. Johanna a' halálos büntetésről értesítését csendesen, félelem nélkül hallotta, 's nem annyira magát mint ifju férjét sajnál-
lotta, különösön pedig szerencsétlen atyját, kit léánya fel-áldoztatásának tudása méltán vádol-
hatott. Lelkesen ellent-állott minden kísérté-
seknek, a' mikkel, leg-alább a' végső ponton a' kathol. hitre kívánták téríteni. A' hozzá ezen czélból küldött tudós és mívelt Windsori pré-
post Feckenhamot szelíd nyájassággal fogadta, de nem akart vallásos vitatásokba ereszkedni, azt mondván, hogy „hátra-lévő kevés órájira szüksége lenne magát rendbe-szedni, 's a' fon-
tos lépésre el-készülni.“ Csak ugyan a' neve-
zett papnak többszöri látogatása és őtet pró-
bálgatása alkalmatosságával nem kerülhette-ki maga hitének védelmezését, 's különösön a' re-
formátusok értelmét az Úri Szent vacsoráról

nyomos ékes-szóllással támogatta. Átaljában vallásához buzgón ragaszkodása, azért melegen érzése utolsó pillantatait szépen czímerezi. Mi lehet ennél becsesebb ajándéka az égnek a' nyomorusággal tömött földi életben? — Johanna tömlöczczéből hajdani tanítójának Hardingnak, kit az üldözések el-tántoritottak, ingadozásáért egy levelében éles szemrehányásokat tett. Hasonlóul egyik leány testvérenek emlékezetül egy Görög Új Testámentomot küldvén, ezen a' nyelven hozzá intézett érzékeny búcsujában inté ötet az évángéliomi hit mellett állhatatosan meg-maradásra. (6.)

El-érkezett végre a' halálos nap, febr. 12-ke 1554-b. Guilford, kinek elébb kellett ki-végeztetni, óhajtotta volna még egyszer látni Johannát, de ez ismervén férje gyengeségét, kérte ötet, kíméllje mind kettőjüket a' kínos tusakodástól, 's inkább amott túl vára kozzék rá; úgy is kevés perczentések választják-el viszont egyesüléseket. Midön ablakából férjét a' halálra vitetni látta, le-intette el-váló végbúcsu köszöntését. Csak hamar ötet vezették a' halálra, mikor Guilford véres testével találkozáván, azt rémülés nélkül nézte-meg, 's örömet bizonyítá annak hallására, hogy állhatatosan, vallásához hívnek maradva holt-meg. Meg-érkezvén Johanna a' ki-rendelt helyre,

(6.) Krause Gesch. — des heut. Eur. VII. 79. 80. Niemeyer Beobacht. I. 231.

a' tőle emléket kérő Toweri hadnagy Bridgnek oda nyújtá 'sebkönyvét, melyben Görög, déák, és Angol nyelven három mondást írt, a' világi mulandóságról, 's az igazságos ítéletről, melyet az ártatlanság reméllhet. Feckenham egy pillantatig sem mozdult oldala mellől, de Johanna imádságos könyvébe merülve serkentéseire nem ügyelt. Egy a' nézőkhöz intézett rövid beszédében még egyszer vádolta magát a' korona sietett el-fogadásáért, bár szíve arra soha sem vágyott, 's meg-alázta magát az Isten előtt, ki őtet szenvedések által akarta a' földiekhez ragaszkodástól el-vonni. Nem vólt szabad, a' mint erősíté, a' hiúságtól és hamar enyésző örömökön kapástól, de sorsa időt engedett néki hibáját meg-bánni, 's az Istennel meg-békéllni. „Egyébaránt“ hozzá-tevé, „bizonyosságul hívom a' Lórdokat, 's minden ide fel-gyülteket, hogy mint evangélika hitbéli keresztyén úgy halok-meg, az Isten előtt, öntetteim által, szerezhető minden érdemről lemondok, mert tudom mennyi hijja van azoknak, azért egyedül az Ur kegyelmébe és a' Jézus érdemébe bízom.“ Az 51-d. 'soltár hangoson el-imádkozásával végezte beszédét. (7.)

Ez meg-esvén, maga fel-bontotta felső köntössét, azt két hív szolgálója Er'sébeth és Helena segítségével le-tette, 's nyak-keszkenőjét és kesztyűjét köztök el-osztotta. A' térden állva tőle engedelmet kérő hóhérnak barátsá-

(7.) Niemeyer Beobacht. I. 232. 233.

goston felelt, 's kérte, hamar ki-végeztetését. Midőn szemei bé-kötése végett a' keszkenőt oda nyujtották, 's a' gyász-tökét meg-látta, kérdezé hogy valyon addig, míg arra le-hajól, fogja é a' halálos csapás érni? Midőn az ellenkezőt hallaná, szemét hirtelen bé-kötötte, a' töke után nyúlt, 's minekutánna oda vitték, fejét minden félelem nélkül rá-tette, a' mely, buzgón imádkozása közben, ezen szók után „Uram! kezedbe ajánlom lelkemet!“ — el-esett, de, „lelke“ a' Német költő szavai szerént, „vidámon 's angyal-szárnyakon emelkedék-fel az örök szabadság honyjába.“ (8.) Közönséges volt a' meg-indulás, mindennek, még a' Mária részén lévőknek is szemei könnyben úsztak; szép lelkének, ritka jeles értelmének híre távoli országokba el-hatott, méltatlan fel-áldoztatása fájdalmas emlékezetet hagyott-hátra, 's minden időben részvételre fogja az érző szíveket zaklatni. (9.)

Johannának és férjének, kiket a' Toweri kápolnába temettek, meg-ölettetések csak előpostája volt azon borzasztó jelenéseknek, melyek Máriának, a' *vérengeső királynénak*, mint nevezik — *the bloody Queen* — uralkodását bélyegzik. Mindjárt az említett ifju pár ki-végeztetése után harmad és negyed napra fébr. 14-k.

(8.) — — + — — „Die frohe Seele sich Auf Engelsflügeln schwingt zur ew'gen Freyheit.“
Schiller. Maria Stuart V-ter Aufz. 6-t. Auftr.

(9.) Johanna atyja Suffolk is, több követőjivel, ekkor halált szenvedett. — Azt írják, hogy egyik az ország fő-biráji közzül, kik Johannára az ítéletet ki-mondották, Morgan, annak leg-nevezetesebb eszközlője, ezen herczegaszszony ki-végeztetése után meg-tébolyodott, 's szüntelen ezt kiábálva, „távozz, távozz tőlem Johanna“ holt-meg. — Niemeyer Beobacht. I. 234.

és 15-k. csak Londonban húsz törvényfára mintegy ötven embert akasztottak-fel. (10.) A' valóságos üldözés lelke rang, nem, és életidő különbség nélkül dühösködött, 's az embert pokolig süllyedő formájában mutatta. A' százakat meg-haladó áldozatok, az új tudomány mártyrjai közt voltak, Cranmer érsek, valamint Latimer Londoni, Ridley Worcesteri püspökök. — A' 67 esztendő Cranmert különböző eszközök által, gyenge pillanatjában rá-vették egy elébbi meg-győződésével, vallástételével ellenkező nyilatkoztatás alá-írására. De nem kicsi bámulására üldözőjinek — kik a' protestans egyház fejének így el-tántorithatásával nyert fényes győzedelmeknek örvendettek — az érsek a' nép elibe vitetvén, ott élő-szóval bizonyítani tévelygéseit vissza-húzását, egy hathatós beszédében magát vádolta, hogy gyengeségből 's a' halál félelméért az igazságot megtagadta. Majd midőn márcz. 21-k. 1556-b. a' farakáshoz hurczolták elevenen meg-égettetés végett, jobb kezét tevén elsőben a' lángok közé, mely el-sietett meg-bánt alá-írásának eszköze vala. (11.) A' Londoni püspök pedig Latimer, kit Ridley-vel vittek a' vesztő-helyre, mikor a' farakáshoz kötözték, e' rettenetes pillanatban társát buzdítá és bátoritá. „Légyen-jó kedved atyámfija!“ ezt kiáltá neki. „Mi ma oly fáklyát gyújtunk Angliában, a' mely, mint Isten után reméllem, nem fog többé soha el-aludni.“ (12.) A' tisztos öreg reménységében nem csalatkozott — ez a' fáklya ma is tündökölvén világít! —

(10.) Raumer II. 83. —

(11.) Raumer II. 91 — 93. Niemeyer Beobacht. II-ter Band. 296. 297. —

(12.) Niemeyer Beobacht. II. 297. —

V.

III. I W Á N.

— Wohl dir! — Köstlich ist dein Schlummer,
Ruhig schläft sichs in dem engen Haus;
Mit der Freude stirbt hier auch der Kummer.

Schiller. Gedichte I-ter Band.
Elegie auf den Tod eines Jüngl.

Magazin für die neue Historie und Geographie,
angelegt von D. *Ant. Friedr. Büsching*. VI-ter Theil.
Hamburg 1771. — 4. Geschichte des ruzsischen
Kaysers Johann (Iwan) des Dritten. — S. 517. — 556.
A' III-d. Iwán történetére tartozó oklevelek itt kö-
zölve vagynak. —

Reise durch Polen, Ruzland, Schweden und
Dänemark. Mit historischen Nachrichten und po-
litischen Bemerkungen begleitet. Von *Wilh. Core*. —
Aus dem Englischen von *J. Pezzl*. II-ter Band.
Zürich 1786. 4. S. 21 — 39.

Unser Jahrhundert. Oder Darstellung der in-
teressantesten Merkwürdigkeiten und Begebenhei-
ten, und der gröszten Männer desselben. — Von
D. H. Stöver. I-ter Theil. Altona. 1791. — 8. Rus-
sische Thron-Revolutionen in unserm Jahrhunder-
te. — S. 343 — 425.

Az Európát és Ásiát hatalmával ölelő, szélesen ki-terjedett, számos különböző nemzeteket össze-kapcsoló, oriássá nevededett Orosz birodalom a' 18-d. században csudálatos, meg-lepő viszontagságok képét mutatja. Két nevezetesség czímerezi különösen ezen időben a' roppant monarchia történeteit, *egyfelől* az uralkodás gyakori és hirtelen változása, a' mi természetesen messzse ki-ható fel-fordulásokat húzott maga után, *másfelől* azon jelenés, mely a' porból és csekély állapotból leg-magosabb polczra emelkedést, 's viszont semmiségbe térést, a' földi nagyság, fény, dicsőség ringató öléből a' leg-setétebb örvény-be bukást, a' szerencse és inség tö-szomszéd-ságát, a' sors két végsőjének egymástól csak hajszálnyi távolságra állását, igen tanuságos, meg-rázó esetekben állítja előnkbe. Szembetűnő példái ennek — I. Katharina, közönsé-

ges paraszt leányból I. Péter hitvesse, majd uralkodó császárné; Mencsikoff, utszán áruló pástétom-sütő inasból herczeg, fő hadi-mar-sall, első státus-tanácsos, 's oly temérdek gazdag, hogy Rigától Derbentig Persiában mindenütt maga birtokában utazhatott; Biron, Curlandi köz-sorsu polgár fijából azon tartomány hercege, majd császári képviselő, 's a birodalom teljes hatalmu regense; Ostermann, Német kis városi lutheránus pap fijából, gróf, al-cancellarius, külső dolgokra ügyelő miniszter, és nagy admirális, valamint Lestocq, borbélyból titkos tanácsos, udvari fő orvos, azután Német birodalombéli gróf. Mind ezen nagyok pedig, I. Katharinán kívül — 's hányan még velek? — rövid idei tündöklések után mindentől meg-fosztyva, kopaszon, a sanyarúság honyjába Szibéria sivatag pusztájiba hurczoltattak. —

A' néha villám sebességű thronusi révolutziokat, melyeknek a' múlt században az Orosz birodalom néző-helye volt, I. Péter császárnak, az idő-korát felyül-haladó, bárdolatlan nemzetét újra teremtő ritka fejedelemnek — különös, Európában maga nemében egyetlen egy törvényje okozta. Pétert, első feleségétől született, a' visszás gondatlan nevelés által el-romlott fija Elek sokat bosszantotta, 's hihetőleg a' tőle szenvedett kedvetlensége indíthatta a' fébr. 16-k. 1722-b. költ

ukázzára, melyben azt rendelte, hogy a' mindenkori uralkodó szabad tetszésétől függjön azt nevezni következőjének, a' kit akar. (1.) Ezt a' törvényt valamint önkény szülte, úgy az, önkényre, erőszakra vezető volt, benne sok rossznak, veszélynek magva rejtve, a' miből természetesen gyászos következtetések, vért árasztó vissza-élések fejlődtek. Az uralkodás rendje bizonytalanná tételével a' thronus alapja gyengült, 's így a' státus ingadozóvá lett, midőn a' nagyra-vágyásnak, valamint más kártékony indulatoknak tágas mező nyílt. A' tapasztalás ezt szomorú példákban bizonyította. I. Péter halála után tizenöt esztendő alatt négy uralkodó ült az Orosz thronuson; mindenik a' következtetés szokott, természetes rendje ellen, 's erőszak vagy fortély, és alattomos mesterkedés útján jutott a' koronához. Hogy az országglás gyakori változása a' birodalom rongálása nélkül nem eshetett, könnyen érthető. —

I. Péter febr. 8-k. 1725-b. meg-hólt, minekelötte akarátját következőjére nézve kifejezhetette volna. Mivel azonban hitvessét Katharinát esztendővel az előtt Móskauban inepi módon meg-koronáztatta, könnyü volt

(1.) I. Péter ezen végzését I. Pál császár apr. 16-k. 1797-b. költ familiai törvényje által el-rontotta, melyben a' thronusra következtetés rendje az első szülöttség jussa szerint határozottatott-meg, mind a' fiu, mind a' léány ágra nézve.

Mencsikoffnak, ki előre minden szükséges intézeteket meg-tett, a' testörzök segítségével ötöt uralkodó császárnénak ki-kiáltatni, 's a' meg-lepett senatorok és nagyok egyezését kicsikorni. I. Katharina csak rövid ideig máj. 17-ig 1727-b. országolt, 's a' Mencsikoff befolyása által készült testamentomában saját léányainak, Annának Holstein-Gottorpi herczegnének, és Er'sébethnek el-mellőzésekkel mostoha unokáját, Elek herczeg 12 esztendősi fiát II. Pétert nevezte örökössének azon ajánlással, hogy Mencsikoff léányát vegye feleségül. De a' mivel e' nagyra-vágyó, maga familiáját thronusba ültetni, fényjét, hatalmát állandósítani vélte, éppen az által rohant a' legnagyobb inségbe, 's Sziberiában tapasztalta az emberi nagyság gyarlóságát, a' szerencse mulékonyságát, hová az ötöt meg-buktató Dolgorukyak is nem sokára utánna mentek. II. Péternek január. 29-k. 1730-b. véletlenül elhunytával a' titkos tanács, és ezzel egyet értő nagyok Annát I. Péter mostoha testvérének Iwánnak kisebbik léányát Curlandi herczeg Fridrik Wilhelm özvegyét választották császárnénak, ki tíz esztendeig csendesesen országolt. A' ista emelkedett-fel elébb mint kedveltje, azután Curlandi herczeg Biron Erneszt János, ki ezen császárné idejében a' legnagyobb tekintettel, 's minden dolgokra el-határozó befolyással birt. A'na örökössének ki-nézte a'

testvér nényének Mecklenburgi hercegné Katharinának leányát Annát, 's ötet négy esztendőös korától fogva udvarában tartván, a' Görög vallásban nevelteté, majd jul. 14-k. 1739-b. férjhez adta Orosz katona szolgálatban lévő Braunschweigi herceg Antal Ulrikhoz. Ezen házasságból született aug. 23-k. 1740-b. elbeszélésünk fő-tárgya, a' szerencsétlen Iwán. (2.) — De Biron a' császárné szándékát megváltoztatta, 's oda vitte a' dolgot, hogy oct. 16-k. 1740-b. költ testamentománál fogva nem a' hercegnét, hanem ennek kisdéd fiját Iwánt, Orosz nagy-hercegi czímmel nevezte következőjének, 's egy más nap oct. 17-k. költ nyilatkoztatásban, míg a' gyermek császár a' tizenhét esztendőt el-érné, ötet magát rendelte regensnek „teljes hatalommal mind a' belső, mind a' külső dolgok igazgatására. (3.) —

(2.) Az Iwán származásának világosítására.

Elek Orosz czár † 1676.

1-ső felesége Miloszlawszky Mária.

2-d. felesége Nariskin Nátália.

1-től III. Fédor. 1-től Iwán † 1696.
Orosz czár † 1682.

2-től I. Péter.
Orosz cs. † 1725.

Katharina † 1733.
férje Károly Leop.
Mecklenb. hg.

Anna Orosz császárné † 1740.

Anna † 1746. férje
Braunsch. hg. Antal Ulrik † 1775.

III. Iwán † 1764.

(3.) Mind a' két rendelés egész ki-terjedésében olvasható Büsching Magazin VI. 519 — 524.

A' császárné ezt a' lépést előre-sajditással tette, mert midőn a' regensséget illető végzését aláírta, így szóllott: „Biron! Biron! veszélybe döntöd magadat.“ (4.) Csak hamar ezután octob. 28-k. 1740-b. Anna császárné meg-hólt, 's egy más nap ki-bocsátott. hirdetésben III. Iwán császárnak thronusra lépése, a' regensségre nézve költ határozással együtt, közön-ségessé tétetett. De valamint az el-mellőzött szülék, úgy sok hatalmas nagyok is bosszút forraltak, 's mivel a' regens különben sem birt azon tulajdonokkal, hogy magát kedveltetni, tekintetét meg-erősíteni tudta volna, csak három hétig tartott méltósága, mert a' nov. 19-két 1740-b. követő éjjel, fő hadi-marsall gróf Münnich által ágyából fel-zaklatva, el-fogattatott, 's elébb a' Schlüsselburgi várban őriztetett, majd czímjétől, rangjától, minden javaitól megfosztva, egész familiájával együtt Beresowba számkivettetett.

Biron meg-bukásával a' kised császár édes anyja Anna herczegné lett a' regens, ennek férje Antal Ulrich-generalissimus, gróf Münnich első miniszter, gróf Ostermann, már a' meg-hólt császárné idejében al-cancellarius és nevezetes tanácsos, nagy admirálsi rangra emeltetett, 's így más változások és elő-léptetések is történtek. De az új kabinétban nem sokáig tartott az egyetértés: az Ausztriai kö-

(4.) Stöver, Unser Jahrh. I. 363. —

vetkezési háboruba elegyedés kérdésében a Bécsi udvarhoz szító regens herczegné.—kinek testvér nénje Mária Thérézia édes anyja volt, — és a Pruszsus részére hajló fő-miniszter, egymás között meg-hasonlottak, 's az utolsó hivatalát le-tette. Különben is a regens herczegné nem született a kormányra, a státus dolgaival foglalatoskodás helyett, örömeztőbb tölté idejét a Szaxoniai követtel gróf Lynarral, a mely gyengesége, valamint az Oroszok számba nem vételével külföldiek aránt szembetünö részre-hajlásá, kedvezése unalomba, gyűlölségbe ejtették. Másfelől Er'sébeth herczegné el-mellőztetését érezte, meg-sértett jussát nem felejtette, 's csak alkalmas időre várakozott, azt fel-elevenítve valósítani, a mellett nem csak atyja emlékezetéért, de barátságos, és a néphez le-ereszkedő magaviseletéért is kedvességben volt. Így szípte lehetett előre gyanítani, hogy a dolgokon fordulásnak kell történni.

A regens herczegné oktalan igazgatása ellen nevedő zúgolódás elő-segítette az Er'sébeth fel-emelésére czélzó munkába vett planumot, 's a mi csudálatos, ezen fontos változásnak, melytől egy nagy birodalom sorsa függött, kezdője, fő mozzatója, ki-vivője — egy borbély, Lestocq volt, ki Hannoverából mint szerencse-vadász I. Péter alatt vetődött az Orosz birodalomban, elébb I. Katharina csá-

szárnénak inassa, majd Er'sébeth herczegnének udvari seborvossa lett. Ez a valódi *politikus barbély*, kiben a jó és rossz csudálatos elegyedésben állott, sok értelemmel, bé-látó észszel birt, az emberekkel tudott bánni, 's jól meg-tanulta az orvosi sarlatán fogásokat, a' mikkel fő helyekre is bé-tudta magát színelni. Az általa ügyesen el-intézett, Francia követ marquis Chetardie pénzétől segített thronusi révolutzio a' testörző gárdisták által, kik előtt Er'sébeth nem volt ismeretlen (5.) a' dec. 5-két 1541-b. követő éjjel végre-hajtatott, a' regens herczegnét, ki, bár több oldalról figyelmezteték a' fenyegető veszélyre, azt számba nem vette — férjével együtt az ágyából fel-költötték, a' kised császárt a' bölcsöböl kivették, 's mindeniket őrizet alá tették, valamint ugyan akkor Ostermann, Münnich, és több előkellők fogságba hurczoltattak. Bámulást érdemlő tündéres játéka a' szerencsének, azok kik le-fekvésekkor a' fő hatalmat kezekbe tartották, a' leg-magosabb polczon állottak, egy pár óra alatt méltóságoktól, rangjoktól, nagyságoktól meg-fosztva státus-fogyokká lettek. Más nap dec. 6-k. egy nyilatkozta-

(5.) Er'sébeth herczegné a' szerelemben nem volt válogatós, 's a' Pruszsiai nagy király II. Fridrik bizonyítása szerint a' Preobraszenszki testörző katonákkal is éreztetett hajlandóságának köszönhette fel-emelkedését. „*L' amour — populaire, dont la princesse Elisabeth fit sentir les effets aux gardes Preobraszenskoi, l' élève sur le trône.*“ Stöver I. 385.

tásban tudtára adták az el-bámult népnek, hogy az eddigi kormány meg-szűnt, és Er'sébeth császárné lépett a' thronusra, kinek hívségére leg-ottan meg-esküdtek. (6.) A' megbukott, csak hamar Sziberiába száműzött miniszterek, fő-ranguak helyébe mások léptek, szóval, egy rövid éjszaka Petersburgban új ábrázatba, új formába öltöztetve a' dolgokat. — A' regens hercegnét familiájával együtt Er'sébeth szándékozott elébb Német-országgra vissza-ereszteni, de gondolatját meg-változtatta, 's az ennyire meg-alázott hercegi párt elébb Rigában, majd a' Dünamündei várban szorosán őriztette, onnan a' Woronesi megyében eső Oranienburgi klastromba vitetteté; végre egy az ök helyre-állításáért Petersburgban próbált contra-révoluzio fel-fedezése után az egész háznépet, Iwán hercegen kívül 1743 végén az Archangeltől tíz mértföldre eső Kolmogoriba küldötte. A' bánat és keserűség sullya alatt le-rokadott Anna hercegné itt végezte életét márcz. 19-k. 1746-b. huszonnyolcz esztendőskorában. Férje Antal Ulrik, ki a' hitvesse és gyermekei nélkül ajánlott szabadságot el nem fogadta, de nemes lelkü ön.

(6.) Midőn az nap Er'sébeth a' császári palotát el-foglalá, a' kised Iwánt ölébe vette, ki a' nép tapsolását, öröm-zajgó kiabálását hallván vidámon mosolygott, 's kezeivel a' tapsolást utánozá. „Szegény gyermek“ így szólla meg-indulva Er'sébeth, „nem tudod hogy ön szerencsétlenségeden örven-dezel.“ Stöver I. 402. —

fel-áldozással a' sanyaru fogságot hozzá tartozóival mind végig meg-osztotta, még tizenkilencz esztendőt élt, és májusban 1775-b. talált a' sirban nyugodalmat. II. Katharina az ezen házasságból született két kisebb herceget, és két hercegaszszonyt, atyjok halála után, szabadságba helyezettette. —

E' szerencsétlen hercegi testvérek között a' leg-idősebbik, kinek bölcsőjéről fényes császári korona tündöklött, Iwán, szüléjinek Kolmogoriba szállíttatása után, Oranienburgban maradt. Itt egy barát ki tanítója volt, el-szöktette, de Smolenszknél utól érték őket, 's vissza-vitték. A' herceg sorsa ez által keményebb lett — mert elébb egy félre-való, 's tó közepén álló klastromban tartották, azután 1756-b. a' Schüsselburgi várba tették-álat. Lakása itt egy setét kazamátában volt, öltözete durva, szalma-'sák az ágya, egy asztal, pár fa-szék egész házi bútora. Minden szabadsága abban állott, hogy ritkán 's kevés időre a' vár belső udvarára ki-vitték mozogni, 's frís levegőt szívni. Lelke ki-mivélésére még kevesebb gond, figyelem volt fordítva, mint testi szükségéire. Szoros és magános fogságában el-zárva az emberekkel társalkodástól, értelme ki-fejtetlen maradt, sem írni, sem olvasni nem tudott, ismeretei keskeny körbe valának szorúlva. Oly szemes őrizet alatt tartották, hogy néha még a' mellé rendelt tisz-

tek sem beszélhettek vele, kiknek rá nézve leg-keményebb parancsolatok vólt, 's né talám munkába vehető el-szöktetése esetében meg-ölésére is fel-szabadítottak. — Ilyen el-hagyatott nyomorult állapotban nem csuda, ha a' szerencsétlen ifju komor melancholiára hajlóvá lett, néha zavarodott elmét mutatott. Er'sébeth császárné ötöt egy alkalmatossággal titkon Petersburgba vitette, vele szóllott, 's a' mint írják sorsán meg-indult — de azon nem könnyebített.

Ezen császárné január. 5-k. 1762-b. történt halála után az unoka-öcscse III. Péter lépett a' thronusra, ki a' nagy nénje által számkivetett, életben lévő nagyokat, mint Biront, Münnichet, Lestocqot vissza-híván, kegyelmét méltatlanul az envedő ifju rokonjára is ki akarta terjeszteni, 's ötöt márcziusban 1762-b. néhány kísérőjivel, kik közt vólt generalis Korff is, Schlüsselburgban ismeretlenül meglátogatta. A' herczeg ugyan valamit tudott hajdani állapotjáról, 's emlékezett Korff nevére is, bár rá nem ismert, ki Oranienburgban felvigyázója vólt, 's vele nyájason, emberi indulattal bánt, de átaljában még is öszve-függés nélkül beszéllett, nem tiszta értelmet mutatott, a' mi III. Pétert meg-győzte, hogy szabadon bocsátása nem lenne tanácsos. Csak ugyan helyheztetése jöbbá tevését meg-határozta, 's számára egy alkalmasabb külön kis há-

zat akart a várban építtetni, de azon esztendő juliussa 9-k. felesége II. Katharina által a thronusról le-taszittatván, czélját nem való-síthatta. Az említett császárné is meg-nézte Iwánt, sorsán könnyebítni kívánó szándékból, de meg-tompult lelki tehetségei miatt a rajta segítést nem látta ki-vihetőnek, azért tovább is Schlüsselburgban hagyta, és rá vigyázó tiszteknek rendelte Wlaszjeff kapitányt és Tsekin hadnagyot.

Iwán még két esztendőt töltött így, 's akkor egy ki-szabadítására czélzó újabb próba minden hibáján kívül gyászos siralmas halálát okozta. Egy hadnagy a Smolenszki gyalog regimentnél Mirowics Balás Ukrániából, ki nem nyerheté vissza nagy atyjának I. Péter idejében büntetésül el-foglalt javait, 's mivel egy versben el-mellőzték, II. Katharina ellen gyűlölséget, boszszut forralván, azon gondolatra ment, hogy a fogoly Iwánt, bár egyébaránt nem ismerte, ki-szabadítsa, 's a thronusra vissza-tegye. Vakmerő czélja elő-mozdítójának meg-nyerte hadnagy társát Usakoffot, ennek véletlen halálával pedig Tsemaridszew Szemen al-hadnagyot, és Kaszatkín udvari lokajt választá segédjeinek, a mely nevek próba-tétele esztelenségét eléggé bizonyítják. Szándékát 1764-b. nyárban akarta vég-re-hajtani, mikor a császárné Lieflandban ú-tazott. Történetesen éppen azon időtájban re-

gimentjének egy csapatjával Schlüsselburgba kellett menni őrizetre. Itt a várbán mindent jól ki-kémlelt, meg-jegyezte a herczeg kazamátáját, 's minekutánna emberei közzül hatot maga részére húzott, ezek pedig pajtásai közzül többeket előre el-készítettek, jul. 16-ra virradó éjjel két óra tájban commandóját hirtelen fel-költeti, fegyvert töltet, 's indulni parancsolja, minekutánna a herczeg ki-szabádtására czélzó fel-tételét előttök ki-jelenti, egy, mint állitá, a császárnétól kapott, előttök fel-olvasott rendelésnél fogva. A katonák elébb vonogatták magokat, de végre a ki-osztott pálinka, fenyegetések, ígéretek foganatosok valának. A lármában fel-serkent várbéli fő vezér generalis Berednikoff tüstént le-ment az éjjeli mozgás okát kérdezni. Mirowics felelet helyett a puska agyával földre terítette, 's a herczeg kazamátája felé nyomult. Itt a strásák ellent-állottak, a herczegre különösen fel-vigyázó, fenn-ement két tiszt ki-jött, 's mind két részről lövésre került a dolog, de a nagy köd miatt egy ember sem hullott el. Mirowics látván az akadályt, egy ágyút hozatott elő, melyel magának utat csináljon, midőn a fenyegető készülettől meg-rémült Wlaszjeff és Tsekin, a herczeg el-szöktetéséből következhető felelet terhének el-hárításáért azon rémitő gondolatra mentek, hogy őtet meg-öljék, a mit teljesítettek is, mert vissza-sietvén a kazamátába, a csendesen alvó, ártatlan ifjat fel-szúrdalják, 's mivel magát bódultságában mint lehetett védelmezte, több sebekkel terhelve meg-gyilkolják. — Ki ne borzadna ezen esetre? Kinek keble tagadhatná meg a részvételt, szánakozást, — II. Ka-

tharina tulajdon ki-tétele szerint „a' szerencsétlenül született, 's még szerencsétlenebbül nevedett hercegtől,“ (7.) ki bölcsőjében annyira tapasztalta az emberi élet viszontagságát, már akkor thronusról tömlöczbe taszított, majd idegen nagyra-vágyás áldoztája lett? — A' végzésék néha milyen igazságtalannul osztogatják a' sorsokat! —

Iwán meg-ölettetése után gyilkossai béresztették Mirowicsot, 's mutatván neki a' vérrrel borított herceget, ezt mondák: „Itt van a' császártok!“ Ez a' látás meg-zavarta, földre sujtotta Mirowicsot, ki minden bátorságát el-veszté, 's leg-ottan nagy meg-indulással fegyverét le-tévén, magát meg-adta. — A' gyász-történet híre Petersburgban 's az egész környékben meg-rázó méjj bé-nyomást tett a' népre, katonaságra, 's a' ki-törés pontján álló kedvetlenséget, köz-boszszkodást hathatós intézetekkel lehetett csak meg-gátolni. — Iwán holt-testét élébb a' vár kápolnájában temették, de a' népnek, sírjához mint egy búcsúra tódulása miatt, távolabbi klastromba vitték. — Mirowics azon esztendő sept. 26-k. fő-vétellel lakolt, társai kisebb büntetést szenvedtek. —

(7.) Az Iwán meg-ölettetéséről aug. 28-k. ki-adott hivatalos nyilatkoztatásban. L. Büsching Magazin VI. 538. — Mirowics és társai ítélete ugyan ott 541 — 556. — Szolgáljon meg-jegyzésül, hogy ezen cikkelyben mindenütt nem az ó, 's így az Orosz birodalomban is használt kalendáriom, de az új szerint vagynak a' napok fel-téve. Mivel a' múlt században a' két kalendáriom között 11 napi különbség volt, könnyű a' Muszka dátumok ki-találása. E' szerint Iwán meg-öletésének jul. 5-ke, Mirowics halálának sept. 15-ke a' napja. —

VI.

CANNING EMLÉKE.

Illum aget pennâ metuente solvi

Fama superstes.

Horatius. Carm. L. II.

Od. II. 7. 8. —

.....

A' historia leg-több ingerrel bíró jelenései közzé tartozik azon derék, lelkes férjfiak munkásságának szemlélése, kik nem csak magokért éltek, de közjóra törekedve, embertársaik hasznát, boldogságát, elő-mentét szíveken hordozták, 's a' műveltség gyarapításán iparkodtak. Ellene mondhatlan igazság a' historiában az, a' mi a' lélek erejét és méltóságát mindenek felett bizonyítja, — hogy a' státusok belső és külső életében elő-forduló legfontosabb történetek, melyek nem csak magános népek sorsára befolytak, de az emberiséget a' tökéletesedéshez, jobb lételhez közelebb vitték, — egyes emberek művei, kik magosra emelkedve, az erkölcsi világra, mint a' nap a' természetire fényt, áldást sugároztak. 'S ha van emberhez illő cél, csak az ilyen, mely az ön-szeretetből ki-lépve, nem szorítja magát a' jelen-idő keskeny határába,

de ezen túl nézve, a' jövő korra kíván béhatni; a' hasznos, jó, szép, igaz mentől nagyobb körben terjesztéséért buzog, ezért áldozatokat nem sajnáll, szóval, a' teremtményeit bódogító Isten képe kíván e' földön lenni.

Az élteket köz-haszonra szentelt neme-
sebb lelkek sorában tündöklék Canning ne-
ve is. Ezen nagy státus-ember született Lon-
donban ápril. 11-k. 1770-b. Atyja elébb szó-
szolló, későbben bor-kereskedésre adta magát,
de nem egész szerencsével, 's korán el is holt.
Özvegye játékszínen kereste élelmét, míg fija
egy nagy bátyjának gondviselése alatt az Etoni
kollégiumban nevedett, majd az Oxfordi
universitásban végezte tanulását. Bár ifju-
kórától fogva hazája szolgálatjában töltötte ide-
jét, nevezetesebb, és a' világ figyelmét méltán
magára húzó politikai pályája 1822-b. kezdő-
dött, mikor Lord Castlereagh önkéntes halá-
lával, kevéssel a' Veronai congressus előtt kül-
ső miniszter lett, mely hivatalt még egyszer
viselt Pitt halála után, kinek oskolájában ne-
vedett. A' fő miniszteri polczra emeltetését
is meg-érte áprilisben 1827-b., de még azon
esztendő aug. 8-k. véletlenül sírba szállásával
sok reményt és óhajtást hagyott hátra maga
után. — Választott mondását, „*polgári és val-
lásos szabadság az egész földön*“ élte ezen
fontos változásokkal tömött szakaszában min-
dég szeme előtt hordozta, 's annak valósítá-

sára igen sokat tett. Mint a' népek szabadságának pártfogója, Anglia politikájának fel-emelkedettebb, nemesebb arányt adott, mely azt a' Szent-szövetség törekedéseivel ellenkező színben mutatja. Ezért illetődött-meg halálán a' külföld is, ezért érezték azt minden jók; különösen minden barátjai a' szabadságnak, mert ez éltető-levegője a' műveltségnek, az erkölcsi és politikai elébb haladásnak. Midőn tehát a' világra ki-ható bé-folyásu Angliában ily nagy talentommal, magos lelki-erővel, 's valódi emberi kebellet fel-ruházott első miniszter fényes és sokat ígérő munkássága köréből váratlanul ki-szóllított, nem látszott alaptalannak a' félelem, hogy el-tűnésevel a' szabadság derülő hajnala homályba borulhat. A' nagy ember honyjában nemzeti csapásnak nézték halálát, melyet az újság-levelek gyász-széllel jelenve-meg hirdettek; 's valóban Chatham el-hunytától fogva, itt oly köz-bánatra, részvételre senki sem zaklatta-fel a' népet. Franciaországban a' világosodás, a' szabadság terjedésén örvendők, azt szíveken hordozók össze-állottak a' lelkes Angol érdemeit tiszteletére szentelt emlék-pénzel örökösíteni. Német-országón is a' jelesebb írók teljes és valódi érzéssel gyászolták szép tettekkel gazdag élte el-alvását, 's magasztalták emberiséget ölelő köz-lelkét, sőt Ámerikában a' Colombiai köz-társaságban Bolivar

rendeléséből, minden polgári és katonai tisztviselők három napig közönséges gyászt vettek-fel érte. Egy ily ritka férjfiunak emlékeztétét tisztelni, eleveníteni, képét a' maradék elibe tartani, a' háládatosság nagy kötelessége. A' földi választottak példája oktat, gyönyörködtet, követésre buzdít, serkent: ebből tanuljuk ismerni és becsülni a' nagy igazságot, hogy az ember csak akkor él — midőn másoknak él. —

Három nevezetes, kitetsző, és az emberiséget egyaránt érdeklő intereszszét látunk Canning politikai munkásságához kapcsolva: *a' Rom. katolikusok emancipálását, Görög-oroszának a' Török járom alól fel-mentését, 's végre a' népek jussai védelmezését, a' szabad constitutsziok fenn-tartásával Európában és Amérikában.* Ezeknek közelebbről meg-vi'ssgálása, és ki-fejtése magos lelkét 's gondolkozását mintegy tükörben fogja mutatni.

A' mi *a' Romai-katolikusok emancipálását* illeti, — tudva van, hogy ezen vallásos felekezet sorsossi Nagy Britániában és Irlandban több mint másfél század alatt szinte minden politikai jus gyakorlásától el-rekesztő szoros tilalom alatt vóltak, a' mi csak 1829-*é.* szűnt-meg. Csudálatos, szinte nem képzelhető jelenés, egy a' míveltségben és polgári szabadságban nagyra emelkedett, ezekben világitó mustrának tartott országban, „mint An-

gliában, a' törvények közt embert le-alatso-nító, józanokosságot ki-gúnyoló, természeti jussokkal ellenkező vallásos despotismust ta-lálni! Ezt azon különös környülállások okoz-ták, melyek közt a' reformátzio itt a' szokott-nak, mindennapinak rendjétől el-távozás több példáját is mutató szigetben ki-fejlődött és láb-ra kapott. Már VIII. Henrik, ez a' keresztyén Domitianus, el-törölte ugyan 1534-b. a' Pápa hatalmát, bé-folyását Angliában, s' magát az anyaszentegyház fejének hirdetteté, a' mire minden papi vagy világi hivatalt viselőknék hitet kellett le-tenni; — *oath of supremacy* — de a' katolikusok ellen intézett súlyosabb büntető törvények léánya Er'sébeth alatt kez-dődtek. Ezen királynénak a' Pápával és II. Fi-lep Spanyol királlyal mérges ellenségeskedé-se, saját országában egy hatalmas, gyakran fel-lázzasztott katolikus felekezettől fenye-gettetése, Stuart Máriával surlódása érthető-vé teszik előttünk az indulatok el-vadulását, a' közvélekedésnek a' Romai egyház követőji ellen fordulását, kik naponként nevedő, többszörözött nyomást, üldöztetést szenved-tek, minden polgári jussaikból ki-szorítottak, fekvő-jót csak a' supremacy-ra meg-esküvés mellett bírhattak, úgy is arról kétszeres adót fizettek, az önkényes magyarázatra tágas útat nyitó *engedetlen pápisták* — *popish recusants* — nevezetének a' törvényben használása után sok-

féle sanyargatással illettettek, sőt a' kathol. hitre vissza-térés — *reconciliation* — bizonyos halált vont maga után. Valóban Er'sébeth idejében, ezen embertelen fojtó rendszabások nyomán, közel 200 katolikusok vesztő-helyen végezték életüket. —

Er'sébeth halála után 1603-b. a' Stuartoknak az Angol thronusra jutásával a' katolikusok állapotja még terhesebbé, a' mit nagyobbára ezen háznak határtalan hatalomra vágyása, 's az uralkodó egyház el-nyomására törekedése, tehát politikai és vallásos despotismust gyakorlása okozott, mivel ez természetesen a' nemzet részéről erőszakos reactiot szült. Már a' híres puskaporos öszve-esküvés következtül 1605-b. a' katolikusok, mint annak főbb indítója, a' hűség hitének — *oath of allégiance* — le-tételére szorítottak, a' Pápa kártékony bé-folyásának meg-gátlásáért; majd az országot önkényes igazgatásával ingerlő, a' mint írják titkon katholizált II. Károly idejében, őket a' parlamentből 's minden hivatalokból ki-rekesztették. Minckutánna ezen király testvére és örökösse nyilván a' katolika hitre tért, az innen származott félelem indította a' parlamentet 1673-b. a' *test acta* hozására, (*test* annyit teszen mint próba, a' mivel valakinek vallását akarták meg-próbálni) mely szerint minden közönséges tisztviselőknak, úgy szintén parlament tagjainak a' *transubstan-*

tiatiot, vagy az Uri Szent vacsorában a' kenyér és bor Krisztus testévé által-változását meg kellett tagadni — *abjuration*. — Még keményebbé tették ezen esküvést 1678-b. a' Yorki herceget thronusba ültetni akaró „*pápista complot*“ fel-fedezése után, mert akkor hozzá adták azt is, hogy a' Szűz Mária és szentek imáadását, a' misebéli áldozattal együtt babonaságnak, és bályányozásnak kelljen nyilatkoztatni: valamint ekkor a' parlament felső házában ülő hatholikus Lordok is, némelyeknek közzülök azon zendülésbe elegyedésekért; székeket el-vesztették, kik pedig a' katolikusok ki-zárására czélzó régibb esküvések alól egy Er'sébeth idejében 1566-b. költ státutumnál fogva ki-váltak véve. — Az öt hatod részben katolikus Irland még inkább érezte a' tiltó rendszabások sullyát. Az Angliától sokképpen nyomorgatott sziget lakossi, kik különböző időkben oda telepített Anglus colonisták által földjeik nagy részéből ki-szorítottak a' Stuart háznak 1688-b. el-kergettetése után fel-költtek, de a' thronusra hívott III. Wilhelm őket engedelmességre térítette. Ezt vért árasztó reactio követte, mikor a' szerencsétlen Irlandusok szinte minden meg-maradt földjeiket el-vesztették, melyek nagyobbára az őket nyomó egyház here papjainak hízlalására fordítottak, 's kivált Anna királyné alatt 1703-b. az Angol katolikusokat tapodó min-

den határozásokat ezen országra is ki-terjesztették. Így tehát az Irlandi, míg ősi hitét el nem hagyta, *törvény szerént*, semmi fekvő jót nem birhatott, semmi árendát nem vállalhatott, sőt még a tanulástól is el volt tiltva, és alig nyerhette-meg, hogy az Istent maga módja szerént, titkon, minden lárma nélkül tisztelhesse. — Szelidítette ugyan az idő lelke a Hannoverai ház idejében ezen törvényeket, 's kivált 1780-tól kezdve a katolikusok mind a két országban fekvő birtok szerzésére felszabadítottak, a kettős adó alól felmentödték, kisebb szolgálatba léphettek, de a főbb hivatalokból, mind a politikai, mind a katonai pályán, úgy a parlamentből is ki-rekesztve maradtak. Mivel az 1689-diki revolutzio után a constitutzio a protestantismussal szorosán öszve-köttetett, 's hogy ez a szabadság palladiuma, a meggyőződés arról a nemzet gondolkozásában méjj gyökeret vért, azonban az országot fél századnál tovább fenyegeté egy katolikus praetendens, kinek 1745-b. tett utolsó próbatétele az el-süléshez közel járt — ez a félelem, valamint a kathol. egyháznak a Romai Pápától, tehát külső fejedelemtől függése, nagy akadályára volt az e hitet vallókat nyomó törvények teljes megszüntetésének, bár ezt a jobb gondolkodásuak sokszor sürgették. Tegyük ide azt is, hogy Angliában, a constitutzióba belé-szőtt *walkodó val-*

lás van, az uralkodó vallás pedig mindig uralkodó 's türelmet nem ismerő papsággal jár együtt.

Viszsa-térve oda, honnan ki-indultunk, Canning, ki jól tudta azt, hogy a' levegővel, és napfényjel élés nem természetesebb jussa az embernek, mint a' lelkiesség szabadsága, 's a' vallásos meg-győződés minden megszorítás nélkül követhetése, ki ezen magos erkölcsi idéának más lehető mellékes politikai tekinteteken, és okoskodásokon felyül emelt vóltát érezte, mindég, még fő hivatalra jutásával is — a' mi karakterén nem változtatt — forró barátja vólt a' R. katolikusok terheltetése meg-szüntetésének. Helyesen, mert el lehet mondani, a' mely státusnak nem alap-törvényje a' vallás és belső meg-győződés tökéletes szabadsága, ott az ember leg-szen-tebb jussát tapodják, a' lelki-esség nyomá-sával az erkölcsi tökéletesedést gátolják, a' polgárokat keblek leg-főbb kincsétől meg-fosztják, 's képmutatásra kényszerítik, szóval, ott a' társasági élet el-rendeltetését nem ismerik. 'S valóban, ha az Isten el-tűri a' földön a' különböző vélekedéseket, ha „napját fel-támasztja mind a' gonoszokra, mind a' jókra, és esőt ad mind az igazaknak, mind a' hamisaknak“ mi jussa van az embernek, ember-társa lelkét erőltetni, zaklatni? Canning e' nagy igazságot szeme előtt tartván, több versben tett lé-

pést a' katolikusok sérelmei meg-orvoslásában, 's az alsó házban néhányszor ékesszólásával győzött is, mint 1812-b., majd 1822-b. mikor a' katolikus peereknek a' felső házba újra bé-bocsáttatásokat javallá, valamint 1825-b. Burdett ezen tárgy iránti ajánlásának gyámolításakor, de a' felső ház — az árisztokrázia. nem barátkozik a' szabadsággal — mindég visszavetette az alsó ház határozását. — Midőn 1827 tavaszszán Canning első miniszter lett, ezt a' parlamentbe tett nyilatkozatása szerint, csak azon feltétellel fogadta el, hogy a' katolikusok ügyében ki-mutatott meg-győződését szabadon követhesse. De alig tölthetett négy hólnapot fő hivatalában, meszsze ki-ható, nemes intézeteit valósíthatása előtt, az életből ki-szöllittatott. A' gondviselés azonban az idvezült árnyékának nagy elégtételt adott, és két esztendő bé-tölte előtt, éppen azon emberek, kik a' kormányt el-hagyták, mikor ő a' fő miniszteri polczra lépett, mert a' katolikus kérdésben ellenkező meg-győzödésekét színelték, — egy Wellington, Peel, terjeszték a' parlament elibe — ilyen hatalmas volt az idő lelke! — a' katolikusokat szorító törvények eltörlését, 's azt szerencsésen ki is vitték. Mind a' két ház el-fogadta, 's a' király meg-erősítette az emancipáló billt, mely valamint a' parlamentet, úgy minden hivatalokat meg-nyitott a' katolikusok előtt, a' felső házban előlülő

Lord fő cancellarius, 's az Irlandi helytartó tisztén kívül. Hálá az egeknek! nem mocskolja többé a' protestantismust a' Britániai katolikusok nyomattatása, — egy nagy és nevezetes példával újra meg van ismerve és gyakorlásban véve a' vallásos szabadság örök törvényje, éppen azon országban, mely széles ki-terjedő kereskedése, és számos coloniáji által a' régi és új világot össze-kapcsolja. A' józanokosság és szabadság e' fényes triumfusa, érdemet és dicsőséget sugároz Canning sírjára, ki buzgón munkálódott nemzete előre-készítésében a' nagy igazság el-fogadására, 's mind példa-adásával, mind hathatós ékes-szóllásával, a' helytelen félelmet gyengítette, a' balvélekedéseket oszlatta, 's így szíve nemes meg-győződését sokak keblébe által-plántálta. — Vívni, harczolni kell az ember-barátnak, törni, rontani az elő-ítéleteket, lelkes fáradozása nem marad sükeretlenül! —

Canning politikai munkásságának, ki-tetző érdeme az is, a' mi, ha következései teljesen ki-fejlődnek, egy lesz az emberi nemzetre leg-több áldást hozó történetek közzül, t. i. *Görög-ország fel-mentése a' Török járom alól.* — Már ifju korában hévvel érzett Canning e' nemzet ügyéért, 's az Etoni kollégyomban egy lelkes elegiában énekelte „Görög-ország rabszolgaságát.“ A' végzések azon ritka szerencsével boldogíták, hogy serdülő

kora szép álmának valóítására, ő tegye az első lépést. Midőn 1822-b. a' külső dolgok kormányját által-vette, több mint esztendőtl fogva ontották már, a' századokig le-tiport Görögök, véreket, honyjok szabadságáért, és függetlenségéért; 's a' háboru folytatában, oly vitéz és el-szánt lélek bizonyosságit adták, mely a' régi Hellas Marathonnál és Thermopylénél szerzett hősi dicsősége, és nagy tettei emlékezetét, elevenen meg-újítá. Majd minden népek részt vettek a' méltatlan rablánczait le-rázni törekedő nemzet bátor tusakodásában; az emberiség baráti pedig — vissza-emlékezve a' hajdani Görögök érdemeire a' tudományok és felsőbb műveltség mezején, — e' dicső magos cél el-éréséért az egekre forró óhaj-tásokat emeltek. Érezhetett é másképpen, az emberi kebel, midőn azon nemzet élete vagy halála vólt kérdés alatt, mely szülte a' poézis teremtőjét, az Iliás és Odyssea halhatatlan szerzőjét Homeros-t, ki, e' szent könyvekbe öntött lelkével formálta népe karakterét, erkölcsét és egész valóját, 's honnan, mint egy el nem apadó forrásból ömledezett a' Görög műveltséget czímerező minden szép, nagy, és felséges: mely nemzet, fijának nevezte Socratest, — az igazságért és önmeg-győződéséért, a' halállal szembe-menő bölcsét, ki, mint Cicero mondja, „leg-elsőben hozta le a' filozófiát az égből“ — és Pla-

tot, kinek, a' távoli égi testek harmóniáját sejdítő filozofus lelkében nemzete poétai karaktere sugároz, 's az örök szép, és jó honyjába emelkedett munkáji — a' Káshmir völgyeiben lengő tavaszként — ma is hervadást nem ismerve zöldellenek? — De az országlósékek nem osztoztak a' népek sympáthiájában a' Görögök iránt: mert úgy kívánta, csak a' jelenlét számítását tekintő politika, 's a' Bécsi congressus, és ezt követő különböző kötések által meg-alapított, hirdetett *legimitas*, vagy a' törvényes országló házak fenn-tartása, a' miért a' keresztyén fő hatalmasságok gyűlése Veronában 1822-*nek* végén meg nem halgatta, sőt maga elibe se bocsátotta a' Görög követeket. Valóban a' Görögök, az Európát felforgató több mint húsz esztendőös révoluzziós had után, szerencsétlen epochában is kezdték próbatételeket. A' nagyobb monarchákat a' *Szent szövetség* szinte el-bomolhatlanul öszvekapcsolta, — 's a' népeknek a' dolgok új rendje ellen törekedését a' kabinetok hathatós eszközökkel gátolták. Német-országon „a' demagogusi mesterkedések“ a' tanítás és nyomtatás szabadsága kemény meg-szorítását szülték, Olosz és Spanyol országokban az uralkodói hatalom és jussok kissebbitésére czélzó mozgásokat fegyveres kézzel le-verték. Lehetett é ilyen példák, lépések után a' Görögöket a' közönséges régula alól ki-venni, mi-

neikutánna „a' Török legitimitas“ az Éuropai státusok rendszerébe századoktól belé-szövődött? Csudálkozhatunk é így azon, hogy az Oroszok hatalmas autokratora, a' Szent szövetség szerzője Sándor, népe hajlandóságára nem ügyelve, hite sorsossinak szabadságért tusakodását nyilván kárhoztatta? —

A' ki, ezen környülállásokat, melyeket bővebben lehetne fejtegetni, gondolóra veszi, nem hibáztathatja, ha Canning a' minisztériumba lépése után még sokáig nem teljesithette a' Görögök barátjai reményjét, annyival inkább, mert ez az ügy eleinte Angliában is kevés részvételre talált, hól, a' mint tudva van, az igazgató-szék lépései nagy mértékben a' közvélekedés által határozatnak. Így a' nemzet idegenkedését meg-gyözni, a' kabinetokat lassanként más gondolatokra venni, a' kormányon ülöket meg-békélltetni, „a' revoluziós Görögökkel“ ezt a' kérdést a' diplomátiába és Éuropa politikájába belé-szőni, mennyi idő, mennyi fáradság, milyen lelki-erő kívántatott erre? — Mihelyt Sándor császár véletlenül meg-hólt, 's szabadabb kezü következöjétől némely tekintetben más arányt tartó politikát lehetett reméllni, leg-ottan Canning, a' Waterlooi höst Wellingtont Petersburgba küldötte. Ezen követség fő tárgya vólt a' Görögök állapotjának el-intézése, 's az ápril. 4-k. 1826-b. Anglia és Orosz-ország részekről

készült protocollum nyilván ki-mondotta, e két udvarnak a Görög-ország meg-békéltetésébe belé-elegyedését, a mely emberi czélra más ország-lószékek is fel-szóllítottak. — Minekutánna Canning a nagyobb fejedelmeket rá vette, hogy az el-intézett közbenjárásnak ellent ne mondjanak, Francia-országot pedig harmadik szövethető társnak meg-nyerte, — ennek következése lett a jul. 6-k. 1827-b. Londonban alá-írt nevezetes hármasszövetség, mely meg-állította a Görögök ügyébe avatkozás módját, de sok kérdést határozatlanul hagyott: egy alku, a mit Canning utolsó, és leg-nehezebb politikai mivének lehet mondani. — Igaz, hogy ezen kötés szerént, a Porta felsősége alatt hagyott Görög-országnak nem volt teljes függetlenség engedve, de, meg kell azt is vallani, hogy bár a Görögök vitéz és állhatatos magok el-szánásának, sok fényes példáját adták, politikai értségeknek, és teljes idejüségnek annál több hijjánossággal tetszett-ki: 's azért, mint, a sokáig setét tömlöczben sinlödöt egyszerre a napvilágra ki-vinni nem tanácsos, így őket míg hosszszas rabszolgaságok nyomait az idő le nem surolta, leg-ottan egészen szabadokká tenni, bajos lett volna: azonban, az említett alku, erre, az utat előre készítette. A fő dolog, Görög-ország és a nemzet létele, ki-volt mondva. Minden jó, csak idővel mehet tökéletesség-

re, csak úgy leszz állandó, 's egy nagy politikai idéának — ezt a' historia nyilván bizonyítja — sok ellenséggel, sok balítélettel kell elébb küszködni, míg életre kaphat. Azomban, ki tudhatja azt, hogy az írt alku szerzője, ha éljen, annak, micsoda további kifejlődést adott volna? Így is, ennek roppant következései sebesen ki-fejlődtek, 's ma már szabad és független *Görög királyság* van az Európai státusok sorában. Canning tette az első lépést e' nagy célra, majd az általa rakott alapon, hivatalába lépett ellenkezőji Wellington, Aberdeen építék-fel, Görög-ország szabad lételet. Ilyen el-rejtett úton dolgozik a' gondviselés nagy plánumai valósitására, 's azok ki-vitelében gyakran ellenkező eszközöket használ. Ha ma is él Miltiades és Themistokles emlékezete, kik Hellást a' Persák jármától meg-mentették, ha tisztelettel emlegetik mindég az Athénét és Syrakuzét szabadságba helyheztető Thrasybulost és Timoleont, 's a' Thébére fényt, dicsőséget sűgárzó Epaminondas és Pelopidas nevek magosan lebeg, éppen olyan méltó jussal lehet magasztalni, áldani az új Görög-országot négy százados sírjából ki-emelő Angol nagy minisztert. Canning míve, érdeme, ha egykor szabad, erős, és bódog Hellas fog a' régi omladékaiból emelkedni, 's innen, a' rabszolgaságba és tunya álomba merült keleti szép tartományok-

ra új hajnal derül: a' mi — szabad légyen az emberiség ügyében jövendőlni — nem is marad el! —

Canning politikai munkásságát, harmadszor, az *Éurppai és Amériikai szabad constitutiók fenn-tartása* szempontjából lehet tekinteni. — Canning, azon ritka státus-emberek számaiba tartozott, kik, helyheztetéseket a' szabadság szeretetével egyeztetni tudják — kik, az uralkodók jussai emlegetése mellett, a' népek aránti kötelességekről nem felejtkeznek el, 's intézeteikben nem csak hasznosra, de a' jóra is néznek; szóval, kik, a' politikát az emberiséggel egyeztetni tudják. —

Canning szabadabban mozgó politikájának nevezetes elő-postája vólt a' Veronai congressusra küldött herczeg Wellingtonnak adott útasítása, melyben nyilván ki-mondotta, hogy Anglia a' Spanyol-ország belső dolgaiba avatkozást, tehát a' cortészi constitutzió fel-forgatására czélzó lépéseket egyátaljában helybe nem hagyja, 's azokba semmi részt nem veszzen — a' mit a' fébr. 4-k. 1823-b. parlamentet megnyitó királyi beszéd a' nemzetnek is tudtára adott. Majd még jobban ki-tünt, és nagy következeseket szült ezen miniszternek a' száraz Éurppai kabinétok principiumaitól, cselekvése módjától el-távozása. — Spanyol-ország-nak 1808-b. Napoleon ellen fel-kelese nyomán, a' gazdag Amériikai coloniák is függetlenségek

védelmére fegyvert fogtak, de a' mint minden révolutzio árja tovább szokott a' kezdett intézetnél terjedni, úgy itt is, az elébb egy idegen bitangló hatalomnak ellent-állást az anyaországtól el-válás követte. A' Franciaország-ból ősi thronussára vissza-menő VII. Ferdinánd a' colóniákat erővel kívánta engedelmes-ségre téríteni, 's viszont meg-hódolásokra serget küldött. A' háboru nagy dühösséggel, sok vérontással folyt, 's végre a' despotismus itt is a' szabadság anyja lett, azon provinciák Spanyol-ország jármát le-rázták. — Azonban, sok vérrel és áldozattal ki-vivott szabadságoknak erő és állandóság kellett, ezt pedig csak a' független nemzetek sorába lépés, 's a' külső, nevezetesen az Európai nagyobb hatalmok által meg-ismerés adhatott. De itt is ellent-állott a' legitimitás, és Spanyol-országnak némely fő státusokkal szoros öszve-köttetése, a' miért azon kabinet semmi jó tanácsokra és intésekre nem hallgatott.

A' nehéz környülmények, és diplomátziai akadályok közt Canning módot talált nemzet-ter intereszsjét a' fiatal reszpublikák javával egyeztetni, a' miben valósággal haszont nem leső, nemes és emberi politikát követett. — Nyomos alkudozásokat kezdett Spanyol-országgal, melyekben előre mutatta azt, hová kell végre a' colóniák állapotjának ki-fejlődni, továbbá, gátot vetett azon kabinet intézetének,

hogy Amerika lecsendesítéséről Párisban az
 Európai fő hatalmak képviselői tanácskozna-
 nak, 's ez által, az anya-ország jussai meg-
 szorítása nélkül, az idegen hatalmasságoknak
 e' kérdésbe elegyedhetését meg-gátolta. Vég-
 re, midőn látta, hogy az új státusok meg-
 ismerését tovább nem halaszthatja, akkor is e-
 lébb az anya-országnak akarta engedni az el-
 sőséget szabaddá lett coloniáji meg-ismerésé-
 ben, melynek könnyű lett volna ezt szembe-
 tűnő hasznára fordítani. Ezen tekintetre és kí-
 méllésre pedig Spanyol-ország annál kevésbé
 tarthatott számot, mivel hasonló esetben Án-
 glia ellen, ennek fel-költ észak-Ámerikai co-
 loniájit a' Francia társaságában fegyverrel se-
 gitette. 'S mivel, a' vaksággal meg-vert Spa-
 nyol-ország, az említett ajánlással sem élt,
 akkor nyilatkoztatá-ki Canning januar. 1-sőjén
 1825-b. az Ámerikai reszpublikák, név szerént
 Colombia, Mexico, Buenos Ayres független-
 ségének meg-ismerését, 's majd az új státusok-
 kal kereskedési alkura lépett. Ezen kötések
 Canning fel-emelkedett gondolkodásának ki-
 tetsző bizonyosságára szolgálnak. Azokban Án-
 gliának semmi különös kereskedési just vagy
 hasznot nem kötött-ki, a' minek akármely más
 státus, még Spanyol-ország is részesse ne le-
 hessen, sőt inkább mindenikben a' kereskedés
 egész szabadsága költsönösön meg-határozta-
 tott. A' mellett Canning az emberiségre is te-

kintett. Az alkuvó felek alattvalóinak, mind a' kettő birtokában vallásbéli türedelem és teljes lelkesméret szabadsága engedtetett, valamint a' reszpublikák köteleztettek a' Szerencsen rabvásár mentől elébbi vég megszüntetése elő-mozdítására. Ha azért Canning az első házban dec. 12-k. 1826-b. a' Portugalliának küldendő segítség dolgában tartott híres beszédében, egy parlamenti heves vitatás közben meg-engedhető nagyítással úgy fejezte ki magát, hogy „*az Amerikai új világot ő teremtetten*“ ebben sok részben igazza is vólt, mert azon státusoknak össze-köttetése Angliával, 's ennek, rájuk ki-terjedő oltalma, minden lehető meg-támadás ellen, függetlenségek megismeréséből következett, a' mit Európában elsőben Canning mondott ki. Ennek állítását azért, ki bizonyos tekintetben magának tulajdonitá a' fiatal reszpublikák lételet, nem hibáztathatjuk, ha gondolóra vesszük, hogy ezen gazdag provinciák, a' colonialis bilincsekből ki-szabadulva, és a' szabadság használására teljesen meg-érve, egykor a' szorgalomnak és jóllételnek nagy polczára emelkednek: 's így benne, a' műveltségnek, az emberiség felsőbb tökéletességre juthatásának nevezetes honyja, tehát egészen *új világ* nyílik. —

De nem csak a' dél-Amériikai új reszpublikák aránt érdemesité magát Canning, ott egy nevezetes császári birodalom is Brazília — né-

ki köszöni függetlensége meg-ismerését, és Európával meg-békéltetését. Midőn 1807 végén Napoléon, Portugallia el-foglalására sereget küldött, akkor is Canning kormányzá a' külső dolgokat. Az ő tanácscsára és el-intézése szerént, a' Portugalliai országló ház el-hagyta Európát, 's az anya-országot tizszeresen meghaladó gazdag coloniába tette-által lakását — melynek zárva tartott ki-kötöji ekkor a' világ kereskedésének meg-nyiltak. A' közönséges békesség helyre-állása után is 1814-b. ott maradt a' királyi ház, 's csak 1821-b. midőn a' Portugalliai révoluzio Braziliára ki-hatott, a' kén-telenségnek engedve tért vissza VI. János király Lisbonába, de nagyobb fíját és örökösét Dom Pedrot Braziliában regensnek hagyta. A' természettől sok részben meg-áldott ország, az udvar ott lakása által új életre ébredve, kezdé érezni erejét, a' miből természetesen fejlődött a' függetlenségre, és az anya-országtól el-szakadásra vágyás. A' regens herczeg, a' köz-kívánságot tekintve, octob. 12-án 1822-b. fel-vette a' magát függetlennek hirdett Brazilia császári czímjét; mely egyedül maradt — 's a' dél-Ámerika culturája mértékét fontolóra véve, talám czélarányosabban — az új státusok közt monárcchiának. — Azon esztendőben, melyben Canning a' vólt Spanyol coloniák függetlenségét meg-ismerte, 1825-b. küldé el VI. János meg-hatalmazásával Stuart

Károlyt Braziliába, 's ezen követség gyümölcse volt, az irt esztendő augustussa 29-k. Rio-Janeiróba kötött, és VI. Jánostól novemb. 15-k. meg-erősített alku, mely az atyát a' fiúval, az anya-országot nyakára nött coloniájával megbékélteté, 's Braziliát a' szabad és független státusok sorába állitá. —

Kevéssel azonban, ezen nagy történet után, VI. János meghal, márcz. 10-k. 1826-b. minekutána elébb leányát Izabellát regensnek ki-nevezte. A' Portugalliai thronusra ekkor a' Braziliai császár Dom Pedro következett, mely szerént, az el-vált két országnak újra egyben kellett volna csatolódni. Az innen származható kedvetlen következesek el-távoztatására, Canning oda vitte a' dolgot, hogy Dom Pedro lemondván a' Portugalliai koronáról, azt nagyobb leányának II. Máriának engedte; 's egyszerűsmind más úton is gondoskodott Portugallia javáról, midőn azt, egy a' régi Portugallus cortészek jussait meg-újító, szabad constituzióval meg-ajándékozta: melynek, végre-hajtása volt egyik feltétele ősi thronussáról lemondásának. Ezen constituziót Ángol követ Stuart hozta el Lisbonába, és adta-által a' regens herczegaszszonynak: 's valóban az kifejlődve, és teljesen végre-hajtva, Portugallia jóllétét eszközölte volna. De a' szomszéd Spanyol-ország, az absolutismus hazája, félt a' szomszédban támadó világosságnak a' ma-

ga földjére által-súgórozásától. Alattomos mesterkedések és titkos lázszasztások segítségével Portugalliában — melynek népe, éppen úgy mint a' Spanyol, setétben van tartva — az új, egyébaránt törvényes hatalomból folyt, tehát legitimitáson épült constitutzióknak sok ellen-séget szerez, sőt a' ki-vándorló pártosokat befogadva, pénzel és fegyverrel nyilván segíti, 's így, küldi vissza Portugalliába a' szabadság el-nyomására. A' regens herczegaszszony, ily szorult állapotban, régi és az időtől megszentelt kötések erejénél fogva, Angliához folyamodik segítségért 1826 végén, 's ezt Canning oly gyorsan meg-adja, hogy midőn dec. 12-k. erre, a' parlament egyezését kéri, már akkor egy része a' seregnek hajókra vala szállitva. Az Anglusok oda érkezése a' constitutzionalis országlásnak szabad kezet adott a' lázszasztók el-nyomására, Spanyol-országot pedig, mely Portugallia szélén fenyegető állásban vólt, mint szintén a' vele sympathizáló akkori Franczia kabinétot, minden, a' Portugalliai charta fel-forgatására czélzó próbátételtől el-tartóztatta. — Így Canning, egy nyomos szóval, 's Anglia hatalmának csak mutatóásával, a' szabad és constitutzións országlást a' régi világban is oltalmazta, 's úgy jelent meg mint véd angyala a' népek jussainak. — De Canning el-hunytával más ábrázatja lett a' dolgoknak, Wellington alatt az Angol kabinét pe-

litikai aránya meg-változott, a' minek követkeéseit különösen Portugallia érezte. Egy hit-szegő, a' legitimitást ki-gúnyoló herczeg Dom Miguel a' királyi nevet bitangolja, 's Tiberius és Caracalla nyomaiba lépve oly despotismust alapít, milyenre az új Éúropa évkönyvei nem sok példát mutatnak. — Az ebből fejlődött gyászos polgári és testvér had inségei még sokáig sujtolhatják a' szerencsétlen országot. —

A' mondottak annak bizonyására szolgál-nak, hogy Canning Angliának a' külföldhöz állásban sokszor szembetünö haszonlesést, egoismust követő maximájitól el-távozván, azok-nak nemesebb és az emberiségre is tekintő arányt adott, a' mi által hazájának az idegen tartományok előtt nagyobb tekintetet és méltóságot szerzett, a' népek bizodalmát és hajlandóságát pedig, szóval a' külföld vélekedését teljes mértékben meg-nyerte. Egy ilyen fel-emelkedett tisztább politikának nem lehetett az országra nézve fontos és temérdek változások, következesek nélkül maradni, 's valóban az említett miniszter alatt kezdődik Angliában bizonyos tekintetben a' társasági élet újjá születése, mint a' ki az előtte kormányon ülöknél lelkesebben munkálódott a' régi meg-rögzött vissza-élések ki-irtásán, és a' nép könnyebbitésén. Canning idejében szép és utánozást érdemlő példákban vették teljeseésben azon nagy igazságot, a' mit büntetlenül egy

státus sem mellőzhet-el, hogy a' nemzet belső életének javulni, az idővel elébb menni, tökéletesedni, a' törvényeknek reformálódni kell. Az ekkor részint meg-történt, részint meg-indított újítások közt fő helyet foglal-el, a' kereskedésnek, a' mercantile systema bilincseiből ki-fejtése által engedett nagyobb szabadság, tágasabb körben mozoghatás, a' mit különösön Canning barátja Huskisson, a' kereskedési cancellaria — *board of trade* — előülője eszközölt. E' derék és világos eszű státus-ember javallatai következésül a' Cromwelltől 1651-b. adott híres *hajókászati act*án épült tiltó és szorító rendelkezések, melyek az idegeneket a' lehetőségig ki-zárták, a' külső termékekre és portékákra nagy vámokat raktak, a' coloniákkal kereskedést az anya-ország monopoliumává formálták, el-töröltettek, vagy mérsékeltek, sok vámok lejjebb szállítottak. Valóban az idő lelke sürgetőleg kívánta ezen könnyebítéseket, mert semmi sem természetesebb mint az, hogy a' szabadság élte-tője a' kereskedésnek, valamint szorgalomnak is, azért a' nemzet egyik dolgozó osztálynak engedett monopolium nem egyéb, mint a' nép többi részét igazságtalanul nyomó adó, az ilyen gátló, fojtó rendszabások pedig éppen a' kereskedő státusnak okoznak leg-több kárt. Így lehetett a' századoktól fogva irigy vetélkedésben lévő szomszéd Angolnak és Francziának egymáshoz közeledni, a' mire az utat előre készítette a' január. 26-k. 1826-b. Londonban egyfelől Canning és Huskisson, másfelől Polignac által alá-írt *hajókászati alku*, mely a' két ország együtt kereskedését gátló ellenséges tilalmat ha egészen meg nem is

szüntette, de azt leg-alább mérsékelte ; — 's elő-postája volt e' két hatalmas és liberalis országlásu nemzet szorosabb öszve-köttetésének, — a' juliusi révoluzio után — idökorunk nagy és bámulást érdemlő egyik jelenésének. Ki láthatja, ki mondhatja-meg ezen egyetértés világra ki-ható következéseit? —

Az emberiség lelkétől vezéreltetve ajánlá Canning az 1824-diki ülésben, és ki is vitte azt, hogy a' Szerecsen rabvásár tengeri tolvajsággá bélyegeztessék, 's minden azt üző Britániai alattvaló tengeri rablónak nézettesék. Nem különben szívén feküdt a' derék miniszternek a' gabona kereskedést tiltó akadályok el-hárítása is. Mivel a' közönséges békeség helyre-állása után 1815-b., mikor a' tengerek a' több nemzetek előtt meg-nyíltak, az Anglusokra nézve sok jövedelem kútfök megapadtak, ebből szükség és drágaság következett. Ennek meg-szüntetéséért a' földmívelői szorgalmat akarták serkenteni, azt mentől nagyobb jutalomról biztosítani, 's e' cél elérésére a' külföldi gabona bé-vitelét meg-gátolták. De azzal a' földmívelöket monopoliumra szabadíták-fel, mert a' tilalom a' gabona árrát, kivált néhány terméketlen esztendök bé-állásával annyira fel-rugtató, hogy ez a' munka árrával nem állott tekintetben, 's a' nép fábrákban kézmívekben dolgozó szakaszsa élleme meg-szerzésére még alkalmatlanabbá lett, az inség nagyobbra hágott, a' béketelenség, zúgolódás nevedett. E' nem kicsi veszéllyel fenyegető rossz meg-orvoslásáért Canning az 1827-diki ülésben egy a' föld birtokosok intéreszszejét talám mértéken túl kíméllő javallatot terjesztett az alsó ház elibe, hól azt ke-

resztül vitte, de a felső házban, Wellington indításából, nemes szándéka hajó-törést szenvedett: itt is ki-mutatak az árisztokraták mennyire nem szívellhetik egy közrendűnek, tálentom, lelki műveltség, és érdem által a születés felibe emelkedését. —

Így adta Canning több oldalról annak bizonyosságát, hogy bár hazája intereszszéjét, javát szíven hordozza, — 's ki hibáztathatja ez első és fő kötelességének teljesítését? — de azért nem akarta annak nagyságát külső státusok romlására építeni, sőt inkább politikai éltének sinor mértéke volt igazság, egyeneség, és józan-szabadság pártfogolás, 's ez által Angliát a század meg-világosodott, magasabb idéáji honyjává tette, honnan azok mint egy közép-pontból szerteszélyel sugározzanak. Hálával és ragaszkodással ismerte-meg az Angol nemzet Canning számos ki-tetsző érdemeit, ki a király tekintetét és jussai fenn-tartását egyeztetni tudta a nép szabad jól-létével, 's meg-mutatta, hogy ebben áll egyedül a korona fényje. Ez a nemzeti hajlandóság, a közvélekedés meg-nyerése teszi azt érthetővé, hogy Canning nem csak az úgy nevezett miniszteri részt kötelezte-el, de az azzal ellenkezőt is meg-nyerte, 's idejében az alsó házból szinte minden *oppositio* el-tűnt, mely előtte tálentom, és a nép kedve birása által az igazgatásra nézve félelmes kezdett lenni. Canning fel-lépett a kormányra, 's a bizodalom, melyet nemes gondolkozása, emberi érzése, 's ajakairól ömlő ékes beszéde hazafi társai szívében gerjesztett, győzött minden akadályokon, 's az országoló-szék leg-hevesebb ellenkezőit is maga részére húzta, barátjaivá tette. —

Méltó azért mindég a' gyász ily ember hamvai felett, emlékét újítani szent kötelesség. Nem csak Nagy Británia minisztere, az emberiség polgára volt ő, — a' szabadság, közjó elő-mozdítását tette élte fő czéljává, 's nem tölté erszényjét azon kincstárból, melynek első lordja vala, de szegénységben halván-meg, hitvessének, gyermekeinek csak érdemét, dicösségét, és szép emlékezetét hagyá örökségül. —

Midön azon külső czímek és jelek, melyeket a' hiúság fel-gondolt, a' balvélekedés meg-gyökereztetett, el-enyésznek, midön elfelejtették azon földi nagyokat, kiket csak az egykorbeliek alaton hízelkedése és haszonlesése állított magosra, Canning neve akkor is fénylik, akkor is mindenek száján forog, mindenek szívében él, e' rövid, de az idő hatalmát nem ismerő czímmel: *Canning az emberi-ség barátja volt!* — A' nagy munka melyet ő el-kezdett, de bé nem végezhetett, a' szabadság valósitása, az ebből fejlődő jók, áldások el-árasztása nem szakadott félbe sirba szálltával; az idő lelke, melynek nemesebb arányt adott, még hatalmasabban dolgozik, már is csuda miveket tett, és kevés esztendő alatt mind Angliában, mind azon kívül oriási elő-re-haladást eszközölt. Ez a' Canning emléke, akármerre tekintünk szélyel a' politikai világban, ezt találjuk. Él tehát ő ma is, 's élni fog minden időben!

— „Wer den Besten seiner Zeit genug Gethan, der hat gelebt für alle Zeiten.“ Schiller.

VII.

STÁTUS-ADÓSSÁGOK.

Borgen macht Sorgen.

Die Staatsschulden und Staatspapiere mit besonderer Rücksicht auf Groszbritannien, Frankreich, Oestreich, Preuszen, und Ruzland. — Von Carl Adolf Lex. Leipzig 1831. 8.

Der Staats-Credit. Eine kurze Darstellung desselben in seinen manchfaltigen Formen älterer und neuerer Zeit, insbesondere zum Behufe des angehenden Historikers. Von F. C. Fulda. — Tübingen 1832. 8.

Staatswissenschaftliche Versuche über Staatscredit, Staatsschulden, und Staatspapiere — von Edward Baumstark. — Heidelberg 1833. 8.

Zachariü Über das Schuldenwesen der Staaten des heutigen Europa — in: Pölitz Jahrbücher der Geschichte und Staatskunst. 1830. II-ter Band S. 193 — 224. 299 — 326. —

.....

Három nevezetes hatalom mozgatja a politikai világot, a *köszvélekedés*, *fegyveres-erő*, és *pénz* hatalma. Az *első* az emberi józanokosságban gyökerezik, 's a historia bizonyítása szerént mindég győzedelmes, a két utolsó csak pillantatig vehet rajta erőt. A *második* néha támaszsa a despotismusnak, olyankor azonban mindég mulékony, ellenben birtokossának kezében tartós, állandó; ha az elsővel szövetségbe van, 's a rend és jussok védelmére szolgál. A *harmadik* segédje a két elsőnek, de csak a másodiknak elkerülhetlenül szükséges, midőn fontossága még is az egész társaságra ki-terjed, 's ha a leg-főbb polczra hágott, akkor a nemzeti jól-lététben mutatja-ki magát. Az első nagy bé-folyással van a leg-utolsó virágzására, melynek szinte éltetője, fenn-tartója, 's hól ezt csökkent hanyatló állapotban látjuk, ott szegénység, szí-

gorúság, inség a' státus ezimer-vonása. — Egyébaránt a' pénz hatalom tudománya a' *financia* az újabb idő historiája érthetésének mulhatlan nevezetes kolcsa, 's az emberi ész találósságának nem utolsó bizonyysága. —

A' státus költségei vagy rendesek, vagy rendkívüliek. Az utolsók mint az egyes embereknek, úgy a' státusoknak is szükségessé teszik a' költsönözést, tehát adósság csinálást, a' mit leg-inkább, és leg-gyakrabban a' ropant pénzt el-nyelő hadak, és az erre kívántató eszközök okoznak. Innen az a' környüállás, hogy minden Europai országok kissebb nagyobb mértékben el vagynak adósodva, a' mi valamint egy a' leg-különösebb jelenések közzül a' historiában, éppen úgy az újabb idő szüleményje, 's ehez hasonlót sem a' régi, sem a' közép századokban nem találunk. A' Romaiak minden el-hordható kincset a' városokba rakásra halmoztak, és a' meghódolt népek által esztendőnként fizettetni szokott adóval fedezték magok költségeket. A' közép-időben a' fekvő birtok vólt a' polgári társaság és constitutio alapja, 's még akkor a' pénz valódi becsét nem ismerték. Csak ugyan már a' 12-d. században kezdetek a' Florencziaiak és Génuaiak azzal kereskedni, 's a' 13-dikban a' Lombárdiaiak adtak néha költsön a' Pápáknak és világi fejedelmeknek: de a' mi alig vólt gyenge kezdete az újabb időkben ki-formált,

nagy tökéletességre vitt, 's egy egészen külön tudományjá vált országos költsönözés rendszerének. Ezt csak a *státus hitelle*, ez a varásló erejü csuda-szó, tette lehetővé, t. i. azon bizodalom, melyet a kormány maga iránt tud gerjeszteni, 's mindég ébren tartani, hogy mint tehetsége, úgy akarhatja is van a fel-vett költsönnek a határozott időben pontosan elegendet tenni. Egyébaránt a státus adóssága, a ma szokott értelemben, merőben különbözik az igazgatás vagy fejedelem adósságától, amaz a nemzetten fekszik, melynek egész vagyonja ennek zálogául szolgál. A státus-hitelnek valóságos honyja Anglia, itt vette maga eredetét, 's az itt tett próbáknak köszönheti lassanként temérdek nagyra terjedését. Ma már, ez a *péns-hatalom*, a nagy birodalmok mint a kisebb tartományok lételevel, fenn-állásával szorosán öszve van kötve, egész Európát öleli, sok tekintetben a közönséges politikának rúgója, mozgatója. Mert csak egyet említve, — valjon, ha az Európai státusok annyira el-adósodva nem lennének mint látjuk, az 1830-béli júliusi Francia révoluziót minden részről olyan hamar meg-ismerték volna é?

A státus, a maga hitelét, melyet a mellékes jövedelmek leg-bizonyosabb kútfejének lehet tekinteni, két módon használhatja, vagy pappiros pénzt ad-ki, a miről mi nem szönlunk, vagy pénzt veszen-fel, tehát költsönöz.

Régebben ezen célra szokásban voltak az úgy nevezett *anticipatiók*, mikor a státus maga bizonyos és meghatározott jövedelmeit előre zálogképpen le-kötötte a költsönözendő summáért, a mely jövedelmeket osztán ha az idejek el-jött, a tőke és kamat egyszerre vissza-fordításában egyenesen a hitelezők kezébe fizettek; sőt néha a státus földje bizonyos részének el-zálogosítása volt eszköze a pénzt kaphatásnak. Mivel ez a mód sok bajt okozott, vissza-élésekre, nyomásokra, 's kivált az adózó nép sanyargatására alkalmas-ságot szolgáltatott, el-távozva ettől, más útat próbáltak a költsönözésre, 's nevezetesen a múlt század elejétől fogva Anglia nyomán, a státus-adósságoknak ma közönségesen bevett nemeivel kezdettek élni. A Francia révoluziotól lehet Európában közönségesen dátálni a státus-hitele meg-alapítását. Azóta már nem azon ország leg-hatalmasabb, melynek leg-ki-terjedettebb, leg-több népességge, vagy leg-számosabb katonasága van,—noha ezeknek fontosságát, sokat nyomását nem tagadjuk,—de a mely leg-nagyobb hitellel bír, 's így leg-könnyebben és leg-jutalmasabban vehet pénzt költsön, melynek czélarányos alkottatása, a státus valódi célját elő-mozdító, a józan szabadságot pártfogó, világosságtól nem féltő, 's a nemzet kincsével gazdaságo-son bánó kormányja nem nyomáson, de er-

kölcsi felsőségen épül, azzal a köz-bizodal-
mot meg-nyeri, és ezt külső mint belső poli-
tikai rendszerének arányjával egyaránt fenn
tudja tartani.

A státus-adósságoknak különböző nemei,
sokféle formáji vagynak azon módok szerént,
a miket használnak a pénz fel-vételében. Le-
het az országos költsönözés *kényszerített*, vagy
önkéntes: az első esetben az igazgatás bizo-
nyos summa fizetésére erölteti a hazafijakat,
de annak vissza-fizetését igéri. Az ilyen bá-
nás csak a leg-nagyobb szükségben gondolha-
tó, de egy jól el-rendelt státus ideájával me-
rőben ellenkezik, mert a hitel gyengeségé-
nek csalhatlan jele; a költsönnek azért ter-
mészetesen önkéntesnek kell lenni. A státus-
adósságok továbbá még, *kamattal* vagy *kamat*
nélkül járók; *bé-sárttak*, és *nyitva-állók*, a sze-
rént mint a költsönözés ki-terjedése és le-ro-
vása ideje eleitől fogva állandóul meg van ha-
tározva, vagy a státus fenn-hagyja azon jus-
sát, hogy több ilyen pappirossat bocsásson
közre, milyenek az Ausztriai *metalliques-ob-*
ligatiok: — nem különben, *fel-mondhatók*, vagy
fel nem mondhatók; a fel-mondás pedig vagy
mind a két fél által, vagy csak a státus ré-
széről történhető, és bizonyos időhöz van köt-
ve, vagy akármikor meg-eshető. Angliának
egész adóssága — kevés ki-vétellel — olyan,
melyet a státus fel-mondhat, de a hitelezők
nem. —

Leg-nevezetesebb, és minden nagyobb or-
szág fináncziái alkottatásával szorosán ösze-
függő, leg-gyakoribb neme a státus-adósság-
nak az úgy nevezett *fundált* vagy *alapított* —
dette fondée, *fundirte Schuld* — és az *ingó adós-*

ság — dette flottante, schwebende Schuld. Fundált adósságnak nevezték régebben azt, melynek bátorságára bizonyos zálog vólt le-kötve, vagy bizonyos jövedelem ki-mutatva, de már ma ez így nincs szokásban, hanem most közönségesen az említett adósság alatt azt értik, mely a státuson fekszik, és ennek egész ereje által biztosittatik, valamint a constituzios országokban a rendek vagy nemzeti képviselők kezessége alatt áll, a mellett a státus-adósságok könyvébe forma-szerént bé van írva. Az ingó adósság ellenben az, melyet hamar el-múlónak néznek, mely a kormány hirtelen jövő szükségének szüleményje, 's mivel a közelebbi esztendőök jövedelmeiből azoknak le-fizetését remélik, azért a státus-adósságok könyvébe bé sem írják. Ha csak ugyan az ilyen ingó adósság rakásra gyűlne, vagy a ki-fizetésére szánt jövedelmeket más váratlan szükségek el-nyelnék, akkor az alapított adósságok közzé iktatják. Minden esetben meg kell különböztetni ezen utolsó nemét az adósságnak a *deficittől*, a mi azon summát teszi, a mivel egy státus rendes költsége a jövedelmét fel-ül-haladja.

A mi már különösön a ma alkalmasint rendszeren bé-vett fundált adósságot illeti: ebben kettős különbség van, a szerént, a mint az alapítás vagy a tükére és interestekre, vagy csak az utolsókra nézve történik. Az első esetben a költsönözés *ideig tartó rentnek* *) —

*) Senki se botránkozzék meg, hogy a szerző — kinek úgy is a szó-faragáshoz és nyirbáláshoz nincs vonszódása, — egy a Magyar idéák sorában merőben új tárgynak, a státus-adósságok említett nemének közönségesen bé-vett ismeretes mester szavát meg-

annuity, *Zeit-rente* — a' másodikban *örökös rentnek* — *perpetual annuity*, *ewige Rente* — nevezetik. —

1.) Az *annuity* vagy ideig tartó rent abban áll, hogy a' státus a' maga hitelezőjit bizonyos meg-határozott és esztendőnként vagy fél esztendőnként fizetendő summáról biztosítja, melyel néhány esztendő mulva a' költsön adott tőke is le leszsz fizetve. A' státus e'szerént a' rendes kamatnál többet ad, 's éppen azzal a' ki-szabott idő alatt a' tőke is el-enyészik. Innen az ilyen költsönözésnek a' *fonds perdu* neve. Az ideig-tartó renték különbözőleg lehetnek el-intézve; Angliában vagy *hosszak* — *long annuities* — 99, 75, 45 esztendőkre, vagy *rövidék* — *short annuities* — 30, 24, 20, 10 esztendőkre: a' hosszú renték 1860-b. mind meg-szűnnek. Vagynak *hóltig-tartó renték* — *Leibrenten* — melyet a' hitelező addig veszen míg él, azután meg-szűnik, 's a' capitális hátra-lévő része a' státusnak marad. Ide számláltatnak az úgy nevezett *tontinek*, mikor a' státus egy költsönöző társaságnak, egyesületnek fizet bizonyos határozott rentét, melyet annak tagjai egymás közt fel-osztanak mind addig míg a' leg-utolsónak halálával a' státus azon terhétől meg-menekszik. E' sok vissza-éléssel és csalódással járó rent nemének fel-találója Tonti Nápolyi-fi volt a' 17-d. században. — Az ideigleni renték közé lehet számlálni, a' *lottériás költsönözést* is. A' státus ez után nem ad esztendei interest, a' tőkét

hagyta. Ha ezzel az Angolok, Francziák, Németek, Oloszok élnek, — *the rent*, *la rente*, *die Rente*, *la rendita* — miért ne nyerhetne nyelvünkben is hazafi just? —

ellenben bizonyos idő-szakaszok szerént vissza-fizeti annak egyszerű kamatjával, még pedig sorsvonás szerént, egyszer'smind a' köz-időre eső interestek arra használatnak, hogy abból külön nyereségek és jutalmok váljanak a' ki-jövő sorsosok számára. Ilyenek az Ausztriai 1820-b. és 1821-b. tett költsönözések.

2.) Az örökös renték mivólta szerént a' státus a' töke meg-fizetésére magát nem kötelezi, noha azt név-szerénti becsén vissza-váltani van jussa, hanem csak az interest tartozik mindég pontosan fizetni; a' költsön adók tehát ezen az úton magoknak mintegy állandó örökös rentét vásárolnak. — E' szerént ha a' hitelezők rentéjeket pénzé akarják tenni, a' státus-pappirossak piattzán a' börzén áruba bocsátják. Ezek tészik leg-főbb ágát a' nagyra hágott és széles ki-terjedésben üzött pénz-kereskedésnek, a' minek elég bizonyosága, hogy a' köz-forgásban lévő ilyen pappirossak summáját Európában 640 millio forintra számítják. Az örökös renték systemája Angliában vette származását 1710 táján, itt formálódott ki egészen, 's itt és Franciaországban van leg-nagyobb divatjában; midön Ausztriában, Pruszsziában, és más Német tartományokban a' státus-adósságnak inkább azon nemét kedvellik, mely szerént a' töke és interest vissza-fizetése bizonyos időhöz van kötve. Ez az utolsó a' hitelezőknek nyereségesebb, az örökös renték a' státusnak hasznosabbak, 's természetesen csak ott képzelhetők, hól a' státus-hitele rendíthetlen erős alapon áll. — A' státus-pappirossak neve a' közönséges életben Angliában *stock*. —

Ha az adósságok halomra gyűlnek, akkor

azoknak apasztásáról, el-törléséről kell gondolkodni, hogy az adózó nép terhe könnyebbítették. Ez az úgy nevezett *le-rovás* — *Tilgung*, *amortissement* — által történik, a' mi az egyenes le-fizetéstől erősen különbözik, és a' fináncziái munkálódásnak egy egész külön ága. Ez abban áll, hogy bizonyos summát határoz-
nak esztendőnként a' le-rovásra, melynek felvételében az interesteknél egy procentel többet számítanak, 's az így bé-jövő mennyiséggel a' kézen forgó kötelező leveleket visszaváltják, és ezen vásárlást mind addig folytatják, míg a' le-rovó töke, — *sinking fund*, *Tilgungs-fonds* — hasznával meg-eshetik. A' mellett még is az el-törlött capitalisok interestét nem engedik-el az adózóknak, de azután is felveszik, és további le-rovásra fordítják. Több ilyen színű próbák után Pitt állított Angliában 1786-b. egy ilyen közönséges le-rovó fundust, a' mely példát más országokban is követték. —

Nevezetes kérdés végre a' státus-adósságok mezején az, mely ezeknek káros vagy hasznos voltát illeti. Egyéb ide tartozókat el-mellőzve, az a' jó oldala van ezen adósságoknak, hogy az ország egész belső állapotjának, 's igazgatása szellemének csalhatlan tükörét tartják előnkbe, a' minek nevezetes példáját adta a' státus-pappirosok állása Napoleon alatt. A' császári despotismus a' közvélekedést bilincsbe tartotta, a' sajtó szabadságát megfojtotta, de a' pénz-hatalom szavát el nem nyorughatta. — A' „vérrel szerzett“ Magyar szabadságot bámulók, mint hazánk boldogságát úgy emlegetik, hogy ez státus-adósságot nem ismer. Az ilyenek el-felejtik, a' hitelnek az időhöz nem illő Magyar constitutzioval öszve nem férhetését, 's így éppen ezen adósságok hijjánossága bizonyítja a' még ma is távoli hajdankorban élő nemzetünknek a' jólé-
tel, virágzás pályájára nem emelkedhetését. —

Több akadályok miatt nem lehetvén most egyenként közölni az előfizetők neveit, az ezt illető ártatlan újság-kívánás ki-elgítésére szolgáljon azoknak következő összesítes ki-mutatása. **KLIO** II-d. eastendejére tehát előre-fizettek:

A.) Erdélyben

I.	<i>Kolo'svártt</i>	172.	kik közt elől-áll Csik-Tusnádi Kovács Miklós Ur Ő Excellentiája Erdélyi Püspök, Hormányszéki Tanácsos.
II.	<i>Felső Fejér Vármegyében</i>	26.	
III.	<i>Alsó Fejérben</i>	38.	
IV.	<i>Küküllőben</i>	12.	
V.	<i>Thöredében</i>	36.	
VI.	<i>Dobokában</i>	21.	
VII.	<i>Belső - Szolnokban</i>	46.	
VIII.	<i>Közép - Szolnokban</i>	33.	
IX.	<i>Krasszánban</i>	48.	
X.	<i>Hunyadban</i>	41.	Ezen nemes Megyében előfizető hazafiak a II-d. darabbal az I-sőt is megrendelték. A' szerző e' szép részvételért tisztelő köszönetét jelentvén, maga háládatosságát Fő Ispán Mélt. Felső Szilvási Nopcsa László Úr iránt különösen is nyilvánosítja, ki e' historiai 'sebkönyvet nem csak figyelmére, de pártfogására is érdemesíté.
XI.	<i>Kövér - Vidéken</i>	10.	
XII.	<i>Maros - Székben</i>	47.	
XIII.	<i>Aranyos - Székben</i>	5.	
XIV.	<i>Udvarhely - Székben</i>	30.	
XV.	<i>Három - Széken</i>	11.	
XVI.	<i>Szebenben</i>	8.	

Erdélyi előfizetők . 583.

B.) Magyar-Országban

I.	<i>Buda — Pesten</i>	29.
II.	<i>Po'sonban</i>	7.
III.	<i>Ro'snyón</i>	3.
IV.	<i>Szabolcs Vármegyében</i>	6.
V.	<i>Biharban</i>	39.
VI.	<i>Szathmárban</i>	18.
VII.	<i>Máramarosban</i>	5.

Magyar-országi előfizetők . 701.

C.) *Bécsben* 21.

Minden előfizetők száma . 705.

Javítások.

33.	I.	22.	s.	melvek	olv.	melyek
34.	"	18.	"	dölyfös	"	dölyfös
129.	"	13.	"	hírhát	"	bírhát
141.	"	29.	"	jután	"	jutván
253.	"	30.	"	Ahlasz	"	Ablasz
276.	"	29.	"	saklaló	"	zaklató

vallásos ujitásának meg-indításával, valamint tudományját az Alkorán szerént a főbb pontokban megismerteti. — A jövő esztendei 2-d. rész e nagy révoluzionak világra ki-ható következéseit rajzolja, 's elő-adja annak ki-terjedését, számos nemzetek sorsára bé-folyását, az innen fejlődött temérdek változásokkal együtt.

III.) *D' Arc Johanna, az Orleansi szűs,* e célra egyenesen Párisból hozatott leg-újabb munkák szerént. A hazáját meg-szabadító, királya sorsát megfordító, az Angolok kezéből a győzedelmet ki-facsaró hős léány története bizonyosan egy a leg-különösebb és leg-érdeklőbb jelenések között a historiában. —

IV.) *Erdélyi nevezetességek.* Ezen cikelynek — mely ezután is folytatódni fog — fő célja, eleitől fogva sok jelességgel dicsekedhető, 's még is homályban lévő kis hazánk ismertetése. A mondott cím alatt azért a szerző részenként, érdekes különbféleséggel több fontos emlékezetre méltó tárgyakat kíván hiteles kutfők ntán közölni Erdély historiájából, geográfiájából, stáistikájából, régiségeiből. A jelen év a következőket foglalja magába.

a) Micsoda népek lakták Erdélyt eleitől fogva? 's a mai törvényesen egyesült három nemzet-politikai össze-kötötése mikor, és mimódon történt? —

b) A keresztény vallás kezdete Erdélyben, és az ide való nevezetesebb Püspökök a Magyar-orzágtól külön-válás előtt. —

c) Az említésre méltóbb átközetek, melyek ezen idő-szakasban itt Erdélyben estek.

d) Néhány vonások Holo'svár régibb történeteiből és viszontagságaiból — név szerént micsoda orszá-gyűléseket tartottak itt? — Azon város, melynek fia Mátyás király, 's hól ma hód különböző módon szép egyetértésben tisztelik az Istent, meg-érdemli a figyelmestétést. —

Hlio ezen III-d. darabja mintegy 20 ívre terjed, 's jullus elejével 1834-b. bizonyosan ki-kerül a sajtó alól. A nyomtatás költségeinek szaporodása mellett is az író az előfizetést többre nem teszi ugyan, de mivel szándékoznék az Orleansi Szűzet illető osikkelyhez egy, a had théatromát világosító, 's vélin papirosu földabroszt adni, Pári'si példány után, melyet a Lengyel-orzágot, mint szintén az idei cím lapot metsző jeles ifju Kovács Jó'sef fog készíteni — az ezzel szaporodó költségek kénszeritik, hogy azokra nézve kik példányjokat mappával kívánják a könyv árrát valamivel feljebb emelje — de a mi nem

fogja kötelezni azon elő-fizető urakat kik mappa nélkül rendelkezik példányjaikat. — E' szerént az elő-fizetés — *mappa nélkül, nyomtató pappirossan 1 rfr. 20 xr. postán 1 rfr. 40 xr. — Olosz vastag vélinen 2 rft. 24. xr. ezüstben: mappával, nyomtató pappir. 1 rft. 40 xr. postán 2 rft. vélinen 2 rft. 24 xr. ezüstben.* Ezen különbség szerént fognak az elő-fizető Urak nyugtatódni. —

Előfizetni lehet:

Kolo'svártt, Hormánysz. Titokn. Mélt. Fogarasi Lászlai Lajos Urnál, Prov. Bixtos Mélt. Tinkovai Macskási Pál Urnál, Exact. Ingrossista Tek. Lugosi István Urnál, a' Casinoban, valamint az alólírtnál is. —

Thordán, a' Casinoban, 'a' Tiszt. Nagy Ferencz réf. segéd pap Urnál. —

Nagy Enyeden, a' Casinoban, 'a' Tek. Csorja Ferencz és Péterfi László Prof. Uraknál.

Aranyos-Székben Fő Jegyző Tek. Szarvadi Lajos Urnál.

M. Vásárhelyen, Tiszt. Bodola Sámuel Tek. Makfalvi Dó'sa Elek Prof. Uraknál, és a' Casinoban.

Doboka Vármegyében Tek. Hodor Károly Táblabíró Urnál. —

Belső Szőlnek Vármb. Kir. Pénztárnok Tek. Csakó János, és Fisc. Tek. Simó Ferencz Uraknál.

Küküllő Vármb. Fő Jegyző Tek. Pásztóhi Ferencz, 's Szószöllő és Táblabíró Tek. Szilágyi József Uraknál.

Felső Fejérb. Szószöllő Tek. Fogarasi János Urnál.

Közép - Szőlnekb. Tek. Viski József Al-szolgabíró Urnál — T. Hiry Ferencz Zilahi prof. T. Kis György Tasnádi, T. Verestői Sándor Sz. Csehi réf. pap Uraknál, 's a' Zilahi Casinoban. — Hrasznában Kir. Pénztárnok Tek. Kovács László Urnál, Tiszt. Veress György Hémeri réf pap Urnál, 's a' Sz. Somlyai Casinoban. —

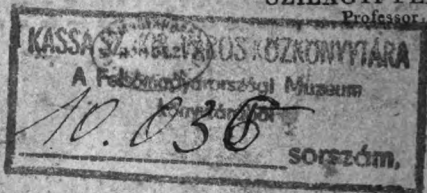
Szék - Udvarhelyen Tek. Sylvester Dénes Prof. Urnál. Szászvároson Tiszt. Bodola Károly réf. pap Urnál. — Hóvár Vidékén Tiszt. Ignéz István réf. pap Urnál. Szebenben Mélt. Kenderesi Ferencz Urnál. Hézdí Vásárhelyen Tiszt. Pap István Urnál. — Debreczenben Tiszt. Arany István Prof. Urnál. Szathmáron T. Vajai Imreh iskolai Tanító Urnál. Máramaros - Szigethen Tek. Almásy Ferencz Prof. Urnál Buda-Pesten Wigand Otto Ur könyvtáros boltjában. —

Valamint a' fenn-tisztelt TT. Urakat, úgy más a' nemzeti literatúra gyarapodását pártfogó hazafiakat, is tisztelettel kérek ezélem elő-mozdítására, 's az elő-fizetés el-fogadására, valamint ennek a' közelebbi helyekről márczius végéig, a' távolabbiakról május elejéig 1834-b. biztos alkalmatosságtól kezemhez küldésére. Ilyen jó-akaróimnak minden tíz példányra egyet felyül ajánlok.

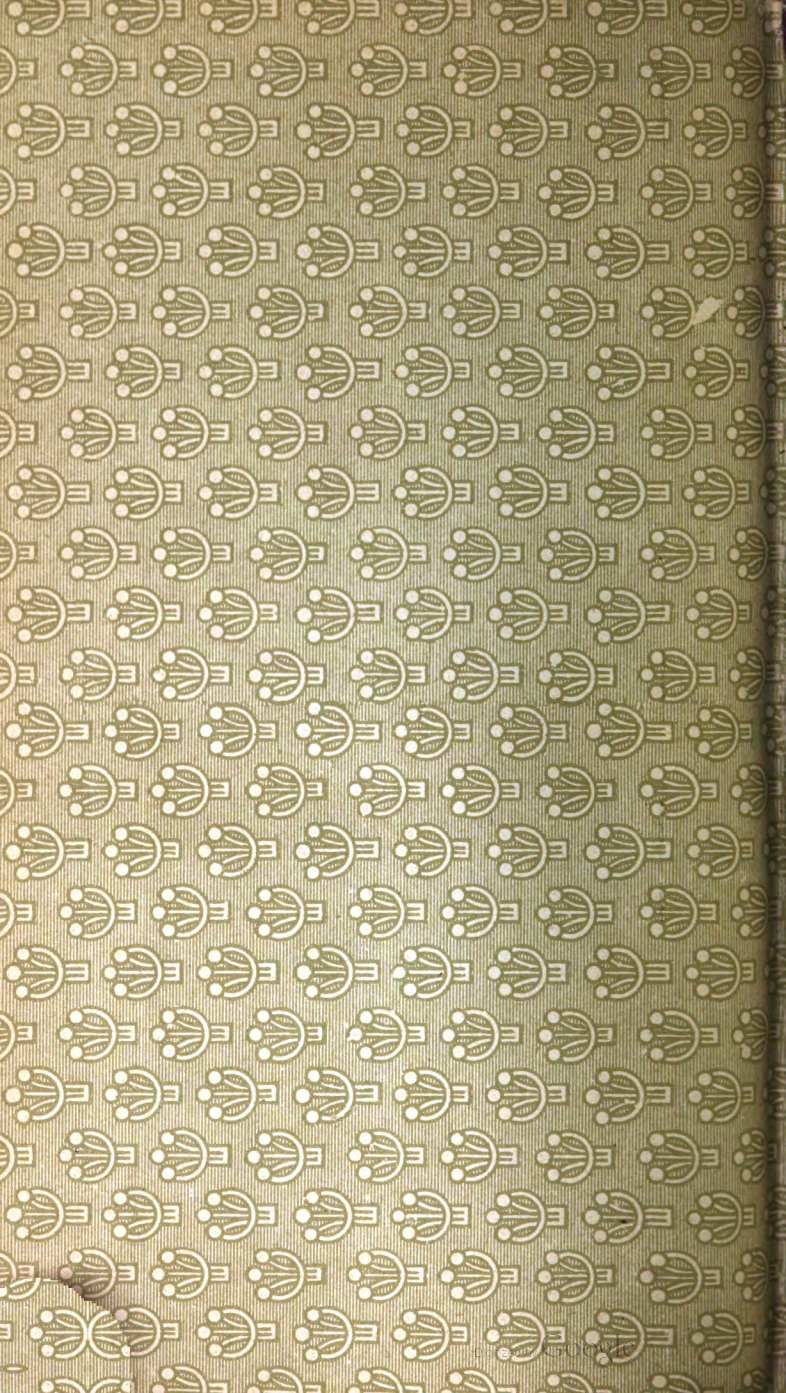
Klio II-d. darabjának mostani árra nyomt. papp. 2 rft. 24 xr. postán 2 rft. 40 xr. vélinen aranyos metzéssel, szép kötésben 3 rft. 20 xr. ezüstben. Példányokat nálam lehet találni. A' könyvtáros Urak meg-rendelhetik Kolo'svári könyvtárosok Tilsch János Urnál, és fijánál is. —

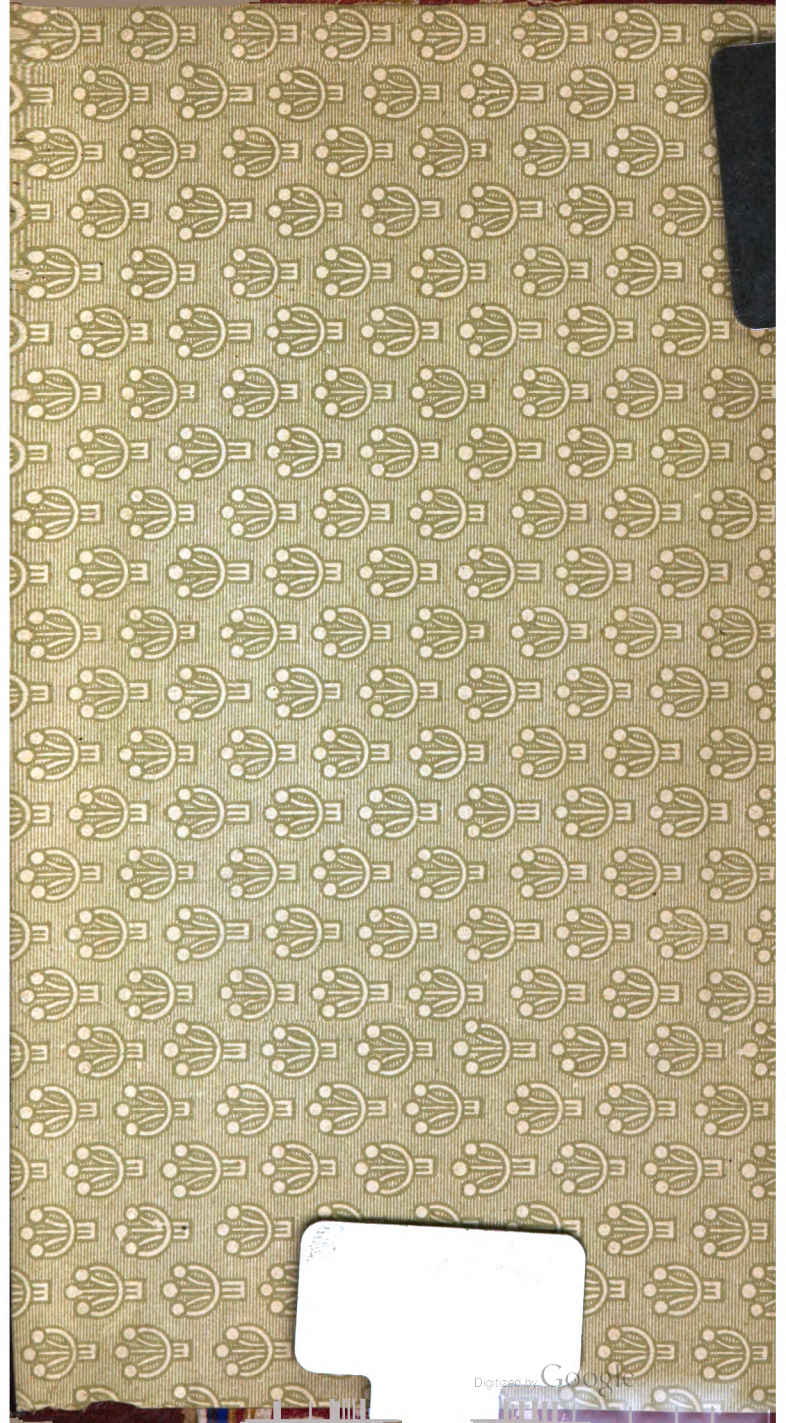
SZILÁGYI FERENCZ.

Professor.

1830

Widener Library

3 2044 098 620 081

